

ISSN: 2149–5866

Çeşm-i Cihan

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi
E-Journal of History, Culture and Art Studies

Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM)

2024

11/1

YAZ/SUMMER

Bartın Üniversitesi
Bartın ve Yöresi Tarih-Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan

Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

ISSN: 2149-5866

Cilt: 11 Sayı: 1
YAZ 2024

BARTIN

Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat
Araştırmaları
E-Dergisi, ISSN: 2149-5866
Cilt: 11, Sayı:1, Yaz 2024

Bartın Üniversitesi
Bartın ve Yöresi
Tarih – Kültür Araştırmaları
Uygulama ve Araştırma Merkezi

Sahibi / Owner

Doç. Dr. Musa SALAN

Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM) Müdürü

Editör / Editor

Doç. Dr. Musa SALAN

Editör Yardımcısı / Assistant of Editor

Dr. Öğretim Üyesi Tunay KARAKÖK

Dr. Öğretim Üyesi Abdül Halim VAROL

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Erkan HİRİK (West University of Timisoara)

Doç. Dr. Galip ÇAĞ (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Doç. Dr. Can ŞEN (Bartın Üniversitesi)

Doç. Dr. Samet ALIÇ (K. Sütçü İmam Üniversitesi)

Doç. Dr. Erkan KARAGÖZ (International University of Sarajevo)

Dr. Öğr. Üyesi Handan BİLİCİ (Bartın Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yunus ASLAN (Bartın Ü.)

Dr. Öğr. Üyesi Ercan VERİM (Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi)

Dr. Ö. Üyesi Sinan PAKSOY (Ege Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir ERÇİN (Bartın Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mine DİLEK (Bartın Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Özlem BATĞI AKMAN (Siirt Üniversitesi)

Dr. Didem İŞLER (Bartın Üniversitesi)

Bilim Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdülkadir Emeksiz (İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Alsou KAMALİEVA (Bartın Üniversitesi)

Prof. Dr. Alyona Yuldaşkızı BALTABAYEVA (Ahmet Yesevi University, Kazakistan)

Prof. Dr. Gous Mashkoor Khan (Jawaharlal Nehru University, Hindistan)

Prof. Dr. İbrahim DİLEK (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Muharrem KAYA (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)

Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Nezir TEMUR (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Ruhi ERSOY (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Sedat YAZICI (Bartın Üniversitesi)

Doç. Dr. Eşgane BABAYEVA (AMİA Nizamı Edebiyat Enstitüsü, Azerbaycan)

Doç. Dr. Naila ASKAR (Dicle Üniversitesi)

Doç. Dr. Şerife Seher EROL ÇALIŞKAN (Bartın Üniversitesi)

Doç. Dr. Xhemile ABDİU (Tiran University, Arnavutluk)

Doç. Dr. Ahmet ALTAY (Bartın Üniversitesi)

Doç. Dr. Sevda KAMAN (Bartın Üniversitesi)

Dr. Ferya ERSÖZ (Fransa)
Dr. Nejla KAYALI ORTA (University of Uppsala, Sweden)

Dizgi / Typographic
Arş. Gör. Dr. Dursun ÜNÜVAR

İletişim Adresi / Correspondence Address

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
74100 Merkez - BARTIN

Telefon / Phone
0378 501 10 00 /5618

Faks / Fax
0378 501 10 00

e-mail
cesmicihandergi@bartin.edu.tr

Internet
<http://baytam.bartın.edu.tr/> <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan>

© **Copyright:** BÜ Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (BAYTAM). **Çeşm-i Cihan yılda iki sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.** Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir. Dergi yayın kurallarına <http://dergipark.gov.tr/cesmicihan> adresinden ulaşılabilir.

Dergimizin Tarandığı İndeksler

ÇEŞM-İ CİHAN

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi

Cilt: 11 Sayı: 1

ISSN: 2149-5866

YAZ 2024

İÇİNDEKİLER

Doç. Dr. Musa SALAN
Editörden 1

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Mehmet KURT
Yazıtlar Işığında Antik Lykaonia'da Zeus Kültü ve Sosyal Hayata Etkileri 2

Songül KESKİN
Türkmen Efsanelerinde Sayılar 27

Serkan DUMAN - Nuran KARA PİLEHVARİAN
1923-1950 Dönemi Türkiye'sinde İmar Çalışmaları ve Konut Üretimi 38

Ercüment YILDIRIM
Eski Mısır'da Gösteriş Yazıtlarının Kullanımı Ve Yönetim Anlayışındaki Yeri 65

Aygül KURT - Gülay KARAMAN
İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T743 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuasının (91a-141b) Mestap'a Göre Tasnifi 81

Burcu CERYAN
Bartın Manileri Üzerine Bir İnceleme 122

Seda ÖZSOY SOMUNCUOĞLU - Ayşe Gül ÇIVGIN
Tragedyanın Kökeni: Tarihsel ve Bağlamsal Bir Değerlendirme 139

Burçin KEF - Ahmet YİRMİBEŞ
Analyzing translated research methods books in social and educational sciences from English to Turkish: Exploring the reasons for translation through even-Zohar's poly-system theory 157

YAYIN DEĞERLENDİRME

Fatma TOMBAK
Kitap Kritiği: Amerikan Kaynaklarında İnanılmaz Türk Mustafa Kemal Atatürk 183

Yenal ÜNAL
Kitap Kritiği: 100 Soruda Köy Enstitüleri 191

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi
ISSN: 2149-5866
Sayı: 11/1 (Temmuz) 2024

EDİTÖRDEN

Merhaba değerli okur,

T.C. Bartın Üniversitesi Bartın ve Yöresi Tarih – Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezinin süreli yayını olan ÇEŞM-İ CİHAN Tarih – Kültür ve Sanat Araştırmaları E – Dergisi'nin Yaz 2024 sayısı ile karşınızdayız. Dergimiz MLA, EBSCO, Sobiad, SIS, ESJI gibi uluslararası indeksler tarafından taranmaktadır.

Dergimizin 11. cildinin 1. sayısında farklı disiplinlerden 8 makale, 2 kitap değerlendirmesi yer almaktadır. Farklı alanlardan kıymetli araştırmacıların ellerinden çıkan bu yazılarının alanlarına katkı sağlayacağını umuyoruz. Çalışmalarıyla dergimize katkıda bulunan değerli araştırmacılarımıza ve dergi hakemliğini kabul ederek dergimize yaptıkları katkı için de hakemlerimize şükranlarımızı sunuyoruz.

Yaz 2024'te yayımlanacak olan 22. sayıda görüşmek dileğiyle...

Doç. Dr. Musa SALAN
Editör

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 11 (Temmuz) 2024 s. 2-26, TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1427859

Araştırma Makalesi

YAZITLAR IŞIĞINDA ANTİK LYKAONIA'DA ZEUS KÜLTÜ VE SOSYAL HAYATA ETKİLERİ

Mehmet KURT*

Öz: Zeus'un Anadolu'daki birçok antik bölgede çok değişik epithetlerle tapınım gördüğü bilinmektedir. Ele geçirilmiş yazıtlardan Lykaonia Bölgesi'nde de Zeus'un *akouseos*, *anaalpones*, *astlenos*, *bronton*, *dalbenos*, *megistos*, *stratios megistos*, *eukarpos*, *keranios*, *phatnios*, *salarameus*, *soter*, *sozon*, *zemeiastes*, *zemroutenos* gibi yerel epithetlerle tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Bu sıfatlar içerisinde özellikle *Zeus Bronton*, *Zeus Megistos*, *Zeus Eukarpos* ile *Zeus Phatnios*'ın geçtiği yazıtlar diğerlerine göre sayıca fazladır. Tanrının bu epithetleri temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılık olan Lykaonia'nın sosyal ve ekonomik yapısında Zeus'un önemli bir yer tuttuğunun somut kanıtlarını oluşturmaktadır. Ayrıca en eski çağlardan itibaren verimli ancak yeterli yağmur almayan Lykaonia'da Fırtına tanrılarının en saygı gören tanrılar olduğu ve söz konusu geleneğin Zeus ile devam ettiği görülmektedir. Bu çalışmada ikonografik ve epigrafik kaynaklara göre Zeus'un Lykaonia Bölgesi'ndeki yerel kültleri ve bölgenin sosyal hayatına yansımaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lykaonia, Zeus, Kült, Sosyal Hayat, Yazıt

THE CULT OF ZEUS IN ANCIENT LYCAONIA IN THE VIEW OF THE INSCRIPTIONS AND ITS EFFECTS ON SOCIAL LIFE

Abstract: It is recognized that Zeus, with numerous different names, was idolized in many ancient regions of Anatolia. It is understood from the uncovered inscriptions that Zeus was worshiped in the Lycaonia Region with local epithets including Zeus'un *akouseos*, *anaalpones*, *astlenos*, *bronton*, *dalbenos*, *megistos*, *stratios megistos*, *eukarpos*, *keranios*, *phatnios*, *salarameus*, *soter*, *sozon*, *zemeiastes*, *zemroutenos*. The inscriptions associated with Zeus Bronton, Zeus Megistos, Zeus Eukarpos, and Zeus Phatnios are more prevalent than the rest among these adjectives. These labels of Zeus provide tangible proof of his pivotal position in the societal and economic makeup of Lycaonia, an area primarily sustained by agriculture and animal breeding. Also, it can be noted that storm gods held a significant place of honor in Lycaonia, a fertile region that didn't receive substantial rain throughout its history, and this convention continued with Zeus. This research discusses the local Zeus cults in the Lycaonia region, based on iconographic and epigraphic sources, and their impact on the region's social life.

Keywords: Lycaonia, Zeus, cult, Social life, Inscription

Başvuru/Submitted: 29.01. 2024

Kabul/Accepted: 21.02.2024

1. Giriş

Bilindiği üzere Yunan mitolojisinde baş tanrı olarak kabul edilen Zeus, hem tanrıların hem de insanların babasıdır. Adının kökeni "parlak, parlayan" anlamına gelen Zeus, aynı zamanda gökyüzü olaylarının tanrısıdır (Cook, 1914, 186). Başlangıçta kozmik bir niteliğe sahip olan Zeus, zamanla antropomorfik bir özelliğe bürünmüş olsa da gökle ilgili işlevlerini her zaman devam

* Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-4440-9900, mehmetkurt@kmu.edu.tr

ettirmiştir. Bu nedenle Yunan *pantheonu* tanrıları arasında Helenistik Dönem'den başlayarak Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne kadar varlığı belgelenen bir tanrıdır. Tanrının temel işlevi yağmur olduğundan gök gürültüsü ve şimşekle de bağlantılıdır. Bu açıdan tabiat ile en çok bağlantısı olan tanrı Zeus'tur (Erhat, 1989, 322; Hakman, 2013, 3). Ayrıca Zeus'un *bronton* (gök gürültüsü) epithetiyle Fırtına Tanrısı olarak cezalandırıcı bir işleve sahip olduğu da bilinmektedir (Agizza, 2001, 31). Aynı zamanda evin ve toplumsal düzenin koruyucusu işlevini üstlenmiş olan Zeus, büyük ölçüde atmosfer olaylarıyla ve toprağın verimliliğiyle de ilişkilendirilmektedir. Nitekim tanrının sahip olduğu *ombrios* (yağmur yağdıran), *ourios* (rüzgar estiren), *astrapoios* (yıldırım gönderen), *epikarpios* (meyve üreten) ve *georgos* (çiftçi) gibi sıfatlar bu işlevine işaret etmektedir (Hard, 2008, 73).

Çok geniş çapta tapınım gören Zeus'un neredeyse bütün epithetlerinin doğa ve insan faaliyetleriyle bir şekilde bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır ki tanrının Anadolu'da da söz konusu işlevine dair çok sayıda sıfatı vardır (Şahin, 2001). Çoğu kez bir kartalla, elinde bir asa ya da yıldırımla, bazen de her ikisini birden taşır şekilde tasvir edilmiştir. Arkeolojik, ikonografik ve özellikle de epigrafik kaynaklardan anlaşıldığına göre Zeus, Anadolu'nun antik bölgelerinden birisi olan Lykaonia'da (Figür 1) da değişik sıfatlarla çok saygı duyulan bir tanrı olmuştur. Bu durum, Lykaonia sınırları içerisinde Bostandere (Hall, 1968, 86 No. 45), Konya Müzesi (Cronin, 1902, 122 No. 52), Şarören (Calder, 1928, 4 No. 5; Drew-Bear, 2001, 249, 252), Süverek (Calder, 1928, 5 No. 7b), Ilgın (Jonnes, 2002, 66 No. 314; 81 No. 376; 82 No. 379), Karaman Müzesi (Engelmann - Üner, 1992, 2 No. 2), Ak Kilise (Calder, 1910a, 77 No. I) ve Ladik'ten (Calder, 1928, 2 No. 3) ele geçmiş arkeolojik verilerle doğrulanmıştır¹. Perta'nın (Gimir)*territoriumundaki* Hacnuman'da Hadrianus'un imparatorluk kült tapınağına ait ve Zeus'a bir ithaf olan iki yapı yazıtında da Zeus'un rahibinden söz edilmektedir (Thonemann, 2013, 275 No. 308, 309). Fakat bütün bunlarda tanrının herhangi bir epithetinden söz edilmemektedir.

Ayrıca Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde Zeus'un büyük saygı gördüğü Kuzey Lykaonia'da Hıristiyanlar tarafından kullanılan ve Zeus'tan kaynaklanan şahıs isimleri de tanrının bölgedeki saygınlığının devamlılığına işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir (Breytenbach - Zimmermann, 2018, 419-420). Lykaonia'da Zeus kültürüne dair bir diğer husus da söz konusu tanrının sıklıkla Hermes ve Helios gibi diğer tanrılarla ilişkilendirilmiş olmasıdır (Swoboda v.dğr., 1935, 17 Çizim 14). Nitekim Suğla Gölü yakınındaki Ak Kilise'den bir yazıtta Zeus'un güneşle ilişkilendirildiği belgelenmektedir (Calder, 1910a, 77 No. 2). Öte yandan Zeus ve

¹ Lykaonia Bölgesi'nde Zeus kültürüne dair arkeolojik çalışmalar için bkz. Baldıran, 2008, 35-46, 2012, 79-80, 2015, 417-420; Baldıran v.dğr., 2010, 225-226.

Hermes'e adanmış sunakların Lystra çevresinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Mitchell, 1993, II 23)². Bu durum ise Elçilerin İşleri'nde (14: 11-13) Barnabas'ın Zeus ve Paulus'un ise Hermes olarak selamlandığı bölümü doğrulaması açısından anlamlı bulunmaktadır (Röhr, 2009, 182; Breytenbach, 2013, 3).

2. Lykoania'da Zeus Epithetleri

Anadolu'da en fazla epithete sahip tanrı Zeus olup, tanrının bu sıfatları antik bölgelerin coğrafi ve buna bağlı olarak sosyo-kültürel yapısından kaynaklı olarak farklılıklar göstermektedir. Öyle ki Anadolu'da Zeus'un tarım ve hayvancılığa elverişli coğrafyasından dolayı zirai faaliyetler açısından koruyucu ve bereket getiren işlevi başta olmak üzere çok sayıda sıfatla saygı gördüğü bilinmektedir (Şahin, 2001; Hakman, 2012, 11, 13). Zeus'un Antik Lykaonia'da da aşağıda yer verilen farklı epithetler altında tapınım gördüğü yazıtlardan anlaşılmaktadır³.

2.1. Zeus Akouseos

Perta Antik Kenti'nin kırsalındaki Burunkuyu'dan ele geçmiş Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait mermerden yapılmış *bomos* üzerindeki yazıttan (Figür 2) bir yeminini yerine getirmek için Mithridates'in oğlu Papias'ın Zeus Akoueos'a adakta bulunduğu belgelenmiştir (Thonemann, 2013, 279 No. 312). Bugüne kadar başka bir yerde rastlanmamış olması *akouseosun* bu çevredeki bir yer ismiyle ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

2.2. Zeus Anaalpones

Zeus'a bu epithetle sadece Zıvarık'ta ele geçmiş bir yazıtta (Callander, 1906, 172 No. 57; Pleket - Stroud, 1987, 390 No. 1402) rastlanmıştır. Söz konusu yazıttan Minesitehos'un oğlu Kanais'in Men ve Zeus Anaalpones için bir adak sunduğu anlaşılmaktadır. Yazı iyi korunduğu için yazıtın bulunduğu taşın ön tarafındaki büstün Zeus'u temsil ettiği ve sol taraftaki heykelle birlikte kasıtlı olarak tahrip edildiği düşünülmektedir (Röhr, 2009, 183). Ayrıca tanrının bu epithetine sadece burada rastlanmış olmasından dolayı yerel bir kült merkezinden geldiği de değerlendirilmiştir (Şahin, 2001, 18).

2.3. Zeus Astlenos

² Bölgenin yakın çevresinde yer alan Isaura'daki (Zengibar Kalesi) bir mezar stelinde de her iki büst birlikte görülmektedir. Bunlardan birisinin *kerykeionundan* dolayı Hermes'e, sağdaki yıldırım demeti olanın ise Zeus'a ait olması gerektiği düşünülmektedir. Yazıtından ise Khrysanthos'un oğlu olan rahip Celer'in Zeus Bronton'a ve Hermes'e adak sunduğu anlaşılmaktadır, bkz. Swoboda v.dğr., 1935, 72-73 no. 146; Alkan - Doğanay, 2020, 49 No. 30.

³ Metinde geçen bazı yazıtların çevirisi konusundaki katkılarından dolayı Sayın Doç. Dr. Mehmet Alkan'a çok teşekkür ederim.

Zeus'un bu epitheti, bugüne kadar yalnızca Zengibar Kalesi (Isaura) yakınlarındaki Tahtalı'dan bir yazıtla belgelenmiştir. Söz konusu yazıttan *demos* birliğini oluşturan Takourthos ve Kodylessos (Güdelesin) adlarındaki iki köyün saygıdeğeri ve aynı zamanda Zeus Astlenos'un rahibi olan Valerius'un hayat arkadaşı Matrona tarafından iyi niyetinden dolayı onurlandırıldığı anlaşılmaktadır (Swoboda v.dğr., 1935, 98-99 No. 282).

2. 4. Zeus Astrapton

Lydia ve Phrygia bölgelerinde tarım ve hayvancılık işleviyle sıklıkla tapınım gören köylü tanrısı Zeus Bronton ile birlikte Zeus Astrapton lakabına da rastlanmıştır. Muhtemelen tanrının bu iki epitheti arasında bir ilişki olmalıdır. Ayrıca Maionia'da ise Theos Astrapton kai Bronton olarak geçtiği tespit edilmiştir (Şahin, 2001, 27).

Tanrının bu epithetine Lykaonia'da yer alan Pithoi'den (Kadınhanı) bir yazıtta da (Ramsay, 1888, 235-236 No. 1) Zeus Bronton ile birlikte rastlanmıştır. Yazıttan adakta bulunan kişi olduğu anlaşılan Menodoros'un bölgedeki yerel kültürden birisinin ya da imparatorların başrahibi olabileceği değerlendirilmektedir (Ramsay, 1888, 236). Savatra'dan yeni yayımlanmış bir yazıttan ise (Alkan & Işık, 2020, 461-463 No. 3) bu kez adağın Sokos'un oğlu olan rahip Mareis'in Zeus Astrapton, Syritios, Bronton ve Tanrıça Eirene için adandığı belgelenmiştir.

2.5. Zeus Bronton

Gürlemek, gök gürlemesi gibi anlamlara gelen adından da anlaşıldığı gibi *bronton*, "Gürleyen Zeus" adındaki Hava ve Fırtına Tanrısıdır (Cumont, 1897, 891-892; Şahin Akyürek, 2002, 18-42). Phrygia kökenli olan tanrı yerel epithetlerinden anlaşıldığı gibi Bithynia (Şahin Akyürek, 2012, 2014) başta olmak üzere Phrygia'ya komşu bölgelerde de saygı görmüştür. Kültürün kökeni için Phrygia'daki Dorylaion (Eskişehir/Şar Höyük) ve Nikoleia (Eskişehir/Seyitgazi) gösterilmekte, bu bölgede halkın ölümlerini Zeus Bronton ile özdeşleştirmek suretiyle tanrılaştırdıkları bilinmektedir (Şahin, 2001, 37). Zeus'un bu sıfatla saygı gördüğü yerlerin ortak yönleri zirai faaliyetlere elverişli kırsal kesimler olmalarıdır. Bu nedenle Zeus, çeşitli epithetlerle özellikle kırsal kesimde çiftçilerin tapındığı tanrı olmuş, tanrının kültü hayvancılık ve çiftçilikle ilgili olmasından dolayı "Büyük Çiftçi Tanrısı" olarak nitelendirilmiştir (Şahin Akyürek, 2001, 163). Nitekim Lykaonia Bölgesi'ne komşu bölgelerden olan Phrygia'dan kopyalanmış, değişik kişiler tarafından Zeus Bronton'a yapılmış olan bazı adak yazıtlarında söz konusu adağın mülklerin, azatlıların, meyvelerin, mahsullerin ve köyün selameti için yapıldığına yer verilmektedir (Chiai, 2020, 262-263). Bütün bunlar, Zeus'un bu sıfatla açıkça kırsal hayata ve çiftçiliğe dair bir işleve sahip olduğuna işaret etmektedir.

Kırsal bir yapıya sahip olup bununla bağlantılı olarak çiftçiliğin temel geçim kaynağı olduğu Kuzey Lykaonia ve Axylon Bölgesi'nde de Zeus Bronton'a yaygın bir şekilde tapınıldığı yazıtlardan anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıtlardan birisi, Laodikeia (Ladik) mezarlığından kopyalanmış bir adak yazıtıdır. Yazıttan adağın Dionysios'un oğlu rahip Longus tarafından mahsuller için her şeyi işiten tanrıya adandığı belgelenmiştir. Aynı adak taşında Dionysios'un oğlu rahip Longus'un kurtarıcıya adağı da yer almaktadır (Calder, 1928, 6 No. 8a-b) ki Longus adındaki şahsın aynı sunak üzerinde iki adak yazıtı yazdırttığı görülmektedir. A yüzünde her şeyi işiten tanrıya, B yüzünde ise Sozon'a adakta bulunulmuştur. Her iki adağın da aynı kişi tarafından yapıldığına şüphe olmamakla birlikte, hangi tanrıya yapıldığı ve buradaki her şeyi işiten tanrının Zeus olup olmadığı kesin olarak anlaşılamamaktadır. Bununla birlikte yazıtta "ürünler için" ifadesinin geçmesinden dolayı söz konusu adak Dionysios, Demeter veya Zeus'tan birisine yapılmış olmalıdır⁴.

Yukarıda söz edildiği üzere Kadınhanı'ndan ele geçmiş yazıttan başrahip Menodoros'un Zeus Astrapon ile birlikte Zeus Bronton'a bir adak sunduğu anlaşılmaktadır (Ramsay, 1888, 235-236 No. 1; Cagnat, 1906, 121 No. 245). Son zamanlarda Savatra/Yağlıbayat'ta tespit edilmiş bir yazıt ise bölgedeki Zeus kültü konusunda oldukça ilginç bilgiler içermektedir. Yazıttan adağın Sokos'un oğlu rahip Mareis tarafından Zeus ve Eirene'ye yapıldığı anlaşılmaktadır (Alkan – Işık, 2021, 461-462 No. 3). Adakta bulunan Mareis'in ise Savatra'daki Zeus kültü rahibi olması gerektiği düşünülmektedir (Alkan & Işık, 2021: 462). Yazıtta ilginç olan nokta Zeus'un Keraunios, Astrapton, Syrtios ve Bronton olmak üzere dört lakabının sıralanmış olmasıdır (Figür 3).

2.6. Zeus Dalbenos

Savatra'dan son zamanlarda yayınlanan Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait iki adak yazıtında Zeus, bu epithet altında geçmektedir. Bunlardan birisi, C(alpurnius) Germanicianus'un oğlu Calpurnius [K]admos tarafından Zeus Dalbenos'a adanmıştır (Alkan – Işık, 2021, 458-460 No. 1). Kadmos'un adağındaki boğa kabartmasının Zeus'un gücünü simgeleyen bir kült sembolü olarak işlendiği değerlendirilmiştir (Alkan – Işık, 2021, 466). Lykaonia'da Zeus kabartmalarında sıklıkla rastlanan boğa figürü, Zeus'un çiftçi tanrı lakabıyla da uyumludur. Yazıtı yayınlayanların verdiği bilgilere göre Zeus'un Dalbenos epitheti bugüne kadar sadece Barselona'da özel bir koleksiyonda Roma tanrısı Silvanus'a ait bir heykelcik üzerinde tespit edilmiştir. İkinci yazıttan ise Zethos adındaki kişinin ailesi için adağı Zeus Dalbenos'a adadığı anlaşılmaktadır (Alkan –

⁴ Nitekim Lykaonia'ya komşu bölge olan Phrygia'da meyveler ve mahsuller için Zeus Bronton'a adanan sunakların varlığı bilinmektedir (Cox – Cameron, 1937, 62 No. 125, 106 No. 220). Bu konuda detaylı bilgi ve yorum için ayrıca bkz. Chia, 2020, 260-264.

Işık, 2021, 461 No. 2). Zeus Dalbenos'un yıldırım, meşale anlamlarına gelen Eski Yunanca *dalos* sözcüğünden türetilmiş bir lakap olabileceği ve her iki adağın Savatra'da çıkmasından dolayı bu kültürün Phrygia kökenli hatta Savatra'ya özgü olabileceği önerilmektedir (Alkan – Işık, 2021, 459, 466).

2.7. Zeus Eukarpos

Zeus'un Anadolu'da saygı gördüğü sıfatlarından birisi de *epikarpios*, *eukarpios* ya da *eukarpos* olmuştur. Tanrının bu epitheti Paphlogonia'da Akören'de (Şahin, 2001, 48-49), Kappadokia'da Kokusos'da/Göksun (Hakman, 2012, 110-111) ele geçmiş yazıtlarla belgelenmiştir. Yazıtlar dışında Zeus'a bu epithetle sunaklar ve sikkeler üzerinde rastlanmıştır. Sunakların bazılarında Zeus'un yıldırımları yanında buğday başağı ve üzüm de betimlenmiştir (Calder, 1928, 4 No. 5). Benzer şekilde İmparator Caracalla Dönemi'ne (MS 211-217) ait bir sikkenin arka yüzünde Zeus Epikarpios iki buğday başağı ve bir üzüm salkımı tutar şekilde tasvir edilmiştir (Arslan, 1997, 105 No. 209, Levha XXXIX). Eukarpos'un, ürünlerin koruyucu tanrısı olan Epikarpios ile aynı olduğu kabul edilmektedir (Şahin, 2001, 48-49). Aynı şekilde Zeus'un Karpophoros kültürünün Zeus Epikarpios ile aynı külte karşılık geldiği de bilinmektedir (Hakman, 2012, 108).

Zeus'un Lykaonia'da *eukarpos* ya da *epikarpios* epithetiyle saygı gördüğüne dair iki örnek mevcuttur. Bunlardan birisi Bulduk'ta ele geçmiş bir yazıt olup Pothos adında birisinin Zeus Eukarpos'a adakta bulunduğunu göstermektedir (Calder, 1910b, 238 No. 8). Söz konusu yazıtta tanrının epitheti olarak geçen *eukarposun* "iyi ürün" anlamına gelmesi, tanrının bu sıfat altındaki işlevine işaret etmesi bakımından önemlidir. Kötüüşak'tan ele geçmiş bir yazıttan ise Aelius Paizon adındaki kişinin efendisi Faustus'un kurtuluşu için Zeus Epikarpios'a adakta bulunduğu anlaşılmaktadır (Calder, 1956, 103 No. 476).

2.8. Zeus Megistos

En Yüce Tanrı demek olan Zeus Megistos'un Karia, Lydia, Pamphylia başta olmak üzere Anadolu'da çok yaygın bir tapınım gördüğü bilinmektedir. Özellikle Karia'daki Iasos'un (Milas/Kıyıkışlacık) önemli tanrılarında birisi olup, bu kentte MÖ 4. yüzyıldan sonra Zeus Megistos adına kurulmuş bir okulun varlığından söz edilmektedir (Şahin, 2001, 100-101).

Kuzey Lykaonia'nın değişik yerlerinde bu tanrıya adandığı anlaşılan çok sayıda adak yazıtı sayesinde Zeus Megistos'un fazlaca tapınım gördüğü antik bölgelerden birisinin de Lykaonia olduğu anlaşılmaktadır. Zeus'a bu epithetle tapınıldığını gösteren yazıtların önemli bir bölümü ise Ikonium (Konya) ve yakın çevresinden ele geçmiştir. Söz konusu yazıtlardan birisi Meram'dan kopyalanmış olup Kouti(s) adında birisinin Zeus Magistos'a bir adak sunduğu

belgelenmektedir (Paris – Radet, 1886, 505 No. 10). Yakın çevreden bir başta yazıtta da Zeus Megistos'un hayat boyu rahibinden söz edilmektedir (Sterrett, 1888a, 210 No. 228). Ikonium'dan ele geçmiş yazıtların MS 1. ve 2. Yüzyıllara tarihlendirilmesinden hareketle kentin erken imparatorluk sikkelerindeki (von Aulock, 1976, 75-77 No. 190-198) Zeus'un Zeus Megistos ile özdeşleştirilebileceği önerilmektedir (Thonemann, 2013, 280). Bu durum ise Zeus Megistos kültürünün Ikonium ile güçlü bir ilişkisinin olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Mitchell, 1993, II 23).

Konya'dan ele geçmiş Grekçe ve Latince olmak üzere çift dilli yazıtta da azatlı köle Felix'in Tyche ve Meter Zizimene ile birlikte Zeus Megistos'a bir adağından söz edilmektedir (Ramsay, 1918, 170 No. XIII). Ayrıca Meter Zizimene kültürünün merkezi durumunda olan Zizima'dan (Sızma) ele geçmiş Iris'in oğlu Appas tarafından Zeus Megistos'a adanmış bir adak yazıtından (McLean, 2002, 8 No. 18) burada Zeus'a yerel olarak tapınıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu yazıtlar Sızma'da Meter Zizimene ile birlikte Zeus Megistos'un da saygı gördüğünü ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan Laodikeia'nın kuzey doğusundaki bozkır sahasında ve Kuzey Lykaonia yerleşimlerinde de Zeus Megistos'a adakta bulunulduğunu gösteren çok sayıda yazıt ele geçmiştir. Zeus Megistos'un Lykaonia'da oldukça geniş bir sahada saygı gördüğünün de göstergesi olan bu yazıtlardan birisi Perta'nın *territorium*undaki Mernek'te (Karakaya) ele geçmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen bir adak heykelciğinin (Figür 7) üzerinde yer alan bu yazıttan (Thonemann, 2013, 280 No. 313) Arruntius Menodoros adında birisinin adağı Zeus Megistos'a adadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Kuzey Lykaonia kenti Perta'da Zeus Megistos için önemli bir tapınağın varlığı da bilinmektedir (Calder, 1956, 47 No. 259). Muhtemelen bu kırsal bölgede söz konusu tanrı adına başka kült merkezleri ve tapınaklar da mevcuttu ki aynı bölgedeki Kinna kenti (Karahamzalı) ve *territorium*unda tanrının bu epithetle saygı gördüğüne dair yazıtlar ele geçmiştir. Söz konusu yazıtlardan birisi Canımana'dan kopyalanmış olup Areenoi halkının sorumluluğunu Karios Dionysios'un oğlu Asklepios Polykrates'e vermek suretiyle Zeus Megistos'a bir adakta bulunmuş olduğu belgelenmektedir (Thonemann, 2013, 226 No. 249). Yine Canımana'dan aynı yerel kültürten söz eden ve aynı döneme tarihlendirilen bir başka yazıttan (Figür 6) Manes'in oğlu Karpos'un muhtemelen oğlu Asklepios için Zeus Megistos'a adakta bulunduğu anlaşılmaktadır (Thonemann, 2013, 225 No. 248). Bu çevredeki Yeşilköy'den bir yazıt ise rahiplik görevini ilk kez yerine getiren Antiokhos'un oğlunun kendi imkânlarıyla Zeus Megistos'a bir adak sunduğunu belgelemektedir

(Thonemann, 2013, 210 No. 225). Canımana'dan Zeus Megistos'a ait bu yazıtlar yerel kültürün bölgede yaygınlığına işaret etmektedir.

Zeus'a bu epithetle tapınıldığını gösteren yazıtların yer aldığı mezar taşlarında bulunan figürler de onun zirai faaliyetlerle olan bağlantısına işaret etmektedir. Öyle ki Lagina'da Zeus Megistos'un mısır başakları ve üzüm salkımları arasındaki büstünün tasvirine rastlanmıştır (Mitchell, 1993, II 23). Öte yandan Perta'nın sınırları içerisindeki Eski'den ele geçmiş olan ve yazıtından (Anderson, 1899, 133 No. 161) hayat boyu başrahiplik yapan Papios oğlu Dorymenes'in Zeus Megistos'a adakta bulunduğu anlaşılan sunak taşında asma yaprağının varlığı dikkat çekicidir. Ayrıca bölgede Kötüuşak (Figür 4) ve Bulduk'ta ele geçmiş yazıtlarda açıkça "iyi ürün veren" anlamına gelen *epikarpios* veya *eukarpios* geçmektedir (Calder, 1956, 100 No. 453, 103 No. 476). Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde bölgede tanrının her şeyden önce mahsullerin koruyucusu işlevi gördüğü açıkça anlaşılmaktadır (Mitchell, 1993, II 23). Hadrianopolis (Koçaş ?) antik kentinin *territorium*'unda Mahmut Asar ve Teke arasındaki Mezarlık mevkiinden ele geçmiş yazıttan Eurymadon adındaki birisinin adı okunamayan oğlu tarafından Zeus Megistos'a adakta bulunduğu belgelenmiştir (Calder, 1956, 26 No. 130 Pl. 8). Yazıtın yer aldığı *bomos* üzerindeki Zeus büstü tasvirine gagasında çelenk tutan kartal ve pullukla birlikte rastlanmaktadır. Bütün bunlar ise kırsal alana ve tarımsal faaliyetlere işaret etmektedir.

Öte yandan bölgede Zeus Megistos'a yapılmış adaklara dair yazıtların malikanelerin bulunduğu ve zirai faaliyetlerle öne çıkan yerlerde yoğunlaşmış olması da bu konuda bir diğer dikkat çekici husustur. Bu yazıtlardan birisi Eldeş'ten kopyalanmış olup yazıtta Caesar'ın kölesi *airanarkhes* (polis şefi) Kosmion'un Zeus Megistos'a adağından söz edilmektedir (Anderson, 1898, 123 No. 70; Jonnes, 2002, 90 No. 396). Yazıttan *airanarkhes*in bir imparatorluk *vernasının* (evin kölesi) sorumluluğunda olduğunun belgelenmesinden Eldeş'te bir imparatorluk malikânesinin varlığı anlaşılmaktadır (Kurt, 2018, 613). Ayrıca Zeus Megistos ile birlikte bir Romalı toprak sahibinin vekili olarak *oikonomos* (kâhya) Eucarpus Calpurnius Proculus adının geçtiği bir yazıtta Meter Andirene'ye tapınılmış olması da tarımsal faaliyetler açısından dikkat çekicidir (Jonnes, 2002, 92 No. 404; Breytenbach - Zimmermann, 2018, 308). İmparator Genç Helios Commodus'un azatlısı Marcus Aurelius Eukleides'in Zeus Megistos'a bir adak sunduğunu belgeleyen bir yazıt (Jonnes, 2002, 75 No. 343) ve Çavuşçuköy'den kopyalanmış Prokdestos ve adları okunamayan bazı kişilerin Zeus Megistos'a adak sunduklarından söz edilen (Jonnes, 2002, 81 No. 377) bir başka yazıt da Zeus'un bu epithetle bölgede çok geniş bir alanda tapınım gördüğünü ortaya koymaktadır.

Bilindiği gibi gerek imparatorluk ve gerekse özel malikanelerin en fazla görüldüğü yerlerden birisi de Laodikeia çevresidir (Kurt, 2018, 613-617). Öte yandan Kuzey Lykaonia ve Axylon Bölgesi gibi verimli sahalarda Sergii Paulii, Iulii, Scribonii ve Ulprii gibi köklü Roma aileleri tarafından nesiller boyu işletilen malikânelerin varlığı da bilinmektedir. Muhtemelen bu malikânelerin baş tanrısı da Zeus olmalıdır (Mitchell, 1993, I 153 dn. 94). Laodikeia Combusta (Ladik) yakınındaki Meydanlı'dan kopyalanmış bir yazıtta *oikonomos* olan Eukarpos adındaki kişinin Zeus Megistos'a adağını sunduğundan söz edilmektedir (Calder, 1956, 1 No. 1). Yine bu bağlamda tarım ve hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğu Axylon Bölgesi içerisinde bulunan Zengen'den (Özkent) ele geçmiş bir yazıt ise Manes'in adı tam okunamayan oğlunun her güzel yılın rahibi olması için Zeus Megistos'a bir adak sunduğunu belgelemektedir (Calder, 1928, 194 No. 373). Atkafası'ndan ele geçmiş bir yazıtta Plommeis halkının *oikonomos* olan Gallikos ve Cihanbeyli'den kopyalanmış yazıtta adı geçen Archiereis gibi Zeus'a adanma törenleri yapan iki *mistheotesin* (kiracı) adına rastlanmış olması, buralarda da malikânelerin varlığını ortaya koymaktadır (Anderson, 1899, 124 No. 136; Mitchell, 1980, 1078). Ayrıca MS 2. yüzyılda bir imparatorluk malikânesinin varlığı bilinen (Kaya, 2011, 216) Pillitokome/İnsuyu'den ele geçmiş olan bir yazıttan Lagina'lı Clarus'un Zeus Megistos'a bir adak sunduğu belgelenmektedir (Anderson, 1899, 129 No. 148). Pillitokome yakınlarında Dik Kulak'tan kopyalanmış bir yazıtta da bu çevrede Zeus'un bu sıfatla saygı gördüğünün bir başka kanıtını oluşturmaktadır (Calder, 1956, 96 No. 432). Yine aynı yerden kopyalanmış bir başka yazıtta göre ise Valentus adında birisinin Zeus Megistos'a adağını sunduğu öğrenilmektedir (Calder, 1956, 110 No. 521). Muhtemelen tarım ve hayvancılık yoluyla zenginleşmiş olan yerel halk, bu yerel kültürün yayılmasında ya da tanıtılmasında önemli bir rol oynamıştır (Mitchell, 1993, II 23 dn. 91). Yine bir malikânenin varlığı bilinen Kadınhanı yakınlarındaki Aralleia'dan (Atlanti) kopyalanmış Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne ait (MS 5. yüzyıl) bir yazıt ise (Calder, 1928, 162 No. 306) *lancarius* görevi yapmış Sambatius'un burada bir yabancı olarak ölen oğlu Konon için yazdırılmıştır. Yazıttan pagan dönemdeki En Yüce Zeus Megistos'un yerine aynı anlamda Theos Megistos'un kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum ise Hıristiyanlığın yayılış sürecinde aynı terminolojinin kullanılmış olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekici bulunmaktadır (Breytenbach - Zimmermann, 2018, 328, 826).

2.9. Zeus Stratios Megistos

Perta'nın *territorium*unda yer alan Harmançukuru'nda Zeus Stratios Megistos'a yapılan adağı gösteren bir yazıt (Figür 8) ele geçmiştir (Thonemann, 2013, 278 No. 311). Yazıttan *beneficarius* (ayrıcıklı asker) olan Papianos'un kendi karısı Flacilla ve rahip genç Apelles'e bir

yemininin yerine getirilmesi için adakta bulunduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıtta kendisine adak sunulan Zeus Stratios Megistos askeri işleve sahip bir tanrı olup tanrının bu lakapla tapınım gördüğüne dair başka bir örneğe rastlanmamıştır. Bununla birlikte *benefarii* tarafından diktirilen adak anıtlarının ezici çoğunluğunun Roma İmparatorluğu genelinde ordunun baş tanrısı Iupiter Optimus Maximus'a adanmış olduğu bilinmektedir (Thonemann, 2013, 278-279).

2.10. Zeus Keraunios

Zeus Keraunios, Yıldırımların Efendisi olarak kabul edilen ve yıldırımıyla cezalandıran bir tanrı kimliği taşımaktadır. Zeus Keraunios kültüne Anadolu'da Lydia, Ionia ve Kilikia bölgelerinde rastlanmıştır (Şahin, 2001, 75-76).

Lykaonia Bölgesi'nde ise Laodikeia'da gök gürültüsü ve şimşek yollayan Zeus Keraunios'un saygı gördüğü bir yazıtla belgelenmektedir (Ramsay, 1888, 235 No. 1). Ayrıca yakın çevrede Durağan'dan kopyalanmış bir yazıttan Teimotheos'un oğlu Gaius'un Zeus Keraunios'a bir adakta bulunduğu anlaşılmaktadır (Calder, 1928, 5 No. 7a). Göröklü'den bir yazıtta da yüce Zeus Keraunios'a adak adayan Valerius Montanos adında bir kişiden söz edilmektedir (Sterrett, 1888b, 172 No. 281; Alkan & Işık, 461-463 No. 3).

2.11. Zeus Phantios/Phatnios

Zeus Phatnios, Yemliğin ve Ahırın Tanrısı olarak nitelendirilmektedir. Nitekim Kadınhanı yakınlarında Meydanlı'dan ele geçmiş bir sunak yazıtından (Ramsay, 1918, 135 No. 2; Calder, 1928, 5 No. 7) adının ilk iki harfi (Eu...) olarak okunabilen bir *oikonomos*un Yemlik ve Ahır Tanrısı Zeus Phatnios'a adakta bulunduğu belgelenmektedir. Sunak taşında tanrının büstüyle birlikte sol tarafında bir başak demeti ve üzüm salkımı tasvir edilmiştir (Röhr, 2009, 193-194). Burada sunağı tanrıya adayan kişinin bir *oikonomos* olması yanında Zeus'un temel simgelerinden birisi olan kartal yerine şimşek ve öküz başıyla birlikte tasvir edilmiş olması, tanrının zirai konulardaki işlevine işaret etmesi açısından önemlidir. Nitekim öküz başı, başak ve salkımın tanrının tarımla ilişkili olduğunun ve ayrıca Zeus'tan yardım istendiğinin işareti olduğu değerlendirilmektedir (Cox - Cameron, 1937, XLII-XLIII). Aynı bölgedeki Şarören'den ele geçmiş bir sunağın yazıtlı tarafında buna oldukça benzeyen bir kabartma daha bulunmakta olup (Figür 9) söz konusu kabartmada Zeus'un büstü elinde bir mısır koçanı, üzüm salkımı ve başak ile birlikte tasvir edilmiştir (Calder, 1928, 4 No. 5; Robert, 1955, 105). Laodikeia'da tanrıya Zeus Phatnios epithetiyle rastlanması, kentin Küçük Asya boyunca kurye rotası üzerinde yer aldığı ve buradaki imparatorluk topraklarının atları iyi durumda tutmak konusunda özel sorumluluklara sahip olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Calder, 1928, 5 No. 7).

2.12. Zeus Salarameus

Konya Zincirli Han'ın kapısının sağ sövesinden kopyalanmış bir yazıtta tanrının bu epithetine rastlanmıştır. Roma imparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmiş olan yazıttan Paulinus'un kızı Paulina'nın bir yeminin yerine getirilmesi için Zeus Salarameus'a adakta bulunduğu anlaşılmaktadır (Cronin, 1902, 368 No. 141; Thonemann, 2013, 265-266 No. 297). Tanrının bu lakabına başka bir yerde rastlanmamış olması ve Ana Tanrıça gibi Zeus'un da adını çoğu zaman bir yöre veya yerleşimden almış olduğu gerçeğinden hareketle tanrının bu sıfatının Salamara (Zincirli) adından kaynaklanmış olması ihtimali üzerinde durulmaktadır (Breytenbach – Zimmermann, 2018, 161).

2.13. Zeus Soter

Zeus Soter, tanrının en yaygın epithetlerinden birisi olup kötülüklerden koruyucu işlevini göstermektedir. Tanrının bu sıfatıyla bayramlar düzenlenmekte, yarışmalar yapılmakta ve boğa kurban edilmekteydi (Şahin, 2001, 176). Zeus'un bu epitheti başta Atina olmak üzere Yunanistan'da oldukça yaygındı. Anadolu'da da Troas, Mysia, Aiolis, Lydia, Ionia, Pamphylia, Phrygia, Kappadokia, Kilikia ve Kommagene'de bu epithet altında saygı görmekteydi (Şahin, 2001, 172). Zeus'un söz konusu bu epitetine genellikle tek başına rastlandığı gibi Asklepios ve Olympios ile birlikte rastlandığı örnekler de belgelenmiştir (Hakman, 2012, 114).

Muhtemelen doğuya doğru gidildikçe kültün etkisi zayıflamış olmalıdır ki Lykaonia Bölgesi'nde sadece birkaç yazıtta rastlanmaktadır. Bunlardan birisi, kent sikkeleriyle de Zeus kültünün varlığının doğrulanmış olduğu Laodikeia'dan kopyalanmış bir yazıttır (Calder, 1928, 5 No. 6). İkonium'dan ele geçmiş yazıtta ise *veteran* Marcus Antonius Longus'un masraflarını kendisi karşılamak suretiyle Zeus Soter'e (Kurtarıcı Zeus) bir kült masası, *stoa* ve mutfak adadığı belirtilmektedir (McLean, 2002, 8 No. 19)⁵. Karaman'ın 37 km batısında Hacı Baba Dağı'nın kuzeybatı eteğinde yer alan Losta'dan (Akarköy) Legio XVI Flavia firma *centurionu* C. Annius Maximus'un çift dilli adağı ise (Kurt, 2011, 102 Levha 147: 1) Yunanca metinde Zeus Soter Megistos, Latince metinde ise Iuppiter Optimus Maximus olarak geçen tanrıya yapılmıştır (Stauner, 2016, 113-122).

2.14. Zeus Sozon/Sosonianos

Bazı Phrygia sikkeleri üzerinde birlikte yer aldığı yazılardan hareketle Kurt Tanrı olduğuna dair görüşler ortaya atılmıştır (Şahin, 2001, 176). Bir Anadolu tanrısı kabul edilen Zeus

⁵ Yazıtı ilk olarak yayınlamış olan S. Onat, burada geçen *veteran* Marcus Antonius Longus'u ikinci triumvirlik üyelerinden birisi olan Marcus Antonius olarak düşünmüş ve yazıtı buna göre yorumlamıştır. Bu konuda bkz. Onat, 1949, 18-20.

Sozon'un yerel bir tanrı olduğu, kökeninin ise Pisidia veya Phrygia'ya dayandığı ileri sürülmekte, hatta Hellenistik Dönem'den itibaren Pisidia'daki Pednelissos'ta bir kült merkezinin varlığı da bilinmektedir (Şahin, 2001, 176). Öte yandan Sozon'un Saoazos ile özdeşliği kabul edilmekte olup bu ephitle Zeus'un Helios ile birlikte en kutsal ve adil tanrılar olduğu değerlendirilmektedir (Weinreich, 1927, 1249; Breytenbach – Zimmermann, 2018, 315). Lydia ve Karia'da ise Sozon, Apollon'un bir epitheti olarak karşımıza çıkmaktadır (Şahin, 2001, 177).

Zeus Sozon'a Lykaonia Bölgesi'nde üç yazıtta rastlanmaktadır. Bunlardan birisi Konya Müzesi'nde bulunmakta olan bir adak yazıtıdır. Yazıttan Marcus Aurelius adındaki kişinin ailesi için Sozon'a adakta bulunduğu anlaşılmaktadır (Mendel, 1902, 220 No. 1; Cronin, 1902, 115 No. 33). Yazıtta geçen yerel tanrı Sozon'un Apollon'un özelliklerine benzer özelliklere sahip olduğu bu nedenle Apollon ile özdeşleştirilebileceği ileri sürülmüştür (McLean, 2002, 7). Bu yazıttan başka Lykaonia'da birisi Akçaşar'dan (Pleket – Stroud, 1987, 370 No. 1321), ikincisi ise Sarayönü'nden (Pleket – Stroud, 1987, 385 No. 1384) olmak üzere Zeus Sozon'a ait iki adak yazıtının daha varlığı bilinmektedir.

2. 15. Zeus Syrtios

İlk defa Lykaonia'da Antik Savatra kenti ile eşitlenen Yağlıbayat'taki bir yazıt sayesinde belgelenmiştir (Alkan – Işık, 2021, 461-463, No. 3). Bugüne kadar başka hiçbir yerde belgelenmemiş olduğundan dolayı Syrtios'un Savatra'ya özgü yerel bir kült olabileceği düşünülmektedir (Alkan – Işık, 2021, 462).

2.16. Zeus Zemeiastes

Tanrının bu epitheti Philomelion'dan (Akşehir) bir sunak üzerinde yer almaktadır. Yazıtta sunağı adayan kişinin adı ve nereli olduğu tam olarak okunamamakla birlikte Zeus Zemeiastes'e adakta bulunduğu anlaşılmaktadır (Jonnes, 2002, 20-21 No. 45). Yine Philomelion'un kırsalında yer alan Çamlı'dan bir yazıtta da tanrıya bu epithetle tapınıldığı belgelenmiştir (Jonnes, 2002, 35-36 No. 93). Yazıtın ortasındaki figür ve sonundaki yağmur işaretinin bir hasat tanrısını belki de Zeus Bennios'u temsil edebileceği ileri sürülmektedir (Röhr, 2009, 193). Bunun yanı sıra yazıtta sunağı adayan kişinin memleketi muhtemelen Okeneli? olarak okunabilecek bir yerleşimdir. Bu durumda Zemeiastes'in Philomelion yakınındaki bir köy ya da yerleşimden gelen bir *ethnikon* olması da mümkündür.

2.17. Zeus Zemroutenos

Tanrının bu epithetine Akören'den kopyalanmış bir yazıtta rastlanmıştır (Anderson, 1899, 281 No. 165). Yazıttan Aleksandros oğlu Aurelius Kodratos'un Zeus Zemroutenos'a bir adak

sunduğu anlaşılmaktadır. Zeus'un bu lakabı Zulmandani Han ile ilişkilendirilmektedir (Anderson, 1899, 281).

Zeus'un Lykaonia'da tespit edilmiş bütün bu sıfatlarının dışında, Zengicek'ten kopyalanmış ve Nearchos adında birinin Zeus'a adak yazıtında ise tanrının epithetini gösteren bölümde sadece ilk iki harf (Ti) olarak okunabilmektedir⁶. Maalesef bu nedenle tanrının epitheti tespit edilememekte ve bir öneri getirmek güçleşmektedir. Bununla birlikte Zeus'un Anadolu'da rastlanan ve bu şekilde başlayan Timaios ve Tios olmak üzere iki epithetinin varlığı bilinmektedir. Eğer Zeus'un buradaki epitheti ilk defa belgelenen bir sıfat değil de bu ikisinden birisi ise Tios aynı adlı kentten koruyucu tanrısı olarak kabul edildiğinden (Şahin, 2001, 186) Timaios daha olası görünmektedir.

3. Lykaonia'da Sosyo-Ekonomik Hayat ve Zeus Kültü

Üzerinde yaşanan coğrafya, o toplumun sosyal ve kültürel hayatında temel belirleyici unsurlardan birisini hatta en önemlisini oluşturmuştur. Bu nedenle antik dönemde toplumların uğraşlarından kaynaklı olarak tanrılara duyulan saygı ve bağlılıkta yerel faktörler oldukça belirleyici olmuştur. Lykaonia, büyük ölçüde ovalık ancak aralarında dağlar tarafından bölünmüş verimli havzalardan oluşan bir coğrafi yapıya sahiptir. Kaynağını dağlardan alan akarsular sayesinde hem yerleşim hem de tarımsal faaliyetler için elverişli şartlar oluşmuştur. Öte yandan dağlardan, havzalardan ve ovalardan oluşan bu topografik yapı, tarım ve havyacılığa elverişli kırsal bir ekonominin gelişimini de beraberinde getirmiştir. Öyle ki tepeler arasındaki küçük vadiler yerleşim için, tepeliklerin çevreleri ise iyi otlaklar olmalarından dolayı özellikle küçükbaş hayvancılık için oldukça elverişlidir. Bunun yanında ovalık sahalar buğday, dağ eteklerindeki nispeten engebeli ve taşlık alanlar ise bağcılık yapmak için ideal yerlerdir (Breytenbach, 2013, 2).

Kuzey Lykaonia ve Axylon Bölgesi'nde Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilen ve Zeus'a adanmış olan çok sayıda sunak (Figür 5) bulunmuştur (Baldıran, 2019). Söz konusu sunaklarda Zeus büstüyle birlikte bu betimlere rastlanmış olması, Zeus'un hava ve bitki örtüsü tanrısı işlevinin en somut göstergesidir. Lykaonia'ya komşu bölge olan Phrygia'daki Appia'nın *territoriumunda* Zeus'a Zeus Ampeleites (Asmaların Zeus'u) ve Zeus Thallos (Taze Filizlerin/Bitkilerin Zeus'u) lakaplarıyla tapınıldığı da bilinmektedir (Drew-Bear, 1999, 392-393; Chanitios & Stavrianopoulou, 1995, 233). Ayrıca bölgeye oldukça yakın konumdaki Ereğli yakınlarında bulunan İvriz Kaya Anıtı'nda da tanrıyla birlikte buğday başağı ve üzüm salkımı

⁶ Zeus'un bu epitheti kesin olarak belirlenemediği için ayrı bir başlıkta verilmemiştir.

figürlerinin varlığı, Zeus'un bir Anadolu köylü tanrısı olduğu şeklinde değerlendirilmiştir (Calder, 1956, 1 No. 1). Laodikeia yakınlarındaki Meydanlı'dan kopyalanmış *oikonomos* Eukarpos'un Zeus Magistos'a adağını sunduğundan söz edilen yazıtın yer aldığı mezar taşında ise tanrı, bu kez mısır koçanı ve üzüm salkımıyla birlikte tasvir edilmiştir. Öte yandan Zeus Magistos'a adakta bulunan *oikonomosun* "iyi ürün" anlamına gelen *Eukarpos* adını taşıması da ayrıca dikkat çekicidir.

Bölgede Zeus için kullanılan epithetler genel olarak ondan Fırtına tanrısı olarak söz etmektedir. Bunlar ise yukarıda değinildiği üzere *bronton*, *eukarpos*, *keranios*, *phatnios* gibi zirai faaliyetlerle ilgili sıfatlardır (Calder, 1956, XXXII-XXXIII). Zeus Bronton epithetiyle doğa olaylarını simgeleyen tanrı esasen Fırtına Tanrısı kimliğine de sahip olup ekinlerin yetişmesine yardımcı konumunda olmuştur (Robert, 1955, 30). Zeus Bronton kültürünün yaygın olarak görüldüğü bölgelerin ortak özelliğinin insanların temel geçim kaynaklarının yağmura bağlı çiftçilik olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda yağmuru yağdırdığı, ürünü yetiştirdiği ve olumsuz hava koşullarından koruduğuna inanılan Zeus kabartmalarının yanına bazen *bukranium* (öküz başı) betimlendiği de görülmektedir (Şahin Akyürek, 2001, 167-168). Hatta stel ve sunaklarda bazen çift sürme sahnesinde yer alan *bukraniumların* çiftçilerin tanrılardan büyükbaş hayvanlarını koruma dileklerini ifade ettiği düşünülmektedir (Drew-Bear, 1999, 393, 398 Fig. 1; Drew-Bear – Naour, 1990, 2007)⁷. Aynı şekilde Zeus Bronton'a adanmış olan sunaklarda, sıklıkla çelenk betimine de rastlanmaktadır. Zeus Bronton'un bağ ile ilişkisini gösteren çelenk, üzüm salkımı ve başak tutar şeklindeki tasvirleri, onun çiftçi tanrısı olduğunun kanıtları olarak gösterilebilir (Şahin, 2001, 39).

Öte yandan bu durumu Anadolu'nun inanç yapısında çağlar boyu bir etkileşimin ve devamlılığın en somut göstergesi olarak kabul etmek mümkündür. Öyle ki İvriz kabartmasında Fırtına tanrısı Tarhunt ile birlikte üzüm salkımı ve başak motifleri işlenmiştir (Calder, 1956, XXXII). Bütün bunlar, tanrının burada çift hayvanlarının koruyucusu işlevinde olduğu ve bunun da Zeus'un çiftçi tanrı konumuna uygun olduğu şeklinde değerlendirilmektedir (Şahin, 2001, 18). Ayrıca tanrının Zeus veya Zeus Megistos olarak geçtiği bölge yazıtlarında mısır, başak ve üzüm salkımı sembollerinin (Calder, 1928, 1-2 No. 2-3; Waelkens, 1977, 310 No. 118, 304 No. 76) varlığı onun doğurganlık için en önemli güç olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Mitchell, 1993, I 147 dn. 41). Öyle anlaşılıyor ki bugün olduğu gibi antik dönemde de sulamanın olmadığı

⁷ Nitekim Kuzey Phrygia'dan bir adak yazıtından Apollonios'un oğlu Manes'in sığırlarının sağlığı için Zeus Bronton'a adakta bulunduğundan söz edilmektedir, bkz. Şahin Akyürek, 2006, 90.

kırsal alanlarda çiftçiler mahsulün iyi olması için Zeus'a adak sunmak suretiyle yalvarmaktaydılar.

Diğer taraftan Zeus'un tarımsal işlevine işaret eden Lykaonia yazıtlarının tamamına yakını Roma İmparatorluk Dönemi'ne aittir. Bu durum, Lykaonia'da söz konusu dönemde tarımsal faaliyetler açısından önemli gelişmelerin kaydedildiği ve kentlerin *territorium*larında farklı boyutlarda tarımsal alanların oluşturulduğunu göstermektedir. Bu durum ise çiftçiliğin koruyucusu yerel tanrıların sayılarında bir artışı da beraberinde getirmiştir (Takoğlu, 2020, 378). Temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olan Lykaonia çiftçilerinin de ürünlerinin ve hayvanlarının güvenliği için tanrı Zeus'un korumasını talep ettikleri anlaşılmaktadır (Eraydın, 2022, 145). Bu bağlamda Zeus Bronton ve Zeus Eukarpos bölgedeki sosyal hayatta doğrudan Zeus'un yerine işaret eden ve topraktan elde edilen ürünlerin koruyucusu anlamında tanrıya verilen sıfatlardan olmuştur. Bunların dışında tanrının toprağın işlenmesi, ürünlerin elde edilmesi ve bağ-bahçeye dair başka sıfatlarının da olması, Zeus'un çiftçinin ürününü koruyan bereket tanrısı işlevine de sahip olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Hakman, 2012, 107-108).

Bilindiği gibi hem tarım ürünleri hem de hayvancılık için gerekli olan otlaklar, yağmura bağlı olduğundan Lykaonia Bölgesi halkı için özellikle bahar yağmurları hayati öneme sahipti. İşte bu nedendir ki en eski dönemlerden itibaren bölgede Fırtına tanrıları çok rağbet gören tanrılar olmuşlardır. Anadolu'da Zeus kültünün kökeni tam olarak aydınlatılamamış olmakla birlikte, Zeus'un Hitit ve Luvi dini metinlerinde Tarhunt olarak geçen eski Luvi-Hitit fırtına tanrısının Greklerdeki karşılığı olduğu düşünülmektedir (Chiai, 2020, 245). Hititler Dönemi'nde bölgede büyük saygı gördüğü hem bölgeyi içine alan Tarhuntaşşa Ülkesi'nin adının Tarhunt ile olan ilişkisinden hem de İvriz Kaya Anıtı'ndan açıkça anlaşılan Tarhunt, Mezopotamya kökenli fırtına tanrısı Ba'al'in karşılığıydı. Öte yandan Hititler öncesinde bölgenin halkı olan Hattilerin fırtına tanrısını *taru* olarak adlandırdıkları bilinmektedir ki boğayla bağlantılı olan bu isim, Hint-Avrupa kökenli değildir. Bir yandan Sami dillerdeki *taur* ile Grekçe ve Latince'deki *taurusun* boğa anlamına gelmesi, diğer taraftan ise bütün eski Ön Asya'da boğanın fırtına tanrısının kutsal hayvanı olması, açıkça tanrının doğu kökenine işaret etmektedir (Chiai, 2020, 250-253, 265). Bu durumda muhtemelen Lykaonia'da fırtına tanrısı Tarhunt'un rolünü daha sonraki dönemlerde Zeus üstlenmiştir (Breytenbach, 2013, 2-3).

4. Sonuç

Gerek herhangi bir sıfat kullanılmaksızın yazıtlarda Zeus adının geçmesi, gerek Zeus betimlemeleri ve gerekse Lykaonia'daki çok sayıda yazıtta değişik epithetlerle tanrının adına rastlanması, bölgede Zeus kültünün yaygınlığına işaret etmektedir. Öte yandan Lykaonia'da

ziraate dayanan sosyal ve ekonomik hayatla Zeus kültü arasında bir paralelliğin olduğu da anlaşılmaktadır. Zeus'un bir yandan bölgeden ele geçen Roma İmparatorluk Dönemi Zeus sunaklarında Fırtına tanrısı olarak saygı gördüğüne işaret eden yıldırımlar, diğer taraftan da bununla bağlantılı olarak onun hava ve bitki tanrısı işlevine işaret eden buğday başağı ve üzüm salkımıyla birlikte yer aldığı görülmektedir. Aynı şekilde Lykaonia'da Zeus'un epithetlerinin yer aldığı yazıtların ağırlıklı bir bölümünün *megistos*, *bronton*, *kerainios* ve *eukarpos* gibi tanrının ziraatle ilgili işlevlerini gösteriyor olması da dikkatlerden kaçmamaktadır. Diğer yandan bu türden yazıtların malikânelerin bulunduğu yerlerde yoğunlaşması ve *oikonomoslar* tarafından Zeus'a adanmış olması da aynı çerçevede değerlendirilmelidir.

Lykaonia Bölgesi halkının dini inançlarının şekillenmesinde ve bunun bir devamlılık arz etmesindeki temel belirleyici unsurun bölgenin coğrafi yapısından kaynaklı sosyal hayat olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki geçimleri neredeyse tamamen tarım ve hayvancılığa bağlı olan bölge halkının hayatında yağmuru yağdıran işleviyle Zeus ayrı bir yere sahip olmuştur. Zeus kültürünün bölgede Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde de uzun süre etkisini devam ettirmiş olması bu durumun en somut kanıtını oluşturmaktadır.

Kaynaklar

Agizza, Rosa. *Antik Yunan'da Mitoloji Masallar ve Söylenceler*. Çev. Z. Zühre İlkelen, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001.

Alkan, Mehmet – Doğanay, Osman. *Zengibar Kalesi (Isaura) Araştırmaları 1*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2020.

Alkan, Mehmet – Işık, İlker. "Savatra Antik Kentinden Yeni Adak Yazıtları". *Olba*, 29, (2021): 457-474.

Anderson, John George Clark. "A Summer in Phrygia. II". *The Journal of Hellenic Studies*, 18 (1898): 81-128.

Anderson, John George Clark. "Exploration in Galatia cis Halym. I-II". *The Journal of Hellenic Studies*, 19 (1899): 34-134, 280-318.

Arslan, Melih. "Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Bulunan Pontus Krallığı'na ve Pontus Kentlerine Ait Roma Devri Sikkeleri". *Arkeoloji Dergisi V*, (Ed. Hasan Malay), 67-109, Levha VII-XLI, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997.

Baldıran, Asuman. "A Study About Cults of Lykaonia Region". *Anados Studies Of The Ancient World* 6-7/2006-2007, 35-46. Tırnava: Universitas Tyrnaviensis Facultas Philosophica, 2008.

Baldıran, Asuman – Karauğuz, Güngör – Söğüt, Bilal. "Centre Unissant Les Cultes Hittites Et Romains: Fasıllar". Doksanaltı, Ertekin – Aslan, Erdoğan (Eds.), *Proceedings of the International*

Symposium "Trade and Production Through the Ages". 219-256. Konya: Aybil Bilişim & Organizasyon Yayıncılık, 2010.

Baldıran, Asuman. "Yeni Araştırmalar Işığında Lykaonia Bölgesi Kültürleri". Bilal Söğüt, Bilal (Ed.), *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, 73-88. İstanbul: Ege Yayınları, 2012.

Baldıran, Asuman. "The Cult of Zeus in Lykaonia". Militello, Pietro Maria – Öniz, Hakan (Eds.), *SOMA 2011 Proceedings of the 15th Symposium on Mediterranean Archaeology*, held at the University of Catania 3-5 March 2011, Volume I, 417-420. Ankara: BAR International Series, 2015.

Baldıran, Burak. "Lykaonia Bölgesi Zeus Sunakları". *Amisos*, 4/7 (2019): 118-136.

Breytenbach, Cilliers. "Early Christian Values In Cultural Encounter, Zeus And The Rain, Mammon And Modern Medicine Men". *Scriptura*, 112 (2013): 1-11.

Breytenbach, Cilliers – Zimmermann, Christiane. *Early Christianity in Lycaonia and Adjacent Areas From Paul to Amphylochius of Iconium*, Leiden/Boston: Brill, 2018.

Cagnat, René. *Inscriptiones Graecae ad res Romanas Pertinentes III*, Paris: L'Erma di Bretschneider, 1906.

Calder, William Moir. "A Cult of the Homonades". *The Classical Review*, 24 (1910a): 76-81.

Calder, William Moir. "A Journey round the Proseilemmene". *Klio*, 10 (1910b): 232-242.

Calder, William Moir. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* Vol. I, Manchester: Manchester University Press, 1928.

Calder, William Moir. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* Vol. VII, Monuments From Eastern Phrygia, Manchester: Manchester University Press, 1956.

Callander, T. "Explorations In Lycaonia And Isauria, 1904", W. M. Ramsay (Ed.), *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire*. 157-180. Aberdeen: Aberdeen University Press, 1906.

Chanotis, Angelos & Stavrianopoulou, Eftychia. "Epigraphic Bulletin for Greek Religion 1991". *Kernos*, 8 (1995): 205-266.

Chiai, Gian Franco. "Le culte de Zeus Brontôn: l'espace et la morphologie du dieu de l'orage dans la Phrygie d'époque romaine". *Archiv für Religionsgeschichte*, 21-22 (1) (2020): 245-275.

Cook, Arthur Bernard. *Zeus A Study In Ancient Religion*, Volume I, Cambridge: Cambridge University Press, 1914.

Cox, Christopher William Machell – Cameron, Aarchibald. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* Vol. V, Monuments From Dorylaeum And Nacolea, Manchester: Manchester University Press, 1937.

Cronin, Harry Stovell. "First Report of a Journey in Pisidia, Lycaonia, and Pamphylia I-II". *The Journal of Hellenic Studies*, 22 (1902): 94-125, 339-376.

Cumont, Franz. "Bronton", *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, III/1: 897-898. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1897.

Drew-Bear, Thomas – Naour, Christian (1990). "Divinités de Phrygie", Temporini, Hildegard (Ed.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II 18.3. 1907-2044. Berlin: De Gruyter, 1990.

Drew-Bear, Thomas. "Phrygian Votive Steles in The museum of Anatolia Civilization". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XVI/1. 391-401. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

Drew-Bear, Thomas. "Laodikeia Katakekaumene (Konya-Ladik) Bölgesinde Araştırmalar". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 18/1. 247-254). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

EBGR, Epigraphic Bulletin for Greek Religion.

Engelmann, H. – Üner, A. B.. "Inscripfen aus dem Museum von Karaman (Lycaonia)". *Anzeiger der phil.-hist. Kl.*, 129 (1992): 1-24.

Eraydın, Necmettin. "Two Newly Discovered Votive Inscriptions to Zeus Bronton from Eskişehir/Dorylaion". *Libri VIII* (2022): 139-147.

Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.

Hakman, Meral. *Kapadokya'da Zeus Kültü*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012.

Hakman, Meral. "Bir Anadolu Tanrısı Olarak Zeus'un Tabiat İle İlişkisi Üzerine Bir Gözlem". *Acta Turcica*, V/1, (2013): 1-18.

Hall, Alan S. "Notes and Inscriptions from Eastern Pisidia". *Anatolian Studies*, 18 (1968): 57-92.

Hard, Robin. *The Rise of Zeus and Revolts Against his Rule*, London: Routledge, 2008.

Jonnes, Lloyd. *The Inscriptions Of The Sultan Dağı (Philomelion, Tymbrion/Hadrianopolis, Tyraion, Inschriften Griechischer Städte Aus Kleinasien*, Band 62, Bonn: Halbelt, 2002.

Kurt, Mehmet. *Antik Çağda Karaman (Laranda) ve Yakın Çevresi Tarihi Coğrafya-Yerleşimler-Kalıntılar-Buluntular*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.

McLean, B. H. *Greek And Latin Inscriptions In The Konya Archaeological Museum*, British Institute at Ankara Monograph 29, London, 2002.

Mendel, Gustave. "Le Musée de Konia". *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 26, (1902): 209-246.

Mitchell, Stephen. "Population and the Land in Roman Galatia". Temporini, Hildegard(Ed.). *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II 7.2. 1053-1081. Berlin: De Gruyter, 1980.

Mitchell, Stephen. *Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor II, The Ankara District The Inscriptions of North Galatia*, Ankara: British Institute of Archaeology at Ankara Monograph 4, 1982.

Mitchell, Stephen. *Anatolia Land, Men, And Gods In Asia Minor*, Volume I-II, Oxford: Oxford University Press, 1993.

Onat, Saadet. "Roma devrine ait bir kitabe". *Ant Arkeoloji, Folklor, Tarih Dergisi*, 3 (1949): 18-20.

Paris, Pierre – Radet, Georges Albert. "Inscriptions de Pisidie, de Lycaonie et d'Isaurie". *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 10 (1886): 500-514.

Pleket, Harry W. – Stroud Ronald S., (1987). *Supplementum Epigraphicum Graecum*, Amsterdam: J. C. Gieben, 1987.

Ramsay, William Mitchell. "Laodiceia Combusta And Sinethandos". *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*, 13 (1888): 233-272.

Ramsay, William Mitchell. "The Utilisation of Old Epigraphic Copies". *The Journal of Hellenic Studies*, 38 (1918): 124-192.

Robert, Louis. *Hellenica Recueil D'Épigraphie De Numismatique Et D'Antiquités Grecques*, X, Paris: Librairie D'Amérique Et D'Orient Adrien-Maissonneuve, 1955.

Rodenwaldt, Gerthard. "Zeus Bronton. Mit 7 Abbildungen". *Jahrbuch des Deutschen Arcäologischen Instituts*, 34 (1919): 77-86.

Röhr, Bianka. *Kult und Fest in Lykaonien*, Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2009.

Sterrett, John Robert Sitlington. *An Epigraphical Journey in Asia Minor*, Boston: Damrell And Upham, 1888a.

Sterrett, John Robert Sitlington. *The Wolfe Expedition To Asia Minor*, Boston: Damrell And Upham, 1888b.

Stauner, Konrad. Die bilinguale Weihung des C. Annius Maximus, centurio der legio XVI Flavia firma. *Philia*, 2 (2016): 113-122.

Swoboda, Heinrich – Keil, Josef – Knoll, Fritz. *Denkmäler Aus Lykaonien Pamphylien Und Isaurien*, Brünn/Prag/Leipzig/Wien: Verlag Rudolf M. Rohrer, 1935.

Şahin Akyürek, Nalan Eda. “Büyük Çiftçi Tanrısı Zeus Bronton Arkeolojik Ve Epigrafik Belgelerle Phrygia’da Bir Zeus Kültü”. *Olba*,4 (2001): 163-182.

Şahin Akyürek, Nalan Eda. *Phrygia’da Çiftçi Tanrısı: DII BRONTI EUKHEN*. Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2002.

Şahin Akyürek, Nalan Eda. “Phrygia’dan yeni Zeus Bronton Adakları”. *Arkeoloji ve Sanat*, 122 (2006): 89-124.

Şahin Akyürek, Nalan Eda. “Bithynia’dan Yeni Zeus Bronton Adakları”. *Olba*, 20 (2012): 335-382.

Şahin Akyürek, Nalan Eda. “Bilecik’ten Bir Grup Zeus Büstü ve Zeus Bronton”. *Gephyra*, 11 (2014): 121-171.

Şahin, Nuran. *Zeus’un Anadolu Kültleri*, İstanbul: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2001.

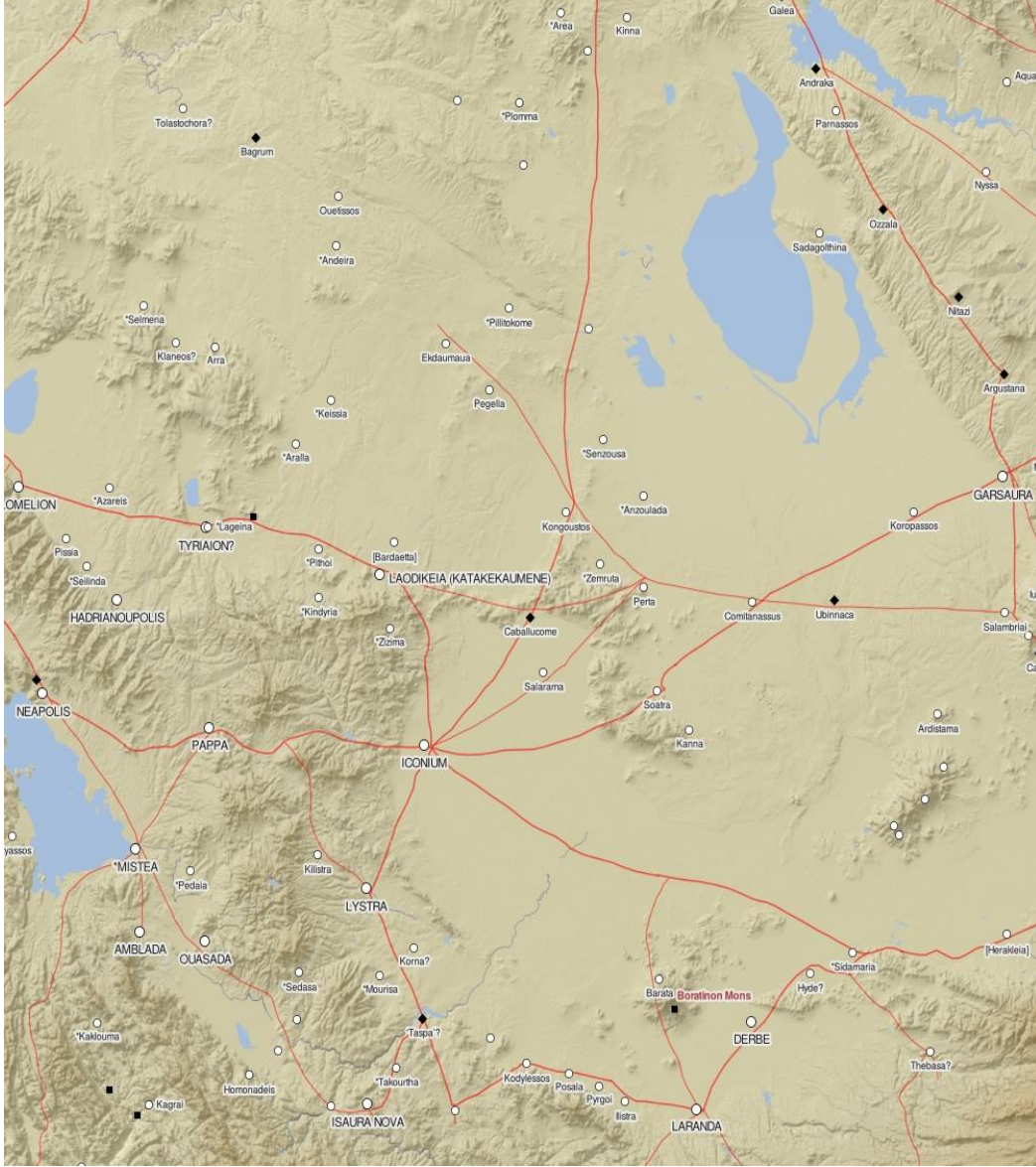
Takoğlu, T. . “Adapting to a Diverse Landscape: Agriculture in Hellenistic and Roman Anatolia”. Hollander, David – Howe, Timothy (Eds.), *Howe A Companion To Ancient Agriculture*. 363-382. Hoboken: WILEY Blackwell, 2020.

Thonemann, Peter. *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* Vol. XI, Monuments From Phrygia And Lykaonia, London: The Society for the Promotion of Roman Students, 2013.

von Aulock, Hans. *Münzen und Städte lykaoniens*, Tübingen: E. Wasmuth, 1976.

Waelkens, Marc. Phrygian Votive And Tomstones As Sources Of The Social And Economic Life In Roman Antiquity. *Ancient Society*, 8 (1977): 277-315.

Weinreich, Otto. “Sozon”, *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, III/A1: 1249. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1927.

**Figür 1: Lykaonia Bölgesi Yerleşimleri (Digital Atlas of the Roman Empire
<https://imperium.ahlfeldt.se/>Erişim Tarihi: 16.02.2024)**

Figür 2: Burunkuyu'dan ele geçmiş ve üzerinde Zeus Akouseos'a adak yazıtının yer aldığı bomos (Theonemann, 2013, 279 No. 312).

Figür 3: Savatra Antik Kenti'nden Zeus'un dört lakabının yer aldığı yazıtlı adak sütunu (Alkan & Işık, 2020, 461-463, 472 Fig. 3).

Figür 4: Kötüşak'tan kopyalanmış ve Zeus büstünün yer aldığı yazıtlı *bomos* (Calder, 1956, 103 No. 476 Pl. 26).

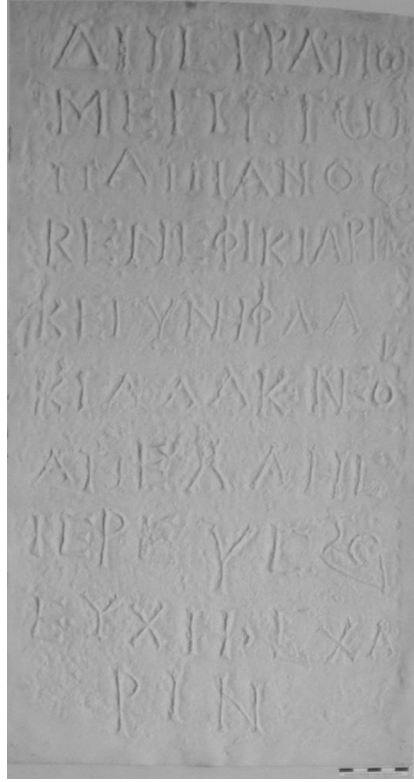
Figür 5: Bostandere'den Kabartmalı Sunak (Baldıran, 2019, 127, 136 Resim 18).

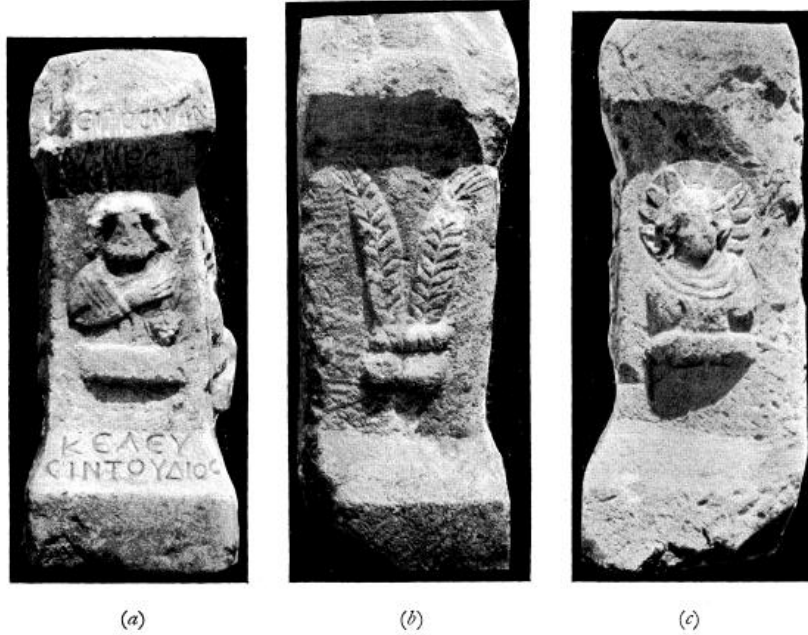
Figür 6: Kinna Antik Kenti'nin *territoriumunda* yer alan Canımana'dan Zeus Megistos'a adanmış *bomos* (Theonemann, 2013, 225 No. 248)

Figür 7: Perta'nın *territoriumundaki* Mernek'ten (Karakaya) Zeus Megistos'a adanmış heykelcik (Theonemann, 2013, 280 No. 248).

Figür 8: Perta Antik Kenti sınırları içerisindeki Harmançukuru'ndan Zeus Stratios Megistos'a adanmış *bomosun* yazıtı (Theonemann, 2013, 278 No. 311).

Figür 9: Şarören'den elinde bir mısır koçanı, üzüm salkımı ve başak ile birlikte tasvir edilmiş Zeus'un büstü (Calder, 1928, 4 No. 5).

Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi
ISSN: 2149-5866
Sayı: 11 (Temmuz) 2024 s.27-37, TÜRKİYE
DOI: 10.30804/cesmicihan.1444228
Araştırma Makalesi

TÜRKMEN EFSANELERİNDE SAYILAR

Songül KESKİN*

Öz: Halk edebiyatı ürünleri ortaya çıktığı milletin gelenek, görenek ve inançlarını belli toplumsal ritüelleri barındırmaktadır. Halkın ortaya koyduğu bu ürünler yıllar içinde çeşitlenmiştir. Bu çeşitlilik içinde yerini almış türlerden biri de hemen her toplumda var olan efsane türüdür. Efsane türü bünyesinde barındırdığı unsurları kuşaktan kuşağa aktarmakta ve bu bağlamda büyük önem arz etmektedir. Efsanelerin barındırdığı önemli unsurlar arasında sayılar yer almaktadır. Sayılar bütün toplumlarda kullanılmakta ve bu sayılara kutsiyet atfedilmektedir. Türk kültüründe, Şamanizm'de ve İslamiyet'te sayılar belli anlamlar yüklenerek kullanılmıştır. Şamanizm'de yer alan sayıların İslamiyet'te de benzer şekilde yer aldığı ve belli başlı işlevler yüklediği görülmektedir. Sayılarla ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında bu sayıların rastgele seçilmediği belli anlam ve işlevler yüklediği bununla beraber 1, 2, 3, 4, 7, 40 sayılarının yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Çalışmamızda Halk kültür ve inancının taşıyıcısı olan efsanelerde sayılar incelenmiştir. Bu bağlamda 120 Türkmen Efsanesi incelenmiş ve efsanelerde yer alan sayılara yüklenen anlamlar, sayıların işlevlerini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Efsane, Türkmen Efsaneleri, Halk Kültürü, Sayılar, Ritüeller.

NUMBERS IN TURKMEN LEGENDS

Abstract: Folk literature products contain the traditions, customs and beliefs of the nation in which they emerged and certain social rituals. These products produced by the public have diversified over the years. One of the genres that has taken its place in this diversity is the myth genre that exists in almost every society. The legend genre transmits its elements from generation to generation and is of great importance in this context. Numbers are among the important elements of legends. Numbers are used in all societies and sacredness is attributed to these numbers. In Turkish culture, Shamanism and Islam, numbers are used with certain meanings. It is seen that the numbers in Shamanism are also included in Islam in a similar way and have certain functions. When we look at the studies on numbers, it is seen that these numbers are not chosen randomly but have certain meanings and functions, and the numbers 1, 2, 3, 4, 7, 40 are used extensively. In our study, numbers were examined in the legends that carry the folk culture and belief. In this context, 120 Turkmen Legends were examined and it was aimed to reveal the meanings attributed to the numbers in the legends and the functions of the numbers.

Keywords: Legend, Turkmen Legends, Folk Culture, Numbers, Rituals.

Başvuru/Submitted: 28.02.2024

Kabul/Accepted: 12.03.2024

Giriş

Farsçada hikâye, masal veya yaygın olarak anlatılan meşhur olayları ifade etmek için kullanılan efsane sözcüğü; batı dillerinde Latince kökenli legend/legende kelimesi ile karşılanmıştır. Edebiyatımızda mitleri, tarihî ve dinî olayları olağanüstülüklerle anlatan kısa, sözlü halk edebiyatı ürünlerini belirtmek için bu sözcük kullanılmıştır (Aslan, 2008, 287). Bunun

* Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Yüksek Lisans Öğrencisi, ORC-ID: 0009-0000-8638-3214, e-mail: songulkeskin67@gmail.com.

yanı sıra halk edebiyatının önemli ürünlerinden olan efsaneler üzerine halkbilimciler tarafından pek çok tanımlama çalışması yapılmıştır. Bu halkbilimcilerden Şükrü Elçin, efsaneleri toplumdaki belli başlı durumlarla bağdaştırarak bu türü tanımlama yoluna gitmiştir. Araştırmacı bu türü tanımlarken toplumsal etkilerine dikkat çekmiş; insanoğlunun tarih sahnesine çıktığı ilk andan itibaren doğup gelişen inanç, anane, adet ve törenlerinin şekillenmesinde rolü olan ürünler olduğunu ifade etmiştir (1986, 314).

Halk kültür ve inanışlarının taşıyıcısı olan efsaneler, farklı isimlerle ya da çeşitli türlerin içinde fakat aynı işlevle hemen her toplumda var olmuştur. Bu toplumlardan biri de gelenek, görenek, dil ve edebiyat yönüyle Türkiye Türklerine benzeyen Türkmenlerdir. Türkmenlere ait efsaneler Türkiye’de var olan efsanelerle benzerlik göstermekte ve bir takım ortak unsurları barındırmaktadır. Türkmenistan’da Türkmen folkloru ve efsaneleri üzerine araştırmalar yapmış önemli kişilerden biri Amanmırat Baymıradov’dur. Baymıradov, 1975 yılında hazırladığı doktora tezinde Türkmen efsaneleriyle ilgili önemli çalışmalar yapmıştır (Erol Çalışkan, 2012, 72). Bu çalışmanın devamını farklı çalışmalar takip etmiştir. Bu çalışmaların neticesinde Türkmen efsaneleri, Türkmen halk edebiyatı ürünleri içerisinde yerini almıştır. Bu efsanelerde genellikle olmuş ya da olabilecek durumların ele alındığı görülmektedir (Erol Çalışkan, 2012, 12-13).

Edebiyatın hemen her türünde halk inanışlarını, adetlerini, gelenek ve göreneklerini yani insana dair olanı görmek mümkündür. Özellikle halk edebiyatı ürünleri oluşurken ait olduğu topluma dair hemen her şeyi içine almakta insanoğlunun serüveni ve inançlarıyla yoğrulmaktadır. Nesilden nesile aktarılan bu halk ürünlerinde zamanla değişiklikler yaşanmış olsa da değişmeyen aynı kalan temel unsurlar görülmektedir. Halk edebiyatı ürünleri incelendiğinde dikkat çeken unsurlardan biri; bu ürünlerde yer alan, sıkça tekrar eden ve belli anlamlar yüklenen sayıların varlığıdır.

Tarihin çok eski dönemlerinden günümüze halk kültürü ürünlerinde belli başlı sayılar yer almış ve varlığını korumuştur. Toplumda sıkça kullanılan ve belli ritüellerde varlığını devam ettiren sayıların kökleri mitolojik döneme kadar gitmekte ve inançla bağlantılı olduğu görülmektedir.

Antik Yunan’da Pythagoras Tanrı’nın pozitif tam sayıları yarattığını ifade etmiş ve Pythagorasçılar Tanrı’nın yarattığına inandıkları sayılara dini anlamlar yüklemişlerdir. Yine bunlar tüm evrenin sayılardan ve bu sayıların oranlarından meydana geldiğine inanmışlardır (Kılıç, 2006, 31). Özel anlamlar yüklenen ve kutsal görülen bu sayılar arasında 1, 2, 3, 4, 7, 9, 40 gibi sayılar kullanım sıklığı nedeniyle özellikle göze çarpmaktadır. Bu sayıların kaynağına dair inanışlar mitolojik döneme kadar gitmekte bir kısım sayıların kaynağı ise tarih boyunca etkileşim kurulan ve kazanılan değişik kültürlerle, inançlara dayanmaktadır (Durbilmez, 2007, 177).

Sayılar belli anlamlar yüklenmesi ve sayıların halk kültüründe kullanılması en eski Türk inancı olan Şamanizm'den İslamiyet'e kadar varlığını korumuştur. Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller* adlı çalışmasında Altaylarda Şamanlık ve dinî ritüellerle ilgili detaylı bilgi verirken şaman elbisesi olan “manyak” ile ilgili detaylara yer vermiştir. Zikredilen çalışmada; şaman elbisesinin her bölümü ve bu elbisede kullanılan semboller tek tek incelenmiştir. Şaman elbisesi üzerinde yer alan belli başlı objelerin belli sayıda olması özellikle dikkat çekicidir. Bu kutsal elbisede; 3 tutam ip, arka tarafında Tanrı Ülgen'in kızlarını temsil eden 9 sembol, 3'er tane dokuzluk sedef, sırt bölümünde 2 büyük metal, çingiraklarda 3 metal düğme şeklinde belli sayıda kullanıldığı görülmektedir¹. Bu çalışma İslamiyet'ten önce sayılara belli anlamlar yüklendiğini kanıtlar niteliktedir.

İslamiyet'in kabulüyle benzer sayıların kullanılmaya devam ettiği ve bu sayıların İslamiyet'te de yaygın olduğu görülmektedir. İslamiyet'in temel kaynaklarında kullanılan sayıların içeriği çok geniştir: Safa ve Merve arasında 7 defa say yapılması, şeytan taşlama yapılırken 7 taş atılması, Kâbe tavafının 7 defa Kâbe'nin etrafında dolaşarak yapılması, namazda secde edilirken bedeninin 7 kısmının yere değmesi en belirgin örneklerdir (Yücel, 2016, 30). Bunun yanı sıra Müslümanlığın kutsal kitabı olan Kuran-ı Kerim'de yer alan ayetlerde belli sayılarla karşılaşmak mümkündür. Ayrıca gusül, abdest gibi uygulamalarda ağza ve burna su alınması belli sayılarda yapılmaktadır. Yukarıda saydığımız örnekler İslamiyet'te de sayılara belli anlamlar atfedildiğinin göstergesidir.

İnanışlar ve kutsallık atfedilen unsurlar insanların yaşamını, kültürünü, adetlerini etkilemenin yanı sıra toplumun oluşturduğu ürünleri de etkilemiş ve bu ürünlere yerleşmiştir. İnançta ve gündelik ritüellerde sıkça kullanılan sayılar efsanelerde de yerini almıştır. Bu bağlamda Türkmen efsanelerinde sıkça yer alan sayılar incelenmiştir. Çalışmamızda Şerife Seher Erol Çalışkan'ın *Türkmen Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma (İnceleme ve Metinler)* adlı doktora tezinde bir bütün olarak yer verdiği 120 Türkmen efsanesi incelenmiş, efsanelerde kullanılan sayılar tespit edilmiştir. Bu efsanelerde yer alan sayıların kullanım sıklığı ve bu sayılara yüklenen anlamlar irdelenmiştir.

1. Türkmen Efsanelerinde Sayılar

1.1. “Bir” Sayısı

Pythagoras'a göre hiçbir benzeri olmayan önsüz, sonsuz tekliği “bir” sayısı ifade eder. Bir bütün canlıların bünyesinden çıktığı tanrıyı temsil etmektedir. Bununla beraber bir; yüce aklın, hikmetin yani ilahi varlığın simgesidir (Kılıç, 2006, 26). Başlangıçsal varlığın sayısı olan bir, her

---

¹bk. Andrey Viktoroviç Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev. Zekeriya Karadavut, (Konya: Kömen Yayınları, 2006).

kültürde sayıların özü, aynı zamanda hem sayıların hem de varlıkların sonsuz dizisinin kaynağıdır (Çetinkaya, 2003, 92).

Türkmen efsanelerinde “bir” sayısı üç efsanede karşımıza çıkmaktadır. Bunları; *Baykuş*, *Küneürgeç Minaresi* ve *Asmanak* olarak sıralamak mümkündür.

Baykuş efsanesinde; zengin bir adamın tek oğlu vardır. Bu oğul bin bir özenle büyütülür fakat ailesinin kendinden beklediği erdemli davranışları göstermez ve annesinin bedduasını alır (Erol Çalışkan, 2018, 214). Efsanenin başka bir varyantında ise eşinin bedduasını alır. *Küneürgeç Minaresi* efsanesinde padişahın tek oğlu vardır ve bu oğlan seyahatler yapar. Seyahatleri sırasında gittiği bir ülkede yuvha denen yılan kendisini kandırmaya çalışır. Oğlan yanında bulunan vezirin nasihatlerini dinleyerek kendisini ve ülke halkını kurtarır, efsane mutlu sonla biter (Erol Çalışkan, 2018, 69). *Asmanak* efsanesinde Asmanak adındaki genç ve güzel kızın çok fazla görücüsü gelmesi ve buna dayanamayarak Allah’tan ıspanağa dönüştürmesini istemesi anlatılmaktadır: “*Ben bir onlar çok birisine varsam bir diğeri küsecek. Tanrım beni lezzetli bir ot yap, koy otu zenginde yesin fakirde.*” (Erol Çalışkan, 2018, 241).

Bu efsanelerde tek ve bir olandan beklenen erdemli ve akılcı davranışlardır. Bir eşsiz ve benzersiz olanın ifadesidir. *Baykuş* efsanesinde kendisinden beklenen davranışları yerine getirmeyen evlat olumsuz durumlarla karşılaşır. *Küneürgeç Minaresi*’nde delikanlı aklın ve nasihatlerin ışığında hem kendini hem de halkını kurtarır. *Asmanak*’ta ise tek olan kendini herkes için faydalı bir varlığa dönüştürür.

1.2. “İki” Sayısı

Birden sonra gelen “iki” sayısının evrendeki ikiliğe işaret ettiği düşünülmektedir. Pythagoras felsefesinde “iki” doğurgan ve dişildir, doğa bu dişilikten meydana gelmiştir (Kılıç, 2006, 39). İki sayısı İslamiyet’te de yoğun olarak kullanılmaktadır. Kuran-ı Kerim’de Allah’ın eşyayı çift olarak zıddıyla beraber diğer unsurlarla bütünleşecek şekilde yarattığı, bunun bütün varoluşların temeli ve varlığın ilkesi olduğu belirtilir (Kılıç, 2006, 40).

Genel olarak bakıldığında hayatın her alanında ikili yapıların varlığı dikkat çekmektedir. İki sayısı hem bir araya gelerek bütün olmayı hem de ayrı ve farklı olmayı ifade eder. İki beraberinde çatışma ya da uyumu getirir. Türkmen efsanelerinde çokça kullanılan bu sayı on iki efsanede karşımıza çıkmaktadır.

Aşkabat efsanesinde iki ülke, bu iki ülkenin iki padişahı ve bunların aşkı yasaklaması anlatılır. Konulan yasağa rağmen bu iki padişahın çocukları âşık olur. İki genç kaçar ve iki ülkenin lanetine uğrayıp ölürler (Erol Çalışkan, 2018, 18). *Aşıklar Kalesi*’nde kavuşamayan iki genç anlatılır. Bu gençler bedduaya uğrayıp iki tepeye dönüşür (Erol Çalışkan, 2018, 52). *Kızkale* ve *Yiğitkale*

efsanesinde kız kendini isteyenlere iki şart koşar. Bu şartları kimse yerine getiremeyince kendini nehre bırakır (Erol Çalışkan, 2018, 53). *Üstat Saygısı*'nda Kazak sahralarındaki iki mezarın efsanesi anlatılır. İki öğrenci üstatlarının atasının başında ölünceye kadar yaşarlar. Bunlar ölünce iki mezar ortaya çıkar (Erol Çalışkan, 2018, 184). *İmtihan Yapılan İki Arkadaş Hakkında Rivayet* adlı efsanede hükümdar kendine komutan yapmak istediği iki arkadaşı sınava tabi tutar ve aralarına nifak sokmaya çalışır. İki arkadaş birbirilerine güvenirlere ve nasiplerini alırlar (Erol Çalışkan, 2018, 195). *Maşat-Misserian*'da iki kardeşten biri düşmanı yenmek için Allah'a dua eder ve duası kabul olur. Diğer kardeşin müdahalesiyle anlaşmazlık çıkar, şehirleri yakılıp yıkılır (Erol Çalışkan, 2018, 91). *Yılanlar Niyetini Değiştirmes* adlı efsanede iki zıt karakter olan yılan ve insan arkadaş olur. Zamanla yılanın karakteri değişir ve birbirilerine zarar verirler (Erol Çalışkan, 2018, 222). *Eski Düşman*' da iki eski düşman olan yaşlı tilki ve çakal birleşip insanları kandırmaya çalışırlar (Erol Çalışkan, 2018, 229). *Yer Yapıldığından Beri* efsanesinde iki kara güç olan yılan ve bukalemunun kavgası anlatılır (Erol Çalışkan, 2018, 244). *Yedigen*' de yedi yıldızın yanında iki yıldız daha vardır. Bu yıldızlar Ak At ve Boz At olarak isimlendirilirler (Erol Çalışkan, 2018, 258). *Mazlum Han ve Silu* ile ilgili efsanede iki kale, bu iki kalede hüküm süren iki han vardır. Bu iki hanın arası zamanla bozulur (Erol Çalışkan, 2018, 265). *Ceza* isimli efsanede iki komşudan biri diğerini kıskanır ve bu kıskançlık sonucu Allah hasetlik edeni çubuğa dönüştürür (Erol Çalışkan, 2018, 268). *Abil ve Kabil* efsanesinde Âdem Ata ve Havva Ana'nın oğulları anlatılır. Bu iki kardeşten Abil kardeşine haset eder, bunun neticesinde olumsuz durumlar ortaya çıkar (Erol Çalışkan, 2018, 292).

İki sayısı beraberinde hem olumlu hem olumsuz durumları getirir. Efsanelere bakıldığında ise bu sayı beraberinde zıtlıkları ve bu zıtlıkların doğurduğu çatışmayı getirmektedir. Bir araya gelen iki kişi arasında uyum olsa dahi efsanenin devamında ya da sonucunda kutuplaşma ve ayrılık meydana gelir. İki kardeş, iki eski dost, iki düşman ya da iki komşu yan yana gelince tezat oluşur ve bunlardan iyi olan kazançlı çıkar.

1.3. “Üç” Sayısı

Birçok kültür ve dinde bir şekilde varlığını sürdüren “üç” sayısı, en çok değer atfedilen sayılardan biri olagelmıştır. Şamanizm inancına sahip toplumlar dünyanın gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı gibi üç katmandan oluştuğuna inanmışlardır. Halk arasında da geniş yer edinen üç sayısı, Allah'ın hakkı üçtür gibi deyimlerle vurgulanmıştır. Üç sayısı Hıristiyanlıkta ise baba, oğul ve kutsal ruh üçlemesiyle karşımıza çıkmaktadır (Erol Çalışkan, 2019, 187). Bunun yanı sıra İslam inancında Allah-Muhammed-Ali üçlemesi dikkat çekicidir. Üç sayısı birden ikiye oluşan dengesizliği, düalliteyi dengeleyen unsurdur; bir ve ikiye içine alır. Bu sayı “Kapsayıcı Sentez” olarak ifade edilir (Schimmel 2000, 69). İncelediğimiz Türkmen efsanelerinde “3” sayısı on iki efsanede karşımıza çıkmaktadır.

Aşkabat efsanesinde hünerli üç arkadaşın yolculuğu ve bu yolculukta yonttukları ağacın duayla güzel bir kıza dönüşmesi, bu kızın bir şehre giderek sevdiğini bulması ve evlenmesi anlatılır. Bu kavuşmayla *Aşkabat* şehri ismini bulur (Erol Çalışkan, 2018, 16). *Maru-Şahu-Cihan*'da üç kez duyulan sesle efsane başlar. Üçüz doğan bu çocuklara bu adları neden koyduğunu anlatan anneleri, babalarının ejderhayı öldürerek yaptığı kahramanlığa ithafen bu isimleri verdiğini anlatır. Bu isimler yapılan kahramanlığı kapsamaktadır (Erol Çalışkan, 2018, 29). *Sultanyaz Bey'in Kalesi* efsanesinde yetim kalan Sultanyaz'ın yaptığı kahramanlık ve bu kahramanlık sonucunda Sultanın onu huzuruna çağırması anlatılır. Sultan onun dileğini öğrenmek ister ve ona düşünmesi için üç gün mühlet verir. Üç gün sora huzura çıkan Sultanyaz padişahı koruyan bir bey olmasına izin vermesini ister. Sultanyaz padişahı koruyan bir bey olarak zor durumda olan halkını koruyan bir bey olur (Erol Çalışkan, 2018, 50). *Usta Kuşun Talebesi* adlı efsanede Han üç günlük yoldan gelen atlıyı gösteren bir minare yapılmasını ister (Erol Çalışkan, 2018, 84). *Keymir Kör'ün Tokadı* efsanesinde su doldurmaya giden üç gelin Keymir Kör'den oğullarının nasıl olacakları ile ilgili bilgi almak ister. Keymir Kör'ün bu üç oğlanı sınar ve üçüncü oğlanı över (Erol Çalışkan, 2018, 113). *Mirali ve Sultansöyün* efsanesinde kendisine itaat etmeyen üç ulusun beylerine sefer düzenlenir başarısız olunur fakat bu olay sonucunda kendisine yoldaşlık edecek Mirali ile tanışır (Erol Çalışkan, 2018, 132). *Kim Haklı?* efsanesinde yine Mirali ve Sultansöyün'ü arasında geçen olay anlatılmaktadır. Mirali Sultan'a ders vermek için üç sayısını kullanır. Bu durum efsanede şöyle geçmektedir:

Mirali ateşin üç adım uzağına çaydanlık koyup bağdaş kurup oturmaktadır...

Sultansöyün ona sinirlenip:

-Ey ahmak adam üç adımdaki çaydanlığa ateşin ısıyı yetişir mi? diye sitem eder (Erol Çalışkan, 2018, 149).

Diyarbakir'in Rivayeti adlı efsanede Aşık Garip ve Şahsenem hikayesinin yazıya geçirilişi anlatılır. Şair bu hikâyeyi rüyasında görür, uyanınca eline kalemi alıp üç gün boyunca hiç durmadan yazar (Erol Çalışkan, 2018, 172). *Merdin Gözyaşı* efsanesinde Şah'ın derdine çare bulunması için üç gün mühlet verilir, üç gün fala bakılır ve çare aranır (Erol Çalışkan, 2018, 199). *Ceza* efsanesinde kötü niyetli adamın diktiği ağacın altına oturan adamın tepesine elma düşer. Adam şaşkınlığını ifade etmek için yakasına üç kere tükürür (Erol Çalışkan, 2018, 268). *Cimri Kişi ve Fakir Hakkında Rivayet* adlı efsanede yargılanan fakir aleyhine üç şahit olduğu söylenir (Erol Çalışkan, 2018, 300).

Bu örneklerde görüldüğü üzere üç sayısının varlığı genel olarak olumlu durumları ortaya çıkarmıştır. Üç sınırdır; üç kişinin yan yana gelmesi bütünlüğü oluşturur, üç isim bütün kahramanlığı kapsarken üç günlük mühletin sonunda mutlu son gerçekleşir. Yine üçüncü olan makbul kabul edilen ve güzel olandır. Üç aynı zamanda belli durumlar için yeterli olan sayı olmakla birlikte üç defa tekrar eden davranış korunmayı sağlar.

1.4. “Dört” Sayısı

İslamiyet’te ve halk inanışlarında “dört” sayısı bazı temel unsurları belirtmek için sıkça kullanılmaktadır. Dört unsur, dört mezhep, dört halife, Bektaşilikte dört kapı ifadeleri en belirginleridir (Yardımcı, 18 Aralık 2023). Bu ifadelerin ortak ve birleştirici noktası Tanrı’dır. Pythagoras felsefesinde dört sayısı tanrının gücünü temsil eder ve birleştiricidir (Kılıç, 2006, 43). Türkmen efsanelerinde bu sayı dört efsanede karşımıza çıkmaktadır:

Çarçev adlı efsanede coşarak akan nehir insanların hayatını zorlaştırır, nehrin suyunu durdurmak için Ali dört parmağını kullanır. Dört parmağını koyduğu suyun önünde dört ark oluşur (Erol Çalışkan, 2018, 15). *Maru-Şahu-Cihan*’da kadın dördüncü eş olmaya razı olmaz, Pehlivanla evlenir. Pehlivan kahramandır fakat efsanenin sonu mutlu bitmez ve Pehlivan ölür (Erol Çalışkan, 2018, 30). *Dört Başlı Akbalık* efsanesinde Nedir Şah rüyasında dört boynuzlu akbalık görür. Dört boynuzlu akbalık dört yurt olarak tabir edilir (Erol Çalışkan, 2018, 119). *Nevruz Rivayetleri* adlı efsanede Ömer Hayyam bir yılı dört parçaya böler (Erol Çalışkan, 2018, 247).

Bu efsanelerde dördün varlığı düzen ve dengeyi meydana getirir. Tek nehir dörde bölününce insanlar rahatlar, kadın dördüncü eş olayı kabul etmeyince denge bozulur ve zorluklarla karşılaşılır. Rüyada görülen dört, olumlu duruma tabir edilirken, düzen için bölüm yapılırken dört tercih edilir. Bu efsanelerde tek olanın dörde bölünmesi olumsuz bir durum yaratmaz.

1.5. “Yedi” Sayısı

Schimmel “yedi” sayısını “Bilgeliliğin Sütunları” olarak ifade eder (2000, 148). Mükemmellik sayısı olarak ifade edilen yedi aynı zamanda Tanrının dinlenme günü olmakla birlikte zamanın geçişine işaret eder (Schimmel, 2000, 148). Pythagoras felsefesinde ise yedi, ışık ve kuvvetin sembolü olmasının yanı sıra doğanın ebedi değişimini ve sonunda her şeyin birliğe döneceğinin ifadesi olarak görülmektedir (Kılıç, 2006, 47). Yedi sayısı Şamanizm, İslamiyet ve diğer kadim toplumlarda sıkça kullanılmaktadır. Bu sayı Türkmen efsanelerinde de yerini almıştır.

Maru-Şahu-Cihan adlı efsanede Gülayim kaleden çıkıp yedi günde yedi menzil yol kat eder. Olaylar nihayete erdikten sonra yedi gece-gündüz düğün yapılır (Erol Çalışkan, 2018, 29). *Küneürgenç Minaresi*’nde şehrin yedi kere bozulup yedi kere yapılması gerektiği ifade edilir (Erol Çalışkan, 2018, 74). *Usta Kuşun Talebesi*’nde Han ustadan yedi kıtada, yedi iklimde belli olacak bir köşk yapmasını ister (Erol Çalışkan, 2018, 83). *Maşat-Misserian* efsanesinde Maşat kubbesiyle Misserian minareleri arasında yedi menzil yol olduğu söylenir (Erol Çalışkan, 2018, 91). *Yıldızgören* efsanesinde çocuğu olamayan padişah rüyasında yedinci yıl Kadir Gece’sinde kuyruklu yıldız doğacağını kendisine bir evlat nasip edileceğini görür (Erol Çalışkan, 2018, 153). *Cemilcan* aslı efsanede Yahudi çocuk yedi yaşında Necmettin Kübra’ya talebe olur (Erol Çalışkan, 2018, 180).

İmtihan Yapılan İki Arkadaş Hakkında Bir Rivayet'de padişah bir şeye karar vermeden önce yedi ölçüp bir biçtiğini ifade eder (Erol Çalışkan, 2018, 196). *Arzığül* efsanesinde kızın yedi yiğit abisi vardır ve abileri kız kardeşlerini korur (Erol Çalışkan, 2018, 205). *Köpeğe Dönüşen Baba ve Oğul Hakkında Bir Rivayet* adlı efsanede babası köpeğe dönüşen çocuk bu köpeğe yedi yıl bakar. Sonunda oğlunun hürmetine bu baba tekrar insana dönüşür (Erol Çalışkan, 2018, 230). *Peri Güvercini'nde* “Yedi güvercinden biri periymiş.” diye bir söz olduğu ifade edilir ve bu sözle ilgili rivayet anlatılır (Erol Çalışkan, 2018, 232). *Yedigigen* efsanesinde yedi yıldızdan ve bu yedi yıldızın yanında yer alan iki yıldızdan bahsedilir (Erol Çalışkan, 2018, 258). *Mazlum Han ve Sılu'da* kötü insanın davranışlarının sonucunu belirtmek için “Bir yamanın yedi yere zararı yeter.” sözüne yer verilir (Erol Çalışkan, 2018, 267). *Sinirli Çiftçi* efsanesinde ise Hızır Ata kızdığı çiftçinin tarlası yeşermesin diye toprağa emir verir fakat çiftçi yedi kere sürüp yedi kere ektikten sonra toprak bunu unuttur. Tarla yeşerir (Erol Çalışkan, 2018, 295).

Efsanelere bakıldığında yedi sayısı ihtiyaç duyulan bekleme süresini, sonuca varmak için tekrarlanması gereken davranışın sayısını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu efsanelerde olay başlamadan ya da bir durum ortaya çıkmadan önce belli bir olgunlaşma süresine ihtiyaç duyulur, bu sürenin ifadesi yedidir. Değişimin tam olarak olması, olayların nihayete ermesi için tamam olma sayısıdır. Yedi iklim, yedi kıta şanın ulaşacağı son noktadır. Olaylar nihayete erdikten sonra eğlence süresi yine yedi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.6. “Kırk” Sayısı

Kutsal anlamlar yüklenen ve sıkça kullanılan sayılardan biri de kırktır. Orta Doğu, İran ve Türkiye’de yaygın olarak kullanılan bu sayı büyük sayıların en büyüleyicisidir. Hazırlama ve tamamlama sayısıdır (Schimmel, 2000, 265). Bu sayı verilen bir mühleti, bu mühlet içindeki hazırlığı ifade eder. Aslında bir toparlanma ve sonuca erme süresidir.

Türk kültüründe çok önemli bir anlam taşıyan kırk sayısı özellikle doğum ritüelleri içinde de kendini gösterir. Anadolu’da yeni doğum yapmış kadının çocuğunun bezleri kırk gün dışarı asılmaz. Aynı günlerde doğum yapan kadınlar birbirlerini kırk gün görmemeye dikkat ederler. Eğer görürlerse çocukları kırk basar diye yıkarlar. Doğumdan sonra ilk kırk gün içinde her on günde bir olmak üzere anne ve bebek kırklanır. Son kırklama kırkını bastırmayalım diye 38. veya 39. gün yapılı (Erol Çalışkan, 2017, 461).

Aşkabat efsanesinde kırk gün kırk gece düğün yapılır (Erol Çalışkan, 2018, 17). *Maru-Şahu-Cihan'da* uzak diyarlara gidecek Gülayım kırk günlük yol masrafı alır (Erol Çalışkan, 2018, 29). *Akkale* efsanesinde yiğit yuha denilen yılanlarda kurtulmak için kırk kulaç yerin altında kırk demir kapısı olan bir kale yaptırır ve yılanları buraya hapseder (Erol Çalışkan, 2018, 45). *Küneürgeç*

Minaresi kırk sayısının çokça kullanıldığı efsanelerden biridir. Efsanede Padişahın oğlu seyahate çıkmak için yanına kırk tane yiğit alır. Yine bu efsanede yuvha denilen yılanın, kırk yıl bir yerde insan sesi duymadan kalırsa ejderhaya dönüşeceği ifade edilir. Bu yuvhadan kurtulmak için kırk araba, kırk at, kırk araba çürümüş saman, kırk araba odun kullanılır. Yuvhadan kurtulunca kırk gün kırk gece düğün yapılır (Erol Çalışkan, 2018, 77). *Kübra'nın Gölü'nde* gölün etrafına kırk tane sandalye konur (Erol Çalışkan, 2018, 95). *Kırk Kız Ata* efsanesinde Köymen dağındaki bir obada kırk kız arkadaşın yaşadığı ifade edilir. Kırk kız, kâfirler kendilerine zarar vermesin diye taşa dönüşür (Erol Çalışkan, 2018, 103). *Mirali ve Sultansöyün'de* çocuk evini tarif etmek için kırk mızraklı ev ifadesini kullanır. Bu efsanede kırk dereden su getirmek deyimini de yer almaktadır (Erol Çalışkan, 2018, 135). *Kim Haklı?* efsanesinde padişah Horasan dağlarının tepesine çıkıp kırk yorganın altında bir gece geçirip ölmeden sabahlayana boyunca altın vereceğini söyler (Erol Çalışkan, 2018, 148). *Arzıgül'de* sürekli görücü gelen kızın kapısına kırk silahlı adam gelir (Erol Çalışkan, 2018, 205). *Haksız Yere Suçlanan Baba ve Oğul* efsanesinde baba ve oğula kırk kırbaç vurulur (Erol Çalışkan, 2018, 282).

Kırk sayısı bu efsanelerde yeterli olan miktarın ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Efsanelerde yolculuk için kırk günlük masraf almak, düşmandan kurtulmak için kırk demir kapı, kırk at, kırk araba yeterli olan miktardır. Bununla beraber olayların başlaması için kırk kız, kırk sandalye kullanılır. Ceza verilirken tercih edilen yeterli olan yine kırk olarak karşımıza çıkar.

Sonuç

Halkın gelenek, görenek ve inançlarının taşıyıcısı olan halk edebiyatı ürünlerinin içinde insana dair olanı her daim görmek mümkündür. Özellikle inançla bağlantılı unsurlar bu ürünlere yansımış; zamanla temel anlamlarının dışında, belli anlamlar yüklenerek ve farklı işlevlerde kullanılmışlardır. Halk inancının yansımalarını diğer türlerde olduğu gibi efsanelerde de görmek mümkündür. Halkın içinden çıkmış bu efsanelerde değişmeyen ya da benzer özellik gösteren unsurlar yer almaktadır. Bu unsurlardan biri de sayılar olarak karşımıza çıkmaktadır

Geçmişten günümüze belli amaç ve anlamlarda kullanılan sayıların varlığı hala korunmakta ve toplumlarda belli ritüellerde kullanılmaktadır. İnanç doğrultusunda kutsiyet kazanan bu sayıların Türkmen efsanelerinde kullanımı tesadüfi değildir. Çalışmamızda belli anlamlar yüklenen sayıların Türkmen efsanelerinde tekliği, mükemmelliği, bozulmamasıyla da kurulması gereken düzeni, çatışmaları, zıtlıkları, dengeyi, yeterliliği ya da yetersizliği, hazırlık sürecini, tamamlanmayı ifade etmek için kullanıldığı görülmüştür.

Sayıların çok eski dönemlerden itibaren kullanılması ve köklü bir geçmişe sahip olması zamanla bu sayıların işlevlerini ve sayılara yüklenen anlamları çeşitlendirmiştir. Bununla

beraber sayıların anlamları çeşitlense dahi bu sayıların kullanıldıkları yerlerde benzer sonuçları doğurdıkları görülmektedir. Türkmen efsanelerinde; bir sayısının kullanıldığı efsanelerde eşsiz ve mükemmel olma gerekliliği doğar, iki sayısının varlığında ise kimi durumlar haricinde çatışma, olumsuz durumlar meydana gelir ve zıtlıklar kendini gösterir. Üç sayısının bu efsanelerde kullanıldığı durumlarda yan yana gelen üç kişi dengenin oluşmasını ya da yeni durumun ortaya çıkmasını sağlar. Dört sayısı, bir sayısının parçalara bölünmesinden oluşur; temeli bir sayısına dayanır. Bu efsanelerde kullanımı mevcut düzene ya da oluşacak düzene işaret eder. Yedi sayısı olgunlaşma süresini, yeterliliği ifade ederken İslamiyet'te çokça kullanılan kırk sayısı Türkmen efsanelerinde süreci ve süreç sonundaki tamamlanmayı ifade etmek amacıyla kullanılmıştır.

Kaynaklar

- Alptekin, Ali Berat. *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.
- Anohin, Andrey Viktoroviç. *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*. çev. Zekeriya Karadavut. Konya: Kömen Yayınları, 2006.
- Aslan, Ensar. *Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Maya Akademi, 2008.
- Çetinkaya, Bayram Ali. "İhvân-ı Safâ Felsefesinde Sayıların Gizemi Üzerine Bir Çözüm Denemesi". *Felsefe Dünyası* 37 (2003): 87-121.
- Durbilmez, Bayram. "Kırım Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgeçiliği". *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 76 (2007): 177-190.
- Erol Çalışkan, Şerife Seher. *Türkmen Efsaneleri Üzerinde Bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*. İzmir: EÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2012.
- Erol Çalışkan, Şerife Seher. "Anadolu Kültüründe Doğum ve Cinsiyet Belirleme Ritüelleri". I. Uluslararası Dil ve Edebiyatta Modernleşme ve Gelenek Sempozyumu Bildiriler Kitabı (04-06 Ekim 2017). ed. Sema Noyan- Enver Kapağan. 1/457-469. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Erol Çalışkan, Şerife Seher. *Türkmen Efsaneleri*. Ankara: Gece Akademi, 2018.
- Erol Çalışkan, Şerife Seher. "Alpamış Destanında Sayıların Anlamları ve Değerlendirilmesi Üzerine Bir İnceleme". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (2019): 183-197.
- Kılıç, Cevdet. "1 ile 10 Arası Sayılar Metafizigi (Pythagorasçı Sayıların Sembolizminin Dini ve Felsefi Düşüncelerdeki Yeri)". *Felsefe Dünyası* 43 (2006): 31-55.
- Schimmel, Annemarie. *Sayıların Gizemi*. çev. Mustafa Küpüşoğlu. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2000.

Yardımcı, Mehmet. “Geleneksel Türk Kültüründe ve Âşıkların Dilinde Sayılar”. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi*. Erişim 18 Aralık 2023.
<https://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/18.php>

Yücel, Ümmühan. *Türk Halk İnanışlarında Sayılar*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 11 (Temmuz) 2024 s. 38-64, TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1443673

Araştırma Makalesi

1923-1950 DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE İMAR ÇALIŞMALARI VE KONUT ÜRETİMİ*

Serkan DUMAN**

Nuran KARA PİLEHVARİAN***

Öz: Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 1923'ten 1950 yılına kadar olan dönemdeki imar çalışmalarını ve konut üretim yöntemlerini incelemektedir. Yeni kurulan Türkiye için özellikle İstanbul'dan Ankara'ya başkentin taşınması, ülkenin imarı açısından önemli bir adımdır. Aynı zamanda, incelenen dönem içerisinde hem ülke genelinde hem de Ankara'da önemli bir konut açığı bulunmaktadır. Devlet bir yandan Ankara'nın imarına odaklanırken diğer yandan savaş sonrasında kaybedilen konut stokunu yenilemeye ve göçlerle ortaya çıkan konut açığını kapatmaya çalışmak amacıyla konut politikalarını tasarlamaktadır. Bu bağlamda oluşturulan politikalar, Osmanlı'dan miras kalan devlet kurumlarını yeniden düzenlemeye, ihtiyaç duyulan yeni kurumları oluşturmaya ve belediyecilik sistemini dönüştürmeye odaklanmıştır. Çalışma, dönemin Türkiye'sindeki imar çalışmalarını ve konut üretimini sistematik bir şekilde belgelemeyi ve analiz etmeyi ve buna bağlı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1950 dönemine kadar şehirleşme ve konut politikalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda tarihsel betimleyici bir değerlendirme ile incelenen tarih aralığında Türkiye'deki genel imar ve konut politikalarını belirlemek için resmi belgeler üzerinden analiz yapılarak, Ankara'nın başkent olması ve bu sürecin imar çalışmalarına etkisi detaylı bir şekilde incelenmiştir. İmar planları ve konut üretiminin mekânsal analizi yapılırken, Ankara'nın imar sürecindeki haritalar ve planlar incelenerek, konut üretiminin coğrafi dağılımı toplu konut projeleri ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konut Sorunu, Ankara'nın İmarı, Mübadele Konutları, Kent Planlama, Konut Üretimi

URBAN PLANNING AND HOUSING PRODUCTION IN TÜRKİYE DURING THE PERIOD 1923-1950

Abstract: This study examines urban planning efforts and housing production methods during the period from the establishment of the Republic of Türkiye in 1923 to 1950. The relocation of the capital from Istanbul to Ankara, particularly notable for the newly established Türkiye, represents a significant step in the country's urban development. Additionally, there was a significant housing shortage both nationwide and in Ankara during the period under examination. While focusing on the urban development of Ankara, the government also aimed to design housing policies to replenish the housing stock lost during the post-war period and address the housing shortage resulting from migration. The formulated policies in this context were geared towards restructuring state institutions inherited from the Ottoman era, establishing new institutions as needed, and transforming the municipal governance system. This study aims to systematically document and analyze urban development efforts and housing production in Türkiye during the specified period and, consequently, elucidate urbanization and housing policies from the establishment of the Republic of Türkiye to the 1950 period. In this regard, an analysis based on official documents was conducted to identify general urban and housing policies in Türkiye during the examined historical interval through a historical descriptive evaluation. Furthermore, the impact of Ankara becoming the capital and its effects on urban development efforts were meticulously examined. Spatial analysis of urban plans and housing production involved examining maps and plans concerning Ankara's urban development process, while the

* Bu çalışma "Türkiye'de Konut Politikaları Ve Devlet Eliyle Üretilen Konutların İdeoloji-Ekonomi Ekseninde İncelenmesi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Serkan Duman, (Doktora Öğrencisi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Doktora Programı, İstanbul, Türkiye. E-posta: mimsizim@gmail.com ORCID: 0009-0008-4305-6158.

*** Nuran Kara Pilehvarian, (Prof. Dr.), Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye. E-posta: pvarian@gmail.com ORCID: 0000-0002-0021-2076.

geographical distribution of housing production was elucidated through mass housing projects.

Keywords: Housing Problem, Development of Ankara, Exchange Houses, Urban Planning, Housing Production

Başvuru/Submitted: 27.02.2024

Kabul/Accepted: 30.03.2024

1. Giriş

Cumhuriyet'in ilanından sonra, savaştan yeni çıkmış ve her şeyiyle büyük değişimler yaşayan Türkiye'de imar faaliyetleri ve konut üretimi başat sorunlardan biri olarak gün yüzüne çıkmıştır. Bu sorunların ilk olarak ele alınması gereken yer şüphesiz yeni başkent Ankara'ydı. Ankara'nın yapılandırılması, modern bir hüviyete kavuşturulması ve yurt genelindeki konut sorununa ivedilikle çare bulunması gerekmektedir. Sorunların çokluğu ve büyüklüğü ile birlikte yetişmiş insan eksikliği ve kaynak yoksunluğu devletin ülke genelinden ziyade Ankara'ya ancak yoğunlaşabilmesine sebep oluyordu.

Modern bir ülke kurma anlayışıyla yola çıkan Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı'nın kendini yeni dünyaya uyarlamaya fırsat bulamamış kurumlarını yeniden düzenlemeye, ihtiyaç duyulan fakat ortada olmayan kurumları kurma işine yönelmişti. Bu bağlamda yenileme, düzenleme ve kurma faaliyetleri iç içe geçmiş biçimde ilerlemişti.

Savaş sonrasında, yıkılmış, yanmış ve metruk hale gelmiş yerleşim birimlerinin tamiri aynı zamanda Osmanlı'nın çekildiği yerlerden alınan göç sonrası ortaya çıkan iskân problemleri de kapıda bekliyordu.

Bu çalışmada; Başkent Ankara'nın planlaması ve imarına yönelik 1923-1950 yıllarını kapsayan faaliyetlerden bahsedilecek, ardından yine Ankara'da gerçekleştirilen ilk toplu konut örneği olan Yenışehir'e değinilecek, daha sonra göçler ve konut sorunu anlatılacaktır. Tarih aralığını belirlemede siyasi eşikler kriter alınmıştır. Tek partili dönemden çok partili döneme geçişin ilk uygulamalarının ortaya çıktığı 1950 tarihi bu nedenle seçilmiştir. Bu tarihler arasında çıkarılmış bazı önemli kanun ve yasalar çalışmanın içeriğini belirlemiştir (Tablo 1).

Tablo 1: İmar ile ilgili bazı önemli kanunlar.

Kanun	No	Tarih	Önem/Amaç
Köy Kanunu	442	18 Mart 1924	Köylerin durumunu iyileştirmek.
Ankara'da inşası mukarrer Yeni Mahalle için muktezi yerler bataklık ve merzagî arazinin Şehremanetince istimlâki hakkında yasa	583	24 Mart 1925	Yenişehir adına gereken kamulaştırma için çıkarılmıştır.
İskân Kanunu	885	1 Temmuz 1926	İskâna yönelik geniş

			kapsamlı kanun.
Belediye Kanunu	1580	3 Nisan 1930	Belediyelerin görevleri yeniden tanımlanmıştır.
Umumi Hıfzısıhha Kanunu	1593	24 Nisan 1930	Belediyeciliğe etkisi olan bir kanundur.
Belediye Yapı ve Yollar Kanunu	2433	10 Haziran 1933	Belediyelerin işleyişini düzenler.
Belediyeler Bankası Kanunu	2301	24 Haziran 1933	Belediyeler Bankası kurulmuştur.
İskân Kanunu	2510	14 Haziran 1934	İskâna yönelik geniş kapsamlı kanun.
Belediyeler Kanunu'na Ek	2763	12 Haziran 1936	Belediye İmar Heyeti isimli merkezi kurum kurulmuştur.
Belediyeler İmar Heyetinin Fen İşleri Teşkilâtına Aid Kanun	3042	12 Haziran 1936	İmar işlerinde çalışan nitelikli personelin sayısını artırmak.
Nafia Vekâleti Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun	3611	26 Mayıs 1939	İmar ile ilgili görevler belediyelerden Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı'na devredilmiştir.
İller Bankası Kanunu	4759	13 Haziran 1945	İller Bankası kurulmuştur
Ankara Belediyesine, arsa ve arazisinden belli bir kısmını mesken yapacaklara 2490 sayılı kanun hükümlerine bağlı olmaksızın ve muayyen şartlarla tahsis ve temlik yetkisi verilmesi hakkında Kanun	5218	14 Haziran 1948	Gecekondu yerleşimleri için çıkarılmış, bir tür imar affıdır.
Bina Yapımını Teşvik Kanunu	5228	28 Haziran 1948	Belediyelere hazine arazilerinin tahsisi gerçekleştirilmiştir.
Belediye Kanunu'na bazı maddeler eklenmesine dair Kanun	5656	24 Mart 1950	Belediyenin konut üretmek için yetkileri genişletildi.

2. Cumhuriyet'in İlk Yılları ve Yeni Başkent Ankara'nın İmarı

1923 yılına bakıldığında Ankara, nüfusu 25.000 civarında olan, dönemin tanıklarına göre bakımsız, yoksul ve etrafını çevreleyen bataklıkların doğurduğu sıtma hastalığının yaygınlığı ile ülkenin en geri kalmış kentlerinden birisidir (Tankut, 1983).

Tankut'a göre, Cumhuriyeti kuran kadro, İstanbul'dan sonra yeni başkent olarak belirlenen Ankara'nın, batılı bir kent düzeyine ulaşacağı günü iple çekmektedir. Ancak Tankut, bu modern şehir düşünün kaynağının muğlak olduğunu belirtir. Yine de elit yönetici ekip düşünüldüğünde, Avrupa'nın Viyana, Budapeşte, Bükreş, Paris, Cenevre gibi başkentlerini bildikleri göz önüne alındığında, özenmenin merkezinde bu şehirlerin olduğunu belirtir. Bununla beraber, eski Osmanlı devleti sınırları içerisinde bu şehirlere yaklaşabilecek şehrin, 1880'ler sonrası yaşadığı değişimler sonucunda ortaya çıkan yeni yapısıyla Selanik olması hasebiyle, esinlenme kaynağının burası da olabileceğini iddia eder (Tankut, 1983).

16 Şubat 1924 tarihinde 417 sayılı yasa ile Ankara Şehremaneti'nin kurulmasından sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin şehirleşmeye bakışının yasal anlamda önemli bir göstergesi olarak 3 Nisan 1930'da kabul edilmiş olan 1580 numaralı Belediye Kanunu gösterilebilir. 1876 tarihli Vilayet Belediye Kanunu'nun yerine getirilmiş olan bu kanun belediyelerin görevlerini yeniden tanımlamıştır. Belediye Kanunu ile birlikte merkezi hükümet, belediyeler üzerinde denetim sağlamayı amaçlamış, bütçe ve kent planlarının belli bir program dâhilinde ilerlemesini istemiştir. 1580 sayılı Belediye Kanunu ile 24 Nisan 1930 tarihli ve 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nu beraber düşünmek gereklidir. Çünkü devlet belediyeciliği neredeyse sağlık ile eş değer görmektedir. 1580 ve 1593 sayılı kanunlarla birlikte görev ve sorumlulukları genişleyen belediyelerin kaynak sorunları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda belediyelerin yatırım olanaklarının genişletilmesi için daha sonra İller Bankası'na dönüşecek olan Belediyeler Bankası, 24 Haziran 1933 tarih ve 2301 sayılı kanunla kurulmuştur.

Belediyeler kent planlarının hazırlanması için mesul tutulmuşlardı ancak henüz Türkiye'de yeterli sayıda yetişmiş teknik eleman olmadığından, bu duruma çözüm olması için Belediyeler Kanunu'na ek olarak çıkarılan 12 Haziran 1936 tarihli 2763 sayılı kanun ile "Belediye İmar Heyeti" isimli merkezi bir kurum kurulmuştur. Belediye İmar Heyeti, Dâhiliye Vekâleti'nin (İçişleri Bakanlığı) başkanlığında, Nafia (Bayındırlık), İktisat, Sıhhat ve İctimai Muavenet (Sağlık ve Sosyal Yardım) bakanlıkları temsilcileri ile Dâhiliye müsteşarı, mahalli idareler, Belediyeler Bankası genel müdürleri ve Ankara imar müdürlerinden oluşmaktaydı. Ankara'nın imarı için kurulmuş olan Ankara İmar Heyeti'nin örnek alındığı bu yeni kurum ile

nüfusu 10.000'den fazla olan yerleşimlerin planlanması için İçişleri Bakanlığı görevlendirilmiş oluyordu. Belediyeler, Belediye İmar Heyeti'nin kararlaştırdığı işler için bütçelerinden para ayırmak zorundaydılar. Eğer para ayrılmazsa, İçişleri Bakanlığı bütçenin onaylanması esnasında "resen" bu parayı bütçeye dâhil edebilme yetkisine sahipti. Bütün yurda yönelik oluşturulmuş Belediye İmar Heyeti'nin sekreteryası Ankara İmar Müdürlüğüne, muhasebe işleri ise Belediyeler Bankası aracılığıyla yapılacaktı. Bu işler için Ankara İmar Müdürlüğü'ne ek çalışanlar atanacak ve Ankara'nın imarında elde edilen tecrübeler bütün ülkede yaygınlaşacaktı. Ancak nicelik anlamında kısıtlı sayıda çalışanlarla Türkiye'deki bütün yerleşimlerin işlerinin görülmesi olanaksızdı. Bu bağlamda teknik ekibin genişletilmesi için 12 Haziran 1936 tarihinde 3042 sayılı, "Belediyeler İmar Heyetinin Fen İşleri Teşkilâtına Aid Kanun" kanun kabul edildi. Bu kanun ile Belediyeler İmar Heyeti'nin fen işlerinde çalışanların ücretlerinin, Belediyeler Bankası aracılığı ile dağıtılacak temettü hissesinden ödenmesi kabul ediliyordu.

Yeni Ankara'nın kurulması için o günkü adıyla Şehremaneti bugünkü adıyla Belediye, yaklaşık dört milyon metrekare genişliğinde alanı, 1915 bedellerinin 15 katı üzerinden, 1925 tarih ve 583 sayılı yasaya dayanarak kamulaştırma yetkisini kullanmıştır. Keleş, bu girişimi, çok önemli bir adım olarak görür çünkü bu yasa ile sadece kamulaştırma yetkisi değil aynı zamanda taşınmaz malın sahibine verilecek bedel de belirlenmiş, bu durum da kentin gelişmesi için büyük kolaylık sağlamıştır (Keleş, 2014). 583 no'lu yasa, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülürken bazı milletvekilleri arsa alanın 1915 bedellerinin 15 katı ile kamulaştırılmasının o günün şartları için çok düşük bir rakam olduğunu ileri sürerek yasaya karşı çıkmış ancak yasa 126 kabule karşın 26 ret ile yürürlüğe girmiştir. Yine de kamulaştırılan toprağın, kamunun elinden çıkmasına ve Keleş'in tabiriyle vurgunculuk yapılmasına engel olunamadı ve Ankara Belediyesi, daha sonraki yıllarda küçük meblağlar karşılığında elden çıkardığı arsaları ihtiyaç duyduğu kamu hizmetlerini gerçekleştirmek adına yeniden satın almak zorunda kaldı. Daha önce Jansen de, Atatürk'e "*Bir kent planı uygulayacak kadar gücünüz var mı? Biz Almanya'da bile, planları, özel çıkar sahiplerinin elinden kurtarabilecek güçlü yönetimleri zor bulabiliyoruz.*" derken bunu öngörmüştü (Keleş, 2014). Bu olayı Falih Rıfki Atay, Çankaya isimli eserinde şöyle aktarır (Atay, 1969, 20):

Jansen bir soru sordu: Bir şehir planı tatbik edebilecek kadar kuvvetli bir iradeniz var mıdır? Atatürk kızdı. Koca memleketi yedi düvelin elinden kurtarmışız. Bir Ortaçağ saltanatını yıkarak yerine bir Yeniçağ devleti kurmuşuz, bunca devrimler yapmaktayız. Bütün bunları başaran bir rejimin, bir şehir planını tatbik edebilecek kuvvette olup olmadığı nasıl sorulabilirdi? Biraz sertçe cevap verdi. Dikkafalı Prusyalı: Belki sizin hakkınız var, dedi. Biz Almanya'da bile türlü güçlüklerle uğruyoruz da, onun için sormuştum.

Atay'ın anlatısından Atatürk Dönemi'nde, imar düzenlemelerinin devlet kontrolünde sıkı bir denetimde olduğu, devlet kontrolü dışında bir yapılaşmanın değil uygulama düşünülemeyeceği bile anlaşılmaktadır.

Belediye İmar Heyeti'nin her işe yetişememesi, 1935 yılında Bayındırlık Bakanlığı, Yapı İşleri Genel Müdürlüğü bünyesinde, bir şehircilik bürosunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yeni kurumun meydana gelmesinin önemli bir nedeni, devlet eliyle kurulan sanayi bölgeleri ya da demiryolu istasyonları etrafında oluşan yerleşimlerin kentsel denetimleridir. Ancak ilerleyen zamanlarda bu iki kurum birbiriyle yarışır hale gelmiştir. İki başlılığı önlemek amacıyla 26 Mayıs 1939 tarihli, 3611 sayılı "Nafia Vekâleti Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanun" ile İçişleri Bakanlığı'nın kent planlaması ile ilgili teknik görevleri belediyelerden Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı'na devredilmiştir.

Tekeli 1933 ile 1945 yıllarını Türkiye kent planlaması için önemli bir aralık olarak görür. Bunun nedeni, 1933 tarihli Yapı ve Yollar Kanunu ile 1945 tarihinde İller Bankası'nın kurulmasıdır (Tekeli, 1980).

5218 sayılı yasa 1948'de çıkarılmış ve bu yasa ile belediye sınırları içindeki gecekonduların yasal bir statüye kavuşturulması hedeflenmiştir. Bu yasa bir tür imar affi yasasıdır. Bu yasanın bir benzeri olan diğer bir yasa da 28 Haziran 1948 tarihli, 5228 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanunu'dur. Bu iki kanun sayesinde de hazine arazilerinin özel mülkiyetin eline geçmesinin yolu açılmıştır (Çoban, 2012). 5228 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanunu ile belediyelere hazine arazilerinin tahsisi gerçekleştirilmiştir. Bu yasa ile belediyeler hazine arazilerini, arazi vergisi esas değeri üzerinden, 10 yılda, 10 taksitte ödenecek şekilde alabilecek, Artırma Eksiltme ve İhale Kanunu'na tabi olmadan kendisine ev yapacak kişilere devredebilecekti. 24 Nisan 1950'de ise, 5656 sayılı yasa ile belediyelerin yetkileri daha da genişletilerek, belediyelerin aldıkları hazine arazilerine konut yaparak, Artırma Eksiltme ve İhale Kanunu'na tabi olmadan, bu konutları halka devredebilme imkânı oluşturuldu (Tekeli, 1981). 5218 ve 5228 sayılı yasalar aracılığıyla Belediye 1949 yılında başlayıp, beş, altı yıl içinde tamamladığı Yenimahalle yerleşimini üretmiş ve 1965 yılında 87 bin kişiye ulaşan nüfusuyla Yenimahalle semti ortaya çıkmıştır. Her ne kadar yasalar dar gelirliler için çıkarılmış olsa da, Yenimahalle orta sınıfın yerleştiği bir yer olmuştur.

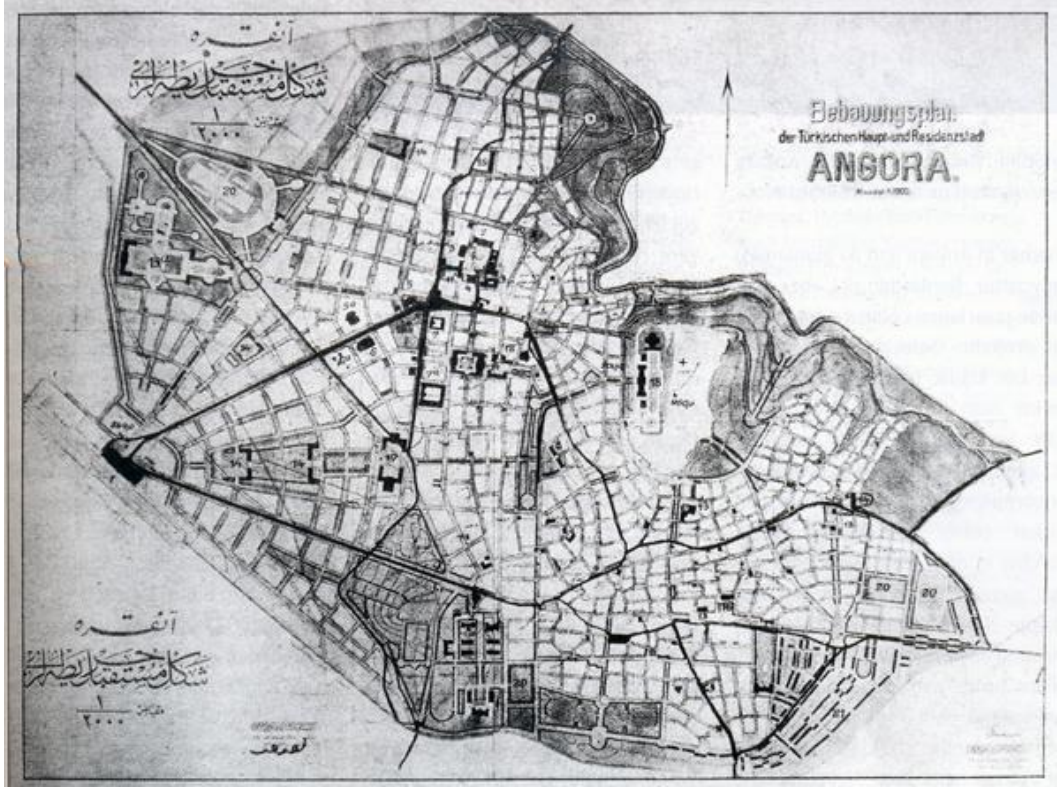
3. Ankara'yı Planlama Çabaları

Ankara'nın ilk planları, Alman sermayesi ile işletilen "Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi"ne sipariş verilmiş ve planlama bu şirketin şehircilik alanında uzman olarak çalışan Carl Christoph Lörcher tarafından tasarlanmıştır. Lörcher biri eski şehri merkez alan diğeri yeni bir şehir kurgusu olmak üzere 1924 ve 1925 yıllarına ait iki proje teslim etmiştir. Bunlardan ilki,

eski şehrin yeniden düzenlenerek yaklaşık iki yüz bin kişiye hizmet vermesi biçiminde olmuş ve kurulan yönetim kompleksi ile yeni kent merkezi belirlenmiştir. Her ne kadar yeni merkez, kent ölçeğinde yeni rejimin varlığını betimliyor olsa da, resmi iktidarın daha gösterişli bir planlamanın beklentisinde olması ikinci tasarımı doğurmuştur (Uluiş, 2009).

Yeni kurulan devlet, eski düzenden tamamen ayrışan bir anlayışın sergilenmesini istemektedir bu sebeple de, Lörcher'in yeni planı eski şehrin güneyinde yeni bir şehrin kurulmasına yönelik biçimde tasarlanmıştır (Şekil 1). Planlamanın başlığı şu şekildedir: "Türkiye Başkenti'ne ait Yapılaşma Planı - Angora - Eski Şehir ve Yönetim Şehri = Çankaya." Bu planlama ile birlikte, rejimin isteklerine, eski şehirden yalıtılmış yeni bir yönetim şehri ile cevap verilmiştir.

Şekil 1. Başkent Ankara'ya ait Yeni İmar Planı (Uluiş 2009)

Her ne kadar Lörcher planı kabul edilmiş olsa da ikinci bir planlama işi talep edildi. Bunda Ankara'nın üç dört yıl içinde tahminlerden hızlı artan nüfusu ve yeni planlama arzularının etkisi oldu. Bu nedenle 1928 yılında, Dr. Hermann Jansen, yine bir Alman şehirci Prof. J.Brix ve Fransız Hükümeti başmimarı Prof. Jausseley arasında Ankara Nazım İmar Planı için sınırlı bir yarışma açılmıştır (Tunçer, 2015).

4. Ankara'da Konut Sorunu

1923 ile 1950 arası dönemde konut üretiminin özellikle erken dönemleri için Ali Cengizkan üç ana olgudan bahseder. Bunlar: *“Karşılıklı değişim (mübadele) sonucu boşalan evler, mahalleler ve köylerin yeniden değerlendirilmesi; savaş sürecinde yanan yıkılan konutların yeniden kullanım için onarılması; sıfırdan yeni yerleşimler kurulması”* olarak sıralanır (Cengizkan, 2004, 11). Bu durum, kentleşme sorunlarının birer sancısı olmaktan çok, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinin bir tür yara sarması, ortaya çıkan barınma ihtiyacının giderilmesi ve yeni kurulmuş bir devletin konut ihtiyacının sağlanıyor olmasının bir göstergesidir.

Yeni kurulan başkent Ankara'daki konut sorunu, ülkenin geri kalanına göre daha öncelikli sayılabilir. Bu bağlamda Tankut, Ankara'daki “planlı kent” özleminin temel nedeni olarak, konut sorununu işaret eder (Tankut, 1983).

Yeni kurulan devletin bürokrasisi ve hizmet sektörü için doğan konut ihtiyacı, 1925'te çıkarılan, memurların konut kooperatifleri için aylıklarının yarısı kadar avans verilmesi yasası ile aşmaya çalışılmış, 1928'de hayata geçirilemeyen Hazine olanakları ile memur konutu yapılması yasası denenmiş ve 1929-1951 tarihleri arasında memurlara konut tazminatı ödemeleri yapılmıştır (Keleş, 2010).

Ankara Belediyesi (Şehremaneti), 1925 yılında, dört milyon metrekare kadar araziyi kamulaştırmış, bu alanda 300 kadar ev yapmış ve bugün Yenışehir olarak bilinen semtin kurulmasını sağlamıştır. Alınan arazi, arsa spekülasyonlarının önüne geçmek için satın alınmış olsa da, daha sonra bu arsalar satılmış ve özel mülkiyetin eline geçmiştir (Çoban 2012). 1932 yılında onaylanan plana adını veren Jansen, plan notunda bir “amele mahallesi” yapılmasını önermiş ve *“ameleyi toprağına, yuvasına bağlamakla Türk Milleti'nin bu işteki alakasını uyandırarak, Hükümet'in mevcut hedeflerine bu suretle bir parça daha yaklaşılmış”* olacağı vurgusu yapmış olsa da amele evleri inşa edilmemiştir. Dar gelirli için yapı yapmak yerine konut tazminatı ödenmiştir (Çoban, 2012).

Merkezi yönetim, konut sorunu ile ilgili olarak Ankara dışına önem vermediği gibi, belediyeler de konut üretmek adına sorumluluk üstlenmemiştir. 1930 tarihli Belediye Kanunu'nda her ne kadar, belediyelere ucuz konut üretilip satmak ve kendi evini yapmak isteyenlere ucuz arsa sağlamak gibi bir görev verilmiş olsa da belediyeler bütçe ayıramadıkları için bu görevleri yerine getirememiştir.

1930'lu yıllarda özellikle Ankara'da görülmeye başlayan gecekonduların sayısı, 2. Dünya Savaşı yıllarında ve 1946 yılı seçimleri öncesinde artış göstermiştir. Çok partili döneme

geçiş sürecinin seçim zaafı olarak nitelenebilecek bu durum sonrası kaçak yapı sayısı öylesine artmıştır ki, 1950 yılı Ankara'sında nüfusun üçte biri yani yaklaşık yüz bin insanın gecekondularda yaşadığı tahmin edilmektedir (Yavuz, 1952). Burada ilginç olan, gecekondulaşmanın hep İstanbul'daki sanayi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Oysa planlı olarak geliştiği düşünülen Ankara'da bile durumun böyle olması, çok partili döneme geçiş sürecinde gösterilen zafiyetlerin imar politikalarını aştığını göstermektedir.

1935 yılında Cumhuriyet Gazetesi'nde yayımlanmış köşe yazısında Yunus Nadi, adeta göz açıp kapayıncaya kadar ortaya çıkmış, oluşumu fark edilmemiş Ankara gecekondularından şöyle bahsetmektedir (Nadi, 1935, 1):

Ankara derken hatırıma geldi, orada eski şehrin karşısındaki dağın, bizim hiç haberimiz olmaksızın dibinden başına kadar derme çatma evlerden toplanmış bir şehir parçası oluvermiş olduğunu hepimiz bir gün şaşarak görüverdik. Halbuki o dağ öbür şehrin yanbaşında ormanlaştırılmış bir yer olmak için hayli hazır bir yükseklikti. Bu hatayı düzeltmeye şimdi nasıl imkân bulunur?

Tekeli'ye göre Jansen'in Ankara'yı planlarken üzerinde yoğunlaştığı konut sorunu, bilhassa da işçi konutları meselesi üzerinde durulmamıştır. Tekeli, 1946 seçimleri öncesi kontrolsüz bir biçimde yükselişe geçen gecekondular sorununun temelinde Ankara planlanırken göz ardı edilen düşük gelirli insanların konut ihtiyacı (Jansen'in önerdiği işçi konutları önerisinin uygulanmaması) olduğunu belirtmektedir (Tekeli, 1980). Burada gözden kaçırılan önemli bir nokta, Türkiye'nin tek parti döneminden çok partili döneme geçiş sürecinde, seçim kazanmak uğruna gecekonduların ortaya çıkmasına sebep olacak tavizler, bir başka deyişle getirilen imar aflarıdır. Bu aflar gecekondulaşma sürecinin ülke genelinde artarak devam etmesine sebep olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusunun yaklaşık %75'i köylerde yaşayan, ekonomisinin büyük bölümünü köy ile ilişkili kuran bir Türkiye vardı. Hal böyle olunca köydeki konut ve yaşam yani "kırsal alan modernleşmesi" yöneticiler için her zaman bir sorun olarak gündemde durmuştur.

Her ne kadar Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na girmediyse de, savaştan özellikle ekonomik anlamda etkilenmiş dolayısıyla konut üretimi de sekteye uğramıştır. Bu bağlamda o dönem savaşın etkilerini azaltmak için devlet tarafından bir takım yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir (Bayraktar, 2011):

*1940 yılında Milli Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla karaborsacılığın ve haksız kazancın önlenmesi ve kaynakların en iyi şekilde yönetilmesi hedeflenmiştir.

*1942 yılında Varlık Vergisi uygulaması başlatılmıştır. Günümüzde gayrimüslim vatandaşları hedef aldığı düşünülen, 11 Kasım 1942 günü kabul edilen 4305 nolu yasa ile bir

kereliğe mahsus olmak üzere yüksek gelir sahibi vatandaşlardan vergi alınmasına karar verilmiştir. Karabulut'a göre bu yasa sadece iktisadi değil aynı zamanda siyasi ve kültürel açıdan da önemli bir yasadır (Karabulut, 2005).

*15 Mart 1944 tarih ve 4530 sayılı kanun ile Varlık Vergisi uygulaması kaldırılmıştır.

*1945 yılında çıkarılan Toprak Reformu Kanunu ile toplumun yoksul kesimlerinin sorunlarını çözmek hedeflenmiştir.

*1948 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır.

Konut ihtiyacı, başkent Ankara'nın başat problemlerinden biriydi. Zira ülkenin gidişatını belirleyecek kamu görevlilerinin ve onların ihtiyaçlarını karşılayacak insanların barınması için yeni konutlar üretmek gerekliydi. Bir taraftan makro ölçekte yürütülen kent-planlama çalışmaları sürerken, bir taraftan da yeni konut üretimleri gerçekleştirilmeliydi. Üstelik bu üretim, modern dünyanın gelişimi ekseninde olmalıydı.

Bu bağlamda Ankara'nın konut ile ilgili sorunları dört düzeyde ele alınabilir.

- a. Konut ihtiyacının hızla artması.
- b. Mevcut konut stokunun yapısal, nitelik ve sayı açısından yetersizliği.
- c. Şahıs eliyle üretilmiş konutların beklentiler doğrultusunda yapısal standartları yüksek ve görsel niteliği iyi inşa edilmemiş oluşu.
- d. Jansen planı dışındaki arazilerde konutların gelişigüzel bir biçimde üretilmesi sonucunda ortaya çıkan arazi yerleşim problemleri.

Bu maddelerin nedenleri ise şu şekilde sıralanabilir:

a. Ankara planlanırken, eski yapılaşma alanları gözden çıkarılmış ve mevcut konutlar bir değer olmaktan çıkmıştır. Bununla birlikte nüfus artışı hızlanmaktadır. Kentin ağırlık merkezi kuzeye kaymaya başlamış ancak burada üretilmesi gereken yeni konutlar da kredilerin erişim zorluğu ve imkan yetersizliği gibi nedenlerle inşa edilememiştir.

b. Kale bölgesindeki mevcut konutların tamirata ve restorasyonu gerçekleştirilmediği için kullanımdan çıkması aynı zamanda Yenişehir'de boş evlerin olmasına rağmen kira yüksekliği sebebiyle eski şehirde oturulabilir az sayıda evin kısa sürede dolması.

c. İnşaat dönemlerinde artan malzeme fiyatlarına ek olarak, usta ve işçilerin İstanbul'dan gelme zorunluluğu gibi nedenlerle yapılar istenilen standartlarda inşa edilememiştir. Aynı zamanda yetersiz teknik eleman, eksik denetim gibi sebeplerle evlerin tamamen mal sahibi ve usta inisiyatifine bırakılması sonucunda görsel nitelik beklenen düzeye ulaşmamıştır.

d. Ankara'daki hızlı inşaa faaliyetleri neticesinde arsa spekülasyonu ortaya çıkmış ve kentin dış çeperlerinde muhtelif yerleşmeler meydana gelmiştir.

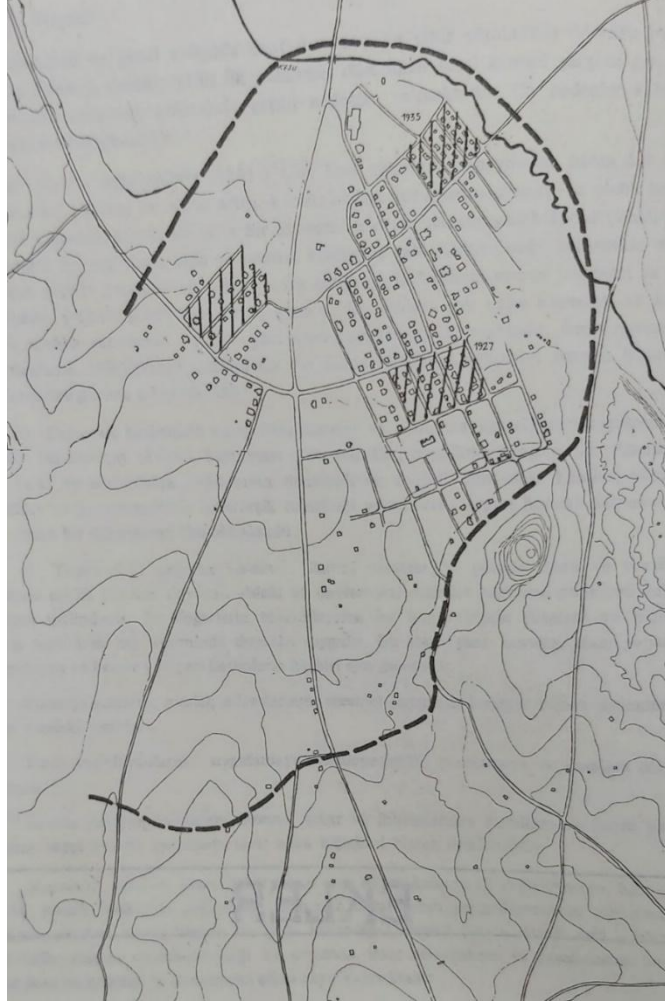
Yukarıdaki nedenlerin sonucu olarak 1923-28 yılları arasında meydana gelen kentsel çevre, Yakup Kadri'nin kalemi ve bir yabancı konuğun gözü ile 'Ankara sadece bir beyabanda (çöl/bozkır) bir parlamentodur' dedirtecek kadar geniş kapsamlı standart düşüklüğü içindedir (Tankut, 1983). Bu bağlamda Ankara'nın imârının hedeflenen şekilde gerçekleştirilemediği açıktır.

5. Cumhuriyet Dönemi İlk Toplu Konut Projesi: Yenişehir

Ankara'nın, Cumhuriyet'in yeni başkenti olarak kabulünden sonra, ortaya çıkan, kamu görevlilerinin iskân edilmesi problemine ilk çözüm olarak, Yenişehir'in kurulması gündeme gelmiştir. Yenişehir'in nereye kurulacağına dair yapılan tartışmalardan sonra, mevcut eski şehrin yeniden imarının imkânsızlığı kabul edilmiş ve arsa kamulaştırma yöntemine gidilmiştir.

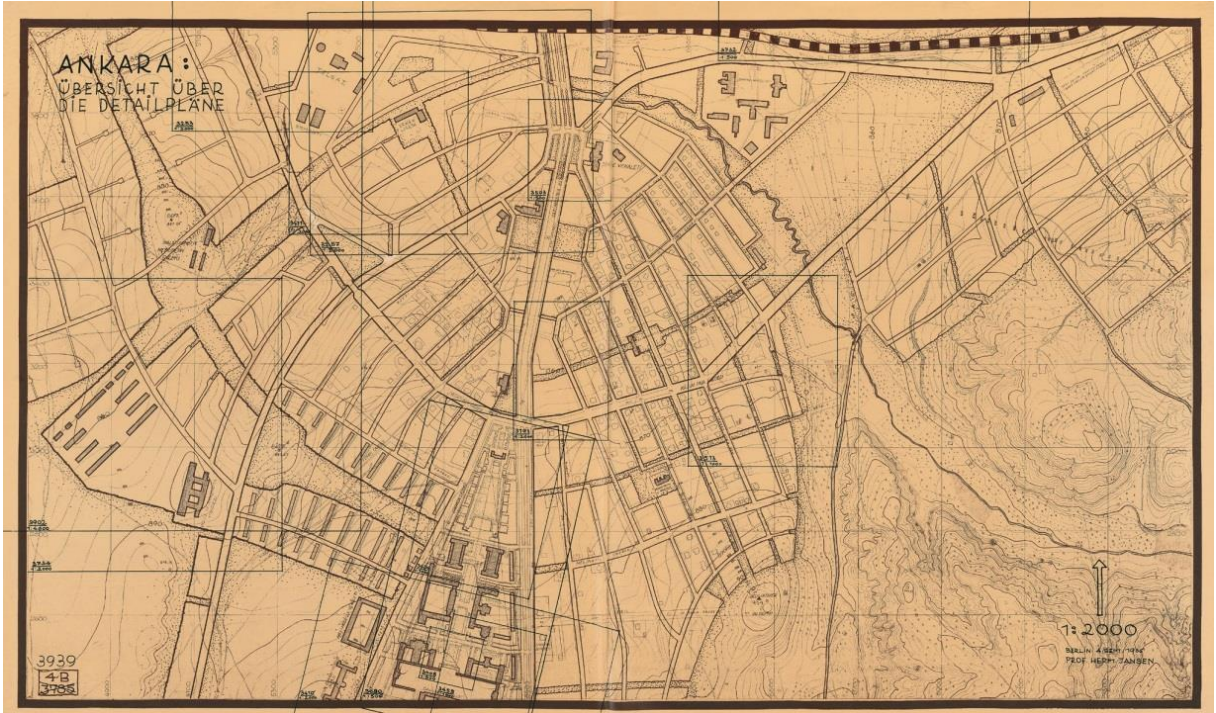
Yenişehir için yapılan meclis oturumlarında kullanılan "Yeni Kent" ifadesi bazı milletvekillerini rahatsız etmiş ve "kent" ifadesi o dönem "mahalle" olarak değiştirilmiştir (Yavuz, Keleş, 1974). Buna benzer bir kaygı da daha sonraları evlerin tasarımları adına yaşanmıştır. İşlerin yabancı mimarlara verildiğinden yakınan Türk mimarlar, projelerin yerel mimari gözetilerek yapılmasını istemişlerdir.

Yenişehir'in uygulanması için seçilen alan bataklık olduğundan, hem bataklığın inşaaata uygun hale getirilmesi hem de kamulaştırma işlemlerinin yapılması gerekiyordu. Bu sebeple 24 Mart 1925 tarihinde 583 sayılı "Ankara'da inşası mukarrer Yeni Mahalle için muktezi yerler bataklık ve merzagî arazinin Şehremanetince istimlâki hakkında yasa" çıkarılmıştı. Yenişehir için gerekli alanın yeni imar adaları oluşturulmasının ardından % 25'i mevcut arsa sahiplerine bırakılmış, geri kalan % 75 ise şehremaneti adına kamulaştırılmıştır (Baş, 2018). Yenişehir'in kamulaştırma gereklilikleri için çıkarılan 583 sayılı yasadan hemen sonra 4.000.000 m²'lik alanın kamulaştırması kısa bir sürede tamamlanmıştır. Meclis kararlarına işlenen haritada Yenişehir sınırları şöyle tanımlanmaktadır: Kızılay sınırı Cebeci Caddesi, Ankara Kırşehir yolunun batısında Maltepe'ye kadar olan bir kısım arazi, güneyde Çankaya sırtlarına yakın sahalar, doğuda Cebeci Caddesinin güneyinde kalan dar bir şerit, Kâzım Özalp Caddesi'nin güneydoğusunda kalan arazidir. Ancak harita'da sınırın batı ucu açıktır (Şekil 3) (Bilgen, Özcan, 1989).

Şekil 3. Yenisehir muhtemel kamulaştırma sınırı ve taralı alan ile belirtilen ilk belediye konutları (Bilgen, Özcan, 1989).

Yenisehir'in kentsel planlamasına dair bir muğlaklık bulunmaktadır. Kaynaklara bakıldığında Lörcher planına uyulduğu ya da Lörcher'in sadece Yenisehir için dar bir çalışma yaptığı ya da Lörcher'in planına uyulmadığı gibi bilgiler vardır. Ancak Cengizkan, Lörcher planının, Yenisehir'in oluşumunda etkisinin olmadığını iddiasının doğru olmadığını söylemekte ve Yenisehir'i "*planlanmış bir kentin planlı bir mahallesi*" olarak tanımlamaktadır (Şekil 4). Bununla birlikte önce Lörcher ardından Jansen'in ilgili planlarının "*iki boyutlu bir mülkiyet desenine indirgenmiş*" olduğunu savunmaktadır (Cengizkan, 2022).

Şekil 4. Yenişehir Planı. Cengizkan'ın açıklaması: “Yenişehir dokusunun 1925 Lörcher Planında beliren biçimi, 22 Eylül 1936 tarihinde Jansen tarafından revize edilen hali, 1/2000 plan. Lörcher Planı parselleri ve 1925-36 arasında gerçekleşen konut dokusu silik olarak altlıktır. Kamu yapıları koyu olarak benimsenmiştir.” (Cengizkan, 2022, 49).

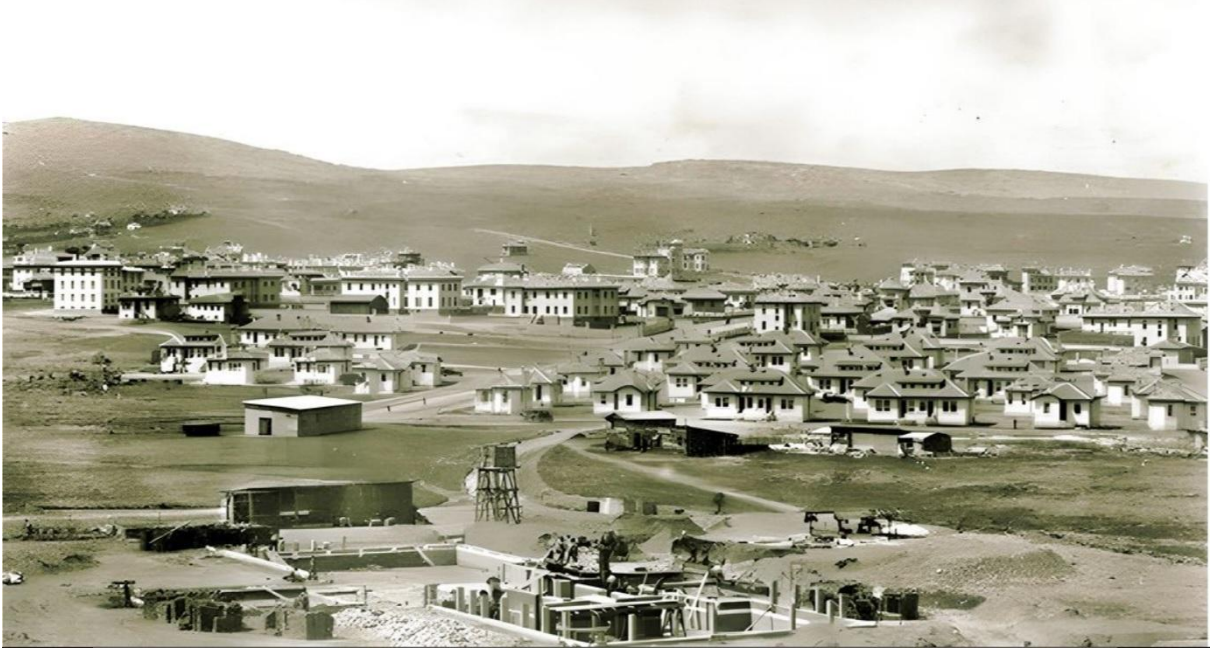
Yenişehir’de yapılacak evlerin finansman ve altyapı hizmetlerinin karşılanması için kısa süre önce Ankara Şehremaneti’nin katkılarıyla kurulmuş Memurin Kooperatif Şirketi’nin organizasyonuna güvenilmekteydi. Cumhuriyet döneminin ilk Kooperatifi olarak kabul edilen Memurin Kooperatif Şirketi, odun ve kömür getirmekten, ecza malzemesi ve içki teminine kadar farklı görevleri yerine getirmekteydi. Şehremaneti bir taraftan kooperatif işlerini düzenlerken diğer taraftan da su, elektrik ve havagazı gibi altyapı hizmetlerinin sağlanmasına da çalışıyordu. Belediye evlerin nasıl olacağına kadar işe müdahildi. Örneğin dönemin Belediye Başkanı Ali Haydar Bey şunları söylemektedir: “Yenişehir’de yapılacak evler birer, ikişer katlıdır. Bunların hepsinde dahilî taksimât itibarıyla Avrupa konforunu gözeteceğim. Yalnız cephelerinde millî bir üslup mevcut olacaktır” (Cengizkan, 2022, 30).

Yenişehir’in planında yaklaşık 700 adet parsel bulunmaktaydı. Bu parseller 14 cadde ve 35 sokak üzerinde toplam 78 yapı adasında bulunmaktadır. 1933’e kadar, 700 parselin yaklaşık yarısına konut inşa edilmiştir (Şekil 5-6). Yenişehir’de konut tipolojisi açısından yapılaşmayı belirleyen, Şehremaneti’ne teslim edilen 45 projedir. Bu projeler arasında yarışma ile elde edilen

de, kataloglardan kopyalanan da, yerli mimarın çizdiği de, yabancı mimarın tasarladığı projeler de bulunmaktadır.

Yenişehir'de inşa edilen evler kullanıcı, alan büyüklüğü ve kat sayısı gibi özelliklerde farklılıklar göstermektedir. Kullanıcılar memur, banka müdürü ve milletvekili gibi üst düzey kamu görevlileridir. Kat sayısı ise bodrum ve kule gibi öğeler hariç tutulduğunda 1 ile 2 kat olarak belirtmektedir. Evlerin büyüklüğü ise 100 ile 200 m² civarında değişmektedir. Büyüklük ve oda sayılarına bakıldığında, konutların artık geniş aileden ziyade, çekirdek aile anlayışına göre planlandığı görülmektedir. Odalar yaşama, yemek yeme, uyuma vb. gibi işlevlere göre bölümlenmiştir. Bu da modernleşen “Yeni Konut”un bir göstergesi olarak belirir (Cengizkan, 2022).

Şekil 5. 1927 Yenişehir'den görünüm (Sedefoğlu 1927).

Şekil 6. 1940'larda Yenisehir (URL-3).

Yenisehir'deki konutlar genel olarak taş ve tuğla kâgir olarak inşa edilmişlerdi (Şekil 7). Ancak Mimar Kemalettin onaylı, Evkaf İdaresi mimarları tarafından yapılan projeler betonarme iskeletli yapılardır. Yapıların inşası müteahhit şirketleri aracılığı ile olmuştur. Bu firma ve kişiler yerli ve yabancı olabilmektedir.

Şekil 7. Yenişehir'den yapı örnekleri (Cengizkan, 2022).

Yenişehir'e, Cumhuriyet'in modern anlamda ilk toplu konut üretimi olarak bakıldığında göze çarpanlar şunlardır:

- a. Bir master plan dahilinde üretim yapılmıştır.
- b. Genel planlama ve projelerde mimar ve mühendislerle çalışılmış, yüklenici müteahhit firma ve kişilerle inşaat yapılmıştır.
- c. Belediye aracılığıyla yürütülen bir tür kooperatif sistemi ile açık ve şeffaf bir yol izlenmiştir.
- d. Evler müstakil bahçeli konutlar olarak tasarlanmış ve inşa edilmiştir.
- e. Plan tipolojisi olarak, işlevi belirlenmiş odaların varlığı modernleşme göstergesi olarak önemlidir.

Her ne kadar Yenişehir deneyimi beklentileri karşılamış olsa da seçkin ve kısıtlı bir zümreye hitap etmiştir. Ankara'nın en seçkin sınıfı için inşa edilen bu konutların devletin tüm imkanları seferber edilerek çok zorlu süreçlerle uzun sürede tamamlanması bu deneyimin orta ve alt sınıflar için uygulanmasına imkan vermemiştir. Bu sebeple de böyle bir üretim modeli Yenişehir ile kısıtlı kalmış ve yaygınlaşmamıştır.

Son olarak Jansen'in 1937 yılında Yenişehir için kaleme aldığı yazıda, hem tasarımı açıkladığı hem de sonuçtan pek de memnun olmadığını gösteren kendi görüşleri şöyledir (Jansen, 1948, 30):

Bu kısımlardan Yenişehir yapıda en fazla ileri gitmiştir. Cadde ağları daha umumi imar planı yapılmadan evvel oldukça tesbit edilmiş bulunuyordu. Bilhassa birçok cadde kısımları, kıvrılarak, çevrilerek uzatılmışlardır. Ayrıca bir yeşillik şeridi Kızılay'dan, Lozan meydanından İncesu vadisine kadar dayanır. Bunun cenubundan ayrıca bir ikincisi muvazi olarak Bakanlıklar mahallesine gider, mevcut pek fazla, geniş olarak açılmış bulunan caddeler daraltılarak kalan kısımlar yeşillığe veya ön bahçeye kalabildiler. Yenişehir'de en ziyade esaslı bir yapı intizamının eksikliği göze çarpar Mevcut binalar gerek şekil ve gerekse kat farkı itibariyle birbirinden çok ayrılırlar. Sonra binaların aralarındaki mesafe çok azdır. Umumi görünüş insanı tatmin edemiyor.

6. Göçler ve Konut Sorunu

Savaştan çıkmış Türkiye kendi yaralarını sarmaya çalışırken bir taraftan da mübadele ile gelenlerin sorunlarını çözmeye çalışıyordu. 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile Bosna,

Manastır, Bulgaristan, Yunanistan, On İki Ada, Suriye, Lübnan gibi bölgelerdeki Türkçe konuşan Müslüman halkın Türkiye'ye göçmesi gündeme gelmiştir (Cengizkan, 2004). 30 Ocak 1923'de Türkiye-Yunanistan arasında nüfus mübadelesi protokolü imzalandı. 1923 ile 1927 yıllarında sadece Yunanistan'dan Türkiye'ye göçen insan sayısı 456.720'dir (Ulusoy, 2020). Türkiye'ye doğru yapılan göçlerin boyutuna dair, dönemin ilk Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati Uğural Meclis kürsüsünden *“mübadiller, harikzedeler, şark ve garb vilayetlerinden gelen muhacirler ile Suriye, Rusya ve mübadele dışı mülteciler [ve] içeride bulunan diğer evsizlerle birlikte”* diyerek sayının bir buçuk milyona yaklaştığını belirtmiştir (Örmecioglu, 2020).

Bir yıl kadar hizmet veren ve 1924'te kaldırılana kadar göçmenlerin yerleştirilmesi ve onlara konut yapılması görevlerini yöneten Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı, daha sonra bu görevleri İçişleri Bakanlığı'na bırakmıştır. (Yavuz, 1969) Gelen Türk nüfusun yerleştirilmesi için, giden Rum nüfusun boşalttığı evler ve Kızılay tarafından inşa edilen yeni evler ve köyler kullanılmıştır. İnşa edilen evlerden kerpiç gibi ucuz olanlarına *“iktisadi ev”* denilmekteydi (Çoban, 2012).

Türkiye Cumhuriyeti'nin savaş sonrası konut yapma, tamir işleri ve mübadiller için gereken yerleşim birimlerinin üretilmesi adına inşaat bürosu, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti bünyesinde kurulmuştur. Konu ile ilgili olarak Cengizkan şunları belirtmiştir (Cengizkan, 2004, 20):

26 Nisan 1922 tarihinde çıkarılan 'Göçmen Yerleştirme Yönetmeliğini Değiştiren ve Düzenleyen Kural ve Maddelere' göre, Anadolu'ya göçmesinin üzerinden altı yıl geçmemiş bulunan kişilerin devlet tarafından yerleştirileceği (iskân edileceği); Dâhiliye ve İktisat Vekâleti ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti'nin iskan bölgeleri konusunda karar vermeye yetkili olduğu karara bağlanmış; her bölgede kurulacak muhacir ve mülteci komisyonlarında bir mülki amir, bir tabip, bir mühendis, bir ziraat uzmanı, bir muhasip ve bir katip ile, ayrıca yörenin tarıma elverişli alanları ile bu alanlar ve halkın doğasına ilişkin bilgi sahibi olan yöreden seçilmiş bir üyenin görev alacağı karar bağlanmaktadır.

Göçlerin yanında, halihazırda yurtiçindeki konut sorunu da değerlendirildiğinde, 1923 - 1924 yıllarında çıkarılan üç yönetmelik, o dönemde konut ihtiyacının şekline dair bilgi vermektedir. Bu yönetmelikler:

a) Yangından Zarar Görenlere Yapılacak Yardım Hakkında Yönetmelik

Bu konu ile ilgili olarak illere para gönderilmiş ve usta ücretinin aile tarafından karşılanması koşuluyla, ihtiyaç sahiplerine malzeme yardımı yapılmıştır. Para kalması durumunda isteyenlere borç verilmiştir.

b) Savaş Dolayısıyla Yakılan ve Tahrip Olan Evlerin Tamiri ve Yeniden İnşası Konusundaki Yönetmelik

Bu yönetmeliğin kapsamına göre öncelik “inşaata başladığı halde bir odayı bile tamamlayamayanlar”, “inşaata başladığı halde bitirebilmek için mutlaka desteğe ihtiyaç duyanlar” ve “henüz inşaata başlayamamış yoksullar” olarak tanımlanmıştır. Bu yönetmeliğe göre, ihtiyaç sahiplerinin geçmişi, nereden geldikleri, evlerinin inşası için ihtiyaç duydukları yardım biçimi araştırılacak, gerekirse merkezi hükümet tarafından doğrudan ev yapılacak ya da malzeme yardımı verilecek biçiminde belirlenmiştir.

c) Mübadeleye Tabi Kişilerin İskan Edileceği Bölgelerdeki Terk Edilmiş Mülkte Yapılacak Küçük Tamiratlar Hakkındaki Yönetmelik

Bu yönetmeliğe göre ise önce terk edilmiş emlağın durumu saptanacak, tamirat imkanı varsa yapılacak aksi takdirde kullanılabilir malzemeler ayrılarak yeniden kullanıma verilecektir. Her konut için devlet iki yüz elli liraya kadar tamirat harcaması yapacak, tamire ihtiyaç duyulmayan konutlar gerekirse bekçiler aracılığıyla yeni gelecek mübadiller için hazır tutulacaktır.

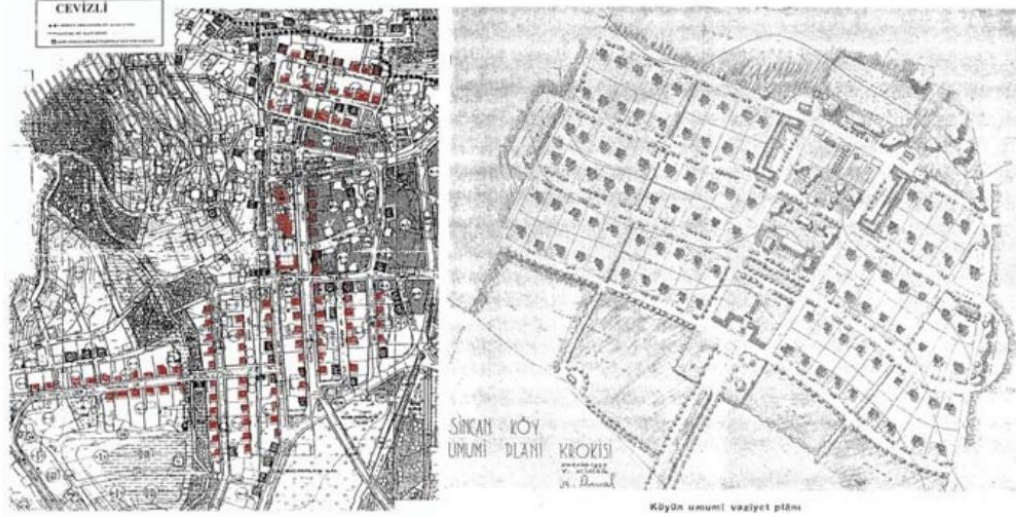
Cengizkan, “Şehirselsel iskan” ve “tarımsal iskan” biçiminde gerçekleştirilen iskanın toplu yapılmasının daha cazip geldiğini ve konut sorununu daha hızlı çözeceğinin düşünüldüğünü söyler ve bu hızlı ve ucuz ev elde etme gerekliliğinin hükümeti şu çözümlere ittiğini belirtir:

- 1) ‘Baraka’ ve ‘huğ’ (kamış) türü, kurulduğu bölgeye uygun, taşınabilir, hızla kurulabilen konutlar yaptırarak ve satın alarak (hatta ithal ederek), konut açığını yeni üretilen basit ve geçici konutların konut mahallerine eklenmesiyle kapamak;
- 2) ‘İktisadi ev’ kavramı çerçevesinde, yerleşik düzende ucuz ev yaptırarak konut sunumunu arttırmak; yeni köyler, ‘numune köyler’ kurmak ve kurdurmak;
- 3) Yukarıda sözü edilen ‘karşılıklı değişim’ (mübadele) sonucunda terk edilerek boşalan konut stoğunu (emval-i metruke), anlaşmalar çerçevesinde, yine değişim sonucu ülkeye gelen mübadillere dağıtmak; bunlar hasarlıysa, dağıtımlarını onarımdan sonra yapmak. (Cengizkan, 2004, 23).

Yukarıdaki maddeler, o dönem konut üretiminin sosyal ve kültürel uyum sorunlarının giderilmesine yönelik çabalardan ziyade nicelik anlamında barınma ihtiyacına yönelildiğini göstermektedir. Bu noktada “numune köyleri” denilen mübadil köyleri yapılmaya başlandı (Şekil 8-9-10-11).

1923 yılında, numune köylerin yapımına, tütüncü mübadilleri yerleştirmek amacıyla Samsun’da başlandı. Kararlaştırılan, ilk aşamada Samsun’a beş, buna ilave olarak Aydın (Şekil 8), Bilecik, Bursa, Eskişehir ve İzmir’e inşa edileceklerle birlikte toplamda yirmi yedi köy yapılması

yönündeydi. Ancak sonuç olarak toplamda on dört köy yapılabildi. Bu uygulamanın sona erdiği 1934 yılında inşa edilen köy sayısı altmış dokuza ulaşmıştı (Örmeciöğlü, 2020).

Şekil 8. Numune köy planlarından örnekler (Örmeciöğlü, 2020).

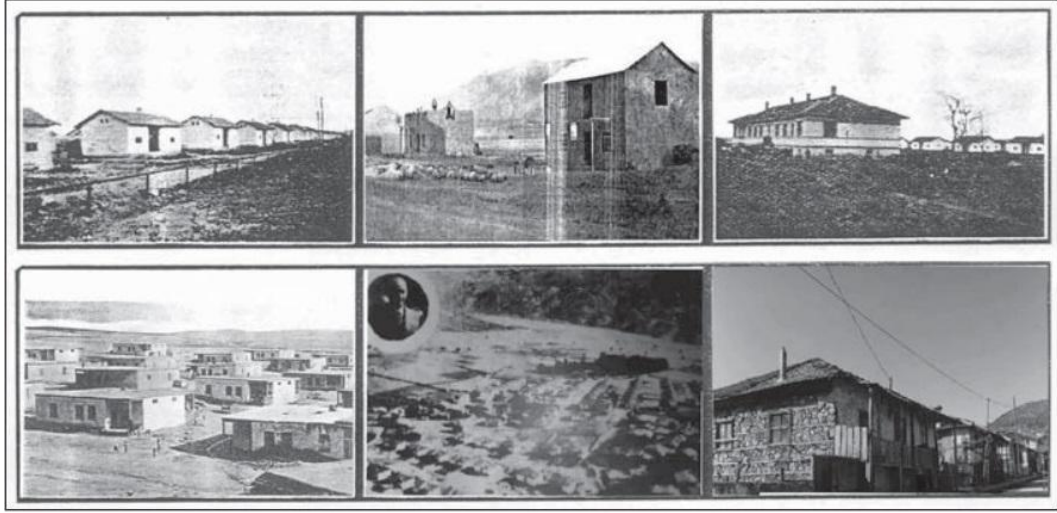
Mübadelenin getirdiği acil yerleşme problemi ile birlikte, ilk yıllarda Türkiye'den yine mübadele ile ayrılanların yerine veya sahipsiz topraklara kurulan yeni köyler özellikle 1928 yılından sonra kalkınmanın ve modernleşmenin birer temsilcisi olarak özellikle Eskişehir-Ankara tren hattı üzerine inşa edilmeye başlandı. Bu köylerin eski başkent İstanbul'dan, yeni başkent Ankara'ya doğru giderken yol üzerinde görülmeleri, Cumhuriyet'in ideallerinin gözlemlenmesi adına özellikle düşünülmüş olmalıydı. Buna örnek olarak dönemin tanınmış köşe yazarlarından, Çiftçi Necati'nin, 1925 yılında, Türk Sesi gazetesinde yazdığı şu ifadeler verilebilir (Örmeciöğlü, 2020, 737):

O köyler yeni hükümetin, yeni ruhun, yeni idarenin temsili olacaklardır. Onun düzgün yolları, sıhhi evleri, fenni ahırları, iktisadi teşkilatı, müessesat-ı içtimaiyesi (sosyal kurumları), mübrem ihtiyacını temin edecek vesait-i nakliye, mükemmel bir faaliyet merkezi olacak, bizi inkırazdan (çöküşten) kurtaracaktır

1 Temmuz 1926'da resmi gazetede yayınlanan 885 sayılı "İskân Kanunu" ile sadece yurt dışından gelecekler değil aynı zamanda yurt içindeki hareketleri de kapsayacak geniş kararlar alınmıştır. 14 Haziran 1934 yılında kabul edilen, 2510 sayılı bir diğer "İskân Kanunu" da 885 sayılı kanunla benzerlikler gösterir.

1924 yılında çıkarılan Köy Kanunu ile ülke genelinde, mevcut köylerin durumunun iyileştirilmesi amaçlanmış, bu yapılırken de yeni yapılan numune köylerin örnek alınması hedeflenmiştir. Bununla birlikte, köy ile kent arasındaki dengesizliklerin de ortadan kaldırılması hedefleniyordu. Bu bağlamda hem donatı anlamında hem de evlerin tipolojisi, malzemesi vb. gibi

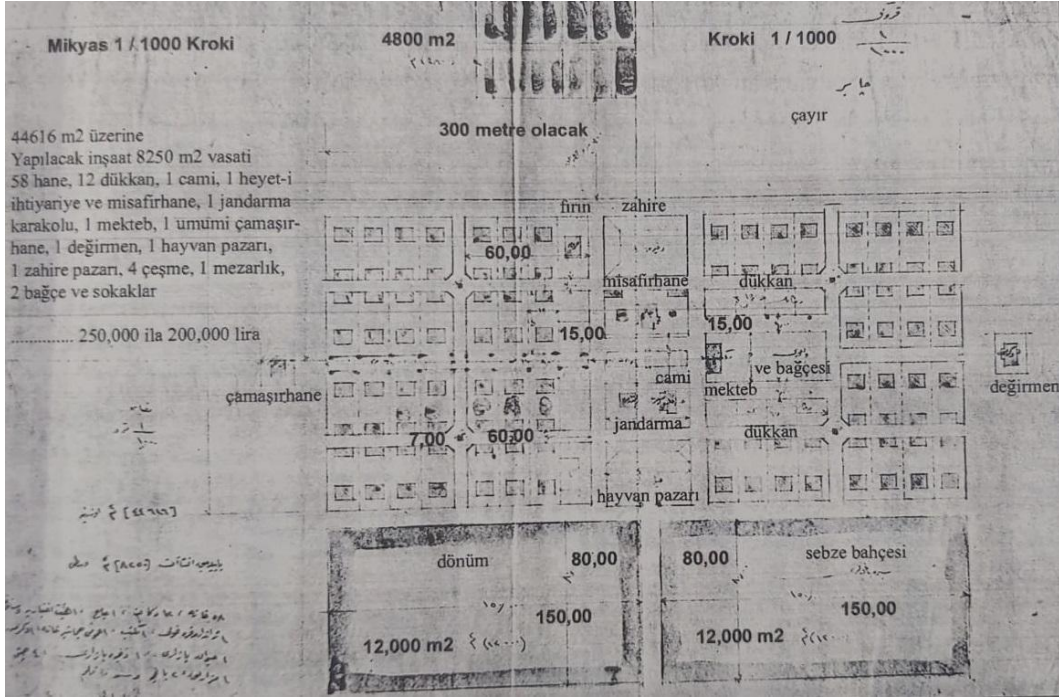
inşai faaliyetler açısından da birçok deneme yapıldı. Dönemin mimarları da köy üzerine kafa yormuş ve farklı planlar denemişlerdir. Ortak düşünce köylerin planlı ve bilimsel gerekliliklere uygun biçimde tasarlanmasıydı. O dönemde net planlamalarla ortaya çıkan köylere halk arasında “mühendis köyleri” deniyordu. Planlanan köylerin kamusal alanları da tasarıma dâhil oluyor, itfaiye, köy kahvesi, köy müzesi, konferans salonu, anıt, veteriner odası gibi alanlar düşünülüyordu.

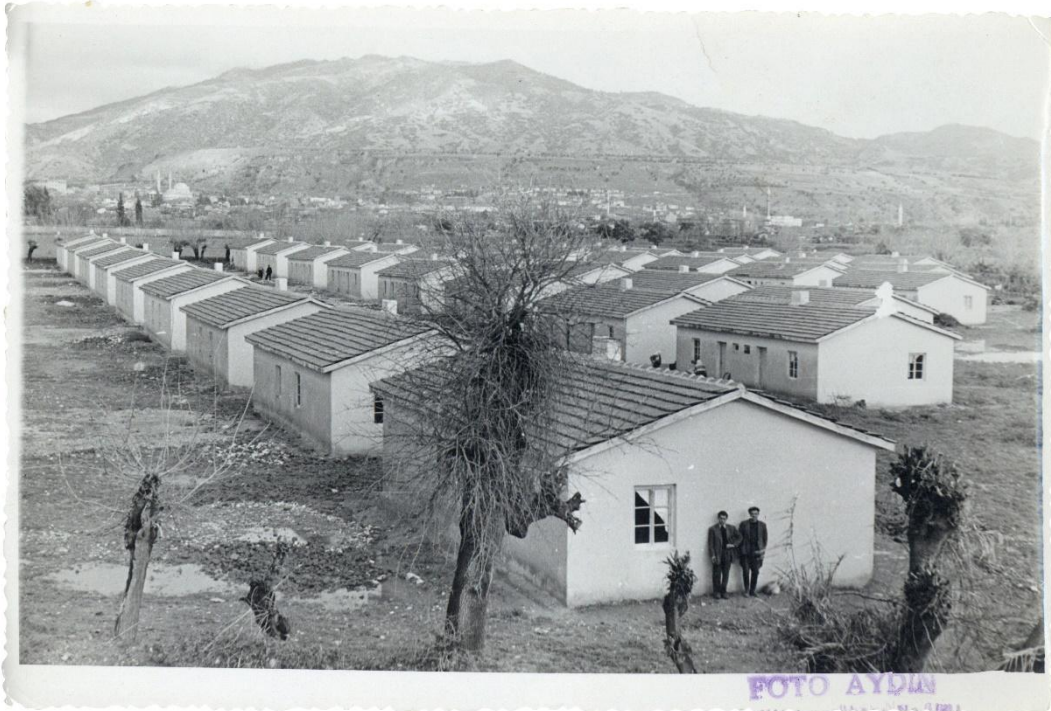
Şekil 9. Numune köy evlerinden örnekler (Örmeciöğlü, 2020).

Cengizkan, Numûne Köyler'in genel planlanma kriterlerine yönelik şunları söyler (Cengizkan, 2004, 37):

Genelde Na'fia (Bayındırlık) müdürlüğü mühendisleri tarafından tasarlanan köylerin ortasında köy meydanı olarak bir arazi bırakılmakta, cami, mektep, pazar yeri, dükkan, misafirhane, çeşme ya da kuyu bu civarda yer almaktadır. Meydanın çevresinde kuzey-güney ve doğu batı eksenlerinde yerleştirilen sokaklarla parsellenen köylerde, harman yeri, mera alanı, mezarlık yerleri bulunmakta ve ormana yakın olan köylerde baltalık hakkı verilmektedir. Evler, bizzat göçmenler ya da eksiltme ya da emanet usulü devlet tarafından yaptırılmaktaydı. Devletin yaptırdığı evlerde bölge şartları ile mübadillerin sosyal ve kültürel farklılıkları dikkate alınmamıştı. Ancak Kafkas göçmenlerinin yapı malzemesi olarak taş, kerpiç, saz ve ot kullandıkları; Romanya ve Kırım göçmenlerinin kerpiç, saz, toprak veya kiremit kullandıkları, belirlenmiştir.

Şekil 10. Manisa Çobanisa Numûne Köyü, 1925 (Cengizkan, 2004)

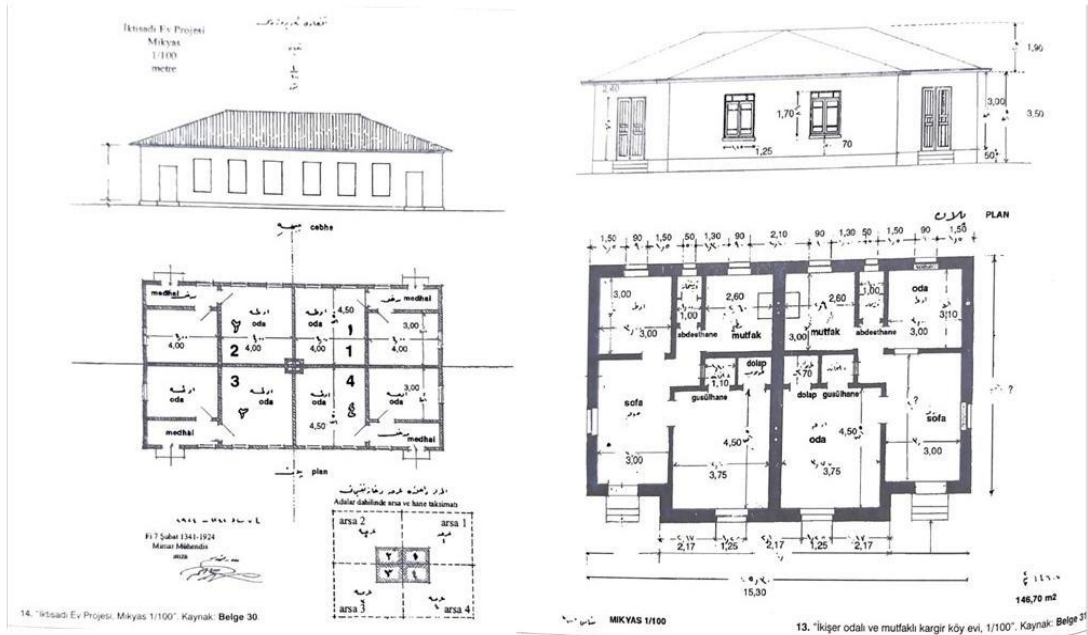

Şekil 11. 1953 Aydın Göçmen Evleri (Köprübaşı, 2022)

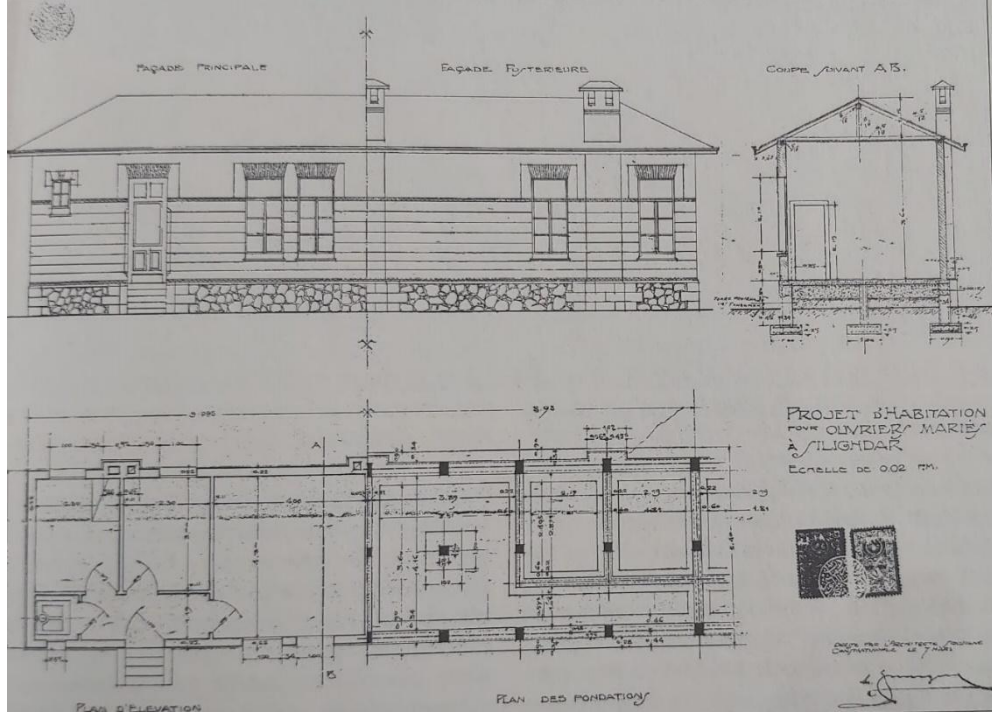
İktisadi Ev genel bir ifade ile tek çatı altında ikişer odalı dört bağımsız konutun bir araya gelmesiyle oluşan bir konut modeliydi (Şekil 12). Bu konutlar, yeri geldiğinde tekil olarak, yeri geldiğinde numune köy oluşturulmasında kullanılan, odalarının büyüklüğü, 4.00 x 4.50 m ve

3.00 x 4.00 m olan ve içinde tuvalet, banyo ve mutfak bulunmayan bir plana sahipti. Bu plan tipi açısından ilginç bir durum, İstanbul'daki Silahtarağa Elektrik Fabrikasındaki “Evli İşçiler Lojmanı”nın plan tipinin İktisadi Ev ile aynı oluşu ancak iktisadi evlerin genel özelliği olan dörtlü gruplama yerine tek bağımsız konut biriminin yan yana sıralanmasıyla oluşmuş olmasıdır (Şekil 13).

Şekil 12. “İktisadi Hane” Tip Proje ve İkişer Odalı ve Mutfaklı Kargir Köy Evi (Cengizkan, 2004)

Şekil 13. Silahtarğa Santrali Evli İşçiler Lojmanları; 1911 (Cengizkan, 2004)

Arkitekt dergisinde Mimar Abdullah Ziya “Köy Evleri Proje ve Yapıları İçin Toplu Rapor” başlıklı yazısında bir takım bilgiler verir ve eleştirilerde bulunur. Yazısının başında “bizdeki ‘köycülüğün’ ve ‘köy yapımının’ kısaca bir tarihini yapmayı doğru buldum” diyerek, önce Osmanlı zamanında köylülerin padişaha bağlanması için köylere sadece cami yapıldığından ardından ise Meşrutiyet’ten sonra Türk Ocakları’ndan çıkan birkaç gencin köylülerle beraber yaptıkları okul, eczane vb. yapıların atıl kaldığından bahseder. Bu yapılar atıl kalmıştır çünkü yapılar boyut ya da işlev bakımından köye uygun değildir ve yabancı malzemeler kullanıldığından daha sonra köylü tarafından tamir edilememiştir. Ziya’ya göre öncelikle devlet görevini yapmış ve 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti’ni kurmuştur. Ardından bu vekâlet kapatılmış, görev İşçilerine bırakılmış ve bir de köy kanunu çıkarılmıştır. Devlet 1.480.684 lira harcayarak nümune köyler yapmıştır. Ziya, kendi tabiriyle “kendi dileğimle devletin yaptığı bu köyleri de gezdim” diyerek Antalya, Samsun, İzmir, Bilecik, Cebelibereket, Mersin, Manisa ve Ankara’da, tamir edilenler dışında 64 nümune köyü olduğunu, bunların da en yenilerinin Ankara, Somunlu ve Etimesgut köyleri olduğunu söyler. Bu köylerin birer şehir yapısı gibi yapıldığı eleştirisini getirir ve bazı rakamlar verir. Etimesgut köyüne tanesi 2.500 Lira’dan 50 ev ve 44.000 Lira’ya da memurlar için bir hükümet konağının yapıldığını, Somutlu’ya tanesi 3.600 Lira’dan 27 ev yapıldığını anlatmıştır. Ziya, “Şu rakamlar açıkça gösteriyor ki Cumhuriyet Hükûmeti köylüyü benimsememek şöyle dursun bu işi belki uğraştığı memleket dertlerinin en başına almıştır” sözleriyle de bu paraların normalden çok olduğunu belirtmiştir. Ancak harcanan paranın boşa

gittiğini çünkü köy ve köylünün iyi etüt edilmediğini iddia etmiştir. Daha da ileri giderek, yabancı inşaat malzemeleri ve karşılıksız ev yapmak ile devletin köylüyü parazit haline getirdiği yorumunu yapmıştır. Öyle ki hiçbir köylünün kendi evine böyle büyük rakamlar harcamayacağı, ileride de devlet böyle evleri tekrar yapmadığında köylülerin rejime düşman olacağı varsayımında bulunmuştur. Ziya çözümü ise şöyle anlatmıştır (Ziya, 1935, 204):

Köylüye, kendi kendine köyün yakınından toplayabileceği, getirtebileceği malzeme ile nasıl ucuz ev yapılabileceği gösterilmelidir. Köylü devlet yardımı ile kurulan kireç ve tuğla ocaklarında malzeme yapabilmeli, ormandan keseceği ağaçla kendi evini kendi kurmalıdır (ilerlemiş köylerimiz böyle kurulmuştur, Hopa, Adana, Trabzon, Nevşehir köyleri gibi). Böylelikle köylü zamanla eskiyen evini de tamir edebilir. Fabrika tahtaları ile uzak diyarlardan gelen malzeme ile yapılan evinin tamirini yapamayacağından bu işi de devletten bekleyecektir. Köyün imarı bu şekilde köylünün değil, devletin işi olacak, köylü çalışarak memlekete yardım eder, işe yarar bir parti değil bir parazit olacaktır.

Ziya sözlerini köylerin, hem mimari hem malzeme hem de sosyal yapı olarak nasıl olması gerektiğini anlatarak tamamlar. Mimar Abdullah Ziya'nın genel eleştirisi, yapılan numune köylerin tepeden inme bir biçimde, iklim, coğrafya ve sosyal doku incelenmeden yapıldığına dairdir. Bununla birlikte ideolojik anlamda "yeni bir köylü tipi" yetiştirecek ortamın oluşturulmadığından da yakınmaktadır. Ayrıca köylünün mutlaka kendi evini yapması gerektiği üzerinde durmaktadır (Ziya, 1935).

7. Sonuç ve Öneriler

Türkiye'nin 1923-1950 yılları arasında yaşadığı kurulum sancılarının imar ve barınma için de geçerli olduğu görülmektedir. Burada konut yerine "barınma" kelimesinin kullanılma nedeni de budur çünkü Cumhuriyetin ilk yıllarında nitelikli konut üretimi seçkin ve kısıtlı bir zümre dışında yapılamamıştır. Ankara'nın imarı ve şehirleşme hareketleri ise yine yetişmiş insan eksikliği ve maddi kaynak sıkıntısı nedeniyle aksayarak ilerlemiştir.

Ankara'nın planlamasında yabancı uzmanlar aracılığıyla elde edilen projeler bire bir uygulanmamıştır. Aynı zamanda devletin kamulaştırdığı arazilerin el değiştirmesi gibi problemler doğmuştur. Bütün bu aksaklıklar istenilen sonuca ulaşılmasını engellemiştir. İmar planındaki problemler konut üretimine de yansımış ve belli noktalarda plansız üretimler meydana çıkmıştır.

Devletin maddi kaynak sıkıntıları konut üretiminde, konut sahiplerinin katkı yapması beklentisini doğurmuş bu da inşa edilen konut sayısını azaltmış ve süreci yavaşlatmıştır. Devlet yeni kararlar alarak sürece müdahale etmeyi ve gidişatı düzeltmeyi düşünmüş bu bağlamda birçok kanun çıkarılmış ancak istenen sonuç alınamamıştır.

Süratle iskân edilmesi gereken evleri zarar görmüş halk ile Türkiye'ye sığınmış insanların konut sahibi olmaları için birçok farklı yöntem denenmiştir. Bu noktada belirgin bir politika ve planlama şekli oluşturulamamıştır. Bazen doğrudan devlet eliyle, bazen görevli kamu personeliyle bazen de halkın kendi imkânlarına destek verilerek konut üretimleri yapılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Atay, Falih Rifki. *Çankaya*. İstanbul: Doğan Kardeş Basım, 1969.
- Baş, Yener. “Ankara-Yenişehir’de Kentsel Biçimin Değişimi ve Mülkiyet İlişkilerinin Rolü”. *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 811-823. 2018. Erişim: 20 Şubat 2023. <https://tnum.org.tr/index.php/tnum/article/view/116>
- Bayraktar, Nuray. “Bonatz’ın ‘Türk Evi’ Sevgisinin Biçimsel Aktarımı: Saraçoğlu (Namık Kemal) Mahallesi”, *Mimarlık Dergisi (Tasarım Kültürü Dergisi)*, 2011. Erişim: 11 Mart 2022. https://arsivankara.atilim.edu.tr/DefaultContentViewer?content_id=1591&wsName=GAMOS&dfOpener=%5CTab%3DDLV&v=-2010601985Default/
- Bilgen, Hürriyet - Özcan, Gül Berna. *İmar ve Şehir Mevzuatının Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığına ve Şehir Planlamasına Etkileri*. Ankara: T.B.M.M. Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 40, 1989.
- Bozkurt, İbrahim. “Hermann Jansen (1869-1945) ve Ankara’da ‘Jansen Planı’”. *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim: 2 Aralık 2022 <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/jansen-plani/>
- Cengizkan, Ali. *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*. Ankara: Arkadaş Yayıncılık, 2004.
- Cengizkan, Ali. “Ankara Yeni Şehir’in Kuruluşu: Erken Cumhuriyet Konutu’nu Anlamak”. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 39/1 (2022): 23-56.
- Çoban, Aykut Namık. “Cumhuriyetin İlanından Günümüze Konut Politikası”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 67/3 (2012): 75-108.
- Jansen Hermann. (1948). “Ankara İmar Planı İzah Raporu”. çev. Mithat Yenen. *Mimarlık Dergisi*, 5/3 (1949): 29-31.
- Karabulut, Kerem “11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi’ne Bir Bakış” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11/27 (Şubat 2010): 325-339.
- Keleş, Ruşen. *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Yayınevi, 2010.
- Keleş, Ruşen. *100 Soruda Türkiye’de Kentleşme, Konut ve Gecekondu*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2014.
- Köprübaşı, [...]. “Kemer Mahallesi'ndeki Göçmen evleri”. *SALT Araştırma*. Erişim: 18 Mart 2022 <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/196908>

- Nadi Y. “Şehirlerimizin Bayındırlıkları Yolunda”. Cumhuriyet Gazetesi, (31 Ağustos 1935):
1. Erişim: 20 Eylül 2022. <https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1935-08-31/1>.
- Örmecioğlu, H.T., Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köycülük Tartışmaları ve Numune Köyler, Belleten 83 (297), s. 729-751, 2019.
- Sedefoğlu, Hilmi. “Yenişehir”. Ankara Hatırası Koleksiyonu. 1927 Erişim: 3 Ekim 2023
https://arsivankara.atilim.edu.tr/DefaultContentViewer?content_id=21193&wsName=GAMOS&dfOpener=%5Ctab%3DDLV&v=-721369162Default/
- Sedefoğlu, Hilmi. “Yenişehir”. Ankara Hatırası Koleksiyonu. 1927 Erişim: 4 Ekim 2023
https://arsivankara.atilim.edu.tr/DefaultContentViewer?content_id=21727&wsName=GAMOS&dfOpener=%5Ctab%3DDLV&v=982018736Default/
- Tankut, Gönül. “Cumhuriyet Döneminin İlk Toplu İmar Deneyimi; Ankara”. Amme İdaresi Dergisi 16/14 (1983). Erişim 8 Nisan 2022.
https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/documents/article/1/14/4/7_tankut.pdf
- Tekeli, İlhan. “Türkiye’de Kent Planlamasının Tarihsel Kökleri, *Türkiye’de İmar Planlaması*, Ankara: ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama, 1980.
- Tekeli, İlhan. *II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye’nin Kent Planlaması Pratiğinde Gelişmeler, İmar Planlaması Yapım ve Uygulama Süreçleri*, Ankara: Şehir Planlama Mimar Mühendisler Odası, 1981
- Tunçer, Mehmet. “Başkent Ankara’nın İlk Planlama Deneyimleri”. 2015. Erişim: 4 Aralık 2019
https://www.academia.edu/2340123/BA%C5%9EKENT_ANKARA_NIN_%C4%B0LK_PLANLAM_A_DENEY%C4%B0MLER%C4%B0
- Uluiş, Levent. “Anti Modernist ve Otoriter Eğilimleri Yansıtan Bir Şehir Tahayyülü” Toplumsal Tarih Dergisi 187 (Temmuz 2009): 73-82.
- Ulusoy, Ali Ender. “Türkiye’de Konut Politikaları: Tarihsel Süreç ve Aktörlerin Rolü” Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi 1/3 (Aralık 2020): 87-122.
- Yavuz, Fehmi - Keleş, Ruşen. “Başkent Ankara İçin Elli Yıl Önce Çıkarılan 583 Sayılı Yasa Üzerine T.B.M.M.’de Yapılan Görüşmeler” AÜ SBF Dergisi 29/2 (Şubat 1974): 1-32.
- Yavuz, Fehmi. *Ankara’nın İmarı ve Şehirciliğimiz*. Ankara: SBF Yayın, 1952.
- Ziya Abdullah. “Köy Evleri Proje ve Yapıları İçin Toplu Rapor”. Arkitekt Dergisi 7/8 (Haziran 1935): 203-204.

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 11 (Temmuz) 2024 s. 65-80, TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1475384

Araştırma Makalesi

ESKİ MISIR'DA GÖSTERİŞ YAZITLARININ KULLANIMI VE YÖNETİM ANLAYIŞINDAKİ YERİ

Ercüment YILDIRIM*

Öz: Nil Nehri'nin sağladığı verimli alanlarda gerçekleştirilen tarımsal üretime dayalı yaşam biçimini katı bir monarşik yapı ile yüzyıllar boyu sürdürmeyi başaran Eski Mısır kralları, yönettikleri halkı emri altında tutabilmek için yeni yöntemler geliştirmişlerdir. Yöneten ile yönetilen ayrımının keskin bir biçimde oluşturulduğu Eski Mısır'da yönetici sınıf, kraliyet ideolojisini sürdürmek için yazıyı etkili biçimde kullanmıştır. Eski Mısır'da tanrısal bir figür, askeri bir kahraman ve siyasi bir önder olan kralın başarılarının halka duyurulması ve böylece ahalinin itaatinin sağlanması için yazıtlar kullanılmıştır. Çok büyük boyutta, olay örgüsünün resimlerle somutlaştırıldığı ve edebi bir metinle süslenmiş olan bu yazıtlara "Gösteriş Yazıtları" ismi verilmiştir. Gösteriş yazıtlarının hepsi kraliyet metni niteliğinde olsa dahi askeri, dini ve sosyal konuları kapsayan içeriğine göre ayrımlar yapılmıştır. Tapınak ve saray duvarlarına, dikili taşlara ve taş levhalara kazınarak halkın görmesi sağlanan gösteriş yazıtları, yönetilenlerin kralları ile gurur duymasını ve böylece daha güçlü şekilde itaat etmesini sağlamayı öncelikli amaç edinmiştir. Bu çalışmada Mısır'ın Eski Krallık döneminde ortaya çıkan ve sonraki dönemlerde yaygınlık ve özgün bir üslup kazanan gösteriş yazıtlarının yönetim aracı olarak nasıl kullanılmış olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Mısır, Yazıt, Taş Anıtlar, Narmer, Okuryazarlık.

THE USE OF POMPOSITIVITY INSCRIPTIONS IN ANCIENT EGYPT AND THEIR PLACE IN THE UNDERSTANDING OF ADMINISTRATION

Abstract: Ancient Egyptian kings, who managed to maintain a lifestyle based on agricultural production in the fertile areas provided by the Nile River with a strict monarchical structure for centuries, developed new methods to keep the people they ruled under their command. In Ancient Egypt, where the distinction between ruler and ruled was sharply established, the ruling class used writing effectively to maintain the royal ideology. In Ancient Egypt, inscriptions were used to announce to the public the achievements of the king, who was a divine figure, a military hero and a political leader, and thus to ensure the obedience of the people. These very large inscriptions, in which the plot is embodied with pictures and decorated with a literary text, are called "Ostentation Inscriptions". Even though all of the ostentatious inscriptions were royal texts, distinctions were made according to their content, which included military, religious and social issues. The ostentatious inscriptions, which were engraved on temple and palace walls, obelisks and stone slabs and made visible to the public, aimed primarily to make the ruled proud of their kings and thus to make them obey more strongly. In this study, we tried to explain how the ostentatious inscriptions, which emerged during the Old Kingdom period of Egypt and gained a widespread and unique style in later periods, were used as a management tool.

Keywords: Ancient Egypt, Inscription, Stone Monuments, Narmer, Literacy.

Başvuru/Submitted: 29.04.2024

Kabul/Accepted: 13.05.2024

* Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü,
ORCID: 0000-0001-5376-4061, neshali@gmail.com.

1. Giriş

Mısır'da yazının geniş ölçüde kullanımının zorunlu hale gelmesi, birbirinden bağımsız şehirlerin merkezi bir yönetim altına alınması ile başlamıştır. Bu merkezleşmenin ardından her şehirden alınan vergilerin kayıtlarının tutulması, taşradan gelen raporlara merkezden verilen cevaplar ve gönderilen emirler ile yazının kullanımı yaygınlaşmıştır. Mısır medeniyetinde yazısının oluşumunun, dışarıdan gelen bir bilgi transferinden mi yoksa iç dinamiklerin şekillenmesinden mi kaynaklandığı konusu hala tartışmalıdır. Fakat Mısır'a özgü olan hiyeroglif yazısında kullanılan resimsel içeriklerin, bölgesel özellikler göstermesi, bu yazı türünün, tarihin bir noktasında ortaya çıktığını; zamanla yayıldığı ve geliştiği iddiasını kabul etmek mümkündür. Mısır'ın ilk kralı olarak kabul edilen Narmer öncesi dönemlerde sıklıkla kullanılan fakat zamanla ortadan kalkan ahşap, kemik ve deri gibi materyaller üzerine resim temelli bir işaretleme sisteminin hiyeroglif yazının ortaya çıkışına zemin hazırladığı düşünülmektedir (Powell, 2009, 120-127; Williams, 1972, 214-221; Baines, 1983, 572-599).

Eski Mısır'dan günümüze ulaşan ve yazı olarak tanımlanabilen en eski işaretler kraliyete ait mülkleri gösteren çanak ve çömlek üzerindeki karalamalardır. Bunların bir kısmı kazınmış bir kısmı ise boyanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Eski Mısır'da da Mezopotamya'da olduğu gibi yazının idari kullanımı kişiye ait mülkiyeti belirtmek ile ticareti yapılan malların ve ürünlerin sayısını kaydetmek amacını taşıyordu. Kişisel mülkiyetin varlığını gösteren çanak ve çömlek üzerindeki bu karalamalar, sonraki dönemlerde kraliyet hanesine ait olanların ve defin işlemi için kullanılan malzemelerin not edilmesi için kullanılmıştır. Bu ilerlemeye rağmen Mısır'da yazının geniş şekilde kullanılması papirüsün icadı ile gerçekleşmiştir. Eski Mısır'da elde etmesi diğer materyallere göre daha kolay olduğu için yazılı metinlerin büyük kısmı papirüslere yazılmış fakat zamanla eskiiyip, parçalanıp, kaybolduğu için günümüze ulaşmamıştır. Buna rağmen tapınakların duvarlarına ve kaya anıtlarına kazınarak yazılan metinlerin büyük kısmı bugün dahi hala okunabilir durumdadır. Bu nedenden dolayı "Gösteriş Yazıtları" olarak isimlendirilen bu metinler Eski Mısır tarihinin öğrenilmesi için ana kaynak olmuştur (Yıldırım, 2019, 120-130; Gardiner, 1915, 61-75; Baines, 2007, 33-40; Bagnall, 2003, 7-10).

Eski Mısır'da yazının sosyal ve siyasi alanda yaygınlık kazanmasının iki temel fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi yazı ile bir haberi eksiksiz şekilde bir yerden diğer bir yere göndermektir. Bunun en iyi örnekleri kraldan memurlara emirler ya da alt memurlardan üst memurlara veya krallara gelen raporlardır. Yazının kullanımının ikinci temel fonksiyonu ise geniş halk kitlelerine belirli emirlerin duyurulması veya olayların aktarılmasıdır. Literatürde, Gösteriş Yazıtları olarak tanımlanabilen bu metinler genellikle halkın da ulaşabileceği tapınak ve saray duvarları ile kent meydanlarına yazdırılmış ve çoğunlukla sert taşlar üzerine kazınmıştır.

Bu tip yazıtlar, büyük tapınakların ve sarayların duvarlarının yanı sıra obelisk tarzında dikilitaşlara kazınabilmektedir. Eski Krallığın ortaya çıkmasından yaklaşık üç yüz yıl sonra kraliyet anıtlardaki yazılı dekorasyon miktarının yavaş yavaş genişlemesi ile metin çeşitliliği artmıştır (Wilson, 1956, 36-39; Piquette, 2009, 296-299; Ray, 1986, 307-316).

Bu çalışmada öncelikle Eski Mısır'da merkezi krallığın oluşmasından hemen sonra gelişen halka ilan amaçlı yazıt inşa ettirmenin temel dinamikleri açıklanmıştır. Sonrasında Eski Mısır'da taşın bir araç olarak nasıl kullanıldığı ve taş üzerine kralların ve elit kişilerin yazıt kazdırarak sözlerini sonsuza kadar yaşatmak istemesinin bir gelenek haline gelme süreci ortaya konulmuştur. Çalışmanın devamında Eski Mısır'da gösteriş yazıtı olarak tanımlanan, kraliyet, zafer, mezar, otobiyografi ve inanca dair metinler ile ilgili bilgi verilmiştir. Sonuç bölümünde ise gösteriş yazıtlarının yönetim anlayışı içerisindeki yeri anlatılmaya gayret gösterilmiştir.

2. Yönetici Sınıfta Gösteriş Yazıtlarının Varlığı

Eski Mısır toplumunda sosyal hayatın idarecisi konumunda bulunan ve Mısır inancının savunucusu olan elit kesim, saray görevlisi ve ruhban sınıfı mensubu kimlikleri ile merkezi monarşinin içerisinde mesleklerini icra ederken yazıtı kullanmıştır. Mısır toplumunda, Eski Krallık döneminin başlarından itibaren vasıfsız işçi, toprağa bağlı çiftçi, alım satım yapan tüccar ve her türlü ikincil ürünü imal eden zanaatkarların oluşturduğu yönetilen sınıfları idare eden yöneten sınıfın ayrıcalığının belirteci olan yazıt, her tür idari işin sürdürülmesinin temel aracı olmuştur. Eski Mısır tarihi boyunca yazıtın kullanılması merkezi bir elit sınıfın varlığının devamlılığını sağlamıştır. Mısır'da hanedanların dönüşümüne bağlı olarak kraliyet kentinin yeri değiştiğinde yazıtı kullanan elit kesim, yeni kraliyet kentine taşınmıştır. Mezopotamya başta olmak üzere dünyanın geri kalanında dar bir alanda birden çok krallığın ortaya çıkması, yazıtı kullanmayı bilen birçok küçük elit kesimin varlığını zorunlu kılmışken, Eski Mısır'da merkezileşmiş monarşik yapı yazıtın idari amaçlar için kullanımını küçük bir grubun kontrolünde bırakmıştır (Kemp, 2007, 163-192; Smith, 1977, 24-28; Berlew, 1997, 87-120).

Okuryazar elitler ile nüfusun geri kalanı arasındaki zenginlik farkı, Eski Krallık dönemi boyunca belirginleşip bu dönemin sonuna doğru en yüksek noktasına ulaşmıştır. Ancak yazıtlı mezarlara sahip olan dönem elitlerinin okuryazar olduklarından emin olunamamaktadır. İlk dönemlerde üst sınıfa mensup kişilerin mezarların çoğu yazıt içermiyordu ve bazılarında sadece birkaç yazılı küçük nesne bulunmaktaydı. Fakat yazıtın idari kullanımının artması ve kısa sürede birkaç yüz kişilik bir kâtip sınıfının ortaya çıkması ile büyük mezarlardaki duvar yazıtlarının sayısının arttığı görülmektedir (Wenke, 1991, 279-329; Meskell, 1998, 209-243; Barta, 2013, 153-175). Eski Krallık döneminde çok iyi gizlendiği veya diğer mezarların

molozlarının altında kaldığı için yağmalanmadan günümüze ulaşan dönem mezarlarının duvarlarındaki boyama veya kazıma yolu ile gelen yazıtlar, Mısır bilimciler için temel kaynak olarak kabul edilmiştir. Ayrıca bu dönem mezarlarında başlamasına rağmen sonraki dönemlerde yaygınlaşmayan otobiyografi tarzındaki yazıtlar, krallığın yönetimi ile değerli bilgiler vermektedir. Mezarlarına dini ve günlük konuları içeren resimler yaptırıp gösteriş yazıtları kazıtan elit sınıf üyeleri için bu resim ve metinlerin mezarı daha gösterişli bir hale getirdiğine inanılmıştır (Chauvet, 2013, 57-71; Richards, 2002, 75-102; Angelini, v.dğr., 2016, 71-79).

Eski Mısır'daki elit sınıf üyeleri mezarlarının iç kısımlarına tanrıları için gösteriş yazıtları yazdırmasına rağmen muhteşem mezarlar olan piramitlerin iç kısımlarındaki duvar alanının dar olması nedeni ile Gize piramitlerinin birçoğunun halka açık olan dış bölümlerindeki duvarlarda piramidi yaptıran kralın kim olduğu ve neden inşa ettirdiğini açıklayan yazıtlar bulunmaktadır. Gösteriş yazıtları içerisinde önemli bir yere sahip olan bu metinlerin bir kısmı kazıma yöntemi ile yapılmış olsa da büyük çoğunluğu zamanın yıkıcı etkisinden daha az etkilenmesi için kabartma tarzında yapılmıştır. Mısır kralları için mezar alanlarının dışında yer alan taş duvar kabartmalarındaki yazıtlar yeterli olmamıştır. Bu nedenle saray ve tapınak duvarlarının halka açık olan kısımları da gösteriş yazıtları için kullanılmıştır. Bu yazıtlarda çoğunlukla resimli metin aktarımı üslubu tercih edilmiştir. Yazıt alanındaki kompozisyonun büyük kısmı anlatılmak istenen olayın yeniden canlandırıldığı bir resme ayrılmışken daha küçük kısımlarda veya resimli alanın dışında kalan boş bölümlere yazılı metinler yerleştirilmiştir. Örneğin bir zaferin kalıcı olması için hazırlanmış bir gösteriş yazıtında, en büyük boyutta çizilen kralın yanında daha düşük rütbeli komutanlar, boyut olarak küçültülmüştür. Sonrasında daha küçük tasvir edilen askerler ve aşağılayıcı bir durumda resmedilen düşmanlar ile sahne tamamlanmıştır. Bu kompozisyonun pek çok boş alanına ise tasvir edilen olayın ayrıntıları kaydedilmiştir (Lipson, 2003, 89-115; Scalf, 2016, 202-223; Assmann, 1989, 135-159; Alvarez, 2022, 112-142; Bickel, 2017, 121-148).

Eski Mısır yazıtlarında elitlerin hayatının nasıl sürdüğü ile ilgili mezar yazıtları ve diğer idari belgelerden bilgi edinilmesine rağmen yönetilen halkın nasıl yaşadığı ve okuryazarlık durumu konusunda bilgimiz bulunmamaktadır. Fakat halka ilan edilmek istenen gösteriş yazıtlarının büyük çoğunluğunun kabartmalı resimlere sahip olması ahalinin çoğunluğunun yazılı metinleri okumayı bilmediğini göstermektedir. Ortalama yaşam süresinin kırk yılın altında olduğu bilinen Eski Mısır'da bir insanın ömrünün birkaç yılının okuma yazma öğrenmek için harcamasının oldukça maliyetli olduğu bir gerçektir. Tarımsal üretimde ve inşa faaliyetlerinde çok fazla insan gücüne ihtiyaç olduğu göz önüne alındığında halkın geniş kitlelerinin okuryazar olma ihtimalinin bulunmadığı görülmektedir. Bütün bunlardan önemlisi günümüzde

okuryazarlık ile insanların eğitimlerinin sağlanması temel amaç iken Eski Mısır'da yazı, idari işlerin devamlılığı için bir araç olarak görülmüştür. Bu temel ayrımın farklılaştığı tek nokta yöneticilerin zaferlerini halka duyurma isteği ile tanrıların varlığı ve inananların nasıl inanmaları gerektiğinin ilanı olup bu durum da gösteriş yazıtlarının varlığı ile çözüme kavuşturulmuştur (Baines, 1983, 572-599; Eyre - Baines, 1989, 91-119; Zinn, 2018, 67-98, Allen, 2010, 641-662).

3. Eski Mısır'da Taş

Eski Mısır'da taş, medeniyetin oluşumunda en önemli doğal kaynak olmuştur. Bugün, Eski Mısır denildiğinde piramitler gibi anıtsal yapılardan, kral mezarlarındaki muhteşem biçimde işlenmiş boncuklara kadar her yerde taş, karşımıza çıkmaktadır. Fakat taşın temel kullanım alanı alet üretimi olmuştur. Bu aletler içerisinde bıçak ve orak gibi kesici araçlardan kâse ve vazo gibi mutfak kaplarına kadar değişik biçimli nesnelere bulunmaktadır. Fakat çalışmamızı ilgilendiren, levha veya duvar olarak kullanılmak üzere bir ocaktan çıkarılıp yerleştirileceği yere getirilmiş, üzeri düzleştirilmiş ve perdahlanmış taştır. Bu taş türünün en çok kullanılanı kireç taşı olmasına rağmen kazım ve yazım tekniklerinin ilerlemesi ile demirin kullanımının yaygınlaşması daha sert olan bazalt gibi volkanik taşlar dahi işlenerek kullanılmıştır. En sert taşlar ise ölümsüz olduğuna inanılan tanrı ve kral heykellerinin yapımında kullanılmıştır. Eski Mısır insanların taşları uzun yıllar süren emek sonucunda kesip taşıyıp yerleştirilmesi ile inşa edilen görkemli tapınaklara karşı yönetilen ve yöneten fark etmeksizin tüm halkın ilgisinin olduğu ve bu mimari eserler ile gururlandıklarını birçok metinde görmekteyiz (Klemm, 2001, 631-642; Aston v.dğr., 5-77, Stocks, 1999, 918-922; Greene, 1989, 1-18).

Sonsuza dek (yaşayacak) ve tüm zamanlar için (ayakta kalacak) bir kale, ince beyaz kumtaşından (yapılmış); uzunluğu boyunca (duvarları) altınla işlenmiş, (yapımında kullanılan) toprağı gümüşle arıtılmış, kapıları elektrumdan (imal edilmiş); geniş ve büyük yapılmış, her zaman için (sonsuza dek) geliştirilmiştir. Bu çok büyük anıt ile (dikilitaşın dikilmesiyle) şenlikli hale getirildi; (Bu tapınağın her köşesine dikilen) tanrıların ve kralın çok sayıda heykeli yapılmıştır ki, onlar granit ve kuvarsit gibi her türlü değerli taştan yapılarak sonsuz bir emekle güzelleştirildi. Onların yükseklikleri göğe kadar uzanıyor ve onların ışınları şafak vakti parıldayan güneş kursu gibi (insanların) yüzlerine yansıyor. Altın ve çok sayıda değerli taşla donatılmış tanrıların heykellerinin önünde bayrak direkleri kuruldu (Baines, 2007, 269).

Eski Mısır insanların yaşam biçimlerini şekillendiren ve sosyal hayatlarına yön veren temel kurum olan tapınakların ilk elden tasvirinin yapıldığı metin, III. Amenhotep (MÖ 1390-1350) dönemine tarihlenmektedir. Metin, kral tarafından Teb kentinde inşa edilen bir tapınağı

överek anlatırken tapınağın içerisine dikilen devasa bir dikilitaşın varlığını kayıt altına almaktadır (Hayes, 1951, 82-112). Metnin yazılış amacının tapınağın güzelliğinin insanlara olduğu kadar tanrılara da duyurmak olduğu görülmektedir. Metin üslup açısından tapınağı inşa ettiren kralın gücünü yönetilen sınıfa gösterme amacını taşıdığından bir gösteriş yazıtı olarak değerlendirmektedir. Bütün bunların ötesinde metin, Eski Mısır'da taşın kullanımı ile ilgili geniş bilgi vermektedir. Metinde, öncelikle tapınağın Mısır'da sıklıkla bulunabilen beyaz kumtaşından yapıldığı ve duvarların altın, toprağın gümüş ile işlenmiş olduğu iddia edilmektedir. Günümüzde Mısır anıtları kum renginde olsa dahi metinlerden öğrenildiği kadarıyla tapınakların her köşesi boyanmaktaydı. Bu nedenle duvarların altın, zeminlerin gümüş ve kapıların elektrik rengine boyanmış olduğu metindeki imadan anlaşılabilir. Metnin devamında tapınağa bir dikilitaşın yerleştirildiği ve tapınağın her köşesine granit ve kuvarsit gibi yarı değerli taşlardan tanrı ve kral heykellerinin yapıldığı anlatılmıştır. Nihayetinde Mısırlı zanaatkâr ve işçiler taşı şekillendirerek inşa ettikleri tapınak ve biçimlendirdikleri heykel ve dikilitaşlar ile ahaliye kralın gücünü ve tanrısallığını göstermektedir.

4. Kraliyet Yazıtları

Eski Mısır'da gösteriş yazıtlarının en temel formunu kraliyet yazıtları oluşturmaktadır. Kraliyet yazıtları temelde bir kralın yönettiklerine ulaşmasını istediği her türlü ideolojik ve teolojik görüşü ilan etmek için kullanılmıştır. Eski Mısır'da erken dönemlerden itibaren ortaya çıkan kraliyet yazıtları, yönetimi daha geniş kitlelere yaymak ve mevcut iktidara karşı oluşabilecek tepkiyi en aza indirmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Eski Mısır'da taş üzerine yazılarak halka ilan edilmiş tüm metinleri kraliyet yazıtları sınıfına sokmak mümkün olmasına rağmen siyasi konuların ağırlık kazandığı metinler için kraliyet yazıtları tanımının kullanımı genel olarak kabul görmüştür. Eski Mısır'da krallar ile tanrılar arasındaki yönetimsel ilişki güçlendikçe yani Mısır kralları tanrısız roller üstlenmeye başlayınca kraliyet yazıtları daha bir önem kazanmıştır. Mısır'daki kraliyet yazıtlarını askeri, siyasi ve dini olarak sınıflandırmak oldukça zordur. Çünkü pek çok kraliyet yazıtı kralın inanç noktasındaki ulaşılmaz ve sorgulanmaz konumunu halka göstererek kralı siyasi olarak güçlendirmiştir. Mısır bilimciler, kralın doğrudan halkına hitap ederek yaptıklarını anlattığı metinleri, kraliyet yazıtı olarak değerlendirmiştir. Birçok kraliyet yazıtı metnin sahibi kralın hayatında kazandığı siyasi başarının ötesinde kendinden öncekilerin ulaşmadığı yere vardığını göstermek amacı ile hazırlanmıştır (Hsu, 2017, 274-285; Wilkinson, 2000, 15-57; Hsu, 2010, 68-89; Williams, 1972, 214-221).

Kraliyet yazıtlarının ancak küçük bir kısmı halka ilan edilmek için taş levhalar veya dikili taşlar üzerine işlenmiştir. Fakat büyük bir kısmı Eski Mısır'da yoğunlukla kullanılan papirüslere yazılmıştır. Papirüsler üzerine yazılmış olan metinler daha çok kişisel kayıt ve kraliyetin arşivinde kullanılmış ayrıntılı metinlerdir. Papirüsler üzerinde işlenen metinlerin bir kısmı ise halkın daha iyi anlayabileceği şekilde basitleştirip ilan edilebilmek için taş üzerine yazılarak belirli noktalara yerleştirilmiştir. Eski Mısır'daki kraliyet yazıtları içerik olarak daima kralı överek yüceltmek ve kraliyet ideolojisini halka aşlamak amacıyla hizmet etmektedir (Wiedeman - Bayer, 1983, 1220-1230; Fliedner v.d.ğr., 2001, 84-106; Krutzsch, 2016, 57-69).

5. Zafer Yazıtları

Eski Mısır kralları askeri zaferlerini geniş halk kitlelerine duyurmaya ve gelecek nesiller için kaydettirmeye hevesli olmuşlardır. Bilinen en eski zafer yazıtı, MÖ 4. bin yılın ikinci yarısında Mısır coğrafyasının tamamını kimin yöneteceğini belirleyen savaşı kazanan Narmer'in pişmiş topraktan yapılmış levhasıdır. Üzerinde sembolik resimlerin bulunduğu levhanın bir yüzünde Aşağı Mısır'ın diğer yüzünde Yukarı Mısır'ın tacını giyerken tasvir edilen Narmer, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın kralı olduğunu ilan etmektedir. Mısır bilimciler tarafından Narmer Paleti olarak isimlendirilen levhanın bir tarafından düşmanı olan kralı öldürürken resmedilen muzaffer kral, diğer tarafta askerleri ile ilerlerken görülmektedir. Narmer'den sonra gelen Mısır kralları, propaganda amaçlı zafer yazıtlarının değerini çabuk fark etmiş olmalıdır ki, kralların savaşlardaki başarılarını anlatan birçok metin Mısır yazıt geleneğinin en önemli türlerinden biri haline gelmiştir (Adams, 1988, 37-38; Wilkinson, 2000, 23-32; Heagy, 2014, 59-92; Amiran, 1968, 127-128; Goldwasser, 1992, 67-85).

Kraliyetin propaganda aracı olan zafer yazıtları her ne kadar tarihsel olayları ayrıntıları ile kaydetmiş olsa dahi temel amacı daima kralı ve başarılarını yüceltmek, aynı zamanda düşmanları küçümsemek veya aşağılamak olmuştur. Zafer yazıtlarının bir kısmı sarayların duvarlarında, kraliyet mezarlarının içinde ve dikilitaşlarda bulunmasına rağmen büyük çoğunluğunun tapınaklarda yer alması, kralların zaferi bahsettiğine inandıkları tanrılara karşı bir teşekkür şeklinde yorumlanmıştır. Bir diğer yorum ise bir savaş anlatısının kutsal bir alana yerleştirilmesi kralın zaferlerini ilahi hamisine adadığı şeklindedir. Zafer yazıtları, kralın birincil bağlılığını borçlu olduğu ve otoritesini tanrılardan aldığını, kraliyetin tapınaklarına yaptığı bağışlar ve kazandığı zaferler karşılığında krala, tebaası üzerinde güç ve egemenlik bahşedildiğini ilan eden kraliyet ideolojisini güçlendirmektedir. Eski Mısır'da zafer yazıtları, Kral Narmer gibi bir iç savaşta kazanılan galibiyeti ilan etmek için yazıldığı gibi Kral Kamose'nin Hiksosları Mısır coğrafyasından uzaklaştırmasını ölümsüzleştirmek için de yazdırılmıştır.

Krallığını işgalden kurtaran Kral Kamose, yönettiği bölgeyi korumanın başarısı ile övünürken III. Tutmosis, krallığının sınırlarını Doğu Akdeniz kıyıları boyunca genişletmesine yol açan Megiddo Savaşı'nı yâd etmek için de bir zafer yazıtı kazıtmıştır. Farklı zamanlarda dikilen ve birbirinden değişik konuları ele alan bütün bu metinlerin temel gayesinin Mısır kraliyet ideolojisini güçlendirmek ve siyasi otoritesinin devamlılığına vurgu yapmak olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca yeni itaat altına alınmış olan halklara ve idaresi altındaki insan yığınlarına kralın gücü ile yapılabileceklerin boyutunu göstererek korkuya dayalı bir aidiyet duygusunun oluşması sağlanmaya çalışılmıştır. Bütün bunlara ilaveten mağlup edilen düşmanın tamamen boyun eğdirilmiş olduğu ilan edilirken bir dahaki isyan veya itaatsizlik durumunda yaşanabilecekler de zafer yazıtlarında anlatılmıştır (Rainey, 1987, 89-92; Faulkner, 1953, 32-47; Gnirs, 2013, 639-717).

Zafer yazıtlarında değinilmemesine rağmen ganimet ele geçirmek ve haraç toplamak savaşların temel motivasyon nedeni gibi durmaktadır. Özellikle Yeni Krallık döneminde Fırat Nehri'ne kadar uzanan bölgeyi ele geçirmeye çalışan Mısır kralları, bölgeden elde ettikleri savaş ganimetleri ile Mısır'da onlarca yeni tapınak inşa ettirerek kendi halkının saygısını kazanmayı hedeflemişlerdir. Ayrıca Mısır'da bulunmayan kereste, değerli taşlar, madenler ve lüks eşyaları bedel ödemeksizin elde etmeyi başarmışlardır (Martins, 2020, 7-22; Weinstein, 1981, 1-28; Yıldırım, 2022: 2456-2468; Warburton, 1997, 76-83; Muhs, 2016, 13-52).

6. Otobiyografik Yazıtlar

Eski Mısır'da yazılan bir sözün sonsuza kadar kaldığına inanıldığı gibi yazılan bir hayat hikâyesi ile yaşayan kişinin ölümsüz olacağına dair bir genel kabul bulunmaktadır. Monarşik bir yönetim tarzının bulunduğu Eski Mısır'da kişinin hiyerarşik konumdaki değeri krala yakın olduğu ölçüde artmaktaydı. Bu nedenle otobiyografileri olan kişiler ya kral vekilleri ya da saray görevlilerinin en üst konumuna ulaşmış kişilerdir. Kendileri için gösterişli mezarlar yaptıran bu kişiler, otobiyografilerini mezarlarının duvarlarına kazıtmışlardır. Bu otobiyografilerde, kral vekilleri kralları adına yönettikleri arasında adaletsizliğe yer vermediklerini ve krallığın sınırlarını genişletip ahaliyi zenginleştirdiklerini öne çıkarırken saray görevlileri krallarına hakkı ile hizmet ettiklerini vurgulamaya çalışmışlardır. Fakat temelde tüm otobiyografilerde kişiler, kendi kendini haklı çıkarma eğilimindedir. Eski Mısır otobiyografilerinde yazdıran kendini övmekten çekinmeyerek Maat'a uygun bir yaşam sürdürdüğünü iddia ederek tanrıların gözündeki değerini yükseltmeye çalışmıştır (Lichtheim, 1988, Baud, 2005, 91-124; Hornung, 1998, 16-42).

Eski Mısır'ın en ünlenmiş otobiyografileri Ordu Komutanı Abana'nın oğlu Ahmose, Teb Şehir İdarecisi Montuemhat, saray görevlileri Harkhuf, Ikhernofret, Bak ve Weni'ye aittir. Aralarında yüzyıllar olmasına rağmen Eski Mısır'da otobiyografi yazdıran tüm görevlilerin benzer bir üslup kullandığı görülmektedir. Bir diğer ortak yön ise bütün bu otobiyografilerin sahiplerinin "Babası tarafından saygı duyulan, annesi tarafından övülen biriydim" gibi Eski Mısır insanların tamamında olması gereken en önemli haslete sahip olduklarını öne sürmüş olmasıdır. İzole bir coğrafyada yüzyıllar boyunca kesintisiz bir kültürel gelişim içerisinde yaşamlarını sürdüren Mısır halkı ve idarecileri için bu sürekliliğin en güzel örneklerinden biri bu otobiyografiler olmuştur. Ayrıca gösteriş yazıtlarının bir türü kabul edilen, bu otobiyografilerin, yüzyıllar boyunca benzer yönetim amaçları için kullanılmış olduğu görülmektedir (Richards, 2002,75-102; Smith, 1977, 24-28; Gunnels, 2003, 2-16).

Otobiyografik yazıtların Mısır bilimciler için en önemli özelliği, kralın meşru gücünü bir şekilde tehdit eden ve bu nedenle kraliyet yazıtlara kaydedilemeyen önemli siyasi olaylar için tek kaynak olmasıdır. Otobiyografik yazıtların içeriğinin mezar sahibinin ölmeden önce belirlediği ve onayladığı metinlerden oluşması bazı olayların gizlenmesine neden olma ihtimalini güçlendirmiştir. Fakat her şeyi duyan ve bilen Mısır tanrılarına hitap tarzında yazılmış olması otobiyografik yazıtları abartı ve yanlı anlatımdan uzak tutmuş olmalıdır.

7. İlahiler – Mitolojik Anlatılar – Ağıtlar

Eski Mısır'da yönetilenlere yönelik bir propaganda aracı olan gösteriş yazıtlarının büyük kısmı siyasi metinler olsa dahi doğrudan inanca dair yazıtlar da bulunmaktadır. Bu dini metinlerin büyük çoğunluğu, mitolojik anlatılar ve tanrısal hiyerarşiyi gösteren kabartmalardan oluşmaktadır. Eski Mısır ahalisi sosyal hayatı düzenleyen inanç kurallarını halk içerisinde saygı duyulan yaşlılardan ve toplumun her kademesine yayılmış ruhban sınıfı mensuplarından sözlü kültür ile edinebilmekteydi. Fakat bazı mitolojik konuların toplum nezdinde daha iyi anlaşılması ve sonraki insanlara kalabilmesi için büyük tapınaklar ile saraylara yazdırılması geleneği, en eski dönemlerden beri sürdürülmüştür. Bu geleneğe göre bazı ilahiler, ağıtlar ve mitolojik hikâyeler resimli bir canlandırmaya eşlik edecek şekilde yazdırılmıştır. İnanca dair bu metinlerin, inancın sahibi olduğu düşünülen kralı yüceltmek amacına yönelik olması bu metinlerinde gösteriş yazıtları arasında sayılması gerektiğini düşündürmektedir (Segal, 1980, 173-185; Tobin, 1988, 169-183; Baines, 2007, 96-120).

Eski Mısır'da inanca dair gösteriş yazıtları temel bazı üsluplar kullanılarak kayda geçirilmiştir. Memfis, Heliopolis, Hermopolis ve Teb teolojileri döneminde tanrıların hiyerarşik sıralaması yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemenin duyurulması ve halkın hangi tanrının

diğerinden üstün olduğu ve yaratıcı tanrıların hangisi olduğunu bilebilmesi için gösteriş yazıtları kullanılmıştır. Ayrıca Kral Akhenaton'un Tanrı Aton'u diğer tüm tanrıların üzerinde konumlandırmaya ve tekleştirmeye çalıştığı dönemde yazılan gösteriş yazıtlarında, Kral Akhenaton eşi ve çocukları ile beraber kendi inancını, yönettiği halkına öğretmek veya anlatmak amacı güttüğü görülmektedir. Eski Mısır'da devasa boyutlarda yapılan tanrı ve kral heykelleri sadece tapınak ve sarayları süslemek için değil inananların uhrevi duygularını etkileyebilmek için de kullanılmıştır. Ayrıca okuması olmasa dahi yazılanların kendisine bir mesaj olduğunu bilen insanların, bu devasa heykellerin etrafındaki renklendirilmiş yazıtlara saygı ile yaklaşmış olduğu düşünülmektedir (Soler - Lloyd, 2007, 41-60; Redford, 2013, 9-34; Giles, 1952, 293-310; Uphill, 1963, 123-127).

Eski Mısır'da tanrıları ve tanrısal yaşantıyı tanıtan mitolojik hikâyeler ile insanların bir arada söyleyerek inancı daha duygusal bir biçimde öğrendikleri ilahilerin yanı sıra geçmişte yaşanmış, insanların üzüntüsüne neden olmuş olayların anıldığı ve o dönemde yaşanan üzüntüden ders alınması gerektiği düşünülen ağıtlar da Eski Mısır'daki edebiyatın bir parçası olmuştur. Özellikle krallıkların yıkılış dönemlerinde Mısır'da yaşanan iktisadi ve sosyal çöküntülerin olduğu zamanlarda yazılan ağıtlar, inanca dair metinlerdir. Bu ağıt metinlerinin bir kısmı daha sonra yaşayanlara bir ibret olsun diye tapınakların duvarlarına yazdırılmıştır. Gösteriş yapmaktan çok ibret almaya ve krallığa yeteri kadar sadakatle bağlanılmadığı zaman başlarına geleceklere dair bir uyarı niteliğinde olan bu metinler Eski Mısır'da oldukça yaygındır (Baines, 1991 81-105; Wickett, 2012, 111-128).

8. Mezar Yazıtları

Eski Mısır inanç biçimi, döneminin diğer medeniyetlerindeki inanç sistemleri ile kıyaslandığında ölümden sonraki yaşam konusunu inancın temeli kabul etmiştir. Ölüme ve ölüm sonrasında bu kadar önem veren Eski Mısırlılar mezar konusunda da dönemin diğer toplumlarından oldukça öndedir. Eski Mısır'da kralların ve yüksek rütbede bulunan saray görevlilerinin mezarları, yaşadıkları saraylardan veya evlerden daha gösterişli yapılmıştır. Eski Mısır'da mezara bu kadar önem verilmesinin temelinde yeniden hayata dönme ya da diğer dünyada canlanmaya dair inanç yer almaktadır. Bir kişi güzel ve eksiksiz bir mezar ile bu dünyadan yolcu edildiğinde öbür dünyada çok rahat bir hayat süreceğine inanılmaktaydı. Bu yüzden Eski Mısır insanları güzel bir mezarın diğer dünya için önemli bir yatırım olduğunu düşünmektedir (Scalf, 2016, 202-223; Mertz, 2007, 33-39; Morenz, 2003, 179-196).

Mezarların ölümden sonra bekleyiş ve yeniden yaratılma sürecinde önemli bir yere sahip olduğunu düşünen Mısırlılar bu süreçlere yardımcı olabilmek için mezarlarına ilahiler,

otobiyografiler ve daha çok “Ölüler Kitabı” olarak bilinen yeniden var olma metinlerini yazdırmışlardır. Eski Krallık döneminde piramit metinleri kullanılırken Orta Krallık döneminde mastaba denilen kuyu mezarların duvarlarını süsleyen yazıtlar yazdırmış, Yeni Krallık döneminde ise Ölüler Kitabı'nın sayfalarını mezar duvarlarına naksettirmişlerdir. Her üç dönemde de ortak bir inanma üslubunun varlığını gösteren bu yazıtlar, inanca ait olduğu kadar günlük hayatta ve mezarda yatan kişinin siyasi konumuna göre nasıl bir yaşam biçimini sürdürdüğüne dair birçok bilgiyi içermektedir. Mezar kapatıldıktan sonra yalnızca tanrıların görebileceği ve sadece tanrılara gösteriş amacı taşıyan bu yazıtlar binyıllar boyunca Eski Mısır'da kullanılmaya devam edilmiştir (Assmann, 2011, 2-21; Taylor, 2010, 28-46; Hornung, 1999, 13-21).

Sonuç

Günümüzde insan eğitiminin temel parçası olan okuryazarlık, Eski Mısır'da sadece yönetici sınıfın tekeline aldığı bir idare aracı olmuştur. Okumayı ve yazmayı öğrenebilen kişiler, bu kabiliyetlerini Mısır krallığının idare sisteminin devamlılığı için kullanmayı meslek haline getirmişlerdir. Yöneten sınıf içerisinde iktisadi ve siyasi nedenlerle, iletişim kurmak ve arşiv oluşturmak için yazıyı kullanan saray ve taşra memurları dışında ruhban sınıfı mensupları da yazıyı kullanmışlardır. Mısır tapınaklarının en özel bölümlerinde saklanan papirüslerin küçük kısmı tapınağın günlük işleyişi ile ilgili kayıtları saklarken büyük kısmı mitolojik anlatılardan ilahilere, büyülerden ağıtlara uzanan geniş bir koleksiyonu barındırmaktadır. Döneminin eş değer diğer medeniyeti olan Mezopotamya'da yazılması, taşınması ve okunması görece zor olan tabletler kullanılırken Mısır'da kolay elde edilebilen papirüs kâğıtları kullanılmaktaydı. Her iki medeniyette üretilen yazılı materyal miktarı ile ilgili tahminlerde Mısır'ın Mezopotamya'dan onlarca kat fazla metne sahip olduğu düşünülmektedir. Bunun en geçerli kanıtının Mısır edebiyatındaki metinlerin Mezopotamya ile kıyaslandığında daha fazla defa değişime uğramış olması gösterilmektedir. Sayı açısından bakıldığında Mısır'da Mezopotamya'daki metinlerin kat be kat fazlasının yazıldığı bilinmektedir. Fakat kil tabletlerin binyıllarca varlığını korumasına rağmen papirüslerin yüzyıllar içerisinde doğal tahribat görmesi, günümüze bu zengin yazma geleneğinin ancak kısıtlı bir bölümünün ulaşmasına yol açmıştır.

Mektuplar, emirnameler ve raporlar ile iletişim aracı olan yazı, vergi kayıtları, arazi ölçüleri ve masraf listeleri ile bir arşivleme yöntemi olarak binyıllar boyunca Mısır'da geniş ölçüde kullanılmasına rağmen çalışmamızın odaklandığı gösteriş yazıtları, yöneten sınıfın varlığını meşrulaştırmak, tanrısal yönünü vurgulamak, askeri başarılarını duyurmak ve halka yüceliklerini göstererek itaatlerini temin etmek için kullanılmıştır. Eski Mısır'da bir sözün taş

kazımanın o söze ölümsüzlük kazandırdığına inanıldığından dolayı başta kral olmak üzere yöneten sınıfın her kademesindeki kişiler ya yaptırdıkları heykeller ya da kazıttıkları yazıtlar ile kendi sözlerini ölümsüzleştirmek istemişlerdir. Krallar ise yazıtlarında bu ölümsüzlüğü kendi iktidarları için bir propaganda aracına dönüştürmüşlerdir. Eski Mısır medeniyetinin ilk dönemlerinden itibaren krallar, tanrısal bir güce sahip olduklarını vurgulamış, zamanla tanrı tarafından seçilmiş olduklarını ileri sürmüş, bu seçilmişliği tanrının oğlu mertebesine yükseltmiş ve nihayetinde tanrılıklarını ilan etmişlerdir. Bu sürecin halka ilanı gösteriş yazıtları vasıtasıyla yapılırken yönetilenlerde sadakatin oluşması için gerçekleştirilen planlı propaganda faaliyetleri için de gösteriş yazıtları kullanılmıştır. Kralın ilk elden propagandası Mısır ahalisi yerine ikincil yöneten sınıfı oluşturan ruhban sınıfı mensupları ve saray memurlarına yönelik olmuştur. Çünkü kralın tanrısal yönlerinin varlığını savunacak olan bu insan gruplarının, inanmışlığının yüksek tutulması gerekmektedir. Yaşadıkları hayatın kendilerine sunduğu avantajlar nedeni ile kralların tanrısallığı noktasında en hararetli savunucular olan ruhban sınıfı mensupları ve saray memurları, gösteriş yazıtlarının doğruluğuna inanma noktasında halkın en önemli yönlendiricileri olmuştur.

Mısır kralları, ruhban sınıfı mensupları ve saray memurlarının desteğini kazandığı ve onlar vasıtasıyla tanrısallığını ispatladığı durumlarda krallığın yönetimi için bir zorluk çekmemiştir. Düzenli bir biçimde sürdürülen bürokratik işler vasıtasıyla vergiler toplanmış, mahkemeler adaletli biçimde yargılamış ve ülkede barış hâkim olmuştur. Eski Mısır'da, aile içi taht mücadeleleri yaşanmadığı durumlarda kralların değişimi ülkenin yönetiminde bir sorun oluşturmamıştır. Bu sorunsuz taht değişimlerinde Eski Mısır'da ruhban sınıfı mensupları ve saray memurlarının uzun süreler boyunca görevini sürdürmesi oldukça etkilidir. Ayrıca krallığın yönetiminin temel idarecileri olan ruhban sınıfı mensupları ve saray memurlarının görevi kendilerinden sonra gelecek okuryazar seçilmiş bir küçük azınlığa devretmeleri krallık sisteminde sürekliliği sağlamıştır. Mezopotamya'da kısa süreli krallıklar ve birbiri ardına gelen hızlı iktidar ile Eski Mısır'da hanedan değişimlerindeki uzun süren periyod kıyaslandığında, Mezopotamya'da yazının kullanımını kısıtladığı gibi kâtiplik mesleğini küçük grupların tekelinde bırakmıştır.

Kaynaklar

Adams, B. *Predynastic Egypt*. New York: Osprey Publishing, 1988.

Allen, J. P. "Language, Scripts, and Literacy". *A Companion to Ancient Egypt*. Haz. Alan B. Lloyd. 641-662. London, Wiley-Blackwell, 2010.

Alvarez, C. "Monumentalizing Ritual Texts in Ancient Egyptian Pyramids". *Manuscript and Text Cultures* 1 (2022): 112-142.

Amiran, R. "Note on One Sign in the Narmer Palette". *Journal of the American Research Center in Egypt* 7 (1968): 127-128.

Angelini, A. - Vittozzi, G. C. - Baldi, M. "The High Official Harkhuf and the Inscriptions of his Tomb in Aswan (Egypt). An Integrated Methodological Approach". *Acta Imeko* 5/2 (2016): 71-79.

Assmann, J. "Death and Initiation in the Funerary Religion of Ancient Egypt". *Religion and Philosophy in Ancient Egypt*. Haz. W. K. Simpson. 135-159. New Haven: Yale Egyptological Seminar, 1989.

Assmann, J. *Death and Salvation in Ancient Egypt*. New York: Cornell University Press, 2011.

Aston, B. - Harrell, J. - Shaw, I. "Stone", *Ancient Egyptian Materials and Technology*. Haz. P. Nicholson, I. Shaw. 5-77. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Bagnall, R. S. *Reading Papyri, Writing Ancient History*. London: Routledge, 2003.

Baines, J. "Egyptian Myth and Discourse: Myth, Gods, and the Early Written and Iconographic Record". *Journal of Near Eastern Studies* 50/2 (1991): 81-105.

Baines, J. "Literacy and Ancient Egyptian Society". *Man* 18/3 (1983): 572-599.

Baines, J. *Visual and Written Culture in Ancient Egypt*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Barta, M. "Kings, Viziers, and Courtiers: Executive Power in The Third Millennium B.C.". *Ancient Egyptian Administration*. Haz. J. C. M. García. 153-175. Leiden: Brill, 2013.

Baud, M. "The Birth of Biography in Ancient Egypt: Text Format and Content in the IVth Dynasty". *Thesaurus Linguae Aegyptiae* 3. Haz. Stephan Johannes Seidlmayer. 91-124. Berlin: Achet Verlag, 2005.

Berlew, O. "Bureaucrats". *The Egyptians*. Haz. Sergio Donadoni. 87-120. Chicago: University of Chicago Press, 1997.

Bickel, S. "Everybody's Afterlife? "Pharaonisation" in the Pyramid Texts". *Studies in Ancient Egyptian Funerary Literature*. Haz. S. Bickel - L. Díaz-Iglesias. 121-148. Leuven: Peeters, 2017.

Chauvet, V. "Between a Tomb and a Hard Place: Tomb Inscriptions as a Source of Historical Information". *Journal of the American Research Center in Egypt* 49 (2013): 57-71.

Eyre, C. - Baines, J. "Interactions between Orality and Literacy in Ancient Egypt". *Literacy and Society*. Haz. K. Schousboe - M.T. Larsen. 91-119. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1989.

Faulkner, R. O. "Egyptian Military Organization". *The Journal of Egyptian Archaeology* 39/1 (1953): 32-47.

Flieder, F. - Delange, E. - Duval, A. - Leroy, M. "Papyrus: The Need for Analysis". *Restaurator* 22/2 (2001): 84-106.

Gardiner, A. H. "The Nature and Development of the Egyptian Hieroglyphic Writing". *The Journal of Egyptian Archaeology* 2/1 (1915): 61-75.

Giles, F. J. "Amenhotpe, Ikhnaton and the Succession". *Aegyptus* 32/2 (1952): 293-310.

Gnirs, A. M. "Coping with the Army: the Military and the State in the New Kingdom". *Ancient Egyptian Administration*. Haz. J. C. M. García. 639-717. Berlin: Brill, 2013.

Goldwasser, O. "The Narmer Palette and the "Triumph of Metaphor". *Lingua Aegyptia* 2 (1992): 67-85.

Greene, B. A. *Ancient Egyptian Stone Vessels: Materials and Forms*. Berkeley: University of California, 1989.

Gunnels, N. L. "The Ikrenofret Stela as Theatre: A Cross-cultural Comparison". *Studia Antiqua* 2/2 (2003): 2-16.

Hayes, W. C. "Inscriptions from the Palace of Amenhotep III". *Journal of Near Eastern Studies* 10/ 2 (1951): 82-112.

Heagy, T. C. "Who was Menes?". *Archéo-Nil* 24 (2014): 59-92.

Hornung, E. *History of Ancient Egypt: an Introduction*. London: Cornell University Press, 1998.

Hornung, E. *The Ancient Egyptian Books of the Afterlife*. London: Cornell University Press, 1999.

Hsu, S. W. "The Palermo Stone: the Earliest Royal Inscription from Ancient Egypt". *Altorientalische Forschungen* 37/1 (2010): 68-89.

Hsu, S. W. "The Pharaoh Lives Forever": Royal Eternal Life in Ancient Egyptian Royal Inscriptions". *Orientalia* 86/2 (2017): 274-285.

Kemp, B. J. *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization*. London: Routledge, 2007.

Klemm, D. D. - Klemm, R. "The Building Stones of Ancient Egypt-A Gift of its Geology". *Journal of African Earth Sciences* 33/3 (2001): 631-642.

Krutzsch, M. "Reading Papyrus as Writing Material". *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan* 23 (2016): 57-69.

Lichtheim, M. *Ancient Egyptian Autobiographies Chiefly of the Middle Kingdom: A Study and an Anthology*, Zürich: Universitätsverlag/Vandenhoeck & Ruprecht, 1988.

Lipson, C. S. "Recovering the Multimedia History of Writing in the Public Texts of Ancient Egypt". *Eloquent Images: Word and image in the Age of New Media*. Haz. M. E. Hocks - M. R. Kendrick. 89-115. Massachusetts: Mit Press, 2003.

Martins, D., "Interconnecting Circles of Power" An Approach to a Study of the Regional Administration in Egypt during the Reign of Thutmose III". *Distant Worlds Journal* 5 (2020): 7-22.

Mertz, B. *Temples, Tombs, and Hieroglyphs: A Popular History of Ancient Egypt*. Montgomery: William Morrow, 2007.

Meskell, L. "An Archaeology of Social Relations in an Egyptian Village". *Journal of Archaeological Method and Theory* 5/3 (1998): 209-243.

Morenz, L. D. "Tomb Inscriptions: The Case of the I Versus Autobiography in Ancient Egypt". *Human Affairs* 13/2 (2003): 179-196.

Muhs, B. *The Ancient Egyptian Economy: 3000-30 BCE*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

Piquette, K. E. "Visual and Written Culture in Ancient Egypt". *The Journal of Egyptian Archaeology* 95/1 (2009): 296-299.

Powell, B. B. *Writing: Theory and History of the Technology of Civilization*. New York: John Wiley & Sons, 2009.

Rainey, A. F. "Egyptian Military Inscriptions and Some Historical Implications". *Journal of the American Oriental Society* 107/1 (1987): 89-92.

Ray, J. D. "The Emergence of Writing in Egypt". *World Archaeology* 17/3 (1986): 307-316.

Redford, D. B. "Akhenaten: New Theories and Old Facts". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 369/1 (2013): 9-34.

Richards, J. "Text and Context in Late Old Kingdom Egypt: the Archaeology and Historiography of Weni the Elder". *Journal of the American Research Center in Egypt* 39 (2002): 75-102.

Scalf, F. "From the Beginning to the End: How to Generate and Transmit Funerary Texts in Ancient Egypt". *Journal of Ancient Near Eastern Religions* 15/2 (2016): 202-223.

Segal, R. A. "The Myth-Ritualist Theory of Religion". *Journal for the Scientific Study of Religion* 19/2 (1980): 173-185.

Smith, C. C., "The Birth of Bureaucracy". *The Biblical Archaeologist* 40/1 (1977): 24-28.

Soler, J. - Lloyd, J. "Why Monotheism". *Arion: A Journal of Humanities and the Classics* 14/3 (2007): 41-60.

Stocks, D. A. "Stone Sarcophagus Manufacture in Ancient Egypt". *Antiquity* 282 (1999): 918-922.

Taylor, J. H. *Journey through the Afterlife: Ancient Egyptian Book of the Dead*. Harvard: Harvard University Press, 2010.

Tobin, V. A. "Mytho-theology in Ancient Egypt". *Journal of the American Research Center in Egypt* 25 (1988): 169-183.

Uphill, E. "The Sed-Festivals of Akhenaton". *Journal of Near Eastern Studies* 22/2 (1963):123-127.

Warburton, D. A. *State and Economy in Ancient Egypt Fiscal Vocabulary of the New Kingdom*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1997.

Weinstein, J. M., "The Egyptian Empire in Palestine: A Reassessment". *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 241 (1981): 1-28.

Wenke, R. J. "The Evolution of Early Egyptian Civilization: Issues and Evidence". *Journal of World Prehistory* 5/3 (1991): 279-329.

Wickett, E. "Funerary Lament and the Expression of Grief in the Transforming Landscape of Luxor". *Alif: Journal of Comparative Poetics* 32 (2012): 111-128.

Wiedeman, H. G. - Bayer, G. "Papyrus the Paper of Ancient Egypt". *Analytical Chemistry* 55/12 (1983): 1220-1230.

Wilkinson, T. A. H. "What a King Is This: Narmer and the Concept of the Ruler", *The Journal of Egyptian Archaeology* 86 (2000): 23-32.

Wilkinson, T. A. *Royal Annals of Ancient Egypt: the Palermo Stone and its Associated Fragments*. London: Routledge, 2000.

Williams, R. J. "Scribal Training in Ancient Egypt". *Journal of the American Oriental Society* 92/2 (1972): 214-221.

Wilson, J. A. *The Culture of Ancient Egypt*. Chicago: University of Chicago Press, 1956.

Yıldırım, E. "Eski Mısır'da Tarımsal Üretim ve Vergilendirme Sistemi (MÖ 3100 – 672)". *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 21/4 (2022): 2456-2468.

Yıldırım, E. *Nil'in Tanrı Kralları*. İstanbul: Arkeoloji Sanat Yayınları, 2019.

Zinn, K. "Literacy in Pharaonic Egypt: Orality and Literacy between Agency and Memory". *Literacy in Ancient Everyday Life*. Haz. A. Kolb. 67-98. Boston: De Gruyter, 2018.

Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi
ISSN: 2149-5866
Sayı: 11 (Temmuz) 2024 s. 81-121, TÜRKİYE
DOI: 10.30804/cesmicihan.1453077
Araştırma Makalesi

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ NADİR ESERLER KÜTÜPHANESİ T743 NUMARADA KAYITLI ŞİİR MECCMUASININ (91^a-141^b) MESTAP'A GÖRE TASNİFİ*

Aygül KURT **

Gülay KARAMAN***

Öz: Mecmualar, aynı ya da farklı şair ve yazarlara ait manzum, mensur ya da manzum-mensur karışık olarak yazılmış ürünlerin bir arada toplandığı eserlerdir. Günümüze ulaşan çok sayıda mecmua bulunmaktadır ve mecmualar üzerine yapılan çalışma sayısı da oldukça fazladır. Ancak kütüphanelerde araştırmacıların ilgisini bekleyen yüzlerce mecmua ve mecmuaların edebiyat tarihi ve klasik Türk edebiyatı açısından önemi göz önüne alındığında mecmua araştırmalarının artırılması gerektiği açıktır. Bu makalede, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T743 numarada kayıtlı şiir mecmuası tanıtılarak 91^a-141^b varakları arasındaki şiirler MESTAP'a göre tasnif edilmiştir. Tamamı 186 varaktan oluşan mecmuada farklı dönemlerde yaşamış şairlerin farklı nazım şekilleriyle yazılmış şiirleri bulunmaktadır. Mecmuanın 91^a-141^b varakları arasında 86 şair, 167 şiir tespit edilmiş; şiirlerden 11'inin ise kime ait olduğu belirlenememiştir. Çoğunlukla 16. yüzyıl şairlerinin yer aldığı mecmuada Fuzûlî, Bâkî, Cinânî, Muhibbî gibi tanınmış şairlerin yanı sıra şimdiye kadar divânî tespit edilememiş şairlerin şiirlerine de yer verilmiştir. Mecmuada Za'îfî'nin bir manzumesi dışında diğer tüm şiirlerin klasik Türk şiiri geleneğinde kaleme alındığı görülmüş; şairlerin, divânlarında bulunmayan şiirleri de tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, mecmua, şiir mecmuası, MESTAP, tasnif.

CLASSIFICATION OF POETRY JOURNAL REGISTERED IN NUMBER T743 AT ISTANBUL UNIVERSITY RARE WORKS LIBRARY (91^a - 141^b) ACCORDING TO MESTAP

Abstract: Journals are works that get the works together written in verse, prose or mixed verse and prose, belonging to the same or different poets and writers. There are many journals that have survived to the present day and the number of studies on journals is quite high. However, considering the hundreds of journals waiting for the attention of researchers in libraries and the importance of journals in terms of literary history and classical Turkish literature, it is clear that journal research should be increased. In this article, the poetry journal which is registered in number T743 at Istanbul University Rare Works Library was introduced and the poems between sheets 91^a-141^b were classified according to MESTAP. The journal, which consists of 186 pages, contains poems written in different verse forms by poets who lived in different periods. 86 poets and 167 poems were identified between the pages 91^a-141^b of the journal, it has not been determined to whom 11 of the poems belong. In the journal, which mostly includes 16th century poets, poems of well-known poets such as Fuzûlî, Bâkî, Cinânî, Muhibbî are also included, as well as poems of poets whose

* Bu makale, Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Aygül Kurt tarafından Doç. Dr. Gülay Karaman danışmanlığında tamamlanan "İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T743 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuasının (91^a-141^b) MESTAP'a Göre Tasnifi (İnceleme-Metin)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi, Türkçe Öğretim Uygulama ve Araştırma Merkezi, ORCID: 0000-0003-1024-2460, aygulkurt1960@gmail.com.

*** Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ORCID: 0000-0003-1575-0229, gkaraman@bartin.edu.tr.

divans have not been identified so far. It has been seen that, except for one poem by Za'îfi in the journal, all other poems were written in the tradition of classical Turkish poetry, poems of the poets that were not included in their divans were also identified.
Keywords: Classical Turkish literature, journal, poetry journal, MESTAP, classification.

Başvuru/Submitted: 16.03.2024

Kabul/Accepted: 28.05.2024

Giriş

Mecmua, sözlükte “*toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzîm edilmiş şeylerin hepsi*” (Devellioğlu, 1997, 596) anlamına gelen Arapça kökenli bir sözcüktür. Günümüz Türkçesinde “*dergi*” anlamına karşılık gelen mecmuayı “*farklı kişilere ait metinlerin / metin parçalarının bir araya getirildiği eserler bütünü*” (Köksal, 2017a, 133) olarak tanımlamak mümkündür. Mecmualar, aynı ya da farklı şair ve yazarlara ait manzum, mensur ya da manzum-mensur karışık olarak yazılmış ürünlerin bir arada toplandığı eserlerdir. Mecmualarda çoğunlukla farklı zamanlarda yaşamış şair ya da yazarlara ait metinlere yer verilir. Tek bir yazar ya da şaire ait metinleri bir araya getiren mecmua sayısı azdır. Muhtevalarına ve tertip hususiyetlerine göre çeşitli gruplara ayrılan mecmualar arasında en fazla ön plana çıkan şiir mecmualarıdır. Şiir mecmuaları; mürettibinin zevk ve tercihi, dönemin edebî yönelimleri doğrultusunda düzenlenmiş bir çeşit şiir defteri olarak değerlendirilir. Bu mecmualarda, tanınmış şairlerin şiirleri bulunabileceği gibi kendisinden haberdar olunmayan ya da adı az duyulmuş şairlere de yer verilebilir. Kimi zaman ise edebiyat tarihinde önemli bir konuma sahip olan bir şairin bilinmeyen şiirlerine rastlamak mümkündür. Mecmuadaki şiirler yardımıyla dönemin edebî, tarihî, siyasi vb. durumları hakkında bilgi sahibi olunabileceği için şiir mecmualarının edebiyat tarihi ve klasik Türk şiiri araştırmaları için vazgeçilmez kaynaklar olduğunda şüphe yoktur. Şiirlerin yanı sıra mecmuanın mürettibi, sahibi ya da okuyucusu tarafından düşülen notlar, fevaid kayıtları vb. malumat sebebiyle şiir mecmuaları sadece edebiyat tarihi için değil tarih, coğrafya, tıp, dinî ilimler gibi farklı bilim dallarına da kaynaklık edebilmektedir.

Şiir mecmuaları üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır ancak kütüphanelerde araştırmacıların ilgisini bekleyen yüzlerce mecmua olduğu da bir gerçektir. Şiir mecmuaları üzerine yapılan çalışmaların daha düzenli ve sistematik bir çerçeve kazanmasında Prof. Dr. M. Fatih Köksal'ın yürütücülüğünde devam eden Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi'nin (MESTAP) katkısı yadsınamaz. “MESTAP (Şiir Mecmualarının Sistematik Tasnifi Projesi) Bibliyografyası” başlıklı makalede verilen bilgilere göre bu proje kapsamında şimdiye kadar 57 makale, 35 kitap bölümü-bildiri, 8 kitap yayımlanmış; 296 yüksek lisans, 8 de doktora tezi hazırlanmıştır (Uğur, 2023, 146). Bu kapsamdaki çalışmalardan biri olarak bu makalede, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T743 numarada kayıtlı şiir mecmuası tanıtılarak 91^a-141^b varakları arasındaki şiirler MESTAP'a göre tasnif edilecektir. Hacimli bir eser olup 186

varaktan oluşan bu mecmua, daha önce bazı çalışmalara da konu olmuştur. Nûşî'nin şiirleri ve şairliği ilk kez söz konusu şiir mecmuası sayesinde ortaya çıkarılmış¹, mecmua daha sonra iki yüksek lisans tezine konu olmuştur (Kurt, 2022; Akyol, 2023). Hazırlanmakta olan iki yüksek lisans tezi de tamamlandığında mecmuanın edebî ve kültürel muhtevası tam anlamıyla ortaya çıkarılmış olacaktır. Bu makalenin temel amacı, söz konusu mecmuanın 91^a-141^b varak aralığında yer alan şiirleri MESTAP doğrultusunda tasnif edip araştırmacıların istifadesine sunmaktır.

1. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T743 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuası (91^a-141^b)

1.1. Nüsha Tavsifi

Çalışmaya konu olan mecmua, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde T743 numarada kayıtlıdır. Dış ölçüleri 197x129 mm iken iç ölçüleri değişiklik göstermektedir. Miklebli, siyah deri cilt içerisinde; dış kapak yüzeyleri desenli kâğıt ile kaplanmıştır. Genellikle krem rengi, bazı varaklarda kahverengi kâğıt kullanılarak cetvelsiz; şiirler siyah, başlıklar çoğunlukla kırmızı mürekkeple; harekesiz, ta'lik hatla yazılmıştır. Mecmuada derkenara yazılmış şiirler mevcuttur. Özellikle derkenara yazılan şiirlerde ta'lik dışında divani kırması ve harekesiz nesih gibi başka hatların da kullanıldığı görülmektedir. Sütun ve satır sayısı varaklara göre değişiklik göstermektedir. Yer yer rutubet lekeleri, yırtıklar ve mürekkep dağılmasından kaynaklanan hasarlar bulunmaktadır. Mecmuanın tertip tarihi ve mürettibi ile ilgili bir kayıt mevcut değildir. Son varak üzerinde yer alan numaraya göre mecmuanın tamamının 186 varak olduğu düşünülmektedir ancak ciltlemeden kaynaklı atlamalar ve kopukluklar sebebiyle mecmuanın toplam varak sayısı hakkında kesin bir bilgi vermek güçtür. Bazı varaklarda rakabe kaydı olmakla birlikte çoğunlukla rakabe kaydı mevcut değildir, bazen de düşülen kaydın mecmua ile örtüşmediği görülmektedir.

Şekil 1. T743 Numaralı Mecmuanın Cildi

¹ bk. Top, 2019; Top, 2021.

1.2. Mecmuanın (91^a-141^b) Derlenmesiyle İlgili Hususlar

Mecmuanın ne zaman tertip edildiği ve mürettibinin kim olduğu konusunda kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte mecmuada (1^b-186^b) toplam 68 şiiri bulunan ve 17. yüzyıl şairi olduğu değerlendirilen Şeyh Nûşî Efendi'nin² mecmuanın mürettibi olduğu düşünülebilir. Nitekim tanınmış şairlere ait nispeten az sayıda şiirin mecmuaya dâhil edilmesi, buna mukabil az bilinen bir şair olan Nûşî'nin 68 şiirine yer verilmesi mecmuayla ilgili olarak dikkat çeken hususlardan biridir. Öte yandan mecmuanın incelenen varak aralığında 18. yüzyıl şairi olarak değerlendirilen iki şair yer almaktadır. Yine mecmuanın geneli nazara alındığında 175^b'de Tâlibî tarafından yazılan bir tarih manzumesinin sonuna düşülen “3 Cümâde'l-âhire 1165” tarihi dikkat çekmektedir. Bu da Miladi takvime göre 18 Nisan 1752 tarihine tekabül etmekle mecmuanın en erken 18. yüzyılın ikinci yarısında tertip edilmiş olabileceğini göstermektedir. Mecmuada şiirlerin yazımında belli bir tertip gözetilmediği gibi kullanılan kâğıt, mürekkep ve hat hususunda da çeşitlilik söz konusudur. Bu durum, mecmuanın uzun zaman dilimi içerisinde tertip edilmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Mecmuada mürettip, şiirleri farklı şekillerde yazabilmiştir. Genellikle kaside, muhammes, tahmis ve diğer musammatların düz; gazel, kıt'a, müfred gibi şiirlerin mail yazıldığı görülmektedir. Derkenarlarda yer alan şiirler de mail yazılmıştır (Top, 2019, 2077). Bir varakta bazen dört bazen de sadece bir şiire yer verilmiştir. Tahmis, müseddes, tesdis gibi musammatlar bir varakta tek başına yer almaktadır ya da devamında en az bir adet şiir bulunmaktadır. Gazel, kıt'a ve müfredlerin olduğu varaklarda genellikle iki, üç veya dört sütun hâlinde yazılmış en az üç şiir bulunmaktadır. Bazı varaklarda mürettip, şiirin bir diğer sütundan ya da yapraktan devam etmekte olduğunu belirtmek için “ve minhü”, “ve minhü eyzan” ifadelerini kullanmıştır. Bazen bu başlıkların yer aldığı şiirler bir önceki şiirin devamı olmayıp yeni bir şiir de olabilmektedir. Bazı varaklarda mürettip, şiirlerin bittiğini ifade etmek için “temme(t)”, “mim” gibi ifadelere yer vermiştir.

Mecmuada varakların düzensiz ve hatalı bir şekilde sıralanmasından kaynaklanan atlamalar ve kopukluklar mevcuttur. Bu kapsamda 117^b-118^a'ya ardışık olarak iki kez yer verilmiş, 120. varaktan 122'ye geçilip 121. varağa hiç yer verilmemiştir. Aynı şekilde 124 ve 126. varaklar eksik bırakılıp 132. varaktan 138'e atlanması sonucunda 133, 134, 135, 136 ve 137. varaklara mecmuada yer verilmemiştir. Söz konusu varaklarda rakabe kaydı da mevcut değildir. Bu durum, bazı şiirlerin mecmuada eksik kalmasına neden olmuş dolayısıyla söz konusu şiirlerin

² Şeyh Nûşî Efendi için bk. Top, 2019; Top, 2021.

nazım şekillerinin tespitini de zorlaştırmıştır. Bu kapsamda mesela 120^b'den 122^a'ya atlanması sonucunda Kâmî'nin tahmininin ilk üç bendi mecmuada eksiktir.

1.3. Mecmuanın (91^a-141^b) Muhteva Özellikleri

Tespit edilebildiği kadarıyla mecmuada (91^a-141^b) 86 şaire ait gazel, kaside, tahmis, müseddes, tesdis, tesmin, kıt'a, nazm, terkîb-i bend, tercî-i bend, mesnevi, 11'li musammat, müfred ve koşma nazım şekilleri ile yazılmış 167 şiir bulunmaktadır. Bazı şiirlerde mahlas ya da başlığa yer verilmemesinin yanı sıra varakların düzensiz ve hatalı sıralanmasından kaynaklanan atlama ve kopuklukların da etkisiyle 1 kıt'a, 1 mesnevi ve 9 müfredin kime ait olduğu belirlenememiştir. Mecmuada (91^a-141^b) Za'îffî'nin, 11'li hece ölçüsüyle kaleme alınan koşması dışında diğer tüm şiirler aruz vezniyle yazılmıştır.

Yayımlanmış dîvânlar, tezkireler, diğer biyografik eserler, *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (İpekten vd., 1988) ve *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*³ gibi çeşitli kaynaklar kullanılarak şairlerin yaşadıkları yüzyıl bilgisine ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde bu şairlerden 6'sı 15. yüzyıl, 7'si 17. yüzyıl, 2'si de 18. yüzyılda yaşamıştır. 8 şairin yaşadığı yüzyıl hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bunların dışında, geriye kalan 63 şairin 16. yüzyıl şairlerinden olduğu görülmüştür. Şiirleri bu mecmuadan derlenerek Türk edebiyat tarihine kazandırılan Şeyh Nûşî Efendi'nin 91^a-141^b varakları arasında toplam 29 şiiri bulunmaktadır. Mecmuada (91^a-141^b) şairlerin hâlihazırda bilinen şiirlerine ait farklı varyantlar ile Bâkî, Cinânî, 'Ulvî ve Zâtî'nin yayımlanmış dîvânlarında ve bu şairlerin yayımlanmamış şiirlerini konu alan makalelerde yer almayan birer şiiri tespit edilmiştir. Şimdiye kadar dîvânı tespit edilememiş şairlerin şiirlerinin de yer aldığı mecmuada (91^a-141^b) kime ait olduğu tespit edilemeyen 11 şiir mevcuttur. Aşağıda bu kapsamdaki üç müfred örnek olarak sunulmuştur:

Uyanmaz pister-i 'âlemde çeşm-i baht-ı h̄ āb-ālūd
Tulū' itmez dem-ā-dem evc-i fālî'den meh-i maşşūd (102^b)

Ne yollar düşdi geldüñ ey nesîm-i gülşen-i cāvîd
Açıldı feyz-i ihsānuñla her kez gonca-i ümmîd (105^a)

Çazāya rāzî olmak kār-ı zebān-ı tevekküldür
Mükāfâtın viren Haç çāresi şabr [u] taħammüldür (99^b der.)

Bâkî'nin ölümü üzerine yazıldığı anlaşılan aşağıdaki kıt'anın da kime ait olduğu tespit edilememiştir:

Cān [u] dilden meyl idüp Bâkî huzūr-ı hāzrete

³ <http://teis.yesevi.edu.tr/> (Erişim Tarihi: 15.06.2022).

Gitmeğe hâzırlanurken oldı nâ-geh muhtażar

Kendüye ol dem hiţâb idüp dimiş târîhini

Eyledüñ Bâkî bugün bu dehr-i fâniden sefer (118^b)

Tablo 1. Mecmuada (91^a-141^b) Yer Alan Şairler ve Şiirleri

Nu.	Şair/Mahlas	Yüzyıl	Nazım Şekli ve Sayısı
1	‘Abdî	16	1 Tahmis, 1 Gazel
2	‘Adlî	16	2 Gazel
3	‘Ahdî	16	1 Tahmis, 2 Gazel
4	‘Âlî	16	2 Tahmis
5	‘Amrî	16	1 Gazel
6	Âzerî	16	1 Tesdis
7	‘Azmî	16	1 Gazel
8	Bâkî	16	6 Gazel, 3 Kaside, 1 Tahmis
9	Behiştî	16	1 Tahmis
10	Bicân	15	1 Gazel
11	Ca‘fer	16	1 Gazel
12	Celâlî	16	1 Gazel, 1 Mesnevi
13	Cezbî	18	1 Gazel
14	Cinânî	16	1 Gazel, 3 Tahmis, 1 Tesdis
15	Çeşmî	16	1 Tahmis
16	Dem‘î	15	1 Gazel
17	Dervîşî	17	1 Kaside
18	Ebu’s-su‘ûd Efendi	16	1 Kaside, 1 Nazm
19	Edirneli Nazmî Çelebi	16	1 Nazm
20	Emrî	16	1 Gazel
21	Fazlî	16	1 Tahmis
22	Fevrî	16	1 Terkîb-i bend
23	Figânî	16	1 Kaside
24	Fuzûlî	16	1 Kit‘a
25	Gamî	16	1 Tercî‘-i bend
26	Garîbî	16	1 Tahmis
27	Hâlisî	16	1 Gazel
28	Hamdî	16	1 Gazel
29	Hamîdî	17	1 Gazel
30	Hâşimî	16	1 Kit‘a, 1 Müseddes
31	Hayâtî	?	1 Gazel
32	Hayretî	16	1 Kaside
33	Hilâlî	16	1 Gazel
34	Himmetî	?	1 Gazel
35	Husrevî	15	1 Gazel
36	Hüdâyî	16	1 Müseddes
37	Hürremî	16	1 Gazel, 1 Tahmis
38	‘İlmî	16	1 Tahmis
39	İshâk Çelebi	16	1 Gazel

40	‘İzzetî	16	1 Nazm
41	Kabûlî	16	1 Gazel
42	Kâmî	16	1 Tahmis
43	Kânî	18	1 Gazel
44	Kazak Abdal	16	1 Gazel
45	Kemâl Paşa-zâde	16	1 Tercî‘-i bend, 1 Gazel, 1 Müfred
46	Kemâl Ümmî	15	1 Gazel
47	Kerîmî	?	1 Kaside
48	Kınalı-zâde	16	1 Tercî‘-i bend
49	Latîfî	16	1 Gazel
50	Mânî	16	1 Tesdis
51	Medhî	16	1 Tesdis
52	Mihri	16	2 Gazel
53	Miyânî	?	1 Tesdis
54	Molla Câmî	15	1 Müfred
55	Muhibbî	16	2 Gazel
56	Muhyî	16	1 Tesmin
57	Mu‘îdî	16	1 Gazel
58	Murâdî	16	1 Gazel
59	Nev‘î	16	2 Gazel
60	Nişânî	16	1 Gazel
61	Nizâmî	17	1 Gazel
62	Nûşî	17	14 Gazel, 5 Kaside, 1 Kit‘a, 3 Tahmis, 6 Tesdis
63	Rahmî	16	1 Tahmis
64	Refîkî	16	1 Gazel
65	Re‘îsî	?	1 Gazel
66	Rifâtî Çelebi	17	1 Tesdis
67	Rûhî	16	1 Gazel
68	Sabûyî	?	1 11’li Musammat
69	Sâ‘î	16	1 Tesdis
70	Sânî	16	2 Gazel
71	Sinânî	16	1 Gazel
72	Su‘ûdî	15	1 Tahmis
73	Şânî	17	1 Tesdis
74	Tâ‘ibî Çelebi	17	1 Tesdis
75	Taşlıcalı Yahyâ	16	1 Gazel
76	‘Ubeydî	16	1 Gazel, 1 Kit‘a
77	‘Ulvî	16	2 Gazel, 1 Kaside, 1 Müseddes, 2 Tahmis, 1 Tercî‘-i bend, 1 Tesdis
78	Ümîdî	16	2 Gazel
79	Vahdetî	16	1 Gazel, 1 Kit‘a
80	Vahîdî	16	1 Tahmis
81	Yahyâ	16	1 Gazel, 1 Nazm
82	Zâdî	?	1 Kit‘a
83	Zâhirî	16	1 Tahmis
84	Za‘îfî	?	1 Koşma
85	Zâtî	16	1 Gazel
86	Zuhûrî	16	3 Gazel, 1 Kaside
87	?	?	1 Kit‘a, 1 Mesnevi, 9 Müfred

Mecmuada bazı şiirlerde yer alan başlıklarda şiirin şairi ile birlikte nazım şekline de yer verilmiştir ancak nazım şekline yönelik bilgilerden bazıları hatalıdır. Bu durumda başlıkta yer alan nazım şekli bilgisi dikkate alınmamıştır. Mecmuada (91^a-141^b) 14 farklı nazım şekli kullanılmıştır. Bu varak aralığında en fazla kullanılan nazım şekli gazeldir. Toplam 77 gazelin yer aldığı mecmuada gazelden sonra en çok kullanılan nazım şekli tahmistir. En az kullanılan nazım şekli ise tesmin, terkîb-i bend, 11'li musammat ve koşmadır. Çoğunlukla 16. yüzyıl şairlerinin şiirlerine yer verilen mecmuada (91^a-141^b) şairlerin birbirlerine yazdıkları nazireler, tahmis ve tesdisler önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Tazmin ve tanzir geleneği çerçevesindeki şiirler, şairler arasındaki etkileşimi göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan Sabûyî mahlaslı bir şaire ait 11'li musammat, nadir görülen bir nazım şekli olmasıyla dikkat çekmektedir. Mecmuada (91^a-141^b) kullanılan nazım şekillerine ait toplam sayılar aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 2. Nazım Şekilleri

Nu.	Nazım Şekli	Toplam Sayı
1	Gazel	77
2	Tahmis	24
3	Tesdis	16
4	Kaside	15
5	Müfred	11
6	Kıt'a	7
7	Nazm	4
8	Tercî'-i bend	4
9	Müseddes	3
10	Mesnevi	2
11	Terkîb-i bend	1
12	Tesmin	1
13	11'li Musammat	1
14	Koşma	1

2. MESTAP Tablosunun Oluşturulmasına İlişkin Notlar

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T743 numarada kayıtlı şiir mecmuasının (91^a-141^b) MESTAP'a göre tasnifinin yapıldığı bu çalışmada mecmuadaki şiirler kitap, tez, makale vb. kaynaklarda tespit edilen metinleriyle karşılaştırılmış, farklar dipnotlarda gösterilmiştir. Vezin, anlam ve şiir geleneği bakımından aykırı bir durum olmadığı sürece mecmuadaki varyant metne alınmış, aksi hâlde mecmuada ortaya çıkan fark dipnotta verilmiştir. Derkenara yazılan şiirlerin bilgileri, varak numarasından sonra gelen *der.* kısaltmasıyla tablonun sonunda verilmiştir. Derkenara yazılan şiirlerin ilgili varaktaki şiirin devamı olması ya da bir şekilde söz konusu varaktaki şiirlerle ilişkili olduğuna hükmedilmesi durumunda bu şiirler derkenar olarak değerlendirilmemiştir. Kerîmî'nin 120^b'deki kasidesinin sayfaya sığmadığı için derkenara yazılan beyitleri ve 123^b'de 'Ulvî'nin "saf saf" redifli şiirinin bu kapsamdaki diğer nazirelerle birlikte düşünülüp derkenar olarak değerlendirilmemesi örneğinde olduğu gibi.

Mecmua ve diğer kaynaklar karşılaştırılırken MESTAP tablosunda kullanılıp ayrıntılı künye bilgileri kaynakçada verilen kısaltmaların açıklamaları aşağıdaki gibidir:

- AD: 'Ahdî Dîvânı (Bedestani, 2018)
AMD: 'Amrî Dîvânı (Çavuşoğlu, 1979)
BAD: Bâkî Dîvânı (Küçük, 2015)
BD: Behişti Dîvânı (Aydemir, 1999)
BRD: Bursalı Rahmî Dîvânı (Erdoğan, 2017)
CD: Cinânî Dîvânı (Okuyucu, 1994)
CED: Celâl Dîvânı (Güneş, 2013)
DÇ: Derviş Çelebi (Yeniterzi, 2014)
ED: Emrî Dîvânı (Saraç, 2004)
ESEN: Ebu's-su'ûd Efendi'nin Naziresi (Bülbül, 2016)
FAD: Fazlî Dîvânı (Özkat, 2005)
GAD: Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı (Aksoyak, 2018)
HÜD: Hüdâyî-i Kadîm Dîvânı (Demiralay, 2007)
İD: İshâk Dîvânı (Keklik, 2014)
İÜ: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T743 Numaralı Şiir Mecmuası
KD: Kabûlî Dîvânı (Erdoğan, 2008)
KPD: Kemâl Paşa-zâde Dîvânı (Saraç, 2021)
KÜD: Kemâl Ümmî Dîvânı (Yavuzer, 2008)
MAD: Mânî Dîvânı (Demirel, 2017)
MD: Medhî Dîvânı (Seyhan, 2000)

MİD: Mihrî Dîvânı (Arslan, 2018)

MKM: Millî Kütüphanede Kayıtlı 06 Mil Yz A 803 Numaralı Şiir Mecmuası (Gıynaş, 2017a)

MN: Mecma'ı'n-Nezâ'ir (Köksal, 2017b)

MUD: Muhibbî Dîvânı (Yavuz, 2016)

ND: Nev'î Dîvânı (Tulum ve Tanyeri, 1977)

PBM: Pervâne Bey Mecmuası (Gıynaş, 2017b)

TYD: Taşlıcalı Yahyâ Dîvânı (Bozyiğit, 2021)

UBD: 'Ubeydî Dîvânı (Arslan, 2013)

UD: 'Ulvî Dîvânı (Çelik ve Kılıç, 2018)

ÜD: Ümîdî Dîvânı (Selvi, 2008)

VD: Vahdetî Dîvânı (Öztürk, 2006)

Sonuç

Bu makalede İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T743 numarada kayıtlı şiir mecmuasının 91^a-141^b varakları arasındaki şiirler MESTAP'a göre tasnif edilmiştir. Çalışma sonucunda belirtilen varak aralığında hiçbir mensur metne rastlanmamış, ağırlıklı olarak 16. yüzyıl şairleri olmak üzere 15-18. yüzyıllarda yaşamış şairlere ait farklı nazım şekilleri ile yazılmış şiirlerin olduğu görülmüştür. Za'îf mahlaslı bir şairin koşması dışında diğer şiirlerin klasik Türk şiiri özellikleri gösterdiği mecmuada (91^a-141^b) toplamda 86 şair, 167 şiir tespit edilmiştir. 1 kıt'a, 1 mesnevi ve 9 müfreden ibaret 11 şiirin kime ait olduğu belirlenememiştir. Mecmuada (91^a-141^b) gazel, kaside, tahmis, müseddes, tesdis, tesmin, kıt'a, nazm, terkîb-i bend, tercî'-i bend, mesnevi, 11'li musammat, müfred ve koşma olmak üzere 14 farklı nazım şekli kullanılmıştır. Şiirlerde en fazla kullanılan nazım şekli gazeldir. Mecmuada (91^a-141^b) toplam 77 gazel yer almaktadır. Gazelden sonra 24 adetle en çok kullanılan nazım şekli tahmis olmuştur. En az kullanılan nazım şekli ise tesmin, terkîb-i bend, 11'li musammat ve koşmadır. Sabûyî mahlaslı bir şaire ait 11'li musammat, nadir görülen bir nazım şekli olmasıyla dikkat çekmektedir. Mecmuada (91^a-141^b) şairlerin hâlihazırda bilinen şiirlerine ait farklı varyantların yanı sıra Bâkî, Cinânî, 'Ulvî ve Zâtî'nin yayımlanmış dîvânlarında ve bu şairlerin yayımlanmamış şiirlerini konu alan makalelerde yer almayan birer şiiri tespit edilmiştir.

Kaynaklar

Aksoyak, İsmail Hakkı. *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. b.y.: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695.gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0>

Akyol, Büşra. *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 743 Numaralı Şiir Mecmuası'nın (1^b-44^b) İncelenmesi, Çeviri Yazılı Metni ve Şiir Mecmualarının Sistemik Tasnifi Projesi'ne (MESTAP) Göre Tasnifi*. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, 2023.

Arslan, Mehmet. *Mihri Hâtun Dîvânı*. b.y.: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0>

Arslan, Ömer. *Ubeydî Dîvânı (Metin ve İnceleme)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.

Aydemir, Yaşar. *Behiştî (Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Divanın Tenkitli Metni)*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 1999.

Bedestani, Ayşe. *XVI. Yüzyıl Şairi Ahdî-i Bağdâdî Dîvânı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018.

Bozyiğit, Esra. *Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Nesre Çeviri-Sözlük)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021.

Bülbül, Tuncay. "Muhibbî'nin 'Gibi' Redifli Gazeline Ebussuûd Efendi'nin Bilinmeyen Bir Naziresi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 17 (2016): 1-12.

Çavuşoğlu, Mehmed. *Amrî Divan Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.

Çelik, Büşra-Kılıç, Muzaffer. *Derzi-zâde 'Ulvî Dîvânı*. İstanbul: Dün Bugün Yarı Yayınları, 2018.

Demiralay, Mehmet. *Hüdâyî-i Kadîm (16. yy) ve Dîvânı İnceleme-Tenkidli Metin*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2007.

Demirel, Şener. *16. Yüzyıl Şairlerinden Mânî Dîvân ve Şehr-engîz-i Bursa*. b.y.: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55755,divan-ve-sehr-engiz-i-bursapdf.pdf?0>

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1997.

Erdoğan, Mustafa. *Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2008.

Erdoğan, Mustafa. *Bursalı Rahmî ve Dîvânı*. b.y.: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0>

Gıynaş, Kamil Ali. "Millî Kütüphanede Kayıtlı 06 Mil Yz A 803 Numaralı Şiir Mecmuası". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 38 (Aralık 2017a): 211-264.

Gıynaş, Kamil Ali. *Pervâne Bey Mecmuası*. b.y.: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017b. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0>

Güneş, Murat. *Manastırlı Celâl Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2013.

İpekten, Haluk-İsen, Mustafa-Toparlı, Recep-Okçu, Naci-Karabey, Turgut. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.

Keklik, Murat. *Üsküplü İshak Çelebi Divan [Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*. Doktora Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, 2014.

Köksal, Mehmet Fatih. *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2017a.

Köksal, Mehmet Fatih. *Mecma'u'n-Nezâ'ir*. b.y.: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017b. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0>

Kurt, Aygül. *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T743 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuasının (91^a-141^b) MESTAP'a Göre Tasnifi (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, 2022.

Küçük, Sabahattin. *Bâkî Dîvânı*. b.y.: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78361/baki-divani.html>

Mecmû'a-i Eş'âr (yz.). İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Nu: T743.

Okuyucu, Cihan. *Cinânî Hayatı Eserleri Dîvânının Tenkidli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.

Özkat, Mustafa. *Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.

Öztürk, Yılmaz. *17. Yüzyıl Şairlerinden Dimetokalı Vahdetî'nin Divan'ının Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

Saraç, Mehmet Ali Yekta. *Emrî Dîvânı*. b.y.: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2004. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78368/emri-divani.html>

Saraç, Mehmet Ali Yekta. *Kemâl Paşazâde Dîvân ve Diğer Şiirler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.

Selvi, Muhammed. *Ümîdî, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Dîvânı*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2008.

Seyhan, Nezihe. *Medhî Divanı (İnceleme Transkripsiyonlu Metin)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000.

Şihyeva, Seadet. "Ârif Mevlâna'nın Ruhî Durumu: 'Ene'l-Hakk' ve 'Hâmûş' Arasında". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 22 (Aralık 2017): 187-205.

Top, Yılmaz. "Bir Şiir Mecmuası Vasıtasıyla Şiirlerinden ve Şairliğinden Haberdar Olduğumuz Şeyh Nûşî Efendi". *VI. Yıldız Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı (12-13 Aralık 2019)*. ed. Mustafa Başaran-Sema Aydın-Tuğba Özbek-Mustafa Erol. 2074-2114. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Matbaası, 2019.

Top, Yılmaz. *Şeyh Nûşî Efendi ve Şiirleri*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2021.

Tulum, Mertol-Tanyeri, Mehmet Ali. *Nev'î Divan Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

Uğur, Meltem. "MESTAP (Şiir Mecmualarının Sistemantik Tasnifi Projesi) Bibliyografyası". *KÜLTÜRK Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 8 (Aralık 2023): 103-153.

Yavuz, Kemal. *Muhibbî Dîvânı Bütün Şiirleri Kânûnî Sultan Süleyman*. İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2016.

Yavuzer, Hayati. *Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2008.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâli*. İstanbul: Merve Yayınevi, 2002.

Yeniterzi, Emine. "Dervîş Çelebi, Pîrî-zâde". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 2014.
<http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/dervis-celebi-pirizade>

Tablo 3. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T743 Numarada Kayıtlı Şiir Mecmuasının (91^a-141^b) MESTAP'a Göre Tasnifi

Yer Nu.: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T743 Numaralı Şiir Mecmuası							
Yp. Nu.	Mahlas	Matla' beyti / bendi	Makta' beyti / bendi	Nazım şekli/ birimi	Nazım türü	Vezin	Açıklamalar
91 ^a	'Ulvi	'Alî paşa-yı deryâ-dil şuşamış gibi kıranına Şehâdet şerbetini şundılar rûh-ı revânına Koyilup ⁴ âtesi top-ı 'adüya kıydı cânına <i>Tayanur şimdi a'dâ gerçi tığ⁵-ı hün-feşânuna Öğünsün düşmen öğünsün eger kalursa yanına</i>	Yazılsun 'âleme aḥkâm-ı sultân-ı cihân-ârâ 'Asâkir cem' olup olsun ṭonanma-ile pür deryâ Ne denlü leşkerin ⁶ yanına dirse ' Ulviyâ a'dâ <i>Ḥudâ'dan isterem⁷ kim cünd-i İslâm eyleye yağmâ Öğünsün düşmen öğünsün eger kalursa yanına</i>	Tahmis/6 Bend	Mersiye	---/---/ ---/---	Başlık: Tahmîs-i 'Ulvi der-Ḥaḥḥ-ı 'Alî Paşa Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki bendlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
91 ^b	'Âlî	Virürse cânı 'aşkuñ bir Mesîhâsâya virmezler Olursa derd-i hecrüñ Ḥazret-i Loḡmân'a virmezler Yoluñda terk-i ser kıлмаğı yüz biñ cânâ virmezler <i>Nedür cân kim anı sen nâzenîn cânâna virmezler Şaḡa 'aşık olanlar yoluñda cânâ ne virmezler</i>	Egerçi ' Âliyâ ümmîd idersün vaşl-ı cânânı Velikin korkarum kim derdiñün olmaya dermânı Zamiründen tirâş it bu ḡayâl-i ḡamı pinhânı Ḥayâlî 'aşk-ı Leylâ 'ya ⁸ heves kılduñ velî anı <i>Belâ deştinde her Mecnûn-ı ser-gerdâna virmezler</i>	Tahmis/5 Bend		---/---/ ---/---	Başlık: Gâzel-i Ḥayâlî Tahmîs-i 'Âlî Güft Fermâyed
91 ^b - 92 ^a	Fazlî	Nesîm-i şubḡâsâ ⁹ şahn-ı 'âlem sebzezâr olsa Çiçekler dürlü rengiyle kamu naḡş-ı nigâr olsa Zemîne dâmen-i gülden kızıl altun nişâr olsa <i>Güzellik nev-bahârında cihân bâḡı bahâr olsa Baḡa ol yüzi gülsensüz gerekmez ger hezâr olsa</i>	Ṭotalum milket-i 'Oḡmân' uñ oldum ¹⁰ Fazlîyâ şâhı Gerekmez baḡa bu dünyâ-yıdunuñ 'izzet ü ¹¹ câhı Felek de odlara yansun n'ideyin ¹² mihr ile mâhı <i>Başum alup giderdüm ben 'âdem milkine dek Âhr Öte yanında dünyânıñ eger bir reh-güzâr olsa</i>	Tahmis/5 Bend		---/---/ ---/---	Başlık: Gâzel-i Âhî Tahmîs-i Fazlî Fermâyed
92 ^a - 92 ^b	Rahmî	Olanlar şürete mâ'il nedür ma'nâyı bilmezler Ḥaḡikat gözleseñ mâhiyyet-i eşyâyı bilmezler Bu baḡr içre şadefde ol dür-i yektâyı bilmezler <i>Cihân-ârâ cihân içindedür ârâyı bilmezler O¹³ mâhiler ki deryâ içredür deryâyı bilmezler</i>	Beḡa yok Rahmîyâ fânî taşavvur eyle devrânı Gedâya şâh-ı 'âlem dir ¹⁴ anuñ kim ola 'irfânı Ne söyler hüş-ile güş eylegil dehrüñ süḡhandânı Ḥayâlî fakr şâluna ¹⁵ çekenercism-i 'uryânı	Tahmis/5 Bend		---/---/ ---/---	Başlık: Gâzel-i Ḥayâlî Tahmîs-i Rahmî Güft

⁴ Koyilup: Koyıldı UD.

⁵ tığ: tığ UD.

⁶ leşkerin: askerin UD.

⁷ isterem: dilerem UD.

⁸ Leylâ'ya: Leylâ'yı GAD.

⁹ şubḡâsâ: şubḡ esse FAD.

¹⁰ oldum: olduñ FAD.

¹¹ ü: - İÜ.

¹² n'ideyin: göreyin FAD.

¹³ O: Şu İÜ.

¹⁴ şâh-ı 'âlem dir: şâh-ı 'âlemdür BRD.

			<i>Anuñla fahr iderler atlas u¹⁶ dibâyı bilmezler</i>				
92 ^b - 93 ^a	Vahîdî	Asker-i ebr-i merhamet-aşâr Kulle-i ¹⁷ kühsârı itdi hişâr Oldı bād-ı şabâ şüküfe-nişâr <i>Ravzalar da kuruldı bezm¹⁸-i bahâr</i> Sâkiyâ âlemün güzelligi var	Leb-i âb-ı revân u säye-i bîd Mâh-ı ürd-i behişt ü ¹⁹ rûz-ı sa'îd Mey müheyyâ elün de ferd ü ²⁰ Vahîd <i>Otururken Behiştîyâ nevmîd</i> <i>Hoş sa'adet degül mimaqdem-i yâr</i>	Tahmis/5 Bend		..-- /..--/ ..--	Başlık: Gazel-i Behiştî Tahmîs-i Vahîdî Fermâyed
93 ^a - 93 ^b	Garîbî	Ne mümkin oldı gam-ı firkatünle ülfet idem Ne çäre var talebüñde senün ferâğat idem Ne kâdirüm ser-i küyuñ varup ziyâret idem <i>Ne furşat oldı saña hâlümü²¹ hikâyet idem</i> <i>Ne vüs'at oldı ki hicrân gamın rivâyet idem</i>	Yanun da eyleyüp agyâr ben gedâ-yı Garîb Düşürdi râh-ı beyâbân-ı hıcre bî-takrîb Ne çäre çünki degülmiş vişâlün aña naşîb <i>Çapun da ölmege Nevî'ye mâni' oldı raķîb</i> <i>O seg qomadı ki bir laħza istirâhat idem</i>	Tahmis/5 Bend		..-- /..--/ ..-- /..--	Başlık: Gazel-i Nevî Tahmîs-i Garîbî Güft
93 ^b	'Ahdî	Sâzumuz diñler felekte Zühre-izehrâ bizüm Güşe-i zevk u şafâmuzdur bugündünyâ bizüm Sinemüzde zâhidâ n'eyler gam-ı ferdâ bizüm <i>Bezmümüz peymânesidür Keşer-i me'vâ bizüm</i> <i>Cür'amuzdan perveriş bulmuş durur Tübâ bizüm</i>	Bunda taħşil itmege geldük rızâ-yı Hâlîk'ı Zâyi' itdük vâdi-i nisyânda 'Ahdî sâbıķı Şanumuz zıkr itmek oldı bu kelâm-ı şadıķı <i>Ey Behiştî 'afv olunmaz baķ²² siyâset lâyıķı</i> <i>Bir alay mücrimlerüz zindânumuz dünyâ bizüm</i>	Tahmis/5 Bend		..-- /..--/ ..-- /..--	Başlık: Gazel-i Behiştî Tahmîs-i 'Ahdî Fermâyed
94 ^a - 94 ^b	Su'ûdî	Bî-beķâ buldı felek çün bu ħarâb-âbâdı Geşt ider 'âlemi Mecnûn gibi vâdi vâdi Çayd-ı gamdan çekilüp bulmuş-iken âzâdı <i>Oldı dil bir büt-i şîrîn-dehenün Ferhâdı</i> <i>Aña lâlâ geçinür Ħüsrev ü Şîrîn dâdı</i>	Câm-ı hecrini Su'ûdî 'ye şunup sâķi Cevr-ile başuma teng eyledi bu nüh tākı Baña ta'n eyleme nâlem tuta ger âfâķı <i>Cevre qatlanmaq olurdı n'idelüm ey Bâķi</i> <i>'Ahd-i ħübân gibi yoķ 'ahdümüzün bünyâdı</i>	Tahmis/5 Bend		..-- /..--/ ..-- /..--	Başlık: Gazel-i Bâķi Tahmîs-i Su'ûdî Güft Bâķi'nin gazeli BAD'da ve diğerkaynaklarda bulunamamıştır. Su'ûdî'nin tahmisi kaynaklarda bulunamamıştır.

¹⁵ şâlma: şâhuna BRD.

¹⁶ u: - İÜ.

¹⁷ kulle: kal'a BD.

¹⁸ bezm: ebr BD.

¹⁹ ü: - İÜ.

²⁰ ü: - İÜ.

²¹ saña hâlümü: hâl-i dili ND.

²² olunmaz baķ: olunmazsaķ AD.

94 ^b - 95 ^a	Behiştî	Sûzî ²³ sâzı yeter nihân eyle Vahtidür kendüni 'ıyan eyle Meclis ehlini şâdmân eyle <i>Çoma bülbül çoma figân eyle</i> <i>'Aşkı âlemededâstân eyle</i>	Çam-ı 'aşk itdüğince cânıña kâr Nice bir künc-i çamda şabr u karar Bu du'âyı Behiştî kıl tekrâr <i>Yâ İlâhî beni de bülbülvâr</i> <i>'Amri' yem zâr u nâ-tüvân eyle</i>	Tahmis/5 Bend		..-/-.-/-..	Başlık: Gazel-i 'Amrî Tahmîs-i Behiştî Fermâyed
95 ^a - 95 ^b	Cinânî	Rûz [u] şeb dilber-i şühûş emrine fermânuz Eşigine yüz sürüp şubh u mesâ gûlmânuz Bahr-ı belâ-yı çamda derd-i 'aşkuş-ile 'ummânuz <i>Çüş ider mevc-i mahabbet haşret içre der-bânuz</i> <i>Ruğ-ı şem'ci dildâre pervâneveş cevânuz</i> ²⁴	Lebi vaşfiyla Cinânî gibi olsağ gûyâ Tüfi-i bağ mişâli oluruz şeker-hâ Bize bu tekye-i dehr içre bulunmaz hem-tâ <i>Nükte-dânlar geçerüz gerçi 'Ubeydî ammâ</i> <i>Yârüñ esrâr-ı lebin aklamada hayrânuz</i>	Tahmis/5 Bend		..-/-.-/- ..-/-.-/-	Başlık: Gazel-i 'Ubeydî Tahmîs-i Cinânî Fermâyed 'Ubeydî'nin gazelinin ilk beyti mecmuada bulunmamaktadır. Tahmisin ilk bendi Cinânî'nin tahmisinde bulunmamaktadır.
95 ^b - 96 ^a	Zâhirî	Ceyş-i murğ u dile gökden gelür âvâz-ı hürüs Kendüni eyleme tezyîn çü mişâl-i fâvûs Deyr-i âlemde ne dir diñle şadâ-yı nâkûs <i>Vahtidür na'raların diñle ne dir fabl-ile kûs</i> <i>Çanı Keyhüsrev [ü] Dârâ çanı yâ Keykâvus</i>	Er-iseñ pîre-zen-i dehre igen aldanma Zâhirâ nakş görüp anı civândur şanma Pîr-i dünyâ yüzüne güldüğüne aldanma <i>Âteş-i hîlesine key şakın anuñ yanma</i> <i>Ki olupdur o 'acûze niçe dâmâda 'arûs</i>	Tahmis/5 Bend		..-/-.-/- ..-/-.-/-	Başlık: Tahmîs-i Zâhirî Sellemâ'llâh Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
96 ^a	'Ulvî	Dünyâda baña minnet ile devlet olmasun Bî-minnet aç olup gezeyin ni'met olmasun Zilletde çalayın baña hiç 'izzet olmasun <i>Mey gibi ayağâ düşeyin hürmet olmasun</i> <i>Tek yirde gökde</i> ²⁵ zerre kadar minnet olmasun	Bir şâl-ı köhne egnüme 'Ulvî ²⁶ kabâ yiter Dervîş olana hil'at-ı şâhî 'abâ yiter Güş it suhanum bir şey' yokdur aña yiter <i>Örti döşek Necâti'ye bir büriyâ yiter</i> ²⁷ <i>Tek yirde gökde</i> ²⁸ zerre kadar minnet olmasun	Tahmis/5 Bend		..-/-.-/- ..-/-.-/-	Başlık: Tahmîs-i 'Ulvî Raḥmetu'llâhi ['Aleyh] Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki bendlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
96 ^b	'İlmî	Bâğ-ı dehrî zeyn iden cânâ cemâlündür senüñ Lâleye dağlar uran rüyüñda hâlündür senüñ Çoncayî lâl eyleyen dürr-i le'âlündür senüñ <i>Serv pâ-mâl eyleyen nâzuñ nihâlündür senüñ</i> <i>Dillere âteş şalan ruhsâr-ı âlündür senüñ</i>	Ger kulağ urup bu âh u zâr kimdür dir-iseñ Râh-ı küyüñda dil-i âvâre kimdür dir-iseñ Eşigüñde 'İlmî -i pür-yâre kimdür dir-iseñ <i>Âsitânüñda Hasan bî-çâre kimdür dir-iseñ</i> <i>Ėlak-ı râhuñ derdmenñ pây-mâlündür senüñ</i>	Tahmis/5 Bend		..-/-.-/- ..-/-.-/-	Başlık: Gazel-i ᖘasan Tahmîs-i 'İlmî Raḥmetu'llâhi 'Aleyh Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
97 ^a - 97 ^b	Nüşî	[Nezzâ]re-i gül-berg-i ter gâyet güzellendi meger Meşşâta-i feyz-i şehër ezhâra virdi zîb ü fer	Dâ'im taḥiyyât u selâm olsun ilâ-yevmi'l-kıyâm Ol Şâh'a âline tamâm Allâh'dan şâm [u] şehër	Kaside/24 beyit	Na'at	..-/-.-/- ..-/-.-/-	Başlık: Kaşîde-i Nüşî Efendi der-ᖘaḥᖘ-ı Fahr-ı Kâ'inât ᖘaḥret-i Resûl 'Aleyhi's-Selâm Bu şiirde, bazı mısraların başındaki kelimeler sayfanın kesilmiş olması sebebiyle okunamıştır. Bazı kısımlarda ise tahminlerde bulunulmuştur.

²³ Sûzî: Sûz u BD.

²⁴ Bu bendin vezni hatalıdır.

²⁵ yirde gökde: yirde vü gökde İÜ.

²⁶ egnüme 'Ulvî: 'Ulvî egnüme İÜ.

²⁷ Bu mısra mecmuada "Teslîm idelüm aña bu pendüm tüt saña yiter" şeklindedir.

²⁸ yirde gökde: yirde vü gökde İÜ.

97 ^b	Nüşî	Geldi fezâ-yı gülşene çün şâh-ı nev-bahâr Eşcârı kıldı hil'at-i sebz-ile kâm-kâr	Elden koma ayağı şaşın kim müdâm ider Şemşir-i bâde 'asker-i âlâmı târ-mâr	Kaside / 6 beyit		--/--/ --/--	Başlık: Bu şiirin başlığı yoktur. Bu şiirin kafiyesi (aa, xa, xa) şeklindedir. Şiirin kafiyesi ve muhtevâsından dolayı kaside olduğu düşünülmektedir. Bu şiirde reddâde kaydı mevcuttur. Bu kayıta "Geldi" yazmaktadır ancak 98 ^a 'daki şiir bu şekilde başlamamaktadır.
98 ^a	Medhî	Benem âşüfte-i sevdâ-zede-i zülf [ü] 'izâr Yağdı yandurdu beni âteş-i rüy-ı dildâr Başa zulm oldu meded ²⁹ Husrev-i 'âlî-mikdâr Giceler ³⁰ şubha degin eyler-idüm âh ile ³¹ zâr <i>Bir siyeh-çeşm ü³² siyeh-püş u siyeh-çerde nigâr Dün yolum başdı benim yağmaladı her ne ki var</i>	Çulı kurbânı ³³ olup Husrev-i 'âlî-şanuy Umarın ³⁴ mihrini ³⁵ dilden o meh ³⁶ -i tâbanuy Elem ü derd ü cefâ ile ³⁷ çıkarsa cânuy Medhiyâ nâm-ı şerîfin dime zinhâr anuy <i>Bir siyeh-çeşm ü siyeh-püş u³⁸ siyeh-çerde nigâr Dün yolum başdı benim yağmaladı her ne ki var</i>	Tesdis / 5 bend		--/--/ --/--	Başlık: Müseddes-i Medhî Rahmetu'llâhi 'Aleyh ³⁹ Bu şiirin başlığında "müseddes" ifadesi yer almaktadır ancak şiirin nazım şekli tesdistir.
98 ^b	'Ulvî	Te'âla'llâh yed-i kudret ne demde urdı bünyâduñ Nedendür bilsem ⁴⁰ âyâ âb u hâk u âteş ü bādūñ Ne bâğuy bâğ-bânı beslemişdür kadd-i şimşâduñ Ne şahn-ı dil-güşâda çekdi kâmet serv-i âzâduñ <i>Efendüm⁴¹ saña kim dirler ne yirdensün nedür aduy Cefâyı kimden öğrendün a zâlim kimdür üstâduñ</i>	Müjen gaddâre sen bir merdüm-i gaddâre ⁴² beñzersün Niçe başlar keser kanlar döker hün-h ^v âre beñzersün Dil ü cân kapmada mâhir büt-i 'ayyâre beñzersün Dil-i ' Ulvî 'ye rahım itmez vefâsız yâre beñzersün <i>Efendüm saña kim dirler ne yirdensün nedür aduy Cefâyı kimden öğrendün a zâlim kimdür üstâduñ</i>	Tesdis / 5 bend		---/---/ ---/---	Başlık: Müseddes-i 'Ulvî Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki bendlerin sıralanışı farklılık göstermektedir. Bu şiirin başlığında "müseddes" ifadesi yer almaktadır ancak şiirin nazım şekli tesdistir.
99 ^a	Äzerî	Gerçi âyîn-i vefâ uymaz senün mu'tâduña Muttaşıl resm-i cefâ ammâ ki düşmez aduña Hasteñe rahım eylemek bir kerre gelmez yâduña Bî-güneh şemşir çekmiş 'aşık-ı nâ-şâduña <i>Sen mi öğretdün cefâyı gâmze-i bî-dâduña</i>	Äzerî nün itdügi feryâd [u] âh [u] vâh için Çarha âteşler şalan süz-ı dil-i güm-râh için Mehbiñ-i Rühü'l-Emîn o şâh-ı 'âlî-câh için Toğrı söyle 'âlemi var eyleyen Allâh için <i>Sen mi öğretdün cefâyı gâmze-i bî-dâduña</i>	Tesdis / 5 bend		--/--/ --/--	Başlık: Müseddes-i Äzerî Güft Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. Bu şiirin başlığında "müseddes" ifadesi yer almaktadır ancak şiirin nazım şekli tesdistir.

²⁹ Mısradan bu kelimedenden sonra "ey" kelimesi de bulunmaktadır. Vezin gereği "ey" kelimesi çıkarılmıştır.

³⁰ giceler: dün gece MD.

³¹ âh ile: nâle vü MD.

³² ü: - İÜ.

³³ kurbânı: kurbân İÜ.

³⁴ Umarın: Umaram MD.

³⁵ mihrini: mihrin İÜ.

³⁶ meh: mâh İÜ.

³⁷ derd ü cefâ ile: hecr ü firâk-ile MD.

³⁸ siyeh-çeşm ü siyeh-püş u: siyeh-püş u siyeh-çeşm ü İÜ.

³⁹ Rahmetu'llâhi 'Aleyh: Mecmuada Rñ kısaltması ile yazılmıştır.

⁴⁰ bilsem: nicedür İÜ.

⁴¹ Efendüm: Efendi UD.

⁴² merdüm-i gaddâre: Mecmuada bu ifadenin hemen üstüne 'aceb kelimesi yazılmıştır.

		<i>Hüb ta'lim eylemiştün âferin üstâduña</i>	<i>Hüb ta'lim eylemiştün âferin üstâduña</i>				
99 ^b	Şânî	Ne mâhiyyetdür ol mihr-i cihân-ârâyı bilmezler Ne nakş eyler pey-â-pey ol büt-i tersâyı bilmezler Girer her şekle ol maḥbûb-ı bî-hemtâyı bilmezler Toğar her yüzden ol mihr-i cihân-ğarrâyı bilmezler <i>Cihân-ârâ cihân içindedür ârâyı bilmezler</i> <i>O⁴³ mâhiler ki deryâ içredür⁴⁴ deryâyı bilmezler</i>	Sa'âdet burcına lâmi' olur her âdemün cânı İderler 'ayş-ile nûşı şafâlar kesb idüp ya'nî Hevâ-yı nefsi terk eyle bu dünyâ 'âkıbet fânî Saḡa pend ü naşîhatdür bu şî'rün aḡla ey Şânî <i>Cihân-ârâ cihân içindedür ârâyı bilmezler</i> <i>O⁴⁵ mâhiler ki deryâ içredür⁴⁶ deryâyı bilmezler</i>	Tesdis / 5 bend		---/---/ ---/---	Başlık: Müseddes-i Şânî Güft Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. Bu şiirin başlığında "müseddes" ifadesi yer almaktadır ancak şiirin nazım şekli tesdistir.
100 ^a	Şabüyî	Bu ne zîver bu ne pîrâye bu ne ḡüsn ü cemâl Bu ne ruḡ bu ne cebîn bu ne zenaḡdân bu ne ḡâl Bu ne zülf bu ne ṡurre bu ne lâm bu ne dâl Bu ne la'l bu ne ḡonce bu ne leb bu ne zülâl Bu ne aḡız bu ne ḡande bu ne şehd ü bu ne bâl Bu ne bel bu ne miyân u bu ne mü bu ne ḡayâl Bu ne serv bu ne 'ar'ar bu ne ḡülbünbu ne ḡayâl Bu ne ḡulḡ bu ne meşreb bu ne ḡü bu ne ḡişâl Bu ne çeşm bu ne hicr bu ne mekr u bu ne âl Bu ne ḡamze bu ne ḡançer bu ne ebrü bu ne hilâl ⁴⁷ <i>Bâreka 'llâh zihî şun'-ı ḡudâ-yı Müte'âl</i>	Ruḡlaruḡ şubḡ-ı şafâ ṡurrelerüḡ Şabü 'ya şâm 'Ârızuḡ nûrı ḡüneş oldu cebîn mâh-ı tamâm ṡal'atuḡ ḡorse kalur ḡayret-ile ḡâş-ıla 'âm ḡaṡṡuḡa ḡıẓr u Mesîḡ eyledi la'lüḡe selâm Saḡa 'aşḡ olana vaşluḡ meyi ger ola merâm Bezm-i hecrüḡde leb ü la'lüḡi zıkr itse müdâm Künc-i ḡasretde yiter daḡ-ı firâḡuḡ aḡa câm Mu'ciz ü ḡikmet-i ḡabî mi bu nuṡḡ u bu kelâm Zebür-ı muşḡaf-ı ḡüsn oldu 'izâruḡdaki lâm Revnaḡ-ı Sidre vü ṡübâ mı yoḡdur bu ḡurâm ⁴⁸ <i>Bâreka 'llâh zihî şun'-ı ḡudâ-yı Müte'âl</i>	11'li Musammat/ 5 bend	Na'at	..- / ..- / ..- / ..-	Başlık: Kaşîde-i Şabüyî der-ḡaḡḡ-ı Seyyid-i Kâ'inât Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. "Kaside" başlığıyla verilen bu şiir gerek kafiye düzeni gerekse de mısra sayısı bakımından kaside olmayıp on bir mısralı bendlerden oluşan bir musammat örneğidir. Şiirin muhtevası bakımından kaside olarak adlandırılmış olması mümkündür.

⁴³ O: Şu İÜ.

⁴⁴ içredür: içre İÜ.

⁴⁵ O: Şu İÜ.

⁴⁶ içredür: içre İÜ.

⁴⁷ Vezin hatalıdır.

⁴⁸ Vezin hatalıdır.

100 ^b	Hüdâyi	Ey ruhu bâğ-ı leâfette ⁴⁹ gül-i hândanum Dutdı bülbül gibi dünyâ yüzünü efgânum Az kalıpdur çıka burc-ı bedenümden cânım Ey lebi derd-i dile hikmet-ile Loğmân'um Şerbet-i vaşluğ ile ⁵⁰ eyle benüm dermânum Düşmesün boynuğa hicrünüle ölüsem çanum	Varayım 'aşkuğ-ıla ⁵¹ 'âleme destân olayım ⁵² Sâyeveş mihrüñ-ile ⁵³ hâk-ile yeksân olayım ⁵⁴ Düşeyin tağlara Mecnûn gibi 'uryân olayım ⁵⁵ Genc-i 'aşkuğla Hüdâyi gibi vîrân olayım ⁵⁶ Bâğ-ı hüsn ⁵⁷ içre şalın serv ⁵⁸ gibi ey şâhum ⁵⁹ Şulasun yollaruñ dîde-i hûn-efşânım	Müseddes/ 5 bend		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Müseddes-i Hüdâyi Rağmetu'llâhi 'Aleyh ⁶⁰ Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki bendlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
101 ^a	Nüşî	Konem der-künc-i miñnet ez-güneh peyveste istiğfâr Nedâned kes ki çeşmem tâ-seher ez-tevbe bîdârist	Vücûdet mihr-i dehr-efrûz dehr ger 'izzet-âşârist Dilet peyveste manzûr-ı Hüdâvend-i keremkârist	Kaside / 10 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Ve minhü Farsçadır.
101 ^a	Nüşî	Lâle kühsâr üzre cây itmezdi tağı olmasa Dîdebân olmazdı nergis böyle bâğı olmasa	Eglemezdi göñlümüz bir lağza gülzâr-ı behişt Nüşiyâ mey-hânenün hergiz bucağı olmasa	Gazel / 5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Nüşî
101 ^b	Nüşî	Nüş-ı câm itsek bir elden kim ayağı olmasa Bir sebûdan bâde içsek kim çanağı olmasa Görse dil bir mey-fürüşü kim kabağı olmasa Bir göñülle 'ıyş u nüş itsek ki dâğı olmasa <i>Bâdeyi bir humdan içsek kim ferağı olmasa</i> <i>Bir şarâbuñ mesti olsağ kim yasağı olmasa</i>	Nüşiyâ mey-hâne-i 'ışk içre olsağ cây-dâr Câmı pür sâkiden içsek kim bez(i)mde pây-dâr Cur'a-rîz olsağ şafâ meydânın itsek lâlezâr Mey pey-â-pey nüş olmsa yâr olup bir gül-'izâr <i>Bâdeyi bir humdan içsek kim ferağı olmasa</i> <i>Bir şarâbuñ mesti olsağ kim yasağı olmasa</i>	Tesdis / 5 bend		---/---/ ---/---	Başlık: Müseddes-i Nüşî Bu şiirin başlığında "müseddes" ifadesi yer almaktadır ancak şiirin nazım şekli tesdistir. Şiirin nakarat kısmı Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin bir gazelinin matla' beytidir (Top, 2021: 115).
102 ^a	Nüşî	Geçdi cânım neşve-i emlakden esbâbdan Geçmedi mestâne dil ammâ şarâb-ı nâbdan	Fâriğ olmuş tâ'atinden tâlib-i dîdar olup Gör imâmı yüz çevürmüş Nüşiyâ mihrâbdan	Gazel / 5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Nüşî Rağmetu'llâhi 'Aleyh
102 ^a	Nüşî	Şöyle var mestânelik kim gonce-i sîr-âbda Gözleri açılmadı şubh oldu dâ'im h ^v âbda	Tatlu cânın virse Nüşî vâşıl-ı mağşûd olur La'l-i şîrinün gibi bir gevher-i nâ-yâbda	Gazel / 5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Nüşî Rağmetu'llâhi 'Aleyh
102 ^a	Nüşî	'Aks-i sâğardan elün kim pençe-i mercân olur Her biri parmaklaruñ bir gonce-i hândân olur	Reh-nümâ el'tâf-ı Yezdân olsa merd-i sâlike Menzil-i mağşûda yitmek Nüşiyâ âsân olur	Gazel / 5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Nüşî Rağmetu'llâhi 'Aleyh

⁴⁹ leâfette: leâfetteki İÜ.

⁵⁰ ile: - İÜ.

⁵¹ 'aşkuğ-ıla: derdün-ile: HÜD.

⁵² olayım: olayın HÜD.

⁵³ mihrüñ-ile: mihrüne İÜ.

⁵⁴ olayım: olayın HÜD. Bu mısra HÜD'de 5. bendin 4. mısradır.

⁵⁵ olayım: olayın HÜD.

⁵⁶ olayım: olayın HÜD.

⁵⁷ Bâğ-ı hüsn: Bâğ bu hüsn İÜ.

⁵⁸ serv: servi İÜ.

⁵⁹ şâhum: hânım HÜD.

⁶⁰ Rağmetu'llâhi 'Aleyh: Mecmuada Rğ kısaltması ile yazılmıştır.

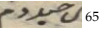
102 ^b	Nüşî	Azm idüp gül-geşt-i bağ [u] rāga ey serv-i semen Hem-reh itmek düşmen-i bed-h ^v āhu sultānum neden Ser-firāz itdün 'adū-yı bed-nihādī cümleden Tiğ-i āh-ile anı öldürmez isem işte ben <i>Yanuğa alup raķibi eyledün seyr-i çemen</i> <i>Yanuğa kalur mı ey serv-i sehî seyr eyle sen</i>	Nüşî ⁶¹ -i zārī kapuñdan dā'imā dūr eyleyüp Ber-murād itdün kamu a'dāyı mesrūr eyleyüp Dest-i luţfuñla dil-i aġyārı ma'mūr eyleyüp Ĥātır-ı vīrānemi cevruñle mehcūr eyleyüp <i>Yanuğa alup raķibi eyledün seyr-i çemen</i> <i>Yanuğa kalur mı ey serv-i sehî seyr eyle sen</i>	Tesdis / 5 bend		---/---/ ---/---	Başlık: Maţla'-ı Bākī Müseddes-i Nüşî Bu şiirin başlığında "müseddes" ifadesi yer almaktadır ancak şiirin nazım şekli tesdistir.
102 ^b	?	Uyanmaz pister-i 'ālemde çeşm-i baht-ı h ^v āb-ālūd Ṭulū' itmez dem-ā-dem evc-i ṭālī'den meh-i maķşūd		Müfred		---/---/ ---/---	Başlık: Bu şiirin başlığı yoktur. Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
103 ^a	Nüşî	Olur [her dem] neşāt-engiz meyle cān-fezā meclis Virür erbāb-ı 'ışka çok şafālar dā'imā meclis Olup sāgarla bir āyine-i 'ālem-nümā meclis Güzellerle olupdur dil-ber-i ferruḥ-liķā meclis <i>Gel ey sāķī bulunmaz böyle 'ālī dil-güşā meclis</i> <i>Getür cām-ı muşaffāyı kim olsun pür-şafā meclis</i>	Ĥumār-ı ḥasretüñle pür-ġam oldı Nüşî -i dil-teng Murādī hiç degüldür senden illā sāġar-ı gül-reng Müşerref kıldı cāy-ı şoḥbeti her dil-ber-i bā-şeng Olup pür cām-ı gül-gün ile bezm-i 'işrete āheng <i>Gel ey sāķī bulunmaz böyle 'ālī dil-güşā meclis</i> <i>Getür cām-ı muşaffāyı kim olsun pür-şafā meclis</i>	Tesdis / 5 bend		---/---/ ---/---	Başlık: Maţla'-ı Bākī Müseddes-i Nüşî Raḥmetu'llāhi ['Aleyh] Bu şiirin başlığında "müseddes" ifadesi yer almaktadır ancak şiirin nazım şekli tesdistir.
103 ^b	Nüşî	Cem' olup cümle serā-perde-i āh u zāra Ṭotalum rüy-ı recā maġfiret-i Settār'a Bir ķadem başmayalum hiç harem-i aġyāra <i>Gelünüz yüz ṭotalum bāreġ-i Ğaffār'a</i> <i>Cān u dilden geledüm tevbe vü istiġfāra</i>	Nüşiyā cān-ı ḥasūdānı sözüñ inletdi Sühān āvāzesi güm güm feleġi gümletdi Nuṭķ-ı şīrin ü şeker-pāşı 'aceb dinletdi Bākī 'yi lezzet-i vaşluñ ṭama'ı söyletđi <i>Tüṭfiyi şevķ-i şekerdür getüren güṭfāra</i>	Tahmis / 7 bend		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Ğazel-i Bākī Tahmīs-i Nüşî Raḥmetu'llāhi ['Aleyh]
104 ^a	Nüşî	Ğam-ı ġisū-yı niġār-ile göñül zeyn oldı Bā'ış-i ḥün-ı ciġer cāna o zülfeyn oldı Kařarāt-ı dem-i eşķümle tenüm zeyn oldı Bāġ-ı hecrinde anuġ didelerüm 'ayn oldı <i>Cereyān eyledi gözyaşları baḥreyn oldı</i> <i>Mā-cerā çok arada yār ile mā-beyn oldı</i>	Nüşiyā sāġar-ı fışkat beni bī-hüş itdi Dem-i 'ıyşı dil-i āşüfte ferāmüş itdi Bāġ-ı miḥnetde göñül cām-ı cefā nüş itdi Cüy-bānı göricek dide-i ter cüş ⁶² itdi <i>Cereyān eyledi gözyaşları baḥreyn oldı</i> <i>Mā-cerā çok arada yār ile mā-beyn oldı</i>	Tesdis / 5 bend		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Maţla'-ı Kābulī Müseddes-i Nüşî Bu şiirin başlığında "müseddes" ifadesi yer almaktadır ancak şiirin nazım şekli tesdistir.
104 ^b	Nüşî	Şāḥlar oldı şitā leşkerine dal kılıç Görinür ḥün-ı gül-i sürḥ-ile bir al kılıç	Nüşî -i zāre hücum eyledi ḥayl-i aġyār Düşmen üzre ey dest ġazāb ile şal kılıç	Ğazel / 5 beyit		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Ğazel-i Nüşî
104 ^b	Nüşî	Ķızarmış 'arız-ı gül-günü yir yir ġonçe [al]lanmuş Cemālī ġülşenin seyr eyledüm ġāyet ġüzellenmiş	Şeker yārūñ leb-i şīrinine hem-şireyem dirmiş Anuġ-çün ehl-i diller içre Nüşî ḥayli dillennmiş	Ğazel / 5 beyit		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Ğazel-i Nüşî

⁶¹ Bu kelime mecmuuda şeklinde yazılmıştır.

⁶² Bu kelime mecmuuda şeklinde yazılmıştır.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ NADİR ESERLER KÜTÜPHANESİ T743 NUMARADA KAYITLI
ŞİİR MECMUASININ (91-141^b) MESTAP'A GÖRE TASNİFİ – AYGÜL KURT-GÜLAY
KARAMAN

104 ^b	Nüşî	Âşık'azîmet eylese kâşâne semtine Şüfî şanur ki yüz tuta mey-ğâne semtine	Gördüm habâbî meclis-i 'işretde Nüşiyâ Göz dikdi hayli ol gözi mestâne semtine	Gazel/5 beyit		--/--/	Başlık: Gazel-i Nüşî
105 ^a	Nüşî	Hecrûnle bir dem idi ki gözyaşı kan idi Eglence gönüme gice gündüz figân idi Cevrûnle dide şâm u şeh'r hû[n]-feşân idi <i>Kanlar gözümde ey lebi gönce revân idi</i> <i>Demler o demler idi zamân ol zamân idi</i> ⁶³	Bir demler idi Nüşî 'yi eylerdi hem-kadem Gülzârı seyre çıksa o gül-çihre lâ-cerem Çalmazdı zerre denli vücüdında tâb-ı ğam <i>Gül-geşt-⁶⁴ gülsitân idi her kârî</i> ⁶⁵ <i>Demler o demler idi zamân ol zamân idi</i>	Tahmis/5 bend		--/--/	Başlık: Tahmis-i Nüşî Efendi Rahmetu'llâhi Aleyh
105 ^a	Nüşî	Perde-i 'ırzûn Hüdâ çâk itmesün dirseğ eger Nüşiyâ 'âlemde gel bir şağşa bühtân eyleme	Yanış evzâ'uy eger söylenmesün dirseğ şağın Kimsenün hakkında çokluk sen de kem söz söyleme	Kıt'a/2 beyit	Nasihatnâme	--/--/	Başlık: Kıt'a-i Nüşî
105 ^a	?	Ne yollar düşdi geldün ey nesîm-i gülşen-i cāvîd Açıldı feyz-i ihsânunla her kez gönca-i ümmîd		Müfred		---/---/	Başlık: Müfred Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
105 ^b	Nüşî	Çamun vücüduma ser-mâye ğayrı kârüm yok Metâ' mahabbet-i 'ışkun dan özge bârum yok Çamunla fahr iderin ğayrı hiç yârüm yok <i>Kemâl ü fazl-ile 'âlemde iftîhârüm yok</i> <i>Melâmet eylese 'ışkun cihânda 'arum yok</i>	Şarâb-ı câm-ı mahabbetle Nüşiyâ sâkî Şu denli eyledi bî-tâb cân-ı müştâkı Güzâr ider dil-i bî-çâre dâ'im âfâkı <i>'Adem diyârına çokdan giderdüm ey Bâkî</i> <i>Şarâb-ı 'ışk-ile reftâra iktidârüm yok</i>	Tahmis/5 bend		--/--/	Başlık: Gazel-i Bâkî Efendi Tahmis-i Nüşî Efendi
105 ^b	?	Olsun hemîşe 'ömr-i 'azizün olup dirâz Kaşr-ı şafâda pencere-i devletün firâz		Müfred		--/--/	Başlık: Müfred Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
105 ^b	?	Kaşr-ı iqbâlün mu'ammer sâğar-ı 'ayşun müdâm Devletün pâyende bahtun tâze 'ömrün müstedâm		Müfred		--/--/	Başlık: Müfred Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
105 ^b	?	Dâ'imâ 'izzetün ziyâde ola Devletün kapısı güşâde ola		Müfred		--/--/	Başlık: Müfred Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
106 ^a - 106 ^b	Figânî	Şubh-dem alup 'Utarid destine zerrîn kalem Defter-i sîm-âb-gün-ı tãreme çekdi raqam	Sûrlar ile şafâ sür dünye turdukça şehâ Hânedânun beklesün eltâf-ı Dâdâr-ı kıdem	Kaside/37 beyit	Methiye	--/--/	Başlık: Kaşide-i Figânî Berây-ı Sultân Süleymân Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki bendlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.

⁶³ Bu tahminin nakarat mısrası Meşâmî'nin bir müsebbâ'ının nakaratında yer almaktadır (Top, 2021: 127).

⁶⁴ Bu kelime mecmuuda şeklinde yazılmıştır.

⁶⁵ Bu kelime okunamamıştır. Kelimenin "dem-be-dem" olduğu düşünülmektedir (Top, 2021: 128).

106 ^b	?	Kişide 'ayb olan cāhillik ancak Çeker ise cihān mülkinde sancağ		Müfred		---/---/ --	Başlık: Müfred Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
107 ^a	Ebu's- su'üd Efendi	Ey su'āl iden cevābın al dem-i 'irfāndan Bu sözi benden işid kim hikmet-i Loğmān'dan	Mest ü kör bengi ile ceng ü cidāl itmek hemān Fi'l-meşel a'mā-yile bahş itmedür elvāndan	Nazm/2 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Cevāb-ı Ebu's-su'üd Efendi Muḳaddem Yazılmıştır
107 ^a	Yahyā	Biñ cānum eger ola ⁶⁶ idem yoluña ḳurbān Bu dervīşe irşād iden ⁶⁷ menba'-ı 'irfān	Aşk işre henüz <i>Emşile</i> okur müderris ⁶⁸ Tebdīl idüñüz dersin eger var-ise imkān	Nazm/7 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Cevāb-ı Yahyā Efendi
107 ^a	Celālī	Var iki su'ālüm saña ⁶⁹ ey menba'-ı 'irfān Yaz me's'e-le-i müşkilemüz ḥalline tibyān	Nefsin bilenüñ bende-i ⁷⁰ fermānu Celālī İz'ān-ı nef(i)s eyleyene ⁷¹ cān-ile ḳurbān	Gazel/6 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Su'āl-i Celālī Beg Mu'aḫḫar Yazılmıştır
107 ^b - 108 ^a	Celālī	Nāgehān baḫr-ı dil gelüp cūşa İntibāh irdi niçe ḥāmūşa	Ḥāk şev ḥākder tāber ü yed gül ⁷² Ger beciz nist ḥāk mazhar-ı gül	Mesnevi/ 30 beyit		---/---/ ..-	Başlık: Kelām-ı Celālī Beg Tercī-i Bend Bu şiirin nazım şekli mesnevidir.
108 ^a	Bākī	Cihān bāğına virdi revnağ-ı firdevs-i a'lāyı Temāşā eyle şun'-ı Ḥāzret-i Bārī Te'ālā'yı	Ziyā-bahş olsun āfāka cemāl-i 'ālem-efrūzı Fürüzān eyledükçe tal'at-i nev-rüz dünyāyı	Kaside/11 beyit	Nevruziye	---/---/ ---/---	Başlık: Nev-Güfte-i Bākī Efendi Raḫmetu'llāhi 'Aleyh ⁷³
108 ^b	Bākī	Şeḫer devlet nişānından virüp mihr ü vefā nev-rüz Mücellä ḳıldı āfākı şalup nūr u ziyā nev-rüz	Olup 'Ālī hevādaruñ nevāda nağş-ı pür-ḳāruñ Dilinden gitmez edvāruñ ider herkes şabā nev-rüz	Gazel/9 beyit	Nevruziye	---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Bākī der-Ḥāğğ-ı Nev-rüz-ı Sultānī
108 ^b	Zuhūrī	Cefādan yüz çevirmez derd ü ḡamdan lezzet almışdır Benüm dīvāne ḡöñlüm yüz belādan arta ḳalmışdır	Ḡubār-ı ḫaṭṭ-ı 'anber-bāruñ görmiş 'izāruñda Zemānlardur Zuhūrī 'ālem-i ḫayretde ḳalmışdır	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Zuhūrī Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
109 ^a	Cezbī	Ḡöñül şeh-bāzı deşt-i 'aşğda bir şayd almışdır Ki şāhuñ ḡözleri 'Anḳā-yı Ḳāf'a pençe şalmışdır	Niçe demler durur ⁷⁴ sidre-i ḳaddi yādına Cezbī Kemend-i vehm ü efkārı ṭoḳuz eflāke şalmışdır	Gazel/6 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Nazīre-i Cezbī

⁶⁶ ola: olsa CED.

⁶⁷ iden: idüñ CED.

⁶⁸ Vezin hatalıdır.

⁶⁹ saña: - İÜ.

⁷⁰ bende-i: bende vü İÜ.

⁷¹ nef(i)s eyleyene: nefsin eylese İÜ.

⁷² Vezin hatalıdır.

⁷³ Raḫmetu'llāhi 'Aleyh: Mecmuada Rḫ kısaltması ile yazılmıştır

⁷⁴ Bu kelimedden sonra mecmuada "kim" kelimesi vardır ancak vezne uymadığı için bu kelime dizeden çıkarılmıştır.

109 ^a	Bâkî	Göñül Yüsun gibi çâh-ı zenañdânunđa qalmışdur Ėalâř eyle benüm cânun ki zindânunđa qalmışdur	Re'is-i bañr-i nazm olduñ buğün 'âlemde ey Bâkî Ėazel dimek senün ėab'-ı dñr-efřânunđa qalmışdur	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Nazîre-i Bâkî Efendi
109 ^a	Cinânî	Açup gül muşhafın kıldı mübârek fâl-i nev-rüzî Cihân oldu yine devlet ü iķbâl-i nev-rüzî ⁷⁵	Gözün karardı gördükçe gözünđe sürme-i nâzın Hilâl ebrusına sürme çerkeşe göresin tozı	Gazel/6 beyit	Nevruziye	---/---/ ---/---	Başlık: [Ėazel-i] Cinânî der-Ėaķķ-ı Nev-rüz Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
109 ^b	'Ubeydî	Yâre řerĖ itdükçe dil gülzâr-ı sînem ⁷⁶ dağımı Dir ki lâleyle donatmıřsuñ mağabbet bâğımı ⁷⁷	Ėâđî vü müftî ⁷⁸ müderris ⁷⁹ cümle dil-ber Ėastası İy ' 'Ubeydî bulmadum ben bunlarun bir çağını	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Ėazel-i 'Ubeydî
109 ^b	Muğibbî	Sen serv-Ėadı görmeyeli ey gül-i ra'nâ Ta'llâhi le-Ėad ėâletü'l-eřvâķi 'aleynâ	Yansaķ ⁸⁰ ne 'aceb řevĖ-i 'izârıyla Muğibbî Fi-küllî zamânin Ėalebe'l-iřķu 'aleynâ	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Ėazel-i Muğibbî Mülemmâ gazeldir.
109 ^b	Ėâlîřî	DirĖğâ geçdi vuşlat günleri şâm ârâm qaldı Şafa-yı Ėâtrun gitdi ferağ yirine Ėam qaldı	Ėulâm-ı Ėâlîřî 'yim dergehinde ol şeh-i Ėüsnün Felegde Ėâlîřilik baña anuñ-çün 'alem qaldı	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Ėazel-i Ėâlîřî Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
110 ^a	Bâkî	Ėaşd eyler ağzun öpmek-içün dâ'imâ Ėabaķ Olur boğazı iplü degüldür şehâ Ėabaķ	Ol vâştayla la'l-i leb-i dil-beri öper Câmun yüzine gülse n'ola Bâkî yâ Ėabaķ	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Ėazel-i Bâkî Rağmetu'llâhi 'Aleyh ⁸¹ Bu şiir BAD'da 6 beyitlik bir gazeldir.
110 ^a	Bâkî	Yazdı bahâr âyet-i Ėüsnün varaķ varaķ Gül muşhafından okudu bülbül sebaķ sebaķ	Bâkî işiği Ėâkine düşmiş niyâz ider Miskin fütâde 'ařıķ-ı bî-dil babaķ babaķ	Gazel/7 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Ėazel-i Bâkî Efendi
110 ^a	Ümîdî	Âdâb-ı 'ařķı yazdı gülistân varaķ varaķ EĞfâl-i ⁸² bülbül eyledi ezber sebaķ sebaķ	Ėün ⁸³ -ı ciger Ümîdî gelüp câm-ı dideye Yâri ne yüzden itdi temâşâ babaķ babaķ	Gazel/7 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Nazîre-i Ümîdî Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki beyitlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.

⁷⁵ Vezin hatalıdır.

⁷⁶ sînem: şebnem İÜ.

⁷⁷ bâğın: dağım İÜ.

⁷⁸ müftî: müftî vü İÜ.

⁷⁹ Ėâđî vü müftî müderris: řeyĖ ü Ėâđî vü müderris UBD.

⁸⁰ yansaķ: yansağ MUD.

⁸¹ Rağmetu'llâhi 'Aleyh: Mecmuada RĖ kısaltması ile yazılmıştır.

⁸² Bu kelime mecmuada şeklinde yazılmıştır.

⁸³ Ėün: ĖVân İÜ.

110 ^a	Zuhûrî	<i>Gülşen-i Râz-ı</i> hâkâ'îkden şu kim aldı sebak Çeşmine mir'ât-ı şun'ı Hâk görünür her varak	Dâğlarca âteşünden bir şerer izhâr kıl İy Zuhûrî sine-i süzânuna biğ dâğ ⁸⁴ yak	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Nazîre-i Zuhûrî
110 ^b	Mihri	Ben umardum ki gele ⁸⁵ zülfi-perişân bu gice Şem'î ruhsârına pervâne kılam cân bu gice	Şeb-i yeldâ gicesi Mihri 'ye gör n'itdi felek Gör rakîbi ⁸⁶ getirüp eyledi mihmân bu gice	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gâzel-i Mihri Rahmetu'llâhi 'Aleyh ⁸⁷
110 ^b	Mihri	Bir tabîb oldı bizümle yine hem-dem bu gice Dil-i bîmârumuza eyledi emsem bu gice	Furşat el virmiş iken büse-kinâr it yâri Dâ'imâ girmez i Mihri ele bu dem bu gice	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gâzel-i Mihri Eyzan
110 ^b	Laîfî	Her dem ehl-i dillerün yanında yâridur kitâb Münis-i evkâtî yâr-ı gam-güsâridur kitâb	Ol kişi buldı cihân içinde yâr-ı bî-halel Ey Laîfî her kimün yanında yâridur kitâb	Gazel/7 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gâzel-i Laîfî
111 ^a - 111 ^b	Hayretî	Levh-i zemîne yazsa nice faşl u bâb âb Hüsünü kitâbın eyleyimez intihâb âb	Bahţun cüvân u râyuñ ola pîr ⁸⁸ dâ'imâ Sâyende içe râhat-ile şeyh ü şâb âb	Kaside/39 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Kaşîde min-Kelâm-ı Hayretî
112 ^a	Bâkî	Hüsünü ziyâsı pertevi nûr-ı kıdem gibi Rüşen cemâlün âyinesi ⁸⁹ şubh-dem gibi	Kesr-i 'adû vü feth-i memâlik 'ale'd-devâm Gürz-i girânı kelle-i düşmende zam gibi	Kaside/13 beyit	Methiye	---/---/ ---/---	Başlık: Kaşîde-i Bâkî Berây-ı Sulţân Mehemmed Hân
112 ^a	Ca'fer	Yüzün hayâli kim gözüm üzre vaţan tatar Âb içre deste deste gül ü yâsemem tatar	Zindâna şaldı cânî zenahtânı Ca'ferâ Zülfi çıkarup aşmağa anı resen tatar	Gazel/7 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Ve minhü
112 ^b	Bâkî	Cân virtürdüm cevher-i cân ⁹⁰ istese cânân eger Bezî iderdüm yolına zî-kıymet olsa cân eger	Nüh 'ömrin virsün Allâh'um haţâdan şaklasun Yıkşa bünyâd-ı sarây-ı 'âlemi tûfan eger	Kaside/15 beyit	Methiye	---/---/ ---/---	Başlık: Kaşîde-i Bâkî Berây-ı Sulţân Mehemmed Hân
113 ^a - 113 ^b	Kemâl Paşa- zâde	Gün yüzün görmeyeli ey meh-rû Gözüme gelmez olupdur uyhu Serv-i reftaruñ kanlu yaşum Cüst ü cü eyleyüp arar her sū Gam-ı hecrün dimege derd-i dile Cismüm üstinde zebânüm her hū Sen gülersün beni ağlar göricek Hüb-rûlarda bu midur hep hū	Bir gice bister-i miñnetde maķâm Eylemişdüm gözüme geldi niyâm Nâ-gehân gördüm o mâh-ı meh-rū Gelüben virdi işâretle selâm Dehene nâz-ile güftârla gelüp Didi ey 'aşık-ı rüsvâ-yı 'avâm Sezerin terk-i maħabbet itdün Câm-ı 'aşkı idüben cânâ harâm	Tercî-i bend/ 5 bend		---/---/ ---/---	Başlık: Kaşîde-i Kemâl Paşa-zâde Rahmetu'llâhi 'Aleyh Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. Kaside başlığıyla verilen bu şiir tercî-i benddir.

⁸⁴ Farsça dâğ kelimesi mecmuada şeklinde yazılmıştır.

⁸⁵ umardum ki gele: umardum gele bir MİD.

⁸⁶ gör rakîbi: görmez idi MİD.

⁸⁷ Rahmetu'llâhi 'Aleyh: Mecmuada Rh kısaltması ile yazılmıştır.

⁸⁸ pîr: pîre İÜ.

⁸⁹ âyinesi: âyineye İÜ.

⁹⁰ cân: kân İÜ.

		Dil-rübâlar yüzine ey yüzi gül Dîde bakmaduğına hikmet bu Dün [ü] gün fikrüm ü yâdum senseñ İki 'âlemde murâdum senseñ	Ağlayup düşdüm ayağına hemîn Hâşaa'llâh didüm ey meyl-i hürâm Dün [ü] gün fikrüm ü yâdum senseñ İki 'âlemde murâdum senseñ				
113 ^b	Kınalı- zâde	Niçün ey 'arız[ı] mihr ü yüzi mâh Hâl-i 'uşşâka degülsün ağâh Hasretüñden bet ü âh oldı nesîm Rağm kıl hâlîme gel oldı tebâh Sen begüm hüsñ ilinün şâhusuñ Kalb-i 'uşşâk durur baña sipâh Şanma imdi dil-i 'uşşâk kim Şunsa leşker idimez begliğı şâh Felege irdi gamuñdan âhum Âsitânıña dağı irmedi âh Dil hayâlünçe hayâlün gelesi Kıomadı gayr-ı şanem fikr nâh Sevdüğüm baña günâh ise seni Yir ü gök deñlü durur bende günâh Dün [ü] gün fikrüm ü yâdum senseñ İki 'âlemde murâdum senseñ		Tercî-i bend/ 1 bend		..- / ..- / ..-	Başlık: Kaşîde-i Kınalı-zâde Nazîre-i Kaşîde-i Kemâl Paşa-zâde Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. Kaside başlığıyla verilen bu şiir tercî-i benddir.
114 ^a	Nüşî	Güller çemende dil-güşâ 'âlem gülistân-ı İrem Müller dem-â-dem cân-fezâ meclis müheyyâ lâ-cerem	Ağâz idüp murğ-ı şeher âvâz-ı 'uşka virdi fer Toldı şafâdan sineler gülşende seyr it lâ-cerem	Gazel/9 beyit		..- / ..- / ..- ..- / ..- / ..-	Başlık: Nüşî Efendi
114 ^a	Nüşî	Kilk-i ebrüy ruğ-ı yâre Gülistân yazar Kâtib-i haţtı aña âyet-i Kur'an yazar	Bulmayup hecr-i dile cem'iyet-i hâtır Nüşî ⁹¹ Zülfün evşâfını şî'inde perişân yazar ⁹²	Gazel/6 beyit		..- / ..- / ..- ..- / ..- / ..-	Başlık: Nüşî Rağmetu'llâhi ['Aleyh]
114 ^b	Nüşî	Yâr olunca gönçe-fem bir gül-'izâr olmak gerek Bir semen-ruğ nâz-perver şivekâr olmak gerek	Hâk-pây-i yâre yüz sürmek dilersen Nüşîyâ Sine ferş-i reh-güzâr u hâk-i reh olmak gerek	Gazel/5 beyit		..- / ..- / ..- ..- / ..- / ..-	Başlık: Nüşî
114 ^b	Nüşî	Mîve-i vaşlına her kim tîma'-ı hâma düşer Bağ-ı hecrinde felâket gibi bir dâma düşer	Bakmaz olduñ şanemâ hâline her dem Nüşî Sitem-i gamzen-ile hâncer-i âlâma düşer	Gazel/5 beyit		..- / ..- / ..- ..- / ..- / ..-	Başlık: Nüşî Rağmetu'llâhi 'Aleyh ⁹³
114 ^b	Nüşî	Pister-i şivede nâz-ile o yâr Gözlerin süzmiş uyur şanma uyar	Çayuyı tıyduñ ise ey Nüşî Der-i cânâneye yüz sür yalvar	Gazel/5 beyit		..- / ..- / ..- ..- / ..- / ..-	Başlık: Şeyh Nüşî

⁹¹ Vezin hatalıdır.

⁹² Gazelin sonunda, mahlasın geçtiği 5. beyitle ilişkilendirilerek bu beyit yazılmıştır.

⁹³ Rağmetu'llâhi 'Aleyh: Mecmuada Rğ kısaltması ile yazılmıştır.

115 ^a	Nüşî	O meh-rûlar ki bezm-i vuşlata pîrâye şalmışlar Hümâlardur ki devlet 'âlemine sâye şalmışlar	Hayâl-i zülfümüz eglence kıl diyü ol âhûlar Seni ey Nüşî -i miskîn 'aceb sevdâya ⁹⁴ şalmışlar	Kaside/ 10 beyit	---/---/ ---/---	Başlık: Kaşîde-i Nüşî
115 ^a	Nüşî	Kaçan nezâresi halkuñ ol âfitâba düşer Açar ⁹⁵ niğâbın o meh-ţal'atüm hicâba düşer	Yaraşdı hil'at-i devlet o şâha ey Nüşî Libâs-ı hûsin ü leţâfet o kâm-yâba düşe	Gazel/5 beyit	..-/..-/ ..-/..-	Başlık: Nüşî
115 ^b	Nüşî	Yüregüm yâreleyüp ⁹⁶ hancer-i cevri-cânân Gözlerüm ũtsa ğam-ı hasret-i dil-dâr ile kan Eşk-i hûnînümi eylerse ne deñlü püyân Yüz çevürmez siteminden o niğârıñ dil ü cân <i>Olsa şemşîr-i kazâveş ne kadar hûn-efşân Olmayam tiğ-i cefâsından anuñ rû-gerdân</i>	Ben[i] zâr eyleyüp ol 'arızı berg-i semenüm ⁹⁷ Şerhadan çeşme-i [hûn] olsa ser-â-ser bu tenüm Hancer-i cevri-ile biñ pâre olursa bedenüm Budur ey Nüşî -i şeydâ yine her kez sühânüm <i>Olsa şemşîr-i kazâveş ne kadar hûn-efşân Olmayam tiğ-i cefâsındananunñ rû-gerdân</i>	Tesdis/5 bend	..-/..-/ ..-/..-	Başlık: Müseddes-i Nüşî Sellema'llâh Bu şiirin başlığında "müseddes" ifadesi yer almaktadır ancak şiirin nazım şekli tesdistir.
116 ^a	Tâ'ibî	Yanalî âteş-i miñnetde dil-i süzânüm Tutalı gökyüzini dūd-i dil-i nālânüm Sâkı-i bezmüm olup dide-i hûn-efşânüm Ĝuşşa-i derd ü ğam-ı hicr olalı yârânüm <i>Nâle ney göz yaşı mey oldı ciger püryânüm Ĝâne-i dilde hayâlün olalı mihmânüm</i>	Cür'a-i câmuñı ağıyâr-ı denî nüş ideli Çekeli sineñi pehlûya der-âĝüş ideli Câm-ı hicrün içürüp tâ beni bî-hüş ideli Hâlet-i bâde-i 'aşkuñ beni medhüş ideli <i>Nâle ney göz yaşı mey oldı ciger püryânüm Ĝâne-i dilde hayâlün olalı mihmânüm</i>	Tesdis/5 bend	..-/..-/ ..-/..-	Başlık: Müseddes-i Tâ'ibî Çelebi Fermâyed Raĝmetü'llâhi 'Aleyh ⁹⁸ Bu şiirin başlığında "müseddes" ifadesi yer almaktadır ancak şiirin nazım şekli tesdistir. Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
116 ^b - 117 ^a	Ĝamî	Dün görüp dil-beri olsun bire ğaddâr ⁹⁹ didüm Gelmedün yanuma gitdün kanı ikrâr didüm ¹⁰¹ Bûlbûlün zârnişit ey gül-i gülzâr ¹⁰⁰ didüm ¹⁰² 'Ahd ü peymânıña gel eyleme inkâr didüm ¹⁰³ Ne revâdur taķıla sen güle her hâr didüm ¹⁰³ İdesün cân u ¹⁰⁴ cihândan beni bîdâr ¹⁰⁵ didüm ¹⁰⁶	Yiter olduñ Ĝamiyâ ¹⁰⁷ hecr-ile bîdâr ¹⁰⁸ didi Varasun bekleyesün dâr-ile dîvâr didi ¹⁰⁹ Sırrımı ¹¹⁰ eyleme tek kimseye izhâr didi ¹¹¹ Ĝâne-i kalbünjî teng itmesünefkâr didi ¹¹² Bu gice 'arz iderin ¹¹³ çeşmüjedîdâr didi ¹¹⁴ Şubĝa dek saña kılâm vaşlumu işâr didi	Tercî-i bend/ 6 bend	..-/..-/ ..-/..-	Başlık: Tercî-i Bend-i Ĝamî der-Ĝaķķ-ı Su'âl- i 'Aşık u Cevâb-ı Ma'sûk Ĝamî'nin bu şiiri BRD'de de yer almaktadır. Sadece bazı kelimeler farklıdır ve mısraların sıralanışında deĝişiklikler mevcuttur.

⁹⁴ Bu kelime mecmuada şeklinde yazılmıştır.

⁹⁵ Bu kelime mecmuada şeklinde yazılmıştır.

⁹⁶ Bu kelime mecmuada şeklinde yazılmıştır.

⁹⁷ Mecmuada bu terkip şeklinde yazılmıştır.

⁹⁸ Raĝmetü'llâhi 'Aleyh: Mecmuada Rĝ kısaltması ile yazılmıştır.

⁹⁹ Dün görüp dil-beri olsun bire ğaddâr : Gördüm ol dil-beri olsun bire ĝubâr BRD.

¹⁰⁰ gül-i gülzâr: yüzi gülzâr BRD.

¹⁰¹ Bu mısra BRD'de müsemmenin birinci bendinin beşinci mısraıdır.

¹⁰² Bu mısra BRD'de müsemmenin birinci bendinin altıncı mısraıdır.

¹⁰³ Bu mısra BRD'de müsemmenin birinci bendinin üçüncü mısraıdır.

¹⁰⁴ u: - İÜ.

¹⁰⁵ bîdâr: bîzâr BRD.

		Meded Allāh'ı severseñ meded ey yār didüm Va'de-i vaşla hılāf eyleme her bār didüm	Meded Allāh'ı severseñ meded ey yār didüm ¹¹⁵ Va'de-i vaşla hılāf eyleme her bār ¹¹⁶ didüm ¹¹⁷				
117 ^a	Rifātī	Nār-ı firāk-ı hecr-ile yanık degül miyen Endüh-ı ğuşsa çekmede fā'ik degül miyen Cānā hevāña yoħsa muvāfık degül miyen 'Aşkuñ yolında kavlüñe şādık degül miyen <i>Dil-berler içre ben saña 'aşık degül miyen</i> <i>'Uşşāk içinde devlete lāyık degül miyen</i>	Yiter ğamuñla eyleyeli kaddümi kemān Şām u şeħerde nāle ile pür olur cihān Cevr ü cefāñı çekdüğümeeyleme gümān Budur cihānda Rifātī nün her sözi hemān <i>Dil-berler içre ben saña 'aşık degül miyen</i> <i>'Uşşāk içinde devlete lāyık degül miyen</i>	Tesdis/ 5 bend		--/--/ --/--	Başlık: Müseddes-i Rifātī Çelebi Güft Raħmetü'llāhi 'Aleyh Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. Şiirin nazım şekli tesdistir.
117 ^b	'Ulvī	Ber-murād itdi felek gerçi dil-i nā-kāmu Şundi ammā n'ideyin ¹¹⁸ zehr ile tolu ¹¹⁹ cāmı İrdi cān ğulağına peyk-i 'adem peygāmı Āh kim geldi meded ğuşsa vü ğam hengāmı Ne 'aceb tiz geçer zevk ü ¹²⁰ sürür eyyāmı Olmadın nışf-ı nehārı irişür aħşāmı	Cān virüp hecr-ile 'Ulvī ¹²¹ olıcağ mürde-tenüm Tolıcağ şīven-i aħbāb-ile beytü'l-hazenüm Yazalar seng-i mezārumda bu ebyātı benüm Baña telkīn idicek oқыıyalar ¹²² bu suħenüm Ne 'aceb tiz geçer zevk ü ¹²³ sürür eyyāmı Olmadın nışf-ı nehārı irişür aħşāmı	Müseddes/ 5 bend		--/--/ --/--	Başlık: Müseddes-i 'Ulvī Fermāyed Raħmetü'llāhi 'Aleyh Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki bendlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.

¹⁰⁶ Bu mısra BRD'de müsemmenin birinci bendinin dördüncü mısraıdır.

¹⁰⁷ Ğamiyā: Raħmiyā BRD.

¹⁰⁸ bīdār: ğam-h'vār BRD.

¹⁰⁹ Bu mısra BRD'de müsemmenin altıncı bendinin beşinci mısraıdır.

¹¹⁰ Sırrumı: Sözümi BRD.

¹¹¹ Bu mısra BRD'de müsemmenin altıncı bendinin dördüncü mısraıdır.

¹¹² Bu mısra BRD'de müsemmenin altıncı bendinin ikinci mısraıdır.

¹¹³ iderin: iderem BRD.

¹¹⁴ Bu mısra BRD'de müsemmenin altıncı bendinin üçüncü mısraıdır.

¹¹⁵ didüm: meded BRD.

¹¹⁶ her bār: zinhār BRD.

¹¹⁷ didüm: meded BRD.

¹¹⁸ n'ideyin: yine UD.

¹¹⁹ tolu: tolu bir UD.

¹²⁰ ü: - İÜ.

¹²¹ Cān virüp hecr-ile 'Ulvī: 'Ulviyā derd ü ğam ile UD.

¹²² oқыıyalar: oқыıyağ UD.

¹²³ ü: - İÜ.

118 ^a	Hürremî	Gün gibi tâbân olup mihrün mücellâ sînede Bir gümüş âyine peydâ eyledi âb-gînede Nür-ı fer andan gelür hem çeşm-i 'âlem-bînede <i>Tâbiş ü germiyyet-i mihr-i cemâlütü sînede</i> <i>Âfitâb-ı 'âlem-ârâ 'aksidür âyînede</i>	Hürremî bî-çâre bunca nâle-i şeb-gîr ider Şubha dek vaşlın temennâ eyleyüp tezkîr ider Gör ne dir kâdr-ile şol kim âsumânda yir ider <i>Ol meh-i nâ-mihribâna 'âkıbet te'sîr ider</i> <i>Es'ad ekremiyyet-i mihr ü mahabbet sînede</i>	Tahmis/5 bend		---/--/ ---/--	Başlık: Gazel-i Es'ad Tahmîs-i Hürremî ¹²⁴ Sellema'llâh Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
118 ^a	Hürremî	Aşk bir şem'î fûrüzândur derûn-ı sînede Şevk bir pertev durur kim berx urur âyînede	Kime yanam yaqılâm süz-ı derûnı Hürremî Âteş-i 'aşk-ıla biryândur ciger de sîne de	Gazel/5 beyit		---/--/ ---/--	Başlık: Gazel-i Hürremî ¹²⁵ Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
118 ^b	Vahdetî	Eyledi Bâkî Efendi 'azm-i güller-i beka Luţf-ı Hâk olsun refiķi himmet-i merdân-ile	Vahdetî giryân olup ol dem didi târihîni Bu fenâdan Bâkî meyl itdi bekağa cân-ile	Kıt'a/4 beyit	Tarih	---/--/ ---/--	Başlık: Gazel-i Vahdetî Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. "Gazel" başlığıyla verilen bu şiir kıt'adır.
118 ^b	'Ubeydî	Hâzret-i Feyyâz-ı muţlak yâd-ı şâh-ı bî-zevâl Kıldı sultân Aĥmed î şâh-ı cihan bî-irtiyâb	'Ubedî ¹²⁶ tevfiķ olduķda didi târihîni Şâh-ı mülk-i Rûm sultân Aĥmed-i 'âlî-cenâb	Kıt'a/5 beyit		---/--/ ---/--	Başlık: Gazel-i 'Ubeydî "Gazel" başlığıyla verilen bu şiir kıt'adır.
118 ^b	Hâşimî	Feşâhat kişverinün ĥusrevinden Bâkî-i kâmil Kılup ĥâlî seririn ehl-i nazmı ĥodı mâtemde	İşidüp intikâlin Hâşimî dâ î didi târihîni ¹²⁷ Fenâya virdi cismi Bâkî kaldı ismi 'âlemde	Kıt'a/5 beyit	Tarih	---/--/ ---/--	Başlık: Hâşimî Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
118 ^b	'İzzetî	Mîr-i şadr-i 'ulemâ ĥâzret-i 'Abdü'l-bâkî Zîb-i fażl ü hüneritutmış idi âfâķı	Hâtif-i ĥayb didi 'İzzetiya târihîni Şadr-ı cennetde mü'ebbed ola dâ'im Bâkî	Nazm/4 beyit	Tarih	---/--/ ---/--	Başlık: Gazel-i Bâkî Efendi Bu şiir 'İzzetî'nindir.
118 ^b	?	Cân [u] dilden meyl idüp Bâkî ĥuzûr-ı ĥâzrete Gitmege ĥâzırlanurken oldı nâ-geh muĥtażar	Kendüye ol dem ĥiţâb idüp dimiş târihîni Eyledün Bâkî bugün bu dehr-i fâniden sefer	Kıt'a/2 beyit	Tarih	---/--/ ---/--	Başlık: Başlık yoktur. 'İzzetî'nin şiirinin hemen ardından istinsah edildiğinden ilk bakışta onun devamı gibi algılanmaktadır.
119 ^a	Ebu's- su'ud Efendi	Belki cümle heykel-i eflâk u evzâ'-ı nücûm 'Âlemün şekl-i fenâsın resp ider ¹²⁸ hey'et gibi ¹²⁹	Sâķi-i devrân baķa bir bâde nüş itdürdi kim Üstine câm-ı ecel içsem gelür şerbet gibi ¹³⁰	Kaside/13 beyit		---/--/ ---/--	Başlık: Ve minhü Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki beyitlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.

¹²⁴ Bu şairin mahlası mecmuada şeklinde yazılmıştır.

¹²⁵ Bu şairin mahlası mecmuada şeklinde yazılmıştır.

¹²⁶ 'Ubedî: 'Ubeydî kelimesi vezin gereği 'Ubedî olarak okunmuştur.

¹²⁷ Vezin hatalıdır.

¹²⁸ resp ider: bildürür ESEN.

¹²⁹ Bu beyit ESEN'de 36. beyittir.

¹³⁰ Bu beyit ESEN'de yoktur.

119 ^a	Dervîşî	Hakim-i muflakun olmazsa ger bir işde takdiri Müfid olmaz hezâr erbâb-ı 'akluñ re'y ü tedbiri	Sa'âdet ister-iseñ ehl-i teslim ü tevekkül ol Kabül it cân-ile Dervîş pend-i Hazret-i Pir'i	Kaside/9 beyit	---/---/ ---/---	Başlık: Kaşide-i Dervîşî
119 ^b	'Abdî	Muhaqqakdur dilâ nesh olmaz anuñ naqş u tahrîri Degül mümkün ezel ahkâmınun tebdil ü tağyîri Bu iki mışra'ı zibâ dimiş 'ariflerün pîri <i>Hakim-i muflakun olmazsa¹³¹ ger¹³² bir işde takdiri Müfid olmaz hezâr erbâb-ı 'akluñ re'y ü tedbiri</i>	Dilâ ger 'âkıl iseñ iz'ân u te'emmül ol ¹³³ Şonun gör nâzır-ı ahvâl-i erbâb-ı taħammül ol Cefâya sabr idüp ' Abdî gibi şâhib-taħammül ol Sa'âdet ister iseñ ehl-i teslim ü tevekkül ol <i>Kabül it cân-ile Dervîş¹³⁴ pend-i Hazret-i Pir'i¹³⁵</i>	Tahmis/5 bend	---/---/ ---/---	Başlık: Kaşide-i Dervîşî Tahmîs-i 'Abdî
119 ^b	Yaḥyâ	Bu 'âşık-ı bîmâra raḥm eyle benüm rûḥum Bu derde giriftâra raḥm eyle benüm rûḥum	Yaḥyâ saña 'âşıkdur bir yâre muvâfıkdur ¹³⁶ Zûlm eyleme yazıkdur raḥm eyle benüm rûḥum	Gazel/5 beyit	--/---/ --/---	Başlık: Gâzel-i Yaḥyâ
120 ^a	Ḥamîdî	Zâhidâ gönlüm benüm yâr ister aḡyâr istemez Yârdan ḡayrı daḡı 'âlemde deyyâr istemez	'Âşık-ı gülzâr-ı Ḥayy-ı lâ-yemüt olmuş-iken Andelîb-i dil Ḥamîdî ḡayr gülzâr istemez	Gazel/7 beyit	---/---/ ---/---	Başlık: Gâzel-i Ḥamîdî Sellemâ'llâh
120 ^a	Ḥayâtî	Gönlümün Manşûr[ı] çünkimzulfünî idindi dâr Ya'ni Manşûr olmayan zulfünde ber-dâr istemez	Çün lebün âb-ı ḡayâtıdur Ḥayâtî gönlümün Bu Nesîmî senden özge <i>leyse fi'd-dâr</i> ¹³⁷ istemez	Gazel/5 beyit	---/---/ ---/---	Başlık: Nazîre-i Nesîmî Raḡmetu'llâhî 'Aleyh ¹³⁸ Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
120 ^a	Sinânî	Oḡunur şuhur ¹³⁹ cemâlünde ḡaḡun reyḡânî ḡaḡ Ḥâller yir yir aña benzer ol(i)müşdur nuḡaḡ	Seyl-i eşküm tolanur Bağdâd-ı küyn şubḡ [u] şâm Ey Sinânî muḡtaribdür ḡa'r-ı dilden cüy-ı Şaḡ	Gazel/5 beyit	---/---/ ---/---	Başlık: Gâzel-i Sinânî Raḡmetu'llâhî ['Aleyh] Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
120 ^b	Kerîmî	Bî-ḡamdi'llâh umarken ḡurre-i ḡurreñden istiḡbâl Ṭulû' idüp sa'âdet maşrıḡından bedr olup fi'l-hâl	Devâm-ı devletün dergâh-ı Ḥaḡ'dan olalar râcün ¹⁴⁰ Ser-â-ser âdem ü ḡâtem-i dün-ı ehl-i sırr [u] ḡâl	Kaside/29 beyit	---/---/ ---/---	Başlık: Kaşide-i Kerîmî Efendi ¹⁴¹ Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.

¹³¹ olmazsa: olmaz ise DÇ.

¹³² ger: - DÇ.

¹³³ Vezin hatalıdır.

¹³⁴ Dervîş: Dervîş bu DÇ.

¹³⁵ Bu beyit DÇ'de 9. beyittir.

¹³⁶ yâre muvâfıkdur: yâr-ı muvâfıkdur TYD.

¹³⁷ Beyitte kısmen iktibas edilen bu sözün tamamı "Leyse fi'd-dâr ḡayruhu deyyâr." şeklindedir. "Evde ev sahibinden başka kimse yok." (Şihyeva, 2007: 191) anlamına gelir.

¹³⁸ Raḡmetu'llâhî 'Aleyh: Mecmuada Rḡ kısaltması ile yazılmıştır.

¹³⁹ Bu kelime mecmuada şeklinde yazılmıştır.

¹⁴⁰ râcün: "râci'un" kelimesi vezin gereği "râcün" şeklinde yazılmış ve okunmuştur.

¹⁴¹ Bu başlık mecmuada şeklinde, şairin mahlası "Kâmî" okunacak tarzda yazılmıştır ancak 22. beyitte geçen "Kerîmî ḡiffet-i 'aḡl-ıla yazma bulduḡun ḡarfi" dizesinde mahlasın Kerîmî olduğu görülmüştür.

122 ^a	Kāmī	Erbāb-ı 'aşka tır-i müjeh bā'ış-i katıl Dil kan akitdi tığün-ile dem-be-dem çü Nıl Dermānde oldı pādīşehüm bu ten-i 'alil <i>Sinemde zaḥmuḡ içre ḫuran penbe-i fetil</i> <i>Şol yāsemīne döndi ki qorlar qaranfüle</i>	Kāmī şarāb-ı 'aşk-ıla zevki olur gül eylese ¹⁴² Dağıtsa zülfini o şanem bāğda sünbül eylese ¹⁴³ Meclisde söz [ü] sāz idicekbülbül eylese Bākī çemende şīşe-i mey kulkul eylese <i>Mutrib terāne başlıyacaḡ uysa bülbüle</i>	Tahmis/2 bend		--./--./ ---./---	Başlık: Ve minhü Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. 120 ^b 'den 122 ^a 'ya atlanmış olmasından ötürü tahminin ilk üç bendinin mecmuada eksik olduğu anlaşılmaktadır.
122 ^a	Ālī	Süzülsün çeşm-i mestüj devlet-i bī-dār ¹⁴⁴ görsünler Bozılsun bend-i zülfüj bendeler dīdār ¹⁴⁵ görsünler Çözilsün dügmeler mir'āt-i pür-envār ¹⁴⁶ görsünler <i>Çıkar pīrāhenüj tā kudret-i Settār¹⁴⁷ görsünler</i> <i>Meded rūḫ-ı muşavver nic' olurmuş bāri görsünler</i>	O meh-rū baht-ı Ālī gibi ġaddār olmak istermiş Kırup 'aşıkların cellād-ı ḫün-ḫVār olmak istermiş Kerem semtinden el çekmiş sitemkār olmak istermiş <i>Muḫaşşal zulme meyl itmış cefākār olmak istermiş</i> <i>Yitişsünler meded üftādeler yalvarı görsünler</i>	Tahmis/5 bend		---/---/ ---/---	Başlık: Tahmīs-i 'Alī Efendi Sellema 'llāh Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki bendlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
122 ^b	Bākī	Geşt ü ¹⁴⁸ güzār-ı bāğ ne hoşdur nigār ile Bir nev-reside ḡonca-dehen gül-'izār ile Çün tazelendi gülşen-i 'ālem bahār ile <i>Hoşdur çemende seyr idelüm tāze yār ile</i> <i>Tā düşmenüj yūregi yana tāze yār-ile</i>	Gül gibi şi'r-i Bākī 'ye her dem ¹⁴⁹ kulaḡuḡ ur Derd-i derünü bülbül-i şürīde-ḫāle şor Çık bir kenāra zevraḡ-ı cām-ile geç otur ¹⁵⁰ <i>Şun la'l-i cān-fezāyi¹⁵¹ Selīm'e şehā k'olur¹⁵²</i> <i>Yāruḡ şafā-yı vuşlatı būs u kenār¹⁵³-ile</i>	Tahmis/8 bend		--./--./ --./--	Başlık: Gāzel-i Selīm Tahmīs-i Bākī Efendi Kuddise Sırrıhu 'l-'Azīz
123 ^a	Şānī	Ḥayl-i 'uşşākı budur dizdügi cānān şaf şaf Geçtürür 'askerini gözden o sultān şaf şaf	Ḳavm-i aḡyārı helāk eyledi Şānī bir bir Kırdı küfr ehlini güyā şeh-i merdān şaf şaf	Gāzel/6 beyit		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Gāzel-i Şānī Raḡmetu 'llāhi ['Aleyh]

¹⁴² Vezin hatalıdır.

¹⁴³ Vezin hatalıdır.

¹⁴⁴ bī-dār: bī-dārı GAD.

¹⁴⁵ dīdār: dīdārı GAD.

¹⁴⁶ envār: envārı GAD.

¹⁴⁷ Settār: Settār'ı GAD.

¹⁴⁸ ü: - İÜ.

¹⁴⁹ her dem: bir dem BAD.

¹⁵⁰ Bu mısra BAD'da "Gel bir kenāra meclis-i mihr ü vefāyı ḡur" şeklindedir.

¹⁵¹ la'l-i cān-fezāyi: la'lin cān-fezāyi İÜ.

¹⁵² k'olur: vü gör İÜ.

¹⁵³ būs u kenār: büse kenār İÜ.

123 ^a	Bâkî	Müje haylin dizer ol ğamzesi ¹⁵⁴ fettân şaf şaf Güyyâ ¹⁵⁵ cenge girer ¹⁵⁶ nîze-güzârân şaf şaf	Ķadrüñi seng-i muşallâda bilüp ey Bâkî Türup el bağlayalar Ķarşuña yârân şaf şaf ¹⁵⁷	Gazel/7 beyit		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Ķazel-i Bâkî Nazîre-i Şânî Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki beyitlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
123 ^a	Nişânî	Didüm ol yüzde nedendür haţ-ı reyhân şaf şaf Didi böyle yazılır âyet-i Ķur'ân şaf şaf	Bir gün ¹⁵⁸ ola ki el üzre götürüp ey Nişânî Gide tâbütuñ öñince nice yârân şaf şaf ¹⁵⁹	Gazel/7 beyit		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Ķazel-i Nişânî Nazîre-i Eyzan Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki beyitlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
123 ^b	'Ulvî	Devr idüp 'arız-ı yâri haţ-ı reyhân şaf şaf Yazdılar berg-i güle âyet-i Ķur'ân şaf şaf	Rüz-ı mâtem irişüp mâh-ı muharrem geldi Şerhalar sine-i 'Ulvî 'de firâvân ¹⁶⁰ şaf şaf	Gazel/5 beyit		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: 'Ulvî
123 ^b	Ümîdî	Dizilür Ķarşuña erbâb-ı dil ü cân şaf şaf Ka'be'ye Ķarşu türur ehl-i Ķicâzân şaf şaf	ÖliceĶ halk cenâzem getirüp baş üzre Ey Ümîdî düşeler öñüme yârân şaf şaf ¹⁶¹	Gazel/5 beyit		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Ķazel-i Ümîdî Nazîre-i Eyzan Bu gazel ÜD'de 6 beyittir.
123 ^b	Refîķi	Nazarına dizer 'uşşâķını cânân şaf şaf Çeşm-i nâz-ile ider anları seyrân şaf şaf	Ķara sin içre yatur bende Refîķi dirler Gele Ķur'ân oķuya üstüme yârân şaf şaf	Gazel/7 beyit		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Ķazel-i Refîķi Nazîre-i Eyzan Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
123 ^b	Kânî	Dil şarâb u 'aşķ nüşında şafâ bu câm pes Sâķiyâ la'l-i lebün zevķi bize in'âm pes	Kânîyâ ruhsârî yârün bir tecelli-i şuhufdur ¹⁶² Meh yüzi maħcübına güyâ şaçdı şâm pes ¹⁶³	Gazel/5 beyit		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Ķazel-i Kânî ¹⁶⁴ Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
123 ^b	?	Devlet oldur ki hâşıl ola Ķaruñdan La'net şu devlete ki hâşıl ola Ķaruñdan ¹⁶⁵		Müfred		Vezni belirleneme miştir.	Başlık: Başlık yoktur.

¹⁵⁴ ğamzesi: ğamze-i BAD.

¹⁵⁵ Güyyâ: Güyâ İÜ.

¹⁵⁶ cenge girer: cenge türur BAD.

¹⁵⁷ Bu beyit BAD'da 9. beyittir.

¹⁵⁸ Bir gün: Bir zamân İÜ.

¹⁵⁹ Bu beyit MN'de 6. beyittir.

¹⁶⁰ firâvân: olan İÜ.

¹⁶¹ ÜD'de bu beyitten önce *Seni seyr itmek için râh-ı ser-i küyüñda / Şeķl-i sâ'ilde türur eşķ-i yetimân şaf şaf* beyti yer almaktadır.

¹⁶² Vezin hatalıdır.

¹⁶³ Vezin hatalıdır.

¹⁶⁴ Mecmuada "Ķazel-i Kânîyâ" şeklinde yazılmıştır.

¹⁶⁵ Vezin hatalıdır.

125 ^a	'Ahdî	İşitdi nükte-i la'lin o verd-i handānuñ Açılmadı alınup goncesi gülistānuñ	Hezārî 'Ahdî gibi yaqasuz qoduñ ey gül ¹⁶⁶ Nesīm çāk ideli gonceveş giribānuñ	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Nazîre-i 'Ahdî Raḥmetu'llāhi 'Aleyh Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki beyitlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
125 ^a	Yahyā	Dil-i maḥzūnumu bir dem tesellî itseñ olmaz mı Tūtalum düşmenüñ oldum müdarā itseñ olmaz mı	Güneş gibi irişüp āsumāna āsitānuñdan Bugün 'İsā gibi Yahyā'yı ihyā itseñ olmaz mı	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Yahyā Kudde Sırrıhu Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
125 ^a	Şanî	Göñül mir'atini şüfi mücellā itseñ olmaz mı Cemāl-i yāri bu yüzden temāşā itseñ olmaz mı	Niçe demdür yatur ḥāmūş tūñi-i dil-i Şanî Lebüñ qandini şunsañ anı ihyā itseñ olmaz mı	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Nazîre-i Şanî Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
125 ^a	'Azmî	Bir şanem 'aşkı-yile olmasañ ey dil me'nūs Gūşuñ girmez-idi zemzemehā-yı nākūs	Fazl-ı Ḥāk'dur saña ḥādî 'amel [ü] tātati ko 'Azmîyā olma yūri fazl-ı Ḥudā'dan me'yūs	Gazel/9 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i 'Azmî Sellema'llāhi 'Aleyh Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
125 ^b	Re'īsî	Ey perî ḥāk-ile yeksān eyleyen sensüñ meni Kākülün gibi perişān eyleyen sensüñ meni	Ruḥlaruñla gözlerüm yaşını deryā eyleyüp Çün Re'īsî 'ışka miḥmān eyleyen sensüñ meni	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Re'īsî Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
125 ^b	İshāk	Mübtelā-yı derd-i hicrān eyleyen sensüñ meni ¹⁶⁷ 'Āşık-ı bî-şabr u sāmān eyleyen sensüñ meni ¹⁶⁸	Ḥāme-i luḥfuñla İshāk nāmını ¹⁶⁹ evvel yazup Defter-i 'uşşāka 'unvān eyleyen sensüñ meni ¹⁷⁰	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i İshāk Raḥmetu'llāhi 'Aleyh
125 ^b	'Amrî	Öldürüp ḥāk-ile yeksān eyleyen sensüñ meni ¹⁷¹ Çanlu yaşum içre ğaltān eyleyen sensüñ meni ¹⁷²	Kim aḥardı ¹⁷³ bülbülün güyālın gül olmasa 'Amrî'yem ¹⁷⁴ nazm-ile destān eyleyen sensüñ meni	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Nazîre-i Gazel-i 'Amrî Raḥmetu'llāhi 'Aleyh Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki beyitlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
125 ^b	Murādî	Ehl-i sırruñ ne bilür nüktesini kāl ehli Kimse ḥall itmez anı olmyacak ḥāl ehli	Ey Murādî irilür faqr-ile 'āleme kim Anı düşünde de seyr idemez iqbāl ehli	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Murādî Sellema'llāh

¹⁶⁶ Bu mısra AD'de "Hezārî yaqasuz qoduñ 'Ahdî gibi ey gül" şeklindedir.

¹⁶⁷ meni: beni İD.

¹⁶⁸ meni: beni İD.

¹⁶⁹ nāmını: adını İD.

¹⁷⁰ meni: beni İD.

¹⁷¹ meni: beni AMD.

¹⁷² meni: beni AMD.

¹⁷³ Kim aḥardı: Kimler aḥlar İÜ.

¹⁷⁴ 'Amrî'yem: 'Amrî'ye AMD.

127 ^a	Nizâmî	Beni yâ Rab yine sen milket-i cânâna ilet Mür-ı mazlûmı güzergâh-ı Süleymân'a ilet	Şâd olsun dir isey rûhı Nizâmî 'nün eger ¹⁷⁵ Haber-i zülfini gel mülk-i Karamân'a ilet ¹⁷⁶	Gazel/5 beyit	..- / ..- / ..- / ..-	Başlık: Gazel-i Nizâmî Rahmetu'llâhi 'Aleyh ¹⁷⁷ Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki beyitlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
127 ^a	Mu'îdî	İy şabâ ¹⁷⁸ nâme-i şevküm yûri cânâne ilet Murğ-i dil-haste selâmın gül-i handâne ilet	Rûm'dan varma tehî-dest varur-isey 'Acem'e Gel Mu'îdî gazeliyyâtını Selmân'e ilet	Gazel/5 beyit	..- / ..- / ..- / ..-	Başlık: Nazîre-i Mu'îdî Rahmetu'llâhi 'Aleyh ¹⁷⁹
127 ^a	Nev'î	Seni erbâb-ı dil kâdrin bilür bir dilsitân dirlir Esîr-i halka-i bezm-i şafâ-yı 'ârifân dirlir	Temennâ-yı kenâr eylerse Nev'î bahr-i lutfundan N'ola deryâ-yı ihsânun efendim ¹⁸⁰ bî-kerân dirlir	Gazel/5 beyit	--- / --- / --- / ---	Başlık: Gazel-i Nev'î Rahmetu'llâhi 'Aleyh ¹⁸¹ Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki beyitlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
127 ^b	Cinânî	Derdâ ki tâb-ı hecr-ile dil nâ-tüvân olup Kaldum esîr-i bend-i belâ-yı cihân olup ¹⁸² La'l-i ğam-ile didelerüm dür-feşân olup Bâğ-ı cihânda cûy-ı sirişküm revân olup <i>Bir serv besledüm niçe yıl bâğbân olup</i> <i>Ser-keşlik itdi ol dahı dâmen-keşân olup</i>	Nağl-i kad-i bülendine ¹⁸³ irmez ham-ı kemend Mâ'il degül esîrine ol şûh-ı şeh-levend ¹⁸⁴ Şandum ki sâyesinde olam ben de ercümend Sa'y eyleyüp mişâl-i Cinânî -i müstemend ¹⁸⁵ <i>Bir serv besledüm niçe yıl bâğbân olup</i> <i>Ser-keşlik itdi ol dahı dâmen-keşân olup</i>	Tesdis/ 5 bend	-. / -. / -. / -. /	Başlık: Müseddes-i Cinânî Rahmetu'llâhi 'Aleyh ¹⁸⁶ Şiirin nazım şekli tesdistir.
127 ^b	Husrevî	Yeşiller giydüğünce tûfi-i güyâya benzersün Siyeh-püş olduğunça Ka'be-i 'ulyâya benzersün	O gül-ruhsârı vaşf itdün 'aceb rengin edâlarla Sözünde Husrevâ sen bülbül-i şeydâya benzersün	Gazel/5 beyit	--- / --- / --- / ---	Başlık: Gazel-i Husrevî Rahmetu'llâhi 'Aleyh

¹⁷⁵ Bu mısra İÜ'de "Şâd olsun eger rûh-ı Nizâmî dir isey" şeklindedir.

¹⁷⁶ Bu mısra PBM'de "Bu Kemâl'ün yûri şîrini Karamân'a ilet" şeklindedir.

¹⁷⁷ Rahmetu'llâhi 'Aleyh: Mecmuada Rĥ kısaltması ile yazılmıştır.

¹⁷⁸ İy şabâ: Bu ifade mecmuada şeklinde yazılmıştır.

¹⁷⁹ Rahmetu'llâhi 'Aleyh: Mecmuada Rĥ kısaltması ile yazılmıştır.

¹⁸⁰ efendim: efendi ND.

¹⁸¹ Rahmetu'llâhi 'Aleyh: Mecmuada Rĥ kısaltması ile yazılmıştır.

¹⁸² Bu mısra İÜ'de "Kaldum esîr-i bend-i belâ-yı cihân içre revân olup" şeklindedir.

¹⁸³ kad-i bülendine: bülend-i kaddine CD.

¹⁸⁴ şeh-levend: dil-pesend CD.

¹⁸⁵ Bu beyit mecmuada "Çok sa'y eyleyüp mişâl-i Cinânî-i müstemend" şeklindedir.

¹⁸⁶ Rahmetu'llâhi 'Aleyh: Mecmuada Rĥ kısaltması ile yazılmıştır.

128 ^a	Mānī	Åh kim bilinmedi bī-şabr u ¹⁸⁷ sāmān olduĖum Rāh-ı 'aşk-ı yārda hāk-ile yeksān olduĖum Olmadı ma'lūmı yārūy ¹⁸⁸ zār u nālān ¹⁸⁹ olduĖum Bilmedi la'l-i lebinden mest ü hayrān olduĖum Yüzüme bakmaz ne bilsün yār giryān olduĖum Hātırum şormaz neden anlar perişān olduĖum	Māniyā ol şeh beni 'aşkında nālān anlamaz ¹⁹⁰ Haste-i miñnet esīr-i derd-i hicrān anlamaz ¹⁹¹ Çāk beni böyle zebūn u zār ¹⁹² u giryān anlamaz ¹⁹³ Hātırum mañzūn olup göñlüm perişān anlamaz ¹⁹⁴ Yüzüme bakmaz ne bilsün yār giryān olduĖum Hātırum şormaz neden anlar perişān olduĖum	Tesdis/ 5 bend		..-/-..-/ -..-/-..-	Başlık: Müseddes-i Mānī Sellema'llāh Şiirin nazım şekli tesdistir.
128 ^a	Emrī	Hātı-ı sebz ol şanemūy la'l-i güher-bārında Beñzer ol ¹⁹⁵ tūfiye sūkker tuta minkārında	Vaşf-i haddūy yazalı deftere Emrī okıyan Gül koñusun ¹⁹⁶ işidür defter-i eş'ārında	Gazel/5 beyit		..-/-..-/ -..-/-..-	Başlık: Gazel-i Emrī Bu gazel ED'de 6 beyittir.
128 ^b	Miyānī	Çün 'aşığ olmaduñ ta'n eyleyüp baña n'idersün sen Görüp ben 'aşığ-ı ġamnāki ağlarken gülersün sen Ta'acçub eyleyüp añvālūme başuñ şalarsuñ sen Naşihat baña şimdi kār ider mi zann idersün sen <i>Gel ey nāşih ko pendi hāl-i dilden bī-ñabersün sen</i> <i>Beni divāne kıldı ol perī bilmem ne dirsün sen</i>	Helāk itmek muqarrerdür beni hecr-ile cānānum Miyānī fikr(i) ile kılca kıldı çıñmaġa cānum Miyānī kılmadı derd-ile 'ālemde dermānum Hemān Allāh'a kalmışdur benüm hāl-i perişānum <i>Gel ey nāşih ko pendi hāl-i dilden bī-ñabersün sen</i> <i>Beni divāne kıldı ol perī bilmem ne dirsün sen</i>	Tesdis/ 5 bend		---/---/ ---/---	Başlık: Müseddes-i Miyānī Rañmetu'llāhi 'Aleyh Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. Şiirin nazım şekli tesdistir.
128 ^b	Muñibbī	Pend gūş itme dilā alma ele 'ār etegin Ko ne dirlerse disünler dutaġor yār etegin	Ey Muñibbī benī-Ādem'de vefā kalmadı hiç Sen de Mecnūn şıfatın ¹⁹⁷ tūt yūri taġlar etegin	Gazel/5 beyit		..-/-..-/ -..-/-..-	Başlık: Gazel-i Muñibbī
129 ^a	Sā'ī	Fenn-i 'aşkuñda göñül tıflını üstād ideyin Bī-sütūnda leb-i Şirīn'ūñe Ferhād ideyin Çevirüp başuma cān murġını āzād ideyin Rāh-ı küyuñda tenüm hākini ber-bād ideyin <i>Bunca feryādum işitdūy dimedūy dād ideyin</i> <i>Sen ki dād itmeyesün ben kime feryād ideyin</i>	Bir gice hasret-ile Sā'ī -i zār-ı ġamġın Kūy-ı yāri tolanup eyler-iken āh u enīn 'Arz-ı hūsn eyledi bir güşeden ol māl-cebīn Aġlayup düşdüm ayaġına didüm ben miskīn <i>Bunca feryādum işitdūy dimedūy dād ideyin</i> <i>Sen ki dād itmeyesün ben kime feryād ideyin</i>	Tesdis/ 5 bend		..-/-..-/ -..-/-..-	Başlık: Müseddes-i Sā'ī Sellema'llāh Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. Şiirin nazım şekli tesdistir.

¹⁸⁷ u: - İÜ.

¹⁸⁸ Olmadı ma'lūmı yārūy: Olmadı yārūy yolında İÜ.

¹⁸⁹ nālān: tālān İÜ.

¹⁹⁰ anlamaz: eylemez İÜ.

¹⁹¹ anlamaz: eylemez İÜ.

¹⁹² zār: zūr MAD.

¹⁹³ anlamaz: eylemez İÜ.

¹⁹⁴ anlamaz: eylemez İÜ.

¹⁹⁵ ol: o ED.

¹⁹⁶ koñusun: koñusun ED.

¹⁹⁷ Sen de Mecnūn şıfatın: Sen dañı Mecnūn-şıfat MUD.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ NADİR ESERLER KÜTÜPHANESİ T743 NUMARADA KAYITLI
ŞİİR MECMUASININ (91^a-141^b) MESTAP'A GÖRE TASNİFİ – AYGÜL KURT-GÜLAY
KARAMAN

129 ^a	Hamdî	Görüp güller 'izârûn ey semen-simâ kulağ çekdi Benefşe haft-ı 'anber-bârûna cânâ kulağ çekdi	Zekâ-yı tıfl-ı tab'um fâş olaldan 'äleme Hamdî Bu mekteb-hânece çok h'vâce-i dâna kulağ çekdi	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Hamdî Raḥmetu'llâhi 'Aleyh ¹⁹⁸ Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
129 ^b	Hâşimî	Dime vişâl fırsat-ı eyyâma bağıldur Hübânı şayd şöhret-ile nâma bağıldur Açmak o şühî bâde-i gül-fâma bağıldur İrmek murâda bir seh(i)l ârâma bağıldur Yârûn vişâli el virür iqdâma bağıldur Elbette feth-i bâb olur ibrâma bağıldur	Var küy-ı yâre anda idün mesken [ü] maḥal Cânun çıkınca bekle kapusunu gitme gel İkdâm imiş vişâl-i nigâra hemân 'amel Duydî kapuyı Hâşimî açmaz ko bir seh(i)l Yârûn vişâli el virür iqdâma bağıldur Elbette feth-i bâb olur ibrâma bağıldur	Müseddes/ 5 bend		--/---/ --/---	Başlık: Müseddes-i Hâşimî Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
129 ^b	Ulvi	Hağ bu kim özge şafâ yok mı mey-i hamrâda Olsa ¹⁹⁹ meclisde huşûşâ o gül-i ra'nâ da	Sâyeveş hâke düşersem ne 'aceb ey Ulvi Oldı ²⁰⁰ bir serv-i hürâmâna gönül üftâde	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i 'Ulvi Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki beyitlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
130 ^a	'Adli	Yok durur zulme rızâmuz 'adle biz mâ'illerüz Gözlerüz Hağğ'ın rızâsın emrine kâ'illerüz	Püte-i 'aşk içre 'Adli kâl idelden kalbümüz Gill ü gışdan hâliyüz 'alemde şâfi-dillerüz	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Sulṭân Meḥmed Hân 'Adli
130 ^a	Himmetî	Hağret-i sulṭân-ı 'adlün kavline kâ'illerüz Sâlik-i râh-ı Hağuz elbet bende-i mâ'illerüz ²⁰¹	Şâm u Bağdâd'a varup 'adl-ile âbâd eylerüz Himmetî şahdan şafâyı çünki biz sâ'illerüz	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Nazîre-i Himmetî Raḥmetu'llâhi 'Aleyh Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
130 ^a	Bicân	La'lün saña hâtemdür şevketle Süleymân ol İyş ile neşâf-ile çün Âşaf-ı devrân ol	Bu dünyeye-fâniye meyl itme şağın Bicân Bağ nağş u nigârına nağğâşına hayrân ol	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Bicân Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
130 ^b	Rûhî	Gelmez o şühdan vefâ kim revîşi yaman ola Âşıkâ eyleyüp cefâ gayrıya mihrîbân ola	Rûhî 'ye dir o gonca-fem bülbül-i gülşen-i elem Kaşdı budur ki dem-be-dem işi anuğ fiğân ola	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Rûhî Nazîre-i Bâkî
130 ^b	Bâkî	Müşkil imiş ki dil-rübâ tıfl ola dilsitân ola Âşık-ı zâr u mübtelâ pîr ola nâ-tüvân ola	Bâkî 'ye sâkiyâ ferâh vir ki ²⁰² fenâ bula terağ Şol meyi şun ki bir kadeğ pîr içe nev-cevân ola	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Bâkî Efendi

¹⁹⁸ Raḥmetu'llâhi 'Aleyh: Mecmuada Rḥ kısaltması ile yazılmıştır.

¹⁹⁹ Olsa: Ola UD.

²⁰⁰ Oldı: Düşdi İÜ.

²⁰¹ Vezin hatalıdır.

²⁰² vir ki: virse İÜ.

130 ^b	Adlı	Hayf ola pîr-i nâ-tüvân mürteşi-i zamân ola Hırş [u] tama'la her zamân mübtezel-i cihân ola	Adlı -i 'adl-perverüz dâver-i dâd-güsterüz Bu sözi arja söyle zor aňlaya nüktedân ola	Gazel/5 beyit	.../.../ .../.../	Başlık: Nazîre-i 'Adlı Meħmed Hân
130 ^b	Vahdeti	Hayf degül mi şahumuz câ'iz ide tebâhumuz Kadd dü-tâ vü âhumuz fir ola hem kemân ola ²⁰³	Vahdeti yâ murâdumuz nür ide hep sevâdumuz Zıkr olunursa adumuz sırr-ı süħan 'ıyân ola	Gazel/5 beyit	.../.../ .../.../	Başlık: Nazîre-i Vahdeti Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki beyitlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
130 ^b	Dem'i	Caħim-i hecr içinde yirümi nâr eyleyen tãli' Cinân-ı vuşlata göz irmeyüp zâr eyleyen tãli'	Ne şanlar ağlada daħı şağa 'âlemde ey Dem'i Beni bu rãh-ı 'aşķ içre dil-efgâr eyleyen tãli'	Gazel/5 beyit	.../.../ .../.../	Başlık: Gazel-i Dem'i Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
131 ^a	?	Türke şordum anı didi e be hey bâyum âdem Ne idüp ²⁰⁴ n'eyleyeyüm derd-ile kâldum pür-nem	Sevdüğüm çünki senüğle sevimiz var ezeli Seni kimden şorayın söyle güzeller güzeli	Mesnevi/7 beyit	.../.../ .../.../	Başlık: Ve minhü Eyzan Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
131 ^a - 131 ^b	Muhyi	Gel ey dil cây-ı rãhat şanma bu dehr-i ġam-âbâdı Binâ bünyâdın urma bu fenâ mülkinde şeddâdı Ne geğer dur nazar kıl âsiyâb-ı çarħ-ı bî-dâdı Ėidâ itmiş durur gendüm yirine âdemî-zâdı Niçe serverlerüň ancaķ kâlıpdur şimdi bir adı Muħaķķaķ aňladıu çün Seyyidü'l-kevneyne kâlmadı <i>Şağa bâķi kâlır şanma bu çarħ hep bünyâdı</i> ²⁰⁵ <i>Fenâ sengiyle urmuşdur binâsın bunun üstâdı</i>	Olursuň devlet-ile ger ser-â-ser 'âleme sulţân Hulâşa pençe-i řire Haleb'den yok durur dermân Şular kim 'âleme olmuşlar yedi şah-ı 'âlî-şân ²⁰⁶ Yaturlar cür'aveş ġaķ içre şimdi bî-ser ü sãmân Bu miħnet-ġanede 'âķıl olan hiç ola mı şâdân Nice mâ'il olur Muhyi cihâna bilmezsin insân <i>Niçe şah-ı felek-rif'at olupdur ġaķ-ile yeksân</i> <i>İrişdürse kiři Zâti yiridür göge feryâdı</i>	Tesmin/5 Bend	.../.../ .../.../	Başlık: Tercî-i Bend-i Muhyi Sellema'llâh Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. Başlıkta "Tercî-i Bend" ifadesi vardır ancak şiirin nazım şekli tesmindir.
131 ^a	Zâdi	Meclis-i 'ırfânda 'âlim ü kâmil ²⁰⁷ Yirini bilür tedebbür ider ²⁰⁸	Lâ ya 'rifü zü'l-fazlü illâ zevühü ²⁰⁹ Zâdi kâlbümüzi tenevvür ider	Kıt'a/12 beyit	.../.../.../	Başlık: Gazel-i Zâdi Ėüft "Gazel" başlığıyla verilen bu şiirin nazım şekli kıt'adır. Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
131 ^b	Zuhuri	Dilâ zevķ al belâdan çün görürsün çarħ-ı gerdânu Leked-küb cefâ itmekdedür erbâb-ı 'ırfânı	Erâzil nazm-ı pâķ ü nükte-irengin-ile n'eyler Ne alsun kür-ı mâder-zâd olan kuħl-ı Şifâhân'ı	Kaside/5 beyit	.../.../ .../.../	Başlık: Nazîre-i Zuhuri der-Haķķ-ı Resûlü'llâh Şalla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem ²¹⁰

²⁰³ Bu beyit VD'de gazelin 4. beytidir.

²⁰⁴ Ne idüp: Bu ifade mecmuada şeklinde yazılmıştır.

²⁰⁵ Vezin hatalıdır.

²⁰⁶ Vezin hatalıdır.

²⁰⁷ Vezin hatalıdır.

²⁰⁸ Vezin hatalıdır.

²⁰⁹ Vezin hatalıdır.

²¹⁰ Şalla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem: Mecmuada 'Am. kısaltması ile verilmiştir.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ NADİR ESERLER KÜTÜPHANESİ T743 NUMARADA KAYITLI
ŞİİR MECMUASININ (91^a-141^b) MESTAP'A GÖRE TASNİFİ – AYGÜL KURT-GÜLAY
KARAMAN

							Mecmuadaki kopukluk ve atlamalardan dolayı eksik kalmış bir kaside olduğu değerlendirilmiştir.
132 ^a	Nüşî	Geldi zamân-ı 'ıyş ü şafâ mevsim-i tarab Dür olmasun elün'den ebed câm-ı hoş-güvâr	Hem-vâre câm-ı devleti ber-kâm Nüşiyâ Peyveste kaşr-ı 'izzet ü iclâli pâ-y-dâr	Kaside/12 beyit		--/--/-- --/--/--	Başlık: Ve minhü Eyzan
132 ^a	Nüşî	Dil-ber odur ki dâ'imâ şüh ola şivekâr ola Gonce-i la'li dil-güşâ kendüsi ²¹¹ gül-'izâr ola	Nüşî' ye nukl-i cân ola 'ıyş-ile şâd-mân ola Sâkı-i nev-cüvân ola bâde-i hoş-güvâr ola	Gazel/5 beyit		--/--/-- --/--/--	Başlık: Gazel-i Nüşî Efendi
138 ^b	Nüşî	Oldı 'âlemde ol cihân güzeli Şun'-ı hâtır-güşâ-yı Lem-yezeli Didiler aña tal'at ehli belî Aña virmiş bu ânı Hâk ezeli <i>Ĥil'at-i ĥüsn ü ânî nâdirdür</i> <i>Nedür ammâ nedür ne fâĥirdür</i>	Nüşiyâ la'li dilsitân ancak Ruh-ı zibâsi gülsitân ancak Güherî câna ağızı kân ancak Leb-i cân-baĥşı naĥd-i cân ancak <i>Ĥil'at-i ĥüsn ü ânî nâdirdür</i> <i>Nedür ammâ nedür ne fâĥirdür</i>	Tesdis/5 bend		--/--/-- --/--/--	Başlık: Bu şiirin başlığı yoktur.
139 ^a	Fevrî	'Aşk içinde olan ser-encâmı Halka bir bir turup beyân ideyin Bile tâ şu kamu havâş u 'avâm Olaym 'aşkla cihânda be-nâm	Fevriyâ bezm-i 'aşk içinde müdâm Ele al câm-ı bâde-i gül-fâm Hicr-i zülf ü ruĥunda şâm u seĥer Şevĥ-i la'li elün'de olsun câm Mest-i medĥûş-ı meclis-i 'aşk ol Eyle şabr u karar u hüşa selâm Vaz gele bu 'ıyş u 'işretten ²¹² Bzm-i 'ömrün olınca tâ ki temâm Her ne deĥlü gelürse derd ü elem Eyle şabr u taĥammül ü ârâm Vaşlı terk eyle tâlib-i hicr ol Ĥâşıl olsun dir-iseñ ehl-i merâm Ki ĥilâf-ı murâduñ üzre olup Dileyem dehr-i gerdiş-i eyyâm Umaruz vaşl olasun ol şâha Yüri eyle tevekkül Allâh'a	Terkîb-i Bend/ 3 Bend		--/--/-- --/--/--	Başlık: Bu şiirin başlığı yoktur. Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. Mecmuadaki kopukluk nedeniyle mevcut ilk bendin sadece son 2 beyti vardır.

²¹¹ Bu kelime mecmuada şeklinde yazılmıştır.

²¹² Vezin hatalıdır.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ NADİR ESERLER KÜTÜPHANESİ T743 NUMARADA KAYITLI
ŞİİR MECMUASININ (91^a-141^b) MESTAP'A GÖRE TASNİFİ – AYGÜL KURT-GÜLAY
KARAMAN

139 ^b	Cinānī	Bilürin inciniyor her kişi efgānumdan Her gören ²¹³ nem kapıyor dīde-i giryānumdan Gerçi hālī degülem ²¹⁴ ta'ne-i yārānumdan <i>Beni men'eyleme nāşih²¹⁵ yūri cānānumdan</i> <i>Göz göre ayrılayın mı varayın cānumdan</i>	Aşk kim cism-i Cinānī -i hevesnāki yaçar Ne 'aceb âteş olur bâda virtüp hāki yaçar Şanma kim yirde hemān hār ile hāşāki yaçar <i>Şem'i yā dil uzadup her gice eflāki yaçar</i> <i>Nār-ı āhum ki çıkar sīne-i sūzānumdan</i>	Tahmis /5 bend		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Gazel-i Şem'i Tahmīs-i Cinānī Raḥmetü'llāhi 'Aleyhimā Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki bendlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
139 ^b - 140 ^a	Cinānī	Dilā bākī degüldür ²¹⁶ şevket-i Dārā'yı n'eylersün Libās-ı 'āriyetdür atlas u ²¹⁷ dībāyı n'eylersün Ġam-ı 'azline degmez manşib-ı a'lāyı n'eylersün <i>Çün āhir kor gidersün devlet-idünyāy²¹⁸ n'eylersün</i> <i>Riyāset 'add idüp bu halk-ile ğavgāy²¹⁹ n'eylersün</i>	Cinānī çün sever 'arz-ı niyāzı hāzret-i 'izzet Demidür ağla hālün ğāfil olma geçmesün fırsat Cihāndan cürm ile ālüde iken eyleyüp rihlet <i>Müsi' ü muhsine ta'yin olunca düzaḥ u²¹⁹ cennet</i> <i>'Aceb ol demde Fevri sen dil-i şeydāy²¹⁹ n'eylersün</i>	Tahmis /6 bend		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Fevrī Tahmīs-i Cinānī Sellema'llāhü Te'ālā Mecmuada bu şiirdeki bazı mısraların başında kopukluklar vardır. Bu kısımlar kaynak eser yardımıyla tamamlanmıştır.
140 ^a - 140 ^b	'Ulvī	Düşelden şevk-ile 'aşk âteşine bu dil-i sūzān İrişdi göklere feryād u āh u nāle vü efgān Şāh iken Maḥmūd'u kul itdün Ayāz'a nā-gehān Varaḳa'nun Ğülşāh için rūḥunu itdün revān Ne gedā buldı rehā senden ne ḥod şāh-ı cihān Hep senün-çündür cihānda şūr-ı ğavgā her zamān Hırmenine ehl-i derdün od şalan sensün 'ayān El-emān ey 'aşk-ı 'ālem-süz elinden el-emān	Vāmık'un 'Azrā ğamıyla baĝrını hūn eyledün Şūr u Şirīn-ile hem Ferhād'ı maĝbūn eyledün Derd-i Leylā'ya düşürdün Kays'ı Mecnūn eyledün Bu 'Ul(i)vi nün daḥi hālīn diĝer-gün eyledün 'Āķābet derdin bunun anlardan efzūn eyledün Gönliĝ aldun bir gözi fettāna meftūn eyledün Hırmenine ehl-i derdün od şalan sensün 'ayān El-emān ey 'aşk-ı 'ālem-süz elinden el-emān	Tercī-i bend / 5 bend		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Tercī-i Bend-i 'Ulvī Fermāyed Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. Bu tercī-i bendin ilk beyti Mefā'ilün/Mefā'ilün/Mefā'ilün/Mefā'ilün kalıbıyla yazılmıştır.
141 ^a - 141 ^b	'Ulvī	Dest-i kudret şanemā kaşlarun itdükde kemān Tir-i müjānuḳa qarşu hedef oldı niçe cān ²²⁰	Tirveş toĝrı olanlar saḳa meydān alsun Egrilük eyleyenün ḳaddini Ḥāķķ ide kemān ²²¹	Kaside /35 beyit		..--/..--/ ..--/..--	Başlık: Kaşīde-i 'Ulvī der-Ḥāķķ-ı Tir [ü] Kemān fi-Remz-i Selīm Ḥān Bu şiirde mecmua ve kaynak eserdeki beyitlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.

²¹³ Her gören: Seyr iden İÜ.

²¹⁴ degülem: degülüz İÜ.

²¹⁵ nāşih: naşüh CD.

²¹⁶ degüldür: degül çün İÜ.

²¹⁷ u: - İÜ.

²¹⁸ devlet-i dünyāy: devlet-i Dārā'yı İÜ.

²¹⁹ u: - İÜ.

²²⁰ niçe cān: dil ü cān UD.

²²¹ Bu beyit UD'de 37. beyittir.

94 ^b der.	Nev'î	İdüp kaç'ı ta'alluk tiğ-i hecr-ile gedâlardan Neden düşdi kesildi ²²² pâdişâhum âşinâlardan	Gönlül hercâ'î dil-berden şakınur ²²³ n'eylesün Nev'î Şikâyet bî-vefâlardan şikâyet bî-vefâlardan	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Nev'î
97 ^b der., 132 ^a der.	Kemâl Ümmî	İy her kime ²²⁴ kim rü'yet-i didâr ²²⁵ gerekdür Her ²²⁶ lahza anuñ gözleri bîdâr gerekdür	Ol yâri Kemâl Ümmî dilersen ki göresin Gönlün evi 'aşk ile pür-envâr gerekdür	Gazel/9 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: (...) Kemâl Ümmî Ümmî Kemâl'in, müteakip olmayan iki varakta derkenara yazılan bu şiirinde varağın yırtılması sebebiyle eksiklikler vardır. Toplamda 15 beyitten oluşan bu şiirin mecmuada sadece 9 beyti kayıtlıdır ve mecmua ile kaynak eserdeki beyitlerin sıralanışı farklılık göstermektedir.
99 ^b der.	?	Kažâya râzî olmağ kâr-ı zebân-ı tevekküldür Mükâfâtın viren Hağ çâresi şabr [u] tağammüldür		Müfred		---/---/ ---/---	Başlık: Bu şiirin başlığı yoktur. Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
109 ^b der.	Hilâlî	Şikest olsa şurâhî câm-ı meclis ber-çarâr olmaz Meşeldür sâkiyâ baş gitse ayak pâydar olmaz	Hadeng-i gâmzesi tenden geçüp kâr eyledi câna Hilâlî ol kemân-ebriya beşzer gâmzekâr olmaz	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Hilâlî Sellema'llâh
111 ^b der.	Zuhûrî	'Aşıkam gün yüzünün nağşına şâhum ²²⁷ ezeli Seni nağkâş-ı ezel kudret eliyle yazalı	İy Zuhûrî kamu yârâna yûri var haber it Böyle rindâne disünler diyicek her gâzeli	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Zuhûrî Bu şiir, şairin divanında bulunamamış, Millî Kütüphanede 06 Mil Yz A 803 numarayla kayıtlı şiir mecmuasında (MKM) tespit edilmiştir. Bu şiirde beyitlerin sıralanışı mecmualarda farklılık göstermektedir.
116 ^a der.	Kaзақ Abdâl	Bir yoluğ nâ-sâz-meşreb bir mücerred nâ-trâş Bir yonulmadukdıraht diküp dü-tâ şalığ dede	Kendüsi bir nev-niyâz ammâ yanında sâyevâr Bir Kaзақ Abdâlî var el-ğak 'aceb kavlağ dede	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Bu şiirin başlığı yoktur. Mecmuada başından eksik olduğu değerlendirilen bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
118 ^a der.	Zâtî	Ey kitâb-ı hüсне kaşı besmele Hağ budur kim 'aşk müşkil mes'ele	Tuñfe iletün Zâtî dil-ğasteyi Ol tañib-i câna şâyed hoş gele	Gazel/7 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Zâtî Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.

²²² kesildi: kesildün ND.

²²³ dil-berden şakınur: dilber bî-ğakîkat ND.

²²⁴ Mecmuada bu kısım varağın yırtılması nedeniyle eksiktir ve okunamamaktadır. Bu şekilde olduğu tahmin edilmektedir.

²²⁵ didâr: dîzâr KÜD.

²²⁶ Her: Mecmuada bu kelime varağın yırtılması nedeniyle eksiktir ve okunamamaktadır. Bu şekilde olduğu tahmin edilmektedir.

²²⁷ şâhum: mâhum MKM.

119 ^a der.	Kemâl Paşa- zâde	Gözlerüm yaşına rahm it yâ Raḥîm Sâ'ili redd eylemez hergiz Kerim	Çoma bizi nefis elinde dâllin İhdinâ yâ Rab şırâta l-müstakîm	Gazel/6 beyit		-.--/-.--/-.--	Başlık: Kemâl Paşa-zâde Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
119 ^b der.	'Abdî	Dehânuş çeşme-i âb-ı hayât-ı zindegânîdür Dudağuş mazhar-ı nuṭṭ u kelâm-ile ma'ânîdür	Te'âla'llâh zihî iḥsân [u] rif'at-i ḥaz(i)ret-çün Kelâmuş 'Abdîyâ her dem anuş vird-i zebâmidur	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i 'Abdî Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
128 ^a der.	Ḳabûlî	Dil alsâ gördüğün ²²⁸ demde dil-ârâda kemâl ²²⁹ olsa Murâduş anjlasâ âlemde dildâr ehl-i ḥâl olsa	Ḳabûlî mâh-rûlarda vişâle va'de olmasa Dem-i vaşl-ı dil-ârâ her dem ü her mâh sâl olsa	Gazel/5 beyit		---/---/ ---/---	Başlık: Gazel-i Ḳabûlî bî-Nuḳaṭ
128 ^b der.	'Ahdî	Serverüm serv-i dil-ârâmun dilâ Mâlik-i mülk-i dil olursa revâ	Medḥ-i vird-i la'l-i u ḥamd-i dilem Der-kelâm âmed kemâl-i 'Ahd-i mâ	Gazel/5 beyit		-.--/-.--/ -.-	Başlık: Gazel-i bî-Nuḳaṭ-ı 'Ahdî
129 ^a der.	Edirneli Nazmî Çelebi	Ṭâlî'ün sa'd ola âlemde dilâ Hem-dem olursa eger ol meh saja	Maḥrem olur mül müdâm ehl-i dile Hem-dem ol gel var dilâ her dem aña ²³⁰	Nazm/3 beyit		-.--/-.--/ -.-	Başlık: Murabba'-ı bî-Nuḳaṭ-ı Edirneli Nazmî Çelebi Bu şiirin tamamı 5 beyittir ancak mecmuada sadece 3 beyti mevcuttur.
129 ^a der.	?	Ḳaşı naḳşî cebîni zînet-i Çîn Baḳışî şen nazîfe-ten ²³¹ büt-i Çîn		Müfred		-.--/..--/ ---/..-	Başlık: Bir Şan'at-ı Menḳûṭa Bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır.
129 ^b der.	Fuzûlî	Olsa zâtında kişinün eger âşâr-ı küfr İşîlâḥât-ı 'ulûm-ile Müselmân olmaz	İṭîfiye eyleseler ta'lîm edâ-i kelimât Sözi insân olur ammâ özi insân olmaz	Kit'a/3 beyit		..--/..--/ ..--/..-	Başlık: Kit'a
129 ^b der.	Kemâl Paşa- zâde	Gönül yıḳmak ḥarâb itmek durur bir ²³² beyt-i ma'mûrî Velî yapmak hezârân Ka'be bünyâd itmeden yegdür		Müfred		---/---/ ---/---	Başlık: Müfred Bu şiir KPD'de iki beyitten oluşan bir kit'adır.
129 ^b der.	Molla Câmî	Ka'be bünyâd-ı Ḥalîl-i Âzerest Dil nazargâh-ı Celîl-i Ekberest		Müfred		-.--/-.--/ -.-	Başlık: Müfred

²²⁸ Bu kelime mecmuada şeklinde yazılmıştır.

²²⁹ kemâl: miḥmân KD.

²³⁰ MN'de şiirin 5. beytidir.

²³¹ nazîfe-ten: Bu kelime mecmuada şeklinde yazılmıştır.

²³² durur bir: bigidür KPD.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ NADİR ESERLER KÜTÜPHANESİ T743 NUMARADA KAYITLI
ŞİİR MECMUASININ (91^a-141^b) MESTAP'A GÖRE TASNİFİ – AYGÜL KURT-GÜLAY
KARAMAN

141 ^a der.- 141 ^b der.	Za'îfi	Çokdur rāhat-ı harābâtda sefil Be-her hāl iletür 'adūdan hayfuş Hâtırın şorarsañ bu ehl-i keyfün Afyonum devhātüm yok diyü ağlar	(...) virür bekriler görince meyi (...) hem kumāşuñ kañısı eyi (...) kahveciler kaht oldu diyü Fâriğ-i fincānum yok diyü ağlar	Koşma/ 7 dörtlük	Taşlama	11'li hece ölçüsü	Başlık: Bu şiirin başlığı yoktur. İlerleyen varaklarda da devam eden ve toplamda 18 dörtlük olan bu şiir kaynaklarda bulunamamıştır. Bazı mısraların başında varaktaki yırtık nedeniyle bazı eksiklikler vardır.
---	--------	---	---	---------------------	---------	----------------------	--

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 11 (Temmuz) 2024 s.122-138, TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1494971

Araştırma Makalesi

BARTIN MANİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Burcu CERYAN*

Öz: Halk şiirinin önemli türlerinden olan mani türü zaman içinde kimi değişim ve dönüşümler yaşasa da önemini hiç kaybetmeyen bir tür olmuştur. Mani nazım şekli ve türünün ortaya çıkardığı 'mani söyleme geleneği' de yüzyıllardan bu yana kuşaklar boyunca aktararak günümüze kadar yaşamıştır. Ancak zamanla meydana gelen kültürel değişimler, göçler ve en önemlisi de teknolojidен olumsuz yönde etkilenmekten kaçamamıştır. Bartın ili, Türkiye'nin Batı Karadeniz Bölgesi'nde yer alan tarihî, turistik değerleri, ormanları ve doğal güzellikleri yönünden önemli ve gelişmekte olan illerden biridir. Bartın'da mani söyleme geleneği, yukarıda bahsedilen tüm olumsuz değişimlere rağmen eskisi gibi olmasa da hâlâ devam etmektedir. Yörede bilhassa toplu ortamlarda icra edilen mani söyleme geleneği büyük toplanma zamanlarında daha çok ön plana çıkmaktadır. Bunlar düğünler, kına geceleri, bayramlar ve çeşitli kutlama zamanları olarak sıralanabilir. Bu bağlamda Bartın'da mani söyleme geleneği geçmişten günümüze kadar değişerek gelen, sosyal ve kültürel değerleri de içinde barındıran bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada da bu geleneğin devam ettiği alanları metin merkezli bir yaklaşımla tespit ederek mani söyleme geleneğinin gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılmasına yardımcı olmak amaçlanmıştır. Bu amaç bağlamında, Selâhattin Çilsüleymanoğlu tarafından Bartın yöresinden derlenen maniler konularına göre tasnif edilmiş ve çeşitli başlıklar ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkan bu başlıklar altında da mani örnekleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bartın, Kültür, Mani, Gelenek, Mani Söyleme Geleneği.

A REVIEW ON BARTIN MANIS

Abstract: The mani genre, which is one of the important genres of folk poetry, has never lost its importance even though it has experienced some changes and transformations over time. The 'tradition of singing mani', which emerged from the mani verse form and genre, has been passed down through generations for centuries and has survived until today. However, it could not escape being negatively affected by cultural changes, migrations and most importantly, technology that occurred over time. Bartın province is one of the important and developing provinces in the Western Black Sea Region of Turkey in terms of its historical, touristic values, forests and natural beauties. The tradition of singing mani in Bartın still continues, although not as before, despite all the negative changes mentioned above. The tradition of singing mani, which is performed especially in public environments in the region, comes to the fore during large gatherings. These can be listed as weddings, henna nights, holidays and various celebration times. In this context, the tradition of singing mani in Bartın appears as a tradition that has changed from past to present and includes social and cultural values. In this study, it is aimed to help transfer the mani tradition to future generations correctly by identifying the areas where this tradition continues with a text-centered approach. In the context of this purpose, the manis compiled by Selâhattin Çilsüleymanoğlu from the Bartın region were classified according to their subjects and various titles were revealed. Mani examples were examined under these emerging headings.

Keywords: Bartın, Culture, Mani, Tradition, Tradition of Saying Mani.

Başvuru/Submitted: 03.06.2024

Kabul/Accepted: 07.06.2024

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, ORCID: 0009-0000-6320-2652, ceryanburcu@gmail.com.

Giriş

Mani türü, anonim halk şiirinin en yaygın türü olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi ise söylenmesinin kolay oluşu, kısa oluşu, ezgisel açıdan akılda kalıcı oluşudur. Mani söyleme geleneği çeşitli yörelerde devam ettirilmekle birlikte Türk dünyasında da bazı değişiklikler göstererek yerini almaktadır. Maniler, söylendikleri kesimin kültürel özelliklerini taşıyan bir türdür. Nesiller boyunca kullanılan bu tür, adeta kültürel bir köprü vazifesi görmektedir.

Mâni söyleme geleneği, asırların deneyimlerinden süzülerek şekillenmiş, belirli kuralları olan, nesilden nesile aktararak günümüze ulaşmış bir gelenektir. Mânilerde Anadolu insanının düşünce yapısını, beğenisini, dertlerini, kıskançlıklarını, özlemlerini, sevgilerini, kısacası ortak kültürün yansımasını görürüz (Artun, 2000, 1).

Mani türü, bilinen en yaygın biçimi ile yedi heceli dört dizeden oluşan, "aaxa" şeklinde uyaklanan bir nazım türüdür. Görünüşte tek dörtlükten oluşan bu tür bir anlam bütünlüğü taşımak zorundadır.

Az sayıda olmakla birlikte farklı hece ve dize sayısı olan maniler de vardır. Kısa olmaları bakımından halk bilgisi ürünlerinden fıkralar gibi kolayca öğrenilebilen veya ezberlenebilen bir özelliğe sahip olmaları, mânilerin halk arasında yayılmasını kolaylaştırmakta ve bu suretle de ilk yaratıcılarından bağımsızlaşan mâniler, bütün toplumun edebî mahsulü yani "anonim" ürün hâlini almaktadır (Ekici, 2002, 24). Mâni; Türkiye’de ve Türkiye dışındaki Türk boylarında farklı isimlerle kullanılmaktadır. Türkiye’de; “mâni”, “meâni”, “mâna”, “hoyrat”, “bayatî”, “türkü”, “horyat”, “karşı-beri” (Boratav, 1997, 285-286); “dörtleme”, “deyişleme”, “meni”, “ficek”, “pişrevî”, (Kaya, 1999, 10); “kaşka”, “mesel” (Akalin – Şimşek, 2003, 279-281) gibi isimler kullanılırken Türkiye dışında ise; “mâni”, “bayatî”, “cır”, “çın” (Boratav, 1997, 285); “aytipa”, “kayım”, “ülenek” (Köprülü, 2009, 294) gibi farklı isimler kullanıldığı görülmektedir.

Halk arasında mâni söylemek için “mâni yakmak”, “mâni düzmek”, “mâni atmak” deyimleri kullanılırken mâni söyleyen kişilere genellikle “mânici”, “mahnıcı”, “mâni yakıcı”, “mâni düzücü” (Dizdaroglu, 1969, 67); “mâni atıcı”, “mânici başı”, “mânidar” (Büyükokutan, 2007, 256) denilmektedir.

Manilerin, söyleniş kolaylığı ve hacim kısalığı bakımından diğer türlere göre kullanım alanları daha fazladır. Manilerin kullanım alanlarının fazlalığı sebebiyle tür tanımlamasının kolaylığı bakımından bir tasnife ihtiyaç duyulmaktadır. Boratav bu ihtiyaca istinaden manileri, “söylenmesine vesile olan yerlere ve şartlara göre” bir sınıflandırma yapmıştır:

1. Niyet, fal (yorum) manileri
2. Sevda manileri
3. İş manileri

4. Bekçi ve davulcu manileri
5. İstanbul'da bazı sokak satıcılarının manileri
6. İstanbul Meydan Kahvelerinin cinaslı manileri
7. Doğu Anadolu'da hikâye manileri
8. Mektup manileri (Boratav, 1988, 176-178).

Farklı bir bakış açısıyla hazırlanmış bir başka tasnif ise Doğan Kaya'ya aittir:

A. Yapılarına Göre Mâniler

1. Hece Sayısına Göre Mâniler (a. Dört heceli, b. Beş heceli, c. Yedi Heceli, d. Sekiz heceli, e. On bir heceli mâniler)

2. Mısralarına Göre Mâniler (a. Düz mâniler, b. Kesik/Cinaslı mâniler, c. Yedekli mâniler, d. Müstezat mâniler)

B. Hazırlanış ve Uygulanışlarına Göre Mâniler (1. Niyet mânileri, 2. Katar mânileri, 3. Karşılıklı mâniler, 4. İş yaparken söylenen mâniler, 5. Saya mânileri, 6. Bayraktar mânileri)

C. Konularına Göre Mâniler (Kaya, 1999, 1-2).

Mani dizelerinin arasında bir anlam bütünlüğü olup olmadığına dair iki farklı görüş söz konusudur. P. Naili Boratav'a göre, mânilerin ilk dizeleri "bir bakıma mâniciye son iki dizeye yükleyeceği duyguyu, düşünceyi en özlü biçimiyle anlatacak sözleri arayıp düzenlemek için vakit kazandıran bir basamak" (2000, 174-175) niteliğindedir.

Hikmet Dizdaroğlu, mânilerdeki "ilk iki dize giriş niteliğindedir; dörtlüğün anlam yükünü üçüncü ve dördüncü dizeler taşır" görüşünü öne sürer (1969, 55).

Doğan Kaya'nın ilk iki mısra hakkındaki düşünceleri ise şöyledir: "Manilerin ilk iki mısrasında genellikle hazırlık sözlerine yer verilir. Eskiler bu sözlere mühmelât veya zevaid derlerdi. Bir başka deyişle bu mısralar; doldurma mısralar olarak isimlendirilir" (1999, 29).

Şükrü Elçin, "mânilerde ilk iki mısra bir bakıma duygu, düşünce ve hayalin girişini teşkil eder. Dinleyenin veya okuyanın dikkat ve ilgisini çekmeye yarayan bu iki mısradan sonra üçüncü ve hususiyle dördüncü mısra asıl konuyu vermeye çalışır" (2004, 281) görüşüne sahiptir.

Cem Dilçin de, mânilerin ilk iki dizesinin uyağı doldurmak ya da temel düşünceye bir giriş yapmak için söylendiği görüşüne sahiptir (2005, 279).

Bunların yanı sıra Ali Çelik, mânilerin mısraları arasında anlam bütünlüğünün olduğunu düşünen araştırmacılardandır. Doldurma mısra ifadesi yerine bu dizelerin bir şekilde asıl temayı bize hatırlattıkları, bizleri asıl mânâyâ götürdükleri için "tedai mısraları" olarak adlandırılmalarını teklif eder. Bunların aynı zamanda bir nevi resmin arka planı yani fonu gibi olduklarını ifade etmekte ve fon ne kadar renkli, canlı, güzel olursa asıl unsurun da o kadar güzel gözükeceğini söylemektedir. Mânilerin ilk mısralarındaki ses ahengi, kafiye yapısı, kullanılan

kelimelerin taşıdığı mânâlar, asıl mesajı taşıyan son iki mısranın temelini oluşturmaktadır (2001, 101).

Mânilerin ilk iki dizesinin “doldurma mısra” olduğuna karşı çıkan bir diğer araştırmacı Seyfi Karabaş’tır. Karabaş’ın konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir: “Mânilerin ilk yarılarını anımsama eğilimi uyakların büyüleyici niteliğinden değil, o uyakların da yardımıyla ilk yarılarda bulunan anlamların mânileri kullananlar için değerli olacak denli önemli olmalarındandır. Çağrışım ilk yarılarının anımsanmalarında etken değil, ilk yarılardaki güçlü anlamların sonucudur. Bir başka biçimde demek gerekirse mâniler, ilk yarlarıyla ikinci yarıları arasında güçlü anlam bağları bulunan karmaşık yırlardır” (1999, 93).

Maninin ilk iki dizesi hakkında farklı görüşler aşikârdır. Ancak doldurma dize olarak nitelendirilen ilk iki dizinin öylesine söylenmediği, konuyla ilgisinin olmadığı düşüncesini öne sürmek pek de doğru olmayacaktır. Görünüşte son iki dizeyle alakası olmadığı görünse de konuyla bir bütünlük içerisindedir. Asıl verilmek istenen mesaja, son dizelere hazırlık niteliğindedir. Bunun yanı sıra sadece hazırlık manasında değerlendirmek de çok doğru bir tabir değildir. İncelemeye aldığımız manilerde de görüldüğü üzere ilk iki dize bize o yörenin kültürel, sosyal, ekonomik ve doğal çevrelerini yansıtan unsurlar barındırmaktadır.

Son iki dize ise verilmek istenen mesajın, duygu ve düşüncelerin, istek ve arzuların veyahut şikâyetlenmelerin dile getirildiği yerdir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Bartın'a ait yer isimlerinden faydalandığı, ırmağının sürekli manilere konu olduğu ve Bartın'da yetişen tarım ürünlerinin de ilk iki dizede sıkça yer aldığı görülmektedir.

Mani söyleme geleneği, yüzyıllardan bu yana kuşaklar boyunca aktararak günümüze kadar gelmiştir. Değişim ve dönüşüm söz konusu olsa da önemini yitirmeyen bir türdür. Ancak zamanla meydana gelen durumlardan; kültürel değişim, farklı yerlere göç ve en önemli nedenlerden birisi olan teknolojiye olumsuz yönde etkilenmekten kaçamamıştır.

Bartın Manileri

Bartın ili, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alan tarihî, turistik değerleri, ormanları ve doğal güzellikleri yönünden önemli ve gelişmekte olan illerden biridir. 1991 yılında Zonguldak ilinden ayrılarak il statüsüne kavuşmuştur (Asma, 2007, s. 23). Doğusunda Kastamonu, güneyinde Karabük, batısında Zonguldak illeri, kuzeyinde Karadeniz bulunur. Orman bakımından zengin olan ilin büyük bir kısmı Küre Dağları Millî Parkı sınırları içerisinde yer almaktadır. Bartın Çayı da Türkiye'de üzerinde taşımacılık yapılan tek akarsudur (Çilsüleymanoğlu, 1996, s. 21). Bartın'ın hâlen Merkez, Amasra, Ulus ve Kurucay ile olmak üzere

4 ilçesi, Arıt, Kozcağız, Kumluca ve Abdipaşa beldeleriyle birlikte 9 belediye, 262 köyü vardır (Sözbir, 2010, s. 82).

Bartın'da mani söyleme geleneği, yukarıda bahsedilen tüm olumsuz dönüşümlere rağmen eski rağbetinde olmasa da hâlâ devam etmektedir. Bilhassa toplu ortamlarda icra edilen mani söyleme geleneği büyük toplanma zamanlarında daha çok ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birisi ve en önemlisi de düğünlerdir. Eskiden köy yerlerinde gençler için tanışma alanları olarak kafe, çay bahçesi gibi mekânlar bulunmamaktadır. Dolayısıyla gençlerin birbirlerini görüp begeneceği yerler sayılıdır. Bu sayılı mekânlardan biri de düğünlerdir. Düğünlerde kızlar ve erkekler karşılıklı olarak mani şeklinde birbirlerine türküler söyleyerek anlaşmaya çalışırlar. Bu şekilde kim kimden hoşlanmışsa karşı tarafa duygularını açık eder. Bir diğer toplanma ortamı ise kız evinde yapılan kınalardır. Burada ise kına yakmak için gelini odaya getirirken toplu bir şekilde mani yakıldığını duyarız (Erol Çalışkan, 2019, 427). Bir başka kullanım alanı ise Tepeycük ve Bettam geleneğindedir. Bettam geleneği, Rumların paskalya günlerinin sona ereceği günden birkaç gece önce veya o geceye rastlayan günde yapılmaktadır. Hemen her mahallenin gençleri ve çocukları bir araya toplanarak yapılır. Uzun bir sopa ucuna sabitlenen sepet, alay halinde grubun elinde sokak sokak dolaştırılmaya başlanır. Evden eve dolaştırılırken, kafilenin en önündeki çocuğun elindeki sepet pencerelere doğru yükseltilir. Çocuklardan oluşan bu kabile, gündüz veya akşamdan yatsıya kadar, mahallelerin bütün evlerini sıra ile dolaşırlar. Bu işlemi yaparken hep bir ağızdan mani söylerler. Bir diğer kullanıldığı yer Helesa geleneğindedir. Bayramdan bir gün önce Arefe günü akşamı namazdan sonra gençler bir araya gelirler. Bir küfe alarak ev ev dolanırlar. Kapıya geldiklerinde içlerinden birisi maniye söyler, nakarat kısmında ise hep bir ağızdan söylerler ve bahşiş isterler. Bahşiş geleneğine zamanla fındık, şeker, helva gibi farklı ürünler de dâhil olmuştur. Bayramlarda da mani atma geleneği yaygındır. Adetler üzerine ev ev dolaşan genç kızları yangunları (âşıkları) takip ederler. Kızlar ziyaret için eve girdiklerinde hemen pencere kenarlarına ya da balkonlara koşarlar. Yangunlarının duyacakları sesle ya türkü çağırırlar ya da çoğunluk olarak mani okurlar (Erol, 2015, 47-62).

Bütün bu bilgiler ışığında Bartın'da mani söyleme geleneği geçmişten günümüze kadar değişerek gelen, sosyal ve kültürel değerleri de içinde barındıran bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada da bu geleneğin devam ettiği alanları tespit ederek mani söyleme geleneğinin gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılmasına yardımcı olmak amaçlanmaktadır. Bu amaç bağlamında, Selâhattin Çilsüleymanoğlu tarafından Bartın yöresinden derlenen maniler tasnif edilmiş ve çeşitli başlıklar ortaya çıkmıştır. Söz konusu başlıklar şu şekilde verilebilir:

Sevda Manileri: Âşıkların sevdikleri için dile getirdikleri manilerdir. Duygu yüklü bu maniler bir nevi aşığın sevdiğine açılma yollarından biridir. Düğünlerde, bayram ziyaretlerinde, çeşme başlarında ya da tarla başında iş görürken sevgilinin duyacağı şekilde dile getirilir.

A benim sevdiceğim
Çok geldi göreceğim
Mevtime sebep sensin
Vallahi ben öleceğim (Çilsüleymanoğlu, 1996, 975)

Görüldüğü üzere mani, sevgiliyi görme arzusuyla yanıp tutuşan âşığın duygularını dile getirmektedir. Eğer ölürse sorumlusunun sevdiği olduğunu söyler. Onu öyle çok göresi gelmiştir ki eğer görmezse öleceğini düşünmektedir. Ölürse de sebebi; kendini göstermeyen sevdiği olduğunu söylemektedir. Tüm manilerde olduğu gibi bu maninin de zamanla söyleyeni unutulmuştur ve halka mal olmuştur.

Beni seven yâr bana
Feda olsun can sana
Bak karşıda duruyom
Dünür gönder babama (Çilsüleymanoğlu, 1996, 979)

Yârini ne kadar sevdiğini, onun için canını feda edebileceğini söylemektedir. ‘Ben seni böylesine sevip karşıda durabiliyorsam sen de sevdiğini göster ve beni babamdan istet’ bekleyişi mevcuttur. Hem sevdiğine kavuşmak isteği hem de karşı tarafın niyetini görmek için söylenen bir manidir. Bir başka ifadeyle evlenme isteğini dile getirme de denebilir.

Benim sana sevdiğimi
Kimselere söyleme
Bu dertten çektiğimi
Dille düdük eyleme (Çilsüleymanoğlu, 1996, 984)

Âşık o kadar büyük sevda ve çile çekmektedir ki bunun duyulmasını istememektedir. Kızın adının çıkması, kötü anılması gibi durumlardan dolayı da korkmaktadır. Ancak bir yandan da bu sevda illetinden neler çekmektedir. Bu dertten mustarip olduğunun da duyulmasını istemez. Sevgiliye tembihte bulunur, bu hâlimi biliyorsun ama bunu ağzında sakız etme kimselere duyurma diye isteğini dile getirir.

Aşkımın ilk yıldızı
Kalbimde vardır sızı
Herkesten kıskanırım
Sevdiceğim şu kızı (Çilsüleymanoğlu, 1996, 973)

Sevdasının büyüklüğü, aşkının yıldızı olarak tabir edilmektedir. Kalbindeki sızıdan kasti ise sevdiğine duyduğu aşktır. Sevdiceği kızı herkesten kıskandığını dile getirmektedir. Yine kıskanma olayı da sevdiceğine olan sevgisinin büyüklüğünden dolayıdır.

Mektup yazdım vardı mı?

Yar eline aldı mı?

Mektubu okuyunca

Oh diyerek yandı mı? (Çilsüleymanoğlu, 1996, 986)

Eskiden mektup yazmanın yeri ve önemi farklıydı. Günümüz teknolojisinden farklı olarak iletişim imkânları sınırlıydı. Mektup, bu eski dönemin en önemli iletişim yöntemlerinden biriydi. Sevgiliyle iletişim, mektuplaşma geleneği ile sağlanırdı. Söylenen maniye göre, yazılan mektupta yer alan duyguların içine bir de beklemek ve hasret girince sevda iyice yangına dönmektedir.

Hasret/Özlem Manileri: Doğrudan söylenemeyen duygu ve düşünceler, mâniler aracılığıyla karşı tarafa aktarılmıştır. Ayrılık acısı, hasret, gurbet, kırgınlık, sitem, aşk, pişmanlık gibi pek çok duygu çoğu zaman mânilerle dile getirilmiştir (Gümüş, 2023, 31).

Sevgiliye kavuşamama ya da sevgilinin uzak diyarlara gitmesi durumunda ardından söylenen maniler Hasret/Özlem Manileri grubuna girer. Bu tür manilerde sevgiliye duyulan özlem dile getirilir. Zamanla ilk söyleyeni unutulup halka mâl edilmişler ve evrensel duyguları aktarmışlardır. Bu yüzden birçok sevgilinin duygularına bu maniler tercüman olmuştur.

Bahar bitti yaz oldu

Her taraf ayaz oldu

Seni burda beklerken

Bıyıklarım buz oldu (Çilsüleymanoğlu, 1996, 986)

Sevda çekmenin önemli bir aşaması da özlemdir. Mevzu sevmek değil biraz da bekleyebilmektir. Bekleme aşamasında sevgili ne kadar hasret duyduğunu çeşitli ifadelerle maniye döker. Bu manide de ne kadar çok beklediğini değişen mevsimler metaforu üzerinden aktarmaktadır.

Dağda çimen bitmez mi?

Davarlara yetmez mi?

Kavuşalım bir tanem

Bu hasretlik yetmez mi? (Çilsüleymanoğlu, 1996, 980)

Âşık, kavuşmak isteğini farklı sorular üzerinden dile getirmektedir. Yörede yetişen davarlar ve davarlara yemek olan çimlerden yararlanarak aslında cevabını bildiği soruları yöneltir ve artık kavuşmak istediğini söyler.

Dön beri gel izime

Yar kulak ver sözüme

Gece gündüz aşkıydan

Uyku girmez gözüme (Çilsüleymanoğlu, 1996, 983)

Yârinin kendi izinden gelmesini, kendi sözünü dinlemesini ve aşkından ne kadar hasret çekip uyuyamadığını dile getirmektedir.

Gırandan yol aşmaz mı?

Sandallar dolaşmaz mı?

Sil gözüyün yaşını

Sağ olan kavuşmaz mı? (Çilsüleymanoğlu, 1996, 977)

Manide, teselli verme amacı güdülmektedir. Aslında cevabını bildiği soruları sorar. Ağlayan sevgiliye ağlamaması gerektiğini ve ölüm olmadığı takdirde kavuşmanın mümkün olduğunu söylemektedir.

Sevdiceğim inciler

Pek yakışmış gerdana

Canım ile fedadır

Yeter ki sen gel bana (Çilsüleymanoğlu, 1996, 987)

Âşık bu manide sevdiceğini çok özlediğini, uğruna canını bile verebileceğini söylemektedir. Yeter ki sevdiceği kendisine gelsin. Yeter ki sevdiğine kavuşabilsin. Sevgiliye duyulan hasretin büyüklüğü dile getirilmektedir. Bu uğurda feda edilebilecek ne varsa ortaya konulmaktadır.

Ayrılık Manileri: Bu gruptaki maniler, sevgiliden ayrılmak zorunda kalanların duygularını barındıran manilerdir. Bu ayrılıklar kimi zaman sevgili kaynaklı kimi zaman aile kaynaklı kimi zamansa araya giren üçüncü kişi kaynaklı olabilir. Bu ayrılığın verdiği üzüntüyle dile gelen sözler olarak karşımıza çıkarlar.

Saçım uzun kalkmaz mı?

Yar yüzüme bakmaz mı?

Beni yardan ayıran

Hiç Allahtan korkmaz mı? (Çilsüleymanoğlu, 1996, 970)

Üçüncü kişi sebebiyle yârimden ayrılmak zorunda kalan birinin isyanı niteliğinde karşımıza çıkan bir mani örneğidir. Sevdiğinden ayıran kişiye bunun karşılıksız kalmayacağını, Allah katında bunun günah olduğunu söylemektedir. Allahtan korkan birinin yani inançlı birinin buna yeltenmeyeceğini, seven iki insanı ayıramayacağını dile getirmektedir.

Sarı kâğıt yazılmaz

Alın yazı bozulmaz

Yâr terketti diyerek

İple boyundan asılmaz (Çilsüleymanoğlu, 1996, 987)

Sevdiğinden ayrılan âşığın bu hasretle intihar etmesinin doğru olmadığını anlatan bir manidir. Dini inancımıza göre alın yazısının değişmeyeceğini dile getirir. Manide sevdiğinden ayrılmanın ne kadar acı verici olduğunu ve bu doğrultuda kendi canından bile vazgeçebileceğini anlatır.

Ben sana bir gül verdim

Sen yürekten vurursun

Benim sevdam sendedir

Gitme pişman olursun (Çilsüleymanoğlu, 1996, 986)

Sevdiği kişiye gül uzattığı halde yani iyi niyetle gitmesine rağmen sevdiğinin onu yürekten vurduğunu söylemektedir. Yürekten vurmayla kastı ise ona verdiği sevginin büyüklüğüdür. Sevgiliyi ne kadar sevdiğini ve eğer giderse böyle bir âşığı kaybedeceği için pişmanlık duyacağını dile getirir.

Kavak kavaktan uzundur

Dalında biter üzüm

O yar burdan gidince

Kan ağlar iki gözüm (Çilsüleymanoğlu, 1996, 984)

Kavakların uzun olma özelliği ve ağaçlara dolandırılarak ağdırılan üzüm asmalarından bahsedilmektedir. Yârin bu üzüm biten güzel diyardan gitmesi ise sevgilide derin acılar bırakır.

Koca ırmak taşmaz mı?

Sandallar dolaşmaz mı?

Yârim gurbete gitmiş

Rabbim kavuşturmaz mı? (Çilsüleymanoğlu, 1996, 984)

Bartın ilinde bulunan ırmak maniye konu edilerek başlanmıştır. Irmakta sandallarla gezintiler yapılması Bartın hakkında bize bilgi vermektedir. Yâri gurbete gitmiş biri tarafından dile getirilmiştir. Gurbet yüzünden ayrılık yaşayan sevgili Allahtan kavuşmayı istemektedir.

Halk şiirinde en çok işlenen konuların başında gelen ayrılık, hasret ve gurbet her Anadolu insanının ya sevdiği kızın başlık parası için çalışma zorunluluğundan, ya maişet amacıyla sılayı terk etmesinden ötürü yaşadığı sıkıntılardandır. Gurbet ve gariplik sadece sılayı terk edenlerde değil, sılasında sevdiğini göremeyen, bekleyen ve ona kavuşamayanlarda da görülür (Bayraktar – Erol Çalışkan, 2022, 107).

Yiyecek Manileri: Bartın manilerinde bölgeye ait yiyeceklerin de yer aldığını görmekteyiz. Bu yiyecekler bazen ilk iki mısradan bazense son iki mısradan karşımıza çıkar. Söz konusu yiyeceklere sadece doldurma sözler olarak bakmak doğru olmayacaktır. Çünkü bu

yiyecek adları sayesinde bölge tarımı hakkında da bilgi sahibi olmaktadır. Bu da bize bölgeleri ayırt etme ve manileri bölgelere göre düzenlemede yardımcı olmaktadır.

Enginarı haşladım

Doldurmaya başladım

Ellerin yâri geldi

Ağlamaya başladım (Çilsüleymanoğlu, 1996, 976)

İlk iki dizede enginar ve enginardan yapılan dolma maniye konu olmuştur. Başkalarının sevdiği geldiği halde kendi sevdiği gelmeyen kişi bundan yakınarak ağladığını belirtmiştir.

Ayva dibi yemiştin

Yiğittir aşka düşen

Alacaksın beni

Etme böyle perişan (Çilsüleymanoğlu, 1996, 976)

Maniden de anlaşılacağı üzere bölgede ayva yetiştğini görmekteyiz. Sevda çekenin de yiğit bir kimse olduğunu dile getirir. Sevdiğinin kendisini daha fazla bekletmemesini ister.

Ak bakla yeşil bakla

Çiçek kokla gül kokla

Ben burdan gidiyorum

Aklın başını topla (Çilsüleymanoğlu, 1996, 975)

Bartın yöresinde neredeyse her evin bahçesinde görülen bakla maniye konu edilmiştir. Bartın yöresinde kadınlar evlerinin önüne yemelik ihtiyaçlarını ekmektedirler. Bunlardan biri de dönemlik yetişen ve demir bakımından zengin bakladır.

Altın tabakta vişne

Sen git kızım işine

Sevdiğim kız varmazsa

Düşeceğim peşine (Çilsüleymanoğlu, 1996, 974)

Farklı yörelerde yetişmekle birlikte Bartın yöresinde de vişne, kiraz türü meyveler yetişmektedir. Bartın'da neredeyse her evin önünde ağacı bulunan vişne, kiraz meyveleri de bu yörenin manilerine konu edilmiştir.

Ekinleri ekildi

Kökü yere dikildi

Gizli saklı kalmadı

Konu komşu hep bildi (Çilsüleymanoğlu, 1996, 972)

Yetiştirmesi için bol gün ışığı ve yağmur gereken ekin de bölgede yetişmektedir. Eski dönemlerde tarıma verilen değer göz önünde bulundurulduğunda kendi ihtiyaçlarını

karşılamaya çalışan yöre halkı bölgenin koşullarına uygun ürünler yetiştirmektedir. Bu maniler sayesinde de yöreyi tanımak kolaylaşmaktadır.

Hayvan Manileri: Hayvanların da manilerde yer aldığı görülmektedir. Hayvan isimleri genellikle ilk mısralarda karşımıza çıkar. Hayvanların işlevleri, sesleri veyahut görüntüleri manilere konu olmuştur. Bölgede yetişen hayvanlar da yine mani tasnifinde bizlere kolaylık sağlamaktadır. Ancak Bartın yöresindeki manilerde yerel hayvanlardan ziyade daha genel hayvan adları ve özelliklerine vurgu yapılmıştır.

Keçi çıktı meşeye
Kıtır kıtır gevşeye
Sesiy seday çıkmaya
Sıkışa mı kaldıy köşeye (Çilsüleymanoğlu, 1996, 973)

Bartın ağızıyla söylenip aynı şekilde derlenen manide Bartın ilinde keçi yetiştirildiğini görmekteyiz. Keçilerin bazı yerlere kolaylıkla tırmanma özelliği, hareketli ve başını bir yerlere sıkıştırma özelliklerinden yararlanılarak maniye konu oluşturulmuştur.

Kara karga olaydım
Ağaçlara konaydım
Yar Allah'ın seversen
Nişanlın ben olaydım (Çilsüleymanoğlu, 1996, 975)

Birçok bölgede görülen karga Bartın ilinde de mevcuttur. Manilere konu edilmiştir. Bu maniden bölgesel bilgi edinme şansımız yoktur.

Çalı dibinde keklik
Kızlar giyer eteklik
Kızlar çalışkan amma
Oğlanlar da eşeklik (Çilsüleymanoğlu, 1996, 980)

Kızların çalışkanlığından söz edilen manide keklik kuşunu görmekteyiz. Çok yağış almayan daha çok yarı kurak alanlarda yetişen bir tür olan keklik, Bartın'da çok fazla bulunmaz. Bunun nedeni Bartın ilinin Karadeniz bölgesinde olması ve çok yağış almasından kaynaklıdır. Ama yine de manilere konu edildiğini görmekteyiz.

Tavşan gider ekine
Kulakları dikine
Senin sandalyen çürük
Gel otur benimkine (Çilsüleymanoğlu, 1996, 969)

Bartın'ın Amasra ilçesinde bir Tavşan Adası bulunmaktadır. İsmi de adada yaşamakta olan tavşanlardan gelir. Bartın ili için tavşan birçok olaya konu edildiği gibi maniye de dâhil edilmiştir.

Suda balık oyneya
Canım sana gayneya
Günde on beş yar sevsem
Biri sana uymeya (Çilsüleymanoğlu, 1996, 985)

Karadeniz'in kıyısında olan Bartın ili balık bakımından zengindir. Dolayısıyla manilerde de sıkça karşılaşmak mümkündür.

Yer Adları Hakkında Maniler: Yöre hakkında en net bilgileri bu tarz manilerde görmekteyiz. Bölgenin ilçe, mahalle, semt, cadde, sokak isimlerinin manilerin ilk iki mısrasında karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Bu da bize maninin hangi bölgeye ait olduğu bilgisini vermektedir.

Bartın yolu dolaşık
Kara kaşık bulaşık
Yar aklıma gelince
Elimden düştü kaşık (Çilsüleymanoğlu, 1996, 972)

Bölgede yaşayan mani yakıcıları bölgenin ismini kullanarak hem bölge adında mani oluşturmakta hem de farklı kesimden kişiler okuduklarında tasnif etme de kolaylık sağlanmaktadır.

Nereye gidiyon nereye
Bartın'ın deresine
Ben çobanlık yaparım
Kızların sürüsüne (Çilsüleymanoğlu, 1996, 974)

Maniye bakıldığında Bartın ilinde dere bulunduğu, çobanlık mesleğinin icra edildiği görülmektedir. Bartın ilinin ismi kullanılarak maninin hangi yöreye ait olduğu belli edilmektedir.

Amasra'nın yolu üçtür
İmtihan olması güçtür
Yarışma istiyorsan
Becermesi çok güçtür (Çilsüleymanoğlu, 1996, 983)

Manide geçen Amasra, Bartın ilinin ilçelerinden biridir. İl hakkında bilgi verilmekle kalmamış ilçeleri de manilere konu olmuştur. Toplumsal kimlik oluşturulması ve korunması açısından maninin yöresi kesinleştirilmiştir.

Yalıya fener geldi

Algıma neler geldi

Yaşım güççükdür emme

Başıma nele geldi (Çilsüleymanoğlu, 1996, 974)

Yalı mevki, Bartın'ın ırmak kenarındaki bir bölümüne verilen addır. Bartın'a ait bu yer de manilere konu edilmiştir. Bartın ilinde herkesin bildiği bu mevkiyi başka kesimlerden insanlar okuduklarında da bölgenin mekânlarından haberdar olacaklardır.

Serin serin esiyor

İnkumu'da rüzgârlar

Ömrümü tüketiyor

Bana ettiğin nazlar (Çilsüleymanoğlu, 1996, 970)

İnkumu, Bartın ilinin deniz kıyısında yer alan bir ilçesidir. Yaz tatillerinin vazgeçilmez mekânı olan İnkumu sahilini de manilerde görmek mümkündür.

Çalgı Aletleri ile İlgili Maniler: Manilere sadece belli çalgılar konu olmuştur. Bu çalgılardan en fazla ud ve davulla karşılaşmaktayız. Eski dönemleri anlamak, yörenin hangi çalgı aletlerinden faydalandığını görmek açısından manilerde yer alan çalgı aletleri de önem arz etmektedir.

Çal ud'unu çinlesin

Âşık olan dinlesin

Seni benden ayıran

Can vermesin inlesin (Çilsüleymanoğlu, 1996, 975)

Telli bir müzik aleti olan ud maniye konu edilerek âşık olanlara seslenmektedir. Bu müzik aletinden yararlanılarak sevdiği ile arasına girenlere bir beddua etme söz konusudur.

Ud'um ceviz boyalı

İçi bülbül yuvalı

Böyle sevda görmedim

Ben anamdan doğalı (Çilsüleymanoğlu, 1996, 968)

Eski dönemlerde ud, en çok kullanılan müzik aleti olduğu için manilerde bu müzik aletinden sık sık faydalanılmıştır. Ayrıca manide udun neyden yapıldığı hakkında da bilgi verilmektedir.

Davul çalar bayramdır

Herkes sana hayrandır

Gönüller bir olunca

Samanlık seyrandır (Çilsüleymanoğlu, 1996, 966)

Davul, çok eski zamanlardan beri kullanılagelen vurmali bir çalgı aletidir. Her yörenin manilerinde yer alabilir. Bartın yöresi de manilerinde bu çalgı aletini kullanmıştır. Özellikle düğün, bayram ve eğlencelerde ön plana çıkan davulun manilerde yer alması olağan dışı bir durum değildir.

Saz çalarken sukût et

Çalandadır hep gözler

Muhabbeti bozmayın

Söylerim ağır sözler (Çilsüleymanoğlu, 1996, 968)

Saz telli tezeneli bir çalgıdır. Türkülerde adından bolca söz ettiren saz aleti manilere de konu olmuştur. Manide bu müzik aletinin ne denli etkili olduğu ve çalanı kendisine nasıl bağladığı anlatılmaktadır.

Ud'umu çala çala

Çıktım bir ince dala

Eğer beni seversen

Ananı dünür yolla (Çilsüleymanoğlu, 1996, 973)

Âşık, ud aleti üzerinden sevgiliye evlenmek isteğini dile getirmektedir. Farklı yollarla ya da farklı işlevlerle ud aletinin manilere konu edildiği görülmektedir.

Kıyafetle İlgili Maniler: Yöre hakkında en çok bilgi veren maniler; içerisinde kıyafet hakkında bilgi veren manilerdir. Bu maniler sayesinde eski dönemlerde o yörede neler giyildiğini görmekteyiz. Bunları bilmek bize o yörenin kıyafet kültürü hakkında bilgi sunmaktadır. O yöreyi tanımak için maniler birer kültür kaynağı niteliğindedir.

Entarim var pembeden

Leke olmuş giymeden

Bana bir oğlan varmış

On beşine girmeden (Çilsüleymanoğlu, 1996, 968)

Tek parçalı kadın giysisi olan entari manilere konu edilmiştir. Renginden işlevine kadar kullanıldığı dönem hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler ışığında maninin hangi dönemde icra edildiğini de anlamaktayız.

İnce yazmam başımda

Galem oynar gaşında

Benim varacım uşak

On üç- on dört yaşında (Çilsüleymanoğlu, 1996, 980)

Pembe, ince gibi detaylar daha çok gençlikte kullanılan eşyalara özgüdür. Bu sebeple maninin genç bir kız tarafından söylendiği aşikârdır. Aynı manide uşak kelimesi de yine eski

dönemlerde genç erkeklere söylenmektedir. Genç kızların oya işlemeli yazmaları manilere konu olmuştur.

Kapeleni al yârim

N'olur bana bak yârim

Bana bir zincir alıp

Gerdanıma tak yârim (Çilsüleymanoğlu, 1996, 985)

Âşık, sevdiğinden istediği şeyi elde edebilmek için ona güzel sözler niteliğinde mani söylemiştir. Kapele eski dönemlerde kullanılan bir şapkadır. Sevdiğinin taktığı kırmızı şapkasını överek bir zincir kolye istemektedir.

Elbisesi yeşil tafta

Otursun yârim safda

Mutluluktan uçuyorum

Gönlümdeki kanatla (Çilsüleymanoğlu, 1996, 966)

Tafta; sert, hışırtılı bir kumaş türü olan taftadan yapılmış yazlık bir elbise türüdür. Bu mani, o dönemlerde kullanılan kıyafetin türü hakkında bilgi niteliğindedir. Âşık, yârimini övmek için kıyafetine övgü dolu sözlerle mani söylemiştir. İçindeki sevgiyi, mutluluğu yârimin kıyafetine iltifat ederek dile getirmiştir.

Al cübbe yeşil sarık

Güveyi pek pısırik

Hâla namaz kılıyor

Fayda etmez öksürük! (Çilsüleymanoğlu, 1996, 967)

Cübbe, elbiselerin üstüne giyilen bir çeşit üstlüktür. Sarık ise fes ya da başlıkların üzerine sarılan tülbent olarak adlandırılabilir. Bartın ilinde de eski dönemlerde bu iki kıyafetin giyildiği ve maniye konu edildiği görülmektedir.

Sonuç

Mani söyleme geleneği geçmişten günümüze varlığını sürdüren bir gelenek olmuştur. Mani türü de, ilk söyleyeni unutulup ağızdan ağıza değişim ve dönüşüme uğrasa da varlığını sürdürebilmeyi başarmıştır. Mani dizeleri arasında bir anlam bütünlüğü olup olmadığına dair iki farklı görüş söz konusudur. İlk iki dizenin doldurma sözler olup olmadığına dair görüşler çatışmaktadır. Çalışmada görüldüğü üzere ilk iki dize öylesine söylenmiş sözler bütünü değildir. Aksine bu dizeler yörenin sosyal ve kültürel değerleri hakkında bilgi barındırmaktadır. Söz konusu manilere bakılarak yöre hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bu bilgiler ışığında manileri yörelere göre ayırmak ve incelemeye almak kolaylaşmaktadır.

Mani söyleme geleneği Bartın ilinde diğer pek çok ile göre daha yaygındır. Daha çok toplu ortamlarda icra edilen mani düğün, kına gibi yerlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu şekilde genç kızlar ve erkekler birbirlerine açılabilirler. Bu gelenek vesilesiyle bir anlaşma sağlanmaktadır. Yine Bettam geleneği ve Helesa geleneğinde bir araya gelen çocuklar mani söylemektedir. Bir diğer toplanma ise bayramlarda gerçekleştirilir. Maniler, genç kızlar tarafından âşıklarına duyacakları şekilde icra edilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Bartın'da mani söyleme geleneği geçmişten günümüze kadar değişerek fakat sosyal ve kültürel değerleri de içinde barındırarak süregelmiştir.

Selahattin Çilsüleymanoğlu tarafından Bartın yöresinden derlenen maniler Sevda Manileri, Hasret/Özlem Manileri, Ayrılık Manileri, Yiyecek Manileri, Hayvan Manileri, Yer Adları Hakkında Maniler, Çalgı Aletleri ile İlgili Maniler ve Kıyafetle İlgili Maniler olmak üzere 8 başlık altında değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler neticesinde Bartın yöresinde icra edilen manilerde hangi duygular, ne çeşit hayvanlar, yöreye ait hangi yiyecekler, bilinen hangi çalgı aletlerinin manilere konu olduğu, şehrin adı ve şehre ait yerlerin nasıl maniye dâhil edildiği ve Bartın ilinde maninin icra edildiği dönemde hangi kıyafetler kullanıldığı hakkında bilgilere ulaşılmıştır.

Bu incelemeler neticesinde makale başında verilen mani hakkındaki iki farklı görüşten; maninin ilk iki dizesinin doldurma mısra olmadığı, bu mısraların bize mani hakkında ve maninin icra edildiği yörenin sosyal ve kültürel değerleri hakkında bilgiler verdiği anlaşılmıştır.

Kaynaklar

Akalın, Sami - Şimşek, Esmâ. "Mâniler". Türk Dünyası Edebiyat Tarihi. Haz. Önder Göçgün. 251-297. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2003.

Artun, Erman. "Adana'da Mâni Söyleme Geleneği". Adana Halk Kültürü Araştırmaları I. 1-34. Adana: Adana Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2000.

Asma, Çetin. Bartın Kültür ve Turizm Envanteri: Mitolojiden Gezgincilere. Bartın: Bartın İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, 2007.

Bayraktar, Müge - Erol Çalışkan, Şerife Seher. "Yol ve Yolculuğun Uğrak Noktası: Bartın Türküleri". Yol Kitabı. 99-115. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.

Boratav, Pertev Naili. "Mâni". İslâm Ansiklopedisi. 1: 285-286. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.

Boratav, Pertev Naili. 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 2000.

Büyükokutan, Aslı. “Muğla Yöresi Alevî Türkmenlerinde Mâni Söyleme Geleneği”. Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 13/41, (2007): 255-267.

Çelik, Ali. “Mânilerdeki Gizler ve Bayburt Mânileri”. Millî Folklor Dergisi 13/51, (2001): 100-108.

Çilüleymanoğlu, Selahattin. Bartın Halk Kültürü, Cilt 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.

Dilçin, Cem. Örneklerle Türk Şiir Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.

Dizdaroğlu, Hikmet. Halk Şiirinde Türler. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1969.

Ekici, Metin. “Ödemiş Yöresi Mânileri Üzerine Bir Değerlendirme”. Motif Halk Oyunları Dergisi 31, (2002): 24-27.

Elçin, Şükrü. Halk Edebiyatına Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Erol Çalışkan, Şerife Seher. “Bartın’da Düğün Geleneklerinin Dünü ve Bugünü”. Teke Dergisi 8/1, (2019): 413-445.

Erol, Şerife Seher. “Bartın’da Özel Günler; Bayram, Tören ve Kutlamalar”, UKHAD 1/1, (2015): 43-68.

Gümüş, Şule. “Sivas Manileri Üzerine Bir İnceleme”. Sivas Folkloru Üzerine Yazılar. 15-59. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2023.

Karabaş, Seyfi. Bütüncül Türk Budunbilime Doğru. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Kaya, Doğan. Anonim Halk Şiiri. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

Sözbir, Feride Uğrun. Bartın İl’inin Sürdürülebilir Turizm Potansiyelinin İrdelenmesi. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, 2010.

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 11 (Temmuz) 2024 s.139-156, TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1497075

Araştırma Makalesi

TRAGEDYANIN KÖKENİ: TARİHSEL VE BAĞLAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Seda ÖZSOY SOMUNCUOĞLU*
Ayşe Gül ÇIVGIN*

Öz: Kışın gelişiyle ölen ve her baharda yeniden dirilen, üzüm bağlarının ve şarabın koruyucusu olan bereket tanrısı Dionysos adına düzenlenen törenlerden köken alan tragedya, insanın acılarına ve esas olarak bir ana karakterin başına gelen korkunç ve kederli olaylara dayanan sanatsal bir türdür. Tiyatronun ilk örneklerinden olan tragedya, ibadet ve hikâye anlatımı için başvurulan bir aktarım biçimi olarak ilk insan topluluklarıyla başlamış olsa da bunların diyalog, şarkı ve dans gibi tekniklerle yetkinleştirilmesi Antik Yunan döneminde gerçekleşmiştir. Genel bir kabulle muthostan logosu geçişin temelini oluşturan tragedyaların en ünlü temsilcileri ise Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'dir. Aristoteles tarafından aktarılan bilgilere göre, mimesis yoluyla betimlenen soylu eylemlerin uyandırdığı olumsuz duygulardan arınmayı sağlayan tragedya, bir sanat yapıtı olmanın yanında evreni, doğayı ve insanı anlamının ve açıklamanın yolunu işaret eder. Bu makalede, tragedyanın ilk ortaya çıkışından itibaren nasıl bir gelişim seyri izlediği üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda kavramın etimolojisine değinilecek, mevcut tarihsel koşullar aktarılacak ve Aiskhylos, Sophokles ile Euripides tarafından meydana getirilen ilk örnekler hakkında genel bilgiler verilecektir. Böylece insan doğasına ilişkin birçok temayı konu edinen tragedyaların niteliğinin Antik Çağ'dan Orta Çağ'a nasıl bir değişim gösterdiği değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tragedya, Antik Yunan, Aiskhylos, Sophokles, Euripides.

THE ORIGIN OF TRAGEDY: A HISTORICAL AND CONTEXTUAL EVALUATION

Abstract: Tragedies, which originate from the ceremonies held in the name of Dionysus, the god of fertility, who dies with the arrival of winter and resurrects every spring, is the protector of vineyards and wine, are an artistic genre based on human suffering and terrible and sad events that happen to a main character. Although tragedies, one of the first examples of theater, started with the first human communities as a form of transmission used for worship and storytelling, their perfection with techniques such as dialogue, song and dance took place in the Ancient Greek period. The most famous representatives of tragedies that form the basis of the transition from myth to logos are Aeschylus, Sophocles and Euripides. According to the information conveyed by Aristotle, tragedies, which provide purification from the negative emotions aroused by noble actions depicted through mimesis, point the way to understanding and explaining cosmos, nature and human, as well as being works of art. In this article, we will focus on the development of tragedy since its first appearance. In this regard, the etymology of the concept will be touched upon, current historical conditions will be conveyed and general information will be given about the first examples created by Aeschylus, Sophocles and Euripides. Thus, it will be tried to evaluate how the quality of tragedies, which deal with many themes related to human nature, has changed from Ancient Greek to Middle Age.

Keywords: Tragedy, Ancient Greek, Aeschylus, Sophocles, Euripides.

Başvuru/Submitted: 06.06.2024

Kabul/Accepted: 07.06.2024

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0002-2473-4258, sedazsy@yahoo.com.tr.

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ORCID: 0000-0003-2838-6737, acivgin@bartin.edu.tr

Giriş

Genel olarak kabul edildiği üzere felsefenin muthostan logosa geçiş ile ifade edilen bir sürecin neticesinde Antik Yunan'da başladığına dair güçlü bir kanaat vardır.¹ Bu kanaat özellikle doğa olaylarının açıklanmasında doğaüstü güçlere başvuran muthos ile akla başvuran logos arasındaki karşıtıktan güç alır. Evrenin, doğanın ve insanın anlaşılmasına yönelik köklü bir kavrayış değişikliğini ve yeni bir dünya görüşünü beraberinde getiren bu karşıtlığın, aşkın ve muthosçu düşüncenin yerini doğalcı ve akılcı bir düşünce olarak görülen logosa bırakmasıyla felsefenin Antik Yunan'da ortaya çıkışında etkili olduğu düşünülür.

Kuşkusuz herhangi bir meseleye belirli bir başlangıç tayin etmek ya da sınıflandırma yapmak için bazı ayrımlar saptamak konunun anlaşılmasını kolaylaştırması bakımından çoğu kez faydalı görülmüştür. Ancak bu durum aynı zamanda belirli bir fark gözetmeyi de beraberinde getirdiğinden bazen iki şey arasındaki ortaklıkların ya da benzerliklerin de yitip gitmesine neden olmaktadır. Özellikle şimdiden bakıp milattan önce geleneksel, dini ve kültürel pek çok faktörün iç içe geçtiği bir dönemde neyin muthosa neyin logosa tekabül ettiğini ayırsama ve açıklama imkânı yaygın kanaatin aksine neredeyse yoktur. Logos ile özdeşleştirilen felsefi düşüncelere bakıldığında doğrudan ya da dolaylı da olsa muthosa dayalı öge ya da anlayışları içerdiklerini görmek mümkündür. Örneğin ilk filozof olarak kabul edilen Thales'in "su" olarak belirlediği arkhenin art alanında Homeros'un Okeanos'unun ya da Pthagorasçıların ruh ve ruhun ölümsüzlüğüne dair görüşlerinin art alanında muhtosun bulunduğu görülür. Aynısı muthoslar için de söylenebilir. Özellikle muhtosları zemin alan ve toplumun geleneğinin, dininin ve kültürünün bir parçasını oluşturan tragedyalara bakıldığında içlerinde logosa dayalı pek çok ögeye rastlandığı gibi logosa bir geçiş iddia edilecekse en azından bu geçişin ilk nüvelerini içerdikleri ifade edilebilir. Antik Yunan'ın sözlü kültür geleneğinin en önemli temsilcileri olarak değerlendirilen Homeros ve Heseidos'ta muthos, tanrıların, evrenin ve insanın yaratılışını açıklama biçimi olarak kozmogoni işlevi görmesinin yanı sıra bireylerin yaşadıkları topluma ve kültüre aidiyetlerini sağlamak bakımından hem siyasal hem de eğitici bir işleve sahiptir. Dolayısıyla Homeros ve Heseidos basit bir anlamda sadece şair değildir; onlar Yunan zihninin bütünlüğünün temsilcileri olup yarattıkları kültürlerinin imkân verdiği söyleyiş biçiminde konuşmaktadır (Havelock, 2015, 143).

---

¹ Grekçe muthos (μῦθος) sözcüğü "söylence, mit, söz, nutuk, esatır hikâyesi; ağızdan çıkan söz, konuşma, salt söz, eylemsiz söz, lâf/lâfz; anlatma, sohbet, sohbet konusu, mesele, öğüt, emir, buyruk, amaç, tasarı, plan, masal, hikâye, fabl" kelimelerini karşılayacak şekilde oldukça geniş bir anlamda kullanılır (Peters, 2004, 225-226). Benzer bir biçimde logos sözcüğü ise "konuşma, açıklama, hesap, akıl, tanım, akıl yetisi, oran; söz, akıl, idrak; sebep; değer; iç düşüncenin ifade edildiği söz, bizzat iç düşüncenin veya aklın kendisi" gibi anlamlara gelir (Peters, 2004, 208).

Daha açık bir ifadeyle muthos söylemektir. Muthosun bu işlevi, özellikle tragedya aracılığıyla insanın varoluş amacını, anlam arayışını, insanların doğa ve birbirleriyle ilişkilerini sorgulamanın bir aracına dönüşmüştür. Ele alınan meseleler salt tanrısal olmaktan çıkmış yerini insani olana bırakmıştır. İnsanın özgürlüğü, değer arayışı, seçimlerinin sorumluluğunu alması, karşısına çıkan zorluklara yönelik direnci, işlediği suç karşısındaki duruşu gibi pek çok mesele insan yaşantısından kimi kesitler üzerinden tragedya aracılığıyla sergilenmeye başlamıştır. Nitekim tragedya geçmiş ile gelecek, ilahi ile beşerî, toplumsal ile bireysel, ilham ile sorgulama arasında köprü vazifesi kurmaları bakımından hem muthosu hem de logosu içermektedir. 2500 yıl önce Yunanlılar tarafından meydana getirildiğinden beri tragedya, tiyatro oyunu olarak nitelenmiştir; zira okunmak üzere değil de işitilmek ve seyredilmek üzere yapılmıştır (Latacz, 2006, 12). Grekçe *theáomai* seyretmek fiilinden kök alan seyir yeri anlamına gelen tiyatro [théatron (θέατρον)] sözcüğü ile bakmak, seyretmek, gözlemek, gözetlemek anlamındaki *teori* [theōría (θεωρία)] sözcüğü arasındaki dolaysız ilişki dikkate alındığında tragedyanın sahnede sergileneninin kuşatıcı bir biçimde kavranması faaliyetine karşılık geldiği söylenebilir (Peters, 2004, 374).

Bu çalışmada, tragedyaların ortaya çıkışı üzerinde durularak tiyatronun nasıl şekillendiği genel bir değerlendirmeye aktarılacaktır. Buradaki amaç, Antik Yunan dönemindeki filozofların tragedyalara yükledikleri anlamın serimlenmesinden ziyade Aiskhylos, Sophokles ve Euripides gibi bu alanda eserler veren ilk yazarların nasıl bir perspektif sunduğu ile ilgilidir. Bu nedenle dönemin koşullarını anlamamızı sağlayan tarihsel arka plana ilişkin bazı bilgilerin verilmesinin ardından ilk örneklerin ele alınması ve zaman aralığının Orta Çağ ile sınırlandırılması uygun görülmüştür.

1. Tragedyaların Kökeni Üzerine

Tanım ve açıklama gereksinimi, insanın temel sosyo-psikolojik güdeleri arasındadır ve insanoğlu ilk dönemlerinden beri çevresindeki olguları anlamaya çalışarak ve bunlar arasında neden-sonuç ilişkileri kurarak yaşayagelmıştır. Zihinsel ve dilsel açıdan genelleme ve soyutlama yapma becerisi henüz bugün ulaştığı düzeyde olmasa da ilk insanlar, nesnelere, benzerlikleri veya farklılıkları ile ilişkilendirmişlerdir (Diakonoff, 2004, 25). Bu durumda bile kendilerinden çok sonra oluşturulacak olan dinlerin temeli sayılabilecek muthosları, çevreyi algılayışlarının bir yorumu olarak meydana getirmeyi başarmışlardır. Dinle ya da kahramanlıklarla ilgili olan, toplumun gelenek ve göreneklerine göre sözlü olarak aktarılan ve zaman içinde değişiklik gösteren, estetik bir biçime sahip bu öykülerin yanında kendilerinde merak, korku ve hayranlık uyandıran doğa unsurlarını resim aracılığıyla ifade etmeye başlamışlardır. Müteakip süreçte, sanatın ilk örnekleri olarak yorumlayabileceğimiz bu etkinliklerin yanında yine doğanın taklit

edilmesiyle oluşan tiyatronun ilk biçimleri -tragedya ve komedi- ortaya çıkmıştır. Bu dönemde dini törenlerde, doğanın ve doğaüstü güçlerin taklidiyle şekillenen tiyatro, toplumlar geliştikçe ve toplumsal ilişkiler daha karmaşık bir hal almaya başladıkça farklı bir boyut kazanmıştır.

Bütün sanat dalları gibi tiyatro da insanın gereksinimlerinden hareketle oluşturulmuş ve yaşam mücadelesinde insanın kendisini ve karşısındakini tanımasına yardımcı olmuş, doğanın gizemli güçlerini etkilemeye yönelik bir araca dönüşmüştür (Şener, 2003, 7). Bu etkinliğin Antik Mısır ve Uzak Doğu uygarlıklarında ilk örneklerine rastlanmış olsa da asıl gelişmiş biçimine Antik Yunan'da kavuştuğu kabul edilmektedir. Dans, ritim, doğanın belirli aralıklarla kendini yineleyen düzenliliğinin taklidi gibi unsurlardan yola çıkılarak geliştirilen tiyatro, özellikle Antik Çağ'dan itibaren etkili bir anlatım gücüne kavuşmuş, toplumun eğitilmesinde ve bilinçlenmesinde ya da çeşitli düşüncelerin geniş halk kitleleri arasında yayılmasının sağlanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Yaşama iç içe olan bu sanat dalı, zamanla köken aldığı dinsel unsurlardan uzaklaşmaya başlamış ve toplumsallaşmanın etkin bir aracı olmuştur (Konur, 2001, 15). İnsana dair her şeyin aktarımının mümkün olduğu dans, şiir ve müzik gibi sanat dallarının gelişimine koşut olarak gelişen tiyatro; dinsel ritüeller sayesinde sanat ile gerçek yaşam arasında bir bağ kurma işlevini yerine getirmesinin yanı sıra birbirinden farklı konuların işlendiği bir oyun alanına doğru evrilmiştir.

Antik Yunan tiyatrosunun kökeni ise *Dionysos* festivallerine dayanmaktadır. Bilindiği gibi *Dionysos*, kışın gelişiyle ölen ve her baharda yeniden dirilen, üzüm bağlarının ve şarabın koruyucusu olan bereket tanrısıdır (Mansel, 1999, 137). Roma mitolojisinde *Bakkhos* adıyla tapınılan *Dionysos*, Thebai kralı *Kadmos*'un kızı *Seleme* ile tanrı *Zeus*'un oğludur. *Seleme*, "Ey ulu tanrı ey sevgilim bana olduğun gibi görün, ilahi nurun ile gözlerimi parlat!" diye yalvararak *Zeus*'tan, kendisine görünmesini istemiş, *Zeus* da onun bu dileğini yerine getirmiştir. Ancak *Seleme* aşğının çevresini saran şimşeklerden dolayı yıldırıma çarpılıp ölmüştür. *Zeus*, *Seleme*'nin karnında taşıdığı ve henüz altıncı ayındaki bebeği almış ve onu, kendi baldırına dikmiştir. Süresi dolduğunda ise onu, oradan çıkarmış ve *iki kere doğan* tanrı *Dionysos*'u yetiştirmesi için *Hermes*'e emanet etmiştir (Grimal, 1997, 157).

Büyüdükten sonra dünyayı dolaşmaya başlayan *Dionysos*, insanlara bağların kurulmasını, asmaların yetiştirilmesini ve şarabın imal edilmesini öğretmiş ancak sevdiği insanlara şarabın vereceği neşeyi tarif ederken; sevmediklerine şarabın olumsuz davranışlara yol açan kaba sarhoşluğunu tattırmıştır (Can, 1997, 154). Bu bağlamda *Dionysos*'un her açıdan doğaya çevrik olduğu görülür ancak onun simgelediği asıl güç, doğanın kendisi değil; insanla doğa arasında kurulan bir ilişkiyi içeren insanı, doğanın sırlarına erdiren büyülü bir güçtür. Doğanın sırlarına ermek ve tanrısal bir güce kavuşmak, insanın varmak istediği bir aşamadır ve *Dionysos*, insanlara bunun yolunu gösterir. Bu yol, şaraptan ve sarhoşluktan geçer. İnsan, bu yolla

yaratıcılığın kökeninde bulunan değişim yapma gücüne ulaşır. Bu nedenle Dionysos'un diğer tanrılardan daha etkili olan üslubuyla gerçekliğin en güzel ifade biçimi sayılabilecek bir yazın türü olan tragedyaı esinlemiş olduğuna inanılır ki bu hiç de şaşırtıcı değildir. Tragedya ile gerçeğin, gerçeküstüne dönüşmesi ve bunun, yeniden gerçeğe varmasıyla doğal bir kasırğa olan hayatın dalgaları yansıtılmış olur. Bu dalgalanmanın, insanlık dünyasında açtığı yaralar, yarattığı dramlar, facialar ve afetler, tragedya denilen hayat aynasında görülür (Erhat, 2007, 97). Böylece Dionysos, insanlar üzerinde yarattığı etki ekseninde kendisi onuruna festivaller düzenlenen bir tanrı olmuş ve Dionysos kültü etrafında toplanan insanlar, bu festivallerde teatral içerikli yarışmalar organize ederek tragedyalar sahnelemişlerdir. Bununla bağlantısında Dionysos sadece tragedyaların meydana getirilmesinde esin kaynağı olmakla kalmaz aynı zamanda kelimenin etimolojisini de belirler. Tragedya, Dionysos'un kutsal hayvanı teke olduğundan Grekçede bu anlama gelen *tragos* ve şarkı anlamına gelen *aoide* sözcüklerinden türetilen ve *teke şarkısı* veya *konuşmalı şarkı* olarak bilinen *tragoidia* kökeninden gelir (Şener, 1998, 16).

Bunların yanı sıra tragedyaların önem kazanmasına kadar geçen yıllarda Antik Yunan'da gözlemlenen toplumsal gelişmelerin kısaca aktarılması, bu sürecin nasıl biçimlendiğinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ancak MÖ altıncı yüzyıla gelinceye kadar Yunan Uygarlığında halen sözlü anlatım geleneği hâkim olduğundan bu döneme ilişkin bilgiler oldukça sınırlıdır. Miken Uygarlığının çöküşüyle başlayan bu evre, Yunan Karanlık Çağı olarak bilinmektedir. İstilalar sırasında demirden yapılmış güçlü silahlar karşısında savunmasız halkın, Dorlar'ın egemenliğini kabullenmesiyle yeni bir döneme girilmiştir. Bu yıllarda Minos ve Miken Uygarlıkları tarafından geliştirilen mimari, değerli maden işçiliği ve yazı sistemi tamamen unutulmuş ve Yunan Uygarlığında toplumsal yaşam, içe kapalı bir hal almıştır. Artık saray ekonomisi çökmüş, Yunan nüfusu azalmış ve yaşam alanları önemli ölçüde tahrip edilmiştir. Fakat bu dönemin sonunda Yunanlılar yeniden toparlanma çabası içine girmişler ve diğer toplumlarla ticari ilişkileri canlandırmaya çalışmışlardır. Homeros'un *İlyada* adlı eserinde Fenike, Mısır ve Libya'dan söz edilmesi bu girişimin işaretidir. Fenikeliler ile kurulan ticari ilişkiler sayesinde Yunan Uygarlığında tekrar yazıyı kullanmaya başlamıştır. Karanlık Çağ'ın sonlarında gözlemlenen önemli atılımlardan biri olan yazının yaygın şekilde kullanımı ve polis adı verilen yerleşim merkezleriyle kentleşmenin önünün açılması, daha sonra tarih sahnesine çıkacak olan parlak Yunan Uygarlığının çekirdeğini oluşturmuştur. Bundan sonraki Arkaik Dönem olarak adlandırılan süreçte polislerin ileri bir düzeye ulaştığı, şehrin yüksekçe bir yerine kurulan akropoller sayesinde savaşlar sırasındaki istila girişimlerinin engellendiği ortaya çıkmaktadır. Belirli dönemlerde yapılan savaşlara rağmen ticari faaliyetlerin kaynaştırıcı etkisiyle benzer

dinsel ritüellere ve Olimpiyat Oyunları gibi ortak festivallere sahip bir kent devletleri ağı oluşturulmuştur.²

Kent devletlerindeki festivaller, tragedya yarışmalarına da sahne olmuştur. Bu tragedyalarda ilk sahne alanlardan biri ise MÖ altıncı yüzyılda yaşamış olan Thespi'stir. Bir oyuncu olduğu kadar metinleri de yazan Thespi'sin yaptığı yeniliklerle tragedya, artık öykünün, şarkılar aracılığıyla anlatımıyla sınırlı tutulmamış aynı zamanda oynanmaya da başlanmıştır. Böylece önceleri salt anlatımcı olan oyun, dramatik bir boyut kazanmıştır. Ayrıca Thespi ile aynı dönemde yaşamış olan Khoirilos ve Phrynikhos da tragedyanın gelişimine önemli katkılar sağlamışlardır. Ancak asıl kırılma noktası, Aiskhylos ile gerçekleşmiştir (Latacz, 2006, 69-71). Tragedya³ esas biçimini Aiskhylos'un eserleri sayesinde kazanmış ve özellikle *Zincire Vurulmuş Prometheus* adlı eseri ile oyunlardaki karşılıklı konuşmaların oranı artmış, koro şarkılarının sınırlandırılmasıyla oyun, daha öncelikli bir hal almıştır. Ardından Sophokles, oyuncu sayısını üçe çıkarmış ve sahne dekorasyonunu tragedya sokmuştur. Oyuncu sayısının arttırılması, insan unsurunun ön plana çıkmasını ifade eder ki bu da tanrıların oyun sahnesinden çekilmesi anlamına gelir. Böylece oyun, daha kapsamlı bir içeriğe sahip olmuştur (Leonard, 1953, 40-41). Üçüncü bir oyuncu aracılığıyla daha akılcı diyalogların yerleştirildiği tragedyalar, Sophokles döneminden itibaren tanrısallığın da oyun dışına çıkarılmasıyla muthostan logosa geçişin önemli bir aşamasını oluşturmuşlardır.

Artık insan, aklını, akıl dışı ya da doğaüstü güçlere karşı kullanmaya başlamıştır. Bu aşamanın en önemli temsilcilerinden biri de Euripides'tir. İnsan doğasını ayrıntılı olarak inceleyen ve insan yaşamını eserlerinde gerçekçi bir şekilde yansıtan Euripides; sorgulayıcı, eleştirici ve geleneklere karşı gelen bir yazar olarak kabul edilmiştir. Euripides, insanlık hakkındaki hakikate, nasırlaşmış bir kayıtsızlık geliştirebilen insanların, talihli olduğunu duyumsamış ve duyarlı bir insanın, her zaman acı çekeceğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda Euripides'in ünlü eserlerinden biri olan *Medea*, Yunan toplumunun yerleşik hayatında bütünüyle tutkuya terk edilmiş bir ruhun ortaya çıkışıyla ilgili olmuştur. Bütün eserlerin, oluşturulduğu dönemin genel özelliklerini taşıdığı göz önünde bulundurulduğunda MÖ beşinci yüzyıl ortalarında kaleme alınan bu eserin, Yunan dünyasındaki önemli kavramlardan olan ölçülülük ve

---

² Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Diakov, Vladimir - Kovalev, Sergey. *İlkçağ Tarihi*. Cilt I. çev. Özdemir İnce. İstanbul: Yordam Kitap Basım ve Yayın, 2008; Freeman, Charles. *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*. çev. Suat Kemal Anı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005.

³ Bu dönemde tragedyalar genel olarak beş bölüme ayrılmışlardır. Bunlardan *prologos*, oyuncunun gelip oyun anına kadar seyirciye açıklayıcı bilgiler verdiği bölümdür. *Parados*, koronun şarkı söyleyerek sahneye çıktığı bölümdür. *Epeisodion*, koronun iki şarkısı arasında yer alan konuşmalı bölümdür. *Stasimon*, iki konuşmalı bölüm arasında koronun şarkı söylediği bölümdür. *Eksodos* ise oyunun son bölümüdür. Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Çelgin, Güler. *Eski Yunan Edebiyatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1990.

bunun karşısı olan aşırılık üzerine kurgulandığı belirginlik kazanacaktır. Ölçülülük; düzeni, disiplini ve kınamayı içerir. Aşırılığın, bunun karşısı olduğunu söylemek, onun Yunan ideali olan düzenli hayat, adalet ve yasaya tutunma gibi unsurların da karşısı olduğunu söylemektir. Bu açıdan yaklaşıldığında bütün oyun, Euripides'in MÖ beşinci yüzyılın değerlerini kınaması şeklinde okunabilir (Jones, 2006, 94-97). Bu bağlamda tragedya yazarlarının ve eserlerinin aracılığıyla evrene, doğaya ve insana özgü bütün oluşumlar, mitolojik anlatılardan bağımsız kılınıp nesnel bir perspektifle yeniden yorumlanmıştır.

2. Tragedya Yazarları ve Eserleri Hakkında

MÖ 800 ile 500 yıllarını kapsayan Arkaik dönemde, Yunan Uygarlığında yaşanan sorunları gidermek için yasaların işlevselliğini daha da pekiştiren Solon, ilk olarak *seisaktheia*⁴ adı verilen uygulama ile halkın eski borçlarını silmiş ve borçlarından dolayı insanların köleleştirilmesini yasaklamıştır. Ardından yurttaşları soyluluklarına göre değil, gelirlerine göre sınıflara ayıran Solon, toprak mülkiyetini sınırlayan ve ekonomik ölçü birimlerini düzenleyen reformlar ortaya koymuştur. Dörtüzler Meclisi olarak adlandırılan bir meclis kurmuş ve denetleme kurulu niteliğindeki meclis aracılığıyla sorunları çözmeye çalışmıştır. Yoksul yurttaşlara, zenginlerin baskılarına karşı kendilerini koruma olanağı veren yasalar sayesinde zamanla başta Atina olmak üzere kimi kent devletlerinde aşağıdan gelen baskı, radikal değişikliklere yol açmış ve hem oligarşi hem de tiranlık, halkın yönetimi olan demokrasi ile yer değiştirmeye başlamıştır (Harman, 2011, 76). Ancak bu yönetim biçimi, üstünlüğünü sürdürmeye kararlı zengin kesimin tepkisini çekmiş ve hoşnutsuzluklar gündeme gelmiştir. Solon'un siyaset arenasından çekilmesiyle yönetimi ele geçirme girişimleri ortaya çıkmış ve yaklaşık MÖ 561 yılında Peisistratos yönetici olmuştur. Solon'un yasalarını uygulamaya devam eden Peisistratos'un dönemi, genel olarak iç karışıklıklarla geçmiş olsa da ekonominin düzenlenmesi ve sosyo-kültürel olarak ilerlemenin sağlanması için birtakım gelişmeler -tragedyaların sahnelenmesi, festivallerin organizasyonu, kütüphanelerin kurulması gibi- kaydedilmiştir. Ayrıca Peisistratos, soyluların, siyasi ayrıcalıklarını ortadan kaldırmak amacıyla onların din üzerindeki denetimlerini zayıflatmaya çalışmış ve sözünü ettiğimiz sosyo-kültürel gelişmelere katkıları bağlamında geniş halk kitleleri tarafından benimsenen Dionysos kültüne resmi olarak destek vermiştir. Peisistratos'un yönetiminden sonra ise MÖ 508 yılında herkesin yasalar karşısında eşit olduğunu savunarak halkın desteğini alan Kleisthenes yönetimi ele geçirmiştir. Dörtüzler Meclisi'ne üye olan kişi sayısını arttırarak Beşüzler Meclisi'ni kuran Kleisthenes, toplum yapısını ve yerleşim yerlerini yeniden düzenlemiş ve işlerlik kazandırdığı reformlar aracılığıyla demokrasinin yolunu açmıştır (Ponting, 2011, 201-202; Thompson, 2004, 47). MÖ 500 ile 400 yılları arasında yaşanan

⁴ Grekcede kişinin yüklerinden kurtulması anlamına gelir.

Yunan klasik döneminde ise Perikles, Atina'yı bir deniz imparatorluğu haline getirerek kentin altın çağını yaşamasını sağlamıştır. Perikles'in öncülüğünde ulaşılan refah seviyesi, Atina'da radikal demokrasinin ortaya çıkışını hızlandırmış ve bu sayede idari alandaki bütün güç, halkın doğrudan katılımıyla oluşan kolektif yapılı Beşyüzler Meclisi'nde toplanmıştır. Böylece hem meclis demokrasisi güçlenmiş hem de katılımsal yurttaşlık dikkat çekici bir noktaya ulaşmıştır (Demir, 2001, 39-43).

Bu gelişmeler, tragediyaların önem kazanmasında etkili olmuştur. Çünkü siyasi ve iktisadi ilerlemeler ekseninde değişen toplumsal koşullar, halkın sanatsal etkinliklere olan ilgisini ve katılımını arttırmıştır. Bu bağlamda daha da değer gören tragedya, tanrısal düzen anlayışına ve kaderin belirsiz ve acımasız eylemlerine yönelik bir eleştiriyi içererek insanın yaşam mücadelesini merkeze almıştır (Bonnard, 2004, 198). İnsan ruhuna odaklanan tragedyalar, Aiskhylos ile birlikte tanrıların adaletini tartışmaya başlamış ve özellikle Aiskhylos'un *Zincire Vurulmuş Prometheus* adlı eserinde, Prometheus'un ateşi, Zeus'tan çalarak insanlara vermesi ile tanrısal düzenin ihlal edildiği anlatılmıştır. Evreni keyfine göre yöneten, zorba ve acımasız Zeus'un karşısında insan sever, iyilik yanlısı, akıllı ancak ölçsüz olan Prometheus, aklın ve gücün birliği ile evren ve toplum düzeni arasında bir uyum sağlamaya çalışmıştır. Sophokles'in eserlerinde ise insanın, kaderle olan mücadelesi öne geçmiştir. Evrende tanrısal bir düzen olduğuna hükmeden Sophokles, insanların acı çekmemesi için bu düzenle uzlaşmaları gerektiğini ortaya koymuştur (Latacz, 2006, 188).

Böylece artık tragedya salt bir eğlenme ya da vakit geçirme aracı olmaktan çıkmıştır. Bunlar kent devletin, tragedya yarışmalarıyla siyasal ve hukuksal organlarının yanında yer verdiği toplumsal bir kurum durumuna gelmiştir. Yargıç-kralın yetkesi altında halk mahkemeleriyle ya da meclisleriyle aynı kentsel mekânda gerçekleştirilen ve aynı kurumsal normlara uyan, tüm yurttaşlara açık olan, çeşitli toplulukların vasıflı yöneticilerinin yönettiği, oynadığı, yargıladığı bir gösteri olan kent devlet kendini tiyatro haline getirir; kendini bir tür oyun konusu gibi görür ve halk önünde kendini oynar. Ne var ki tragedya, toplumsal gerçekliğe hiçbir edebi türün olmadığı kadar kök salmış görünse de bu, onun yansıması olduğu anlamına gelmez. Tragedya bu gerçekliği yansıtmaz, onu tartışma konusu yapar. Onu parçalanmış, kendisine karşı bölünmüş olarak tanıtarak tümüyle sorunsal kılar (Vernant – Vidal-Naquet, 2012, 27-28).

Nitekim tragediyaların konularına bakıldığında insan yaşamının ya da gerçekliğin nasıl sorunsallaştırılıp irdelenmeye başladığını görmek kolaydır. Antik Yunan'ın en önemli şairlerinden Aiskhylos (*Persler* oyunu dışında), Sophokles ve Euripides'in bütün eserleri konularını mitolojiden almıştır (Hamilton, 1983, 9). Her ne kadar mitolojilerde doğaüstü ve tanrısal güçler belirleyici rol oynasalar da kahramanların iradeleriyle verdikleri kararlara,

tercihlere yer verildiği de görülmektedir. Bu bakımdan tragedyalarda doğüstü ve tanrısal olan ile beşerî olanın birbirinden ayrılmazcasına iç içe geçtiği durumların ve olayların örüntüleriyle karşılaşılır. Sophokles ve Euripides'in yanı sıra Atina'nın en önemli tragedya yazarlarından bir olarak bilinen Aiskhylos, sadece eserleriyle değil fakat aynı zamanda tragedyanın teknik ve formel yanına getirdiği yeniliklerle birlikte anılmaktadır. Aristoteles'in de aktardığı gibi ilk olarak Aiskhylos oyuncuların sayısını ikiye çıkarmış, koronun ağırlığını azaltarak başrolü söze vermiştir (Aristoteles, 2021, 1449a, 15). *Persler*, *Tebai'ye Karşı Yediler*, *Zincire Vurulmuş Prometheus* başta olmak üzere *Oresteia* (*Agamemnon*, *Adak Sunucular* ve *Eumenidler*) başlıklı eserlerinde Aiskhylos, insan doğasının sınırlarını zorlayan trajik durumları göz önüne sermenin yanı sıra içinde bulunduğu dönemin politik yapısını eleştirmekten de kaçınmamıştır. Dolayısıyla Aiskhylos'un bütün oyunlarını tanrısal adalet ve emsalsiz kader düşüncesi sağlam ve sarsılmaz bir biçimde kaplar. Fakat bu dünya görüşünün zincirlerini kırmakta gösterdiği şevk ve istek bundan dolayı çok daha ilginçtir. Gerçekte şairin muthosa dayalı bir geçmişe yerleştirdiği tarih kendi döneminin ve kendi zihniyetinin tarihidir (Zeller, 2008, 134). Bu bakımdan Aiskhylos'un tragedyalari Yunan mitolojisinin ve inancının özelliklerini barındırmakla birlikte insan aklına olan vurgusuyla muthostan logosa geçiş sürecinin nüvelerini de taşır.

Kısaca tragedyalarının konusuna bakıldığında *Persler* adlı eserinde Aiskhylos, Pers Kralı Kserkses'in Salamis Deniz Savaşındaki başarısızlığının nedenlerini açıklayarak yenilginin babasının ölümünden sonra tahta geçen Kserkses'in haddini aşması sonucunda kaçınılmaz bir biçimde gerçekleştiğini serimler. Hırsına ve kibrine yenik düşen Kserkses pek çok hata yapar ve savaşı kaybeder. Savaşı kaybetmesinin nedeni olarak kendisini görmez ve yaptığı seçimlerin sorumluluğunu üstlenmekten kaçınır. Aşırı gururu, zorbalığa ve gaflete düşmesine neden olur.

Tebai'ye Karşı Yediler'de ise babasını öldürüp annesiyle evlenen ve annesinden çocukları olan Oidipus'un oğullarının taht kavgasına tutuşup birbirlerini öldürülmeleri konu edinilir. *Oresteia* üçlemesinin ilki olan *Agamemnon*'da Truva Savaşı'ndan sağ çıkabilmek ve şanını korumak için kızı Iphigeneia'yı kurban etmekten çekinmeyen Agamemnon'dan intikam almayı isteyen Klyteimnestra ve sevgilisi Aigisthos'un yaptıklarının hikâyesi işlenir. Bu oyun, Agamemnon'un savaştan dönüşünü ve öldürülmesiyle iktidarın zorla ele geçirilişine kadar geçen meseleleri ele alır. Üçlemenin ikincisi ve ilk tragedyanın devamı niteliğinde olan *Adak Sunucular*'da sürgünden dönen Orestes'in tanrı Apollon'un kehanetiyle annesi Klyteimnestra ve sevgilisi Aigisthos'tan babasının intikamını alması işlenir. Üçlemenin sonuncu oyunu *Eumenidler*'de ise annesini öldüren Orestes'in peşine düşen Eumenidlerden kaçışı ve ona yardım etmeye çalışan Apollon'un savunmasıyla birlikte beraatı sergilenir. Eumenidler, anne ile çocuk arasındaki kan bağı üzerinden anneliğin kutsallığına yaptıkları vurguyla Orestes'in cezalandırılmasını isterler. Oysa Apollon annenin çocuğun hayat vereni değil fakat belirli bir süre

emanetçisi olduğunu yalnızca besleyip büyüttüğünü söyleyerek sadece babası olan Zeus'un kızı Athena'yı örnek gösterir. Athena, oyunu Orestes'in beraatından yana kullanır.

Aiskyhlos'un en önemli ve en meşhur eseri *Zincire Vurulmuş Prometheus* ise Prometheus'un tanrısal bir sır olan ateşi çalıp insanlara hediye etmesi nedeniyle Zeus tarafından ıssız bir dağın yamacına zincirlenerek cezalandırılmasını konu edinir. Ateş, meydana getirme, ortaya çıkarma anlamına gelen *tekhne* faaliyetinin başka bir söyleyişle tüm sanat ve zanaatların kaynağına karşılık gelir. Prometheus'tan tanrısal sırrı öğrenen insanlar hesabı, yazıyı, sayıyı öğrenmeye ve araç-gereç yapmaya başlar. Esasen tanrılar bu teknikleri insanın öğrenmesini istememişlerdir. Zira bu, "onların tahtının tehlikeye girmesi demektir" (Dürüşken, 2014, 39).

Sophokles'in çok sayıda oyunu olduğu bilinmekle birlikte günümüze ulaşmış başlıca eserleri *Aias*, *Trakhisli Kadınlar*, *Antigone*, *Kral Oidipus*, *Elektra*, *Philoktetes* ve *Oidipus Kolonos*'tadır. Aiskhylos gibi Sophokles de tragedya teknik özelliklerinin gelişmesine katkı sağlamış, oyuncu sayısını üçe çıkarmanın yanı sıra sahne tasarımını geliştirmiştir. (Aristoteles, 2021, 1449a, 15). Genel olarak tanrılar ile insanlar arasındaki ilişkileri özellikle kader ve özgürlük, ödül ve ceza, yasa ve gelenek gibi mevzular ekseninde konu edinen Sophokles, insanın bireyselliğini ön plana çıkarmıştır. Bu bakımdan Sophokles'in tragedyası bütünüyle insanların dünyasında cereyan eder. Aiskyhlos sahneye kuvvetli mizaçları ve dizginsiz tutkuları çıkarmayı seçer. Sophokles soylu ve kendi kendine yeterli olanı göstermeyi sever; kuvvet genellikle vakarla acı ve ızdırıp teslimiyetle yan yana yerleştirilir (Zeller, 2008, 137).

Aias oyununda, Akha ordusunun en güçlü ve yiğit kahramanlarından biri olan Aias'ın, Achilleus'un yerini alacağını beklerken kendisinin yerine Odysseus'un seçilmesiyle küçük düştüğü hezeyanıyla intikam alma hırsına bürünmesi ve sonuçta da intihara sürüklenmesi hikâye edilir. Aşırı kibirli ve bencil olan Aias, uyumsuz ve uzlaşmaz tavrından dolayı kendi sonunu hazırlar. Aias'ın tersine Odysseus ise yumuşak başlı, uyumlu ve ideal bir karakter olarak temsil edilir. *Trakhisli Kadınlar* adlı tragedya Sophokles, günahlarından arınmak için Miken Kralı'nın emrine giren ve onun verdiği on iki zorlu görevi yerine getirmesi gereken Herakles'in muthosundan esin alır. Oyun, hayattaki tek amacı evliliğini sürdürmek olan Deianeira'nın, kocası Herakles'in başka bir kadına âşık olduğunu öğrenmesini ve onu kendisine yeniden bağlamak için her şeyi yapmasını dile getirir. Oyunda sevgi de bile olsa aşırıya kaçmanın sonuçları gösterilir.

Antigone, Oidipus'un iki oğlu olan Eteokles ile Polyneikes'in tahtı ele geçirmek için giriştikleri savaşta birbirlerini öldürmelerini ve kentin yeni kralı Kreon'un Polyneikes'i aşağılamak ve başkalarına ibret vermek için gömülmesini yasaklamasına rağmen kız kardeşi Antigone'nin onu gömmek için verdiği mücadeleyi anlatır. Kibri ve bencilliği yüzünden tiran olan Kral Kreon, Polyneikes'in vatana ihanet ettiği için verilebilecek cezaların en büyüklerinden biri şeklindeki bedeninin toprağa gömülmemesine ilişkin bir buyruk çıkartır. Buna rağmen akliselim

bir karakter olan Antigone, tanrısal ve insani yasalar arasında seçim yapmak zorunda kalır ve ölümü göze alarak krala karşı gelir, kardeşini gömer ve hapse atılır. Teiressias'ın kehanetini öğrenince korkuya kapılan Kreon'un trajedisi, Antigone'nin nişanlısı olan oğlu Haimon ve oğlunun ölümüne katlanamayan karısı Euridike'nin kendini öldürmesiyle yüzleşmesidir. Sophokles en bilinen eseri olan *Antigone*'yi, muthosun hüküm sürdüğü ve yasaların geçerli olduğu iki dünyanın anlatımı üzerine kurgulamış ve eserinde adalet kavramını sorgulamaya girişmiştir. Yasalara karşı başkaldırıcı barındıran eser, aynı zamanda kadının, erkek karşısındaki konumunu da değerlendirmektedir.

Kral Oidipus'ta ise Thebai kentinin başına gelen felaketlerin, önceki kral Laios'un katillerinin kentin sınırları içinde bulunduğu için gerçekleştiği kehanetini araştıran Oidipus'un, yıllar önce bilmeden de olsa öldürdüğü kralın kendi babası olduğunu ve annesi olan dul kraliçe İokaste ile evlenenin kendisi olduğunu anlaması ele alınır. Oidipus'un öz babası ise oğlunun kendisini öldürüp annesiyle evleneceği kehanetini boşa çıkarmak için onu ölüme terk etmiştir. Kehanet gerçekleşir, Oidipus krallığını bırakıp gözlerini kör ederek kenti terk eder. Sophokles'in oyunları içinde en popüler olanlarından biri olan bu eser, insanın aklına duyduğu güveninin boşa çıkabileceğini göstermektedir.

Elektra tragedyasında, Aiskhylos'un *Adak Sunucular*'dakiyle aynı konu işlenir. Burada Elektra ile kardeşi Orestes'in babalarının katili olan anneleri ile sevgilisinden intikam almaları anlatılır. *Philoktetes* tragedyasında ise olaylar Philoktetes'in ayağındaki yara yüzünden ıssız bir ada olan Lemnos'a bırakılması üzerine gelişir. Kâhin, Philoktetes'in ok ve yayı olmadan Troia'nın fethedilemeyeceğini açıkladığı için de Odysseus bu uğurda her şeyi yapmaya hazırdır. Odysseus, Neoptolemos ile birlikte Philoktetes'in güvenini kazanmaya ve onu kandırmaya çalışır. Yasalar ile bireylerin çıkarları arasındaki çatışmayı konu edinen oyunda Neoptolemos'un kendisiyle iç hesaplaşması dikkat çeker. *Oidipus Kolonos'ta* Sophokles'in son eseri ve aynı zamanda Kral Oidipus tragedyasının devamıdır. Oidipus, kızı Antigone ile beraber yollara düşer, Atina yakınlarındaki bir kente gelir ve Theseus'tan sığınma hakkı ister ve orada ölümü bekler. Oyunun sonunda kâhinin kendisine hayatının son bulacağını söylediği korulukta gözden kaybolur.

Aiskhylos ve Sophokles'inkilerle karşılaştırıldığında günümüze ulaşan daha fazla eseri bulunan Euripides; *Alkestis*, *Medea*, *Çelenk Taşıyan Hippolytos*, *Andromakhe*, *Hekabe*, *Ion*, *Troialı Kadınlar*, *Elektra*, *Helena*, *Fenikeli Kadınlar*, *Orestes*, *Heraklesoğulları*, *Yakarıcılar*, *Çılgın Herakles*, *Bakkhalar*, *Iphigenia Aulis'te* gibi oyunların yazarıdır. Aristoteles, onu "en trajik ozan" olarak adlandırır (Aristoteles, 2021, 1453a, 30). Nitekim o ne erdemle ve doğruluğuyla örnek gösterilenlerin ne de kötülüğüyle ve alçaklığıyla bedbaht olmuşların yaşamlarını konu edinmek yerine bu ikisi arasında yer alan kişilerin yaptıkları hatadan dolayı başından geçenleri irdelenmiştir. O, her insanın başına gelebilecekleri sergileyerek benzer şeylerin seyircilerin başına

da gelebileceğini göstermekte, böylelikle onların acıma ve korku duygularını uyarıp arınmalarını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Euripides, tragedyelerinde muthostan daha ziyade logosu, Dionysos'tan ziyade Apollon'u ön plana çıkarmış, geleneksel olay örgüsünü özgürce değiştirmiştir. Nietzsche, bu hususa "Bu başlangıçsal ve her şeye gücü yeten Dionysosçu unsuru tragedyardan çıkarıp atmak ve tragedyaı arı ve yeni bir biçimde Dionysosçu olmayan sanat, töre ve dünya görüşü üzerinde kurmak: İşte buydu, Euripides'in şimdi gün gibi açık bir biçimde karşımıza çıkan eğilimi." sözleriyle dikkat çeker (Nietzsche, 2005, 83). Ona göre Euripides, Dionysos'un karşıtı olarak Sokrates'i koymuş, bu karşıtlık yüzünden de "Yunan tragedyasının sanat yapıtı" ortadan kalkmış, tragedyaı yozlaştırmış onun ölümüne neden olmuştur (Nietzsche, 2005, 84-85).

Euripides'in bazı tragedyelerine bakıldığında konuları kısaca şu şekilde özetlenebilir: *Alkestis* tragedyasında, kocası Admetos'un yerine ölüme razı olan genç ve güzel Alkestis'in hikâyesi konu edilir. Herakles ise eski dostu Admetos'un üzüntüsü ve misafirperverliği karşısında karı kocayı yeniden bir araya getirmeye karar vererek yeraltına iner. Alkestis'i farklı bir kadın gibi Admetos'a getirir ve hikâye mutlu bir sonla biter. *Medea* tragedyasında ise Alkestis'in aksine kocasına deli gibi âşık ve fedakâr Medea'nın kocası Iason tarafından aldatılmasını, bunun sonucunda da intikam alma tutkusuyla her şeyi yapabilecek -kendi çocuklarını öldürmeyi de içerecek şekilde- kötücül bir karaktere dönüşmesi anlatılır. *Bakkalar*'da ise teyzeleri tarafından annesine yapılan iftiranın ve kendisini Tanrı olarak kabul etmeyen Thebai kralı Pentheus'tan intikam almak amacıyla Thebai'ye insan kılığında giden Dionysos konu edilir.

Adını Andomakhe efsanesinden alan oyunda ise Eupirides, bir zamanlar Hektor ile evli olan ancak Troia savaşı sonunda kocasını ve oğlunu kaybeden Andromakhe'nin can düşmanının oğlu Neoptolemos'a köle olmasını ve Neoptolemos'un yasal eşi Hermione'nin suçlamalarına ve nefretine maruz kalmasını işler. *Ion* tragedyasında, Phoibos'un (Apollon'un diğer adı) Kreusa'ya zorla birlikte olup çocuk (Ion) sahibi olmasını ve çocuğunu terk eden Kreusa'nın Khouthos ile evlenip çocuk sahibi olamamalarının nedenini araştırmaları sonucunda ortaya çıkan olayları anlatılır.

3. Antik Dönemden Sonraki Gelişmeler

Antik Çağ'da insanı özgürleştirici bir etkinlik olarak ortaya çıkan tiyatro, Orta Çağ'a gelindiğinde ise Hristiyanlık'ın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmasıyla Katolik Kilisesi tarafından yasaklanmıştır. İmparatorluk sınırları içinde ortaya çıkan sirklerin, at yarışlarının ve gladyatör dövüşlerinin artmasının yanı sıra kiliseyi ve din adamlarını karşısında bulan tiyatro, eski önemini yitirmeye başlamıştır. Zamanla bu özgürleştirici etkinliğin, toplumun eğitilmesi ve

bilinçlenmesi adına yüklendiği misyon; kilisenin, geniş kitleleri kendi çıkarları doğrultusunda manipüle etmesi yolunda feda edilmiştir. Tiyatronun gücünün farkına varan kilise, önce yasakladığı bu sanatsal etkinliği daha sonra İncil'den bölümlerin ve ibret verici öykülerin sahnelenmesi aracılığıyla kendi amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmaya çalışmıştır. Bu yıllarda Yunan Uygarlığının, Çin ve Uzak Doğu dışında kalan alanlara egemen olan Roma İmparatorluğu karşısındaki çöküşüyle yeni bir toplumsal aşamaya girilmiştir. Sınıflı toplumun ve mülkiyet biçimlerinin daha da gelişmesiyle birlikte sömürücü sınıfların iktidarını koruyacak hükümet araçları meydana getirilmiş; ordular ve polis güçleri, mahkemeler, memurlar ve vergi tahsildarları gibi egemen sınıfın servetini ve ayrıcalıklarını güvence altına alan bir şiddet ve idari denetim mekanizması oluşturulmuştur. Aynı zamanda yeni bir din ile yeryüzünde hüküm süren imparatorlar gibi gökyüzünde egemenlik kuran bir tanrı ortaya çıkmıştır (Eaton, 1990, 20). Böylece bütün ilişkilerin ve çatışmaların çerçevesini ve her şeyin meşruiyet kaynağını oluşturan yekpare bir Hristiyan ülkesinin varlığı belirginleşmiştir. İktidarın, hiyerarşik olarak birçok yönetim birimi arasında dağılması ve parsellenmesi; kralın, dünyevi alandaki evrensel nüfuz iddiası ile papalığın, uhrevi alandaki -kimi zaman dünyevi alana da sıçrayan- evrensel nüfuz iddiasını pekiştirmiştir (Wight, 1977, 27-28). Kralın ve kilisenin, Hristiyan toplumuna üstün gelmeye çalışması gibi unsurların etkisiyle belirginleşen Orta Çağ'da toplum, Antik Çağ'dakine benzer bir şekilde dua edenler, savaşanlar ve çalışanlar olarak yine üçe bölünmüştür (Huberman, 2002, 29). Otorite boşluğu, kilisenin yetkesi ve katı bir hiyerarşik yapılanma gibi unsurları barındıran feodal düzen, Orta Çağ'ın düşün hayatında gözlemlenen etkinlikler üzerinde yansımaları bulmuş ve felsefi, bilimsel ve sanatsal etkinlikler, düzenin yapısına koşut olarak şekillenmiştir. Örneğin bu dönemin başlarında patristik felsefe egemen konumdayken; dönemin ortalarından itibaren skolastik felsefe etkili olmaya başlamıştır. "Anlamak için iman etmek" şeklinde özetlenebilecek olan bu sürecin felsefi yaklaşımı, Aristoteles'in görüşlerinin sınıflı bir toplum yapısı arz eden feodalizm ve tek tanrılı bir din olan Hristiyanlık ile uyarlanmasıyla biçimlendirilmiştir.

Buna koşut olarak Orta Çağ tiyatrosunun karakterini belirleyen, özgürlük ve baskı arasında yaşanan salınımdır: Tiyatro, bir yanıyla özgürlüğü ifade ederken diğer yanıyla direnişi simgeler. Tiyatro, mutlak krallıklar ve kilise gibi otorite odaklarıyla sürekli sürtüşme içindedir ve yer altına çekilir, yine de baş düşmanı kiliseye rağmen kilisede legalleşir. Bu doğrultuda tiyatro ile dini törenler, yararlı bir içeriğe sahip olur (Thompson, 1987, 49). Böylece Orta Çağ Hristiyan tiyatrosu, pazar yerlerinde, meydanlarda, büyük kalabalıklarla çevrili bir şekilde dini temsillerini sergilerken didaktik bir yönelimle dini öğretileri halka aşılama çalışmıştır. Kasabanın tamamı teatral bir alan olarak kullanılmaya başlanmış ve bu didaktik eserlerin dilinin, Latince yerine halkın kolay anlayabileceği yerel dillere adaptasyonu gerçekleştirilmiştir. Oyun, herkesin

katılımıyla ve karşılıklı hareket halinde oynanmıştır; ya seyirci ya da oyun arabalarının üzerindeki sahnelerde bulunan oyuncular hareket halinde olmuşlardır. İncil'den bölümlerin, halka aktarılması için sahnenin gücünü kullanan dinsel tiyatronun manastırların dışına çıkışı, loncalar tarafından da desteklenmiştir. Başlangıçta oyunlar, *ev* adı verilen süslenmiş tahta platformlar üzerinde sahnelenmiştir. İtalya'da bir alanın ortasında oturan seyirciler, alanın çevresine yerleştirilmiş platformlar üzerinde oynanan oyunu izlerken; İngiltere'de oyunlar, araba gibi çekilen ve *pagent* olarak bilinen tekerlekli sahnelerde oynanmıştır. En çok oynanan ve İsa ile azizlerin hayatlarını anlatan *gizem oyunlarının* ardından, *mucize oyunları* ve *ibret oyunları* dinsel içerikleriyle seyirci karşısına çıkmışlardır. Orta Çağ tiyatrosu, yeni bir görüş üretmemiş; bütün türler, ahlaki ve dini eğitim üzerinde odaklanmış ve meydana getirilen eserlerde yıkımın, yazgı olduğu vurgulanmıştır (Yıldız, 2005, 430).

Katolik Kilisesi tarafından dinsel törenlerde oynanan tiyatro, melekler ile üç Meryem arasında geçen dörder dizelik konuşmalar üzerine temellenmiş ve *Quem Quaeritis?* (Kimi arıyorsun?) şeklinde adlandırılan benzetmeye dayalı oyunlarla halka aktarılmıştır. Winchester Piskoposu'nun bu konuya ilişkin yazdığı yönetmelik doğrultusunda oynanan oyunlar, ibadet için kiliseye gelen halk nezdinde Hristiyanlık'ın kutsal metinlerde yer alan öyküsünü, daha gerçekçi ve canlı kılmaya yönelik olmuştur.⁵ Bu belirlemelerin ardından Antik Yunan'da zihinleri özgürleştirici ve arınmayı sağlayıcı bir etkinlik olarak görülen tiyatronun, Orta Çağ'da oyunların, izleyici üzerindeki gücünden de yararlanılarak zihinleri kontrol edici bir araca dönüştüğünü söylemek mümkündür. Her ne kadar Orta Çağ'ın sonlarında her alanda birtakım kırılmalar gerçekleşmiş ve Rönesans'a kapı aralanmış olsa da bu dönemde tiyatronun tek özgürlükçü ve eşitlikçi yanı komedi oyunlarının, kilise içinde oynanamayacağını öngören ruhban sınıfın, tiyatroyu yeniden sistemin dışına itmesi ve böylece kilise dışındaki her alanın bir sahne olarak kullanılması ile sınırlı kalmıştır. Ancak 1400'lü yıllardan sonra farslar (kaba güldürü), moraliteler (bir oyunda, bir düşüncenin onu temsil eden bir nesne ile sembolik anlatımını içeren alegorik oyunlar), hitabet oyunları, kılık değiştirmeler, turnuvalar, interludlar (dans ve şarkı içeren fars benzeri oyunlar) ve mummingler (maskeli oyunlar) aracılığıyla din dışı tiyatro gelişmeye başlamıştır.⁶

Sonuç

Kutsal bir maskeyle sembolize edilen Dionysos'un ölüm ve yeniden doğum döngüsünün kutlamasından hareketle oluşturulan ve tiyatronun temelini kuran bileşenlerden biri olan

⁵ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Bellinger, Martha Fletcher. *A Short History of Drama*. New York: Henry Holt and Company, 1927.

⁶ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Brockett, Oscar G. *Tiyatro Tarihi*. yay. haz. İnönü Bayramoğlu. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.

tragedyalar, insanın mücadele etmek zorunda kaldığı güçlükleri konu edinir. Belirli bir dramatik performans türüne atıfta bulunan Antik Yunan tragedyaları, başkahramanın kendisinden üstün bir güç ile olan çatışmasını anlatan eserlerdir. Kaderiyle yüzleşen onurlu bir kahraman, erdemli davranışlarıyla izleyici ile bağ kurarken onda hem korku hem de acıma duygusu uyandırır. İnsanın doğasından kaynaklanan sınırlılıkları, onun hata yapmasına ve böylece kaderinden kaçarken yeniden kaderiyle karşılaşmasına yol açar. Birçok oyunda görüleceği üzere son korkunçtur: İntihar, ölüm, savaş, kargaşa. İnsan eylemlerinin tanrılar tarafından önceden belirlenmiş olması, kaçınılmaz son ile yüzleşmeyi zorunlu kılar. Bu bağlamda beşinci yüzyıl Atina'sında eski Yunan tragedyasının icadı, yalnızca yurttaşlara yönelik ve onlar için uyarlanmış ruhsal tüketim nesnelere olan edebi eserlerin üretilmesi değil, aynı zamanda temsil aracılığıyla edebi bir geleneğin yorumlanması, taklidi ve yerleştirilmesi, bir 'öznenin', trajik bir bilincin yaratılışı, trajik bir insanın ortaya çıkışı olur. Aynı şekilde Atinalı oyun yazarlarının eserleri, insanın kendisini anlaması, dünyayla tanrılarla ötekilerle kendi kendisiyle ve kendi eylemleriyle olan ilişkisi içinde kendini bir yere oturtması için yeni bir tarzı, trajik bir görüşü ifade etmiş ve hazırlamıştır (Vernant – Vidal-Naquet, 2012, 325).

Antik dönem tragedyalarının ilk oyuncusu ve hatta ilk yazarı olarak benimsenen Thespis'in ardından Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in eserlerinde kimlik bulan bu tür, tiyatrunun zeminini inşa etmiştir. Perikles'in yönetimi altındaki yıllardan itibaren yurttaşların gösterileri ücretsiz olarak izlemesinin sağlanmasıyla Antik Çağ'daki konumunu daha da güçlendiren tragedyalar, sonraki dönemlerde çeşitli engellerle karşılaşsa da önemini korumaya devam etmiştir. Aristoteles'in de Antik Yunan tiyatrosunun temelinde yer alan tragedyanın özüne ve biçimine ilişkin olan *Poetika* adlı eserinde ele aldığı üzere katharsisin (arınma) gerçekleşmesinin bir koşulu olarak tragedyaya sadece bireyin değil, aynı zamanda toplumun iyileşmesi bakımından sanatsal olduğu kadar siyasi bir işlevi de üstlenir. Aristoteles açısından tragedyaya, "acıma ve korku yoluyla bu gibi duygulardan bir arınma sağlamak için ağırlığı olan, tamamlanmış, belirli uzunluğa sahip bir eylemin, her bölümünde ayrı ayrı biçimlerde çeşnilendirilmiş bir dil kullanarak anlatı aracılığıyla değil, davranışlarda bulunan insanlar aracılığıyla taklit edilmesidir" (Aristoteles, 2021, 1449b, 25). Aristoteles, kahraman-özdeşleşme-katharsis üçlüsü üzerine kurulan *Poetika*'da taklidin (mimesis), insanın çocukluğundan başlayan doğadan gelme bir özelliği olduğunu söyleyerek Antik Yunan tiyatrosunda taklide dayanan temsilin yerine ve önemine vurgu yapar (Aristoteles, 2021, 1148b, 5). Ona göre mimesis, insanın taklit etme yoluyla öğrenmeye başlamasını da içerir. Ayrıca bütün insanlar, doğalarından gelen yönleri gereği taklide dayanan işleri seyretmekten zevk alırlar. Bu durumda tragedyalar, iyi ve ağırbaşlı hareketin, tamamlanmış bütün bir eylemin taklidi olarak anlatılamaz, canlandırılabilir. Farklı bölümlerinde farklı

ölçülerin kullanıldığı tragedyalar, seyircide korku ve merhamet gibi duygular uyandırarak bu tür duyguları tüketir ve böylece tam bir arınma sağlar (Aristoteles, 2021, 1449b, 25).

Burada belirtmekte fayda var ki öngörülen taklit; kişilerin değil, onların eylemlerinin taklit edilmesi şeklinde gerçekleşir. Diğer yandan bu eylemler, günlük içerikleriyle tragedyaya konu olmazlar, insanın kaderini değiştiren ya da soylu bir insanın düşüşüne yol açabilecek yönleriyle trajik eylem olarak tragedyaya dahil olurlar. İnsanı, derinlemesine bir şekilde ele alan ve onun, sosyal ilişkiler ağı içinde yaşadığı durumları irdeleyen tragedyalar, insanın kendi gerçekliğini anlamasını ve anlamlandırmasını kolaylaştırır. Bu dönemdeki yönetimin, sosyo-kültürel programının bir parçası olarak gelişen tragedya ve ardından gelen satir oyunu (yergi niteliği taşıyan güldürü) ve komedi (tragedyanın gerilimini dağıtmak için oynanan güldürü) ile tiyatro, Aristoteles'in ileri sürdüğü katharsis bağlamında etik ve politik bir içeriğe sahip olmuştur. Böylece erdem sahibi bireylerin zaaflarının giderilmesi ve toplumsal düzenin sağlanması yönünde bir sağaltım aracı olarak katharsisin gerçekleşmesiyle aynı zamanda ölçülü ve uyumlu bir yapının oluşturulması tiyatro aracılığıyla sağlanmıştır.

Tiyatro, bir yanıyla özgürlüğü ifade ederken diğer yanıyla direnişi simgeler. Antik Yunan tragedyaları Dionysosçu ritüellerden köken almışken Orta Çağ tiyatrosu Hristiyan dininin bir ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. Böylece söz konusu özgürlük alanı, dinin baskıcı tutumuyla sınırlandırılmış Orta Çağ'da teatral etkinlikler, pazar yerlerinde, meydanlarda, büyük kalabalıklarla çevrili bir şekilde dini temsillerin sergilenişinden ibaret olmuştur. Burada didaktik bir şekilde dini öğretilerin halka aşılması amaçlanmıştır. Orta Çağ'da gözlemlenen bu durgunluğa rağmen muthostan logosa geçişin zemini kuran ve Aiskhylos, Sophokles ve Euripides gibi önde gelen yazarların katkılarıyla şekillenen Yunan tragedyaları önemli bir etki yaratmış ve geçmişten günümüze halen kendisini edebiyat, sanat, psikoloji, sosyoloji, kültür ve tarih gibi farklı alanlarda tartışılır kılmıştır.

Kaynaklar

Aristoteles. *Poetika -Şiir Sanatı Üzerine-*. çev. Ari Çokona-Ömer Aygün. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

Bellinger, Martha Fletcher. *A Short History of Drama*. New York: Henry Holt and Company, 1927.

Bonnard, Andre. *Antik Yunan Uygarlığı*. Cilt I. çev. Kerem Kurtgözü. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2004.

Brockett, Oscar G. *Tiyatro Tarihi*. yay. haz. İnönü Bayramoğlu. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.

Can, Şefik. *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları, 1997.

Çelgin, Güler. *Eski Yunan Edebiyatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1990.

Demir, Muzaffer. "Genel Hatlarıyla Atina Demokrasisi ve Liderleri (MÖ 600-400)". *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 103-104 (2001): 39-43.

Diakonoff, İgor M. *Tarihin Yörüngeleri*. çev. Mete Tunçay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Diakov, Vladimir-Kovalev, Sergey. *İlkçağ Tarihi*. Cilt I. çev. Özdemir İnce. İstanbul: Yordam Kitap Basım ve Yayın, 2008.

Dürüşken, Çiğdem. *Antikçağ Felsefesi -Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni-*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.

Eaton, John. *Ekonomi Politik*. çev. Şiar Yalçın. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1990.

Erhat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2007.

Freeman, Charles. *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*. çev. Suat Kemal Angı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005.

Grimal, Pierre. *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*. çev. Sevinç Tamgüç, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1997.

Hamilton, Edith. *Mitologya*. çev. Ülkü Tamer. İstanbul: Varlık Yayınları, 1983.

Harman, Chris. *Halkların Dünya Tarihi, Taş Çağından Yeni Binyıla*. çev. Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: Yordam Kitap Basın ve Yayın, 2011.

Havelock, Eric Alfred. *Platon Filozof Şaire Karşı*. çev. Adem Beyaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2015.

Huberman, Leo. *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. çev. Murat Belge. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Jones, W. T. *Klasik Düşünce Batı Felsefesi Tarihi*. Cilt I. çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006.

Konur, Tahsin. *Devlet Tiyatro İlişkisi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2001.

Latacz, Joachim. *Antik Yunan Tragedyaları: Tüm Oyunlar; Tarihçe-İnceleme-Yorum*. çev. Yılmaz Onay. İstanbul: Mitos Boyut Tiyatro Yayınları, 2006.

Leonard, Hense. *Hellen-Latin Eskiçağ Bilgisi*. çev. Suad Y. Baydur. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1953.

Mansel, Arif Müfid. *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Nietzsche, Friedrich. *Tragedyanın Doğuşu*, çev. Mustafa Tüzel. İstanbul: İthaki Yayınları, 2005.

Peters, Francis E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004.

Ponting, Clive. *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*. çev. Eşref Özbilen. İstanbul: Alfa Tarih Yayınları, 2011.

- Şener, Sevda. *Dünden Bugüne Tiyatro Düşüncesi*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998.
- Şener, Sevda. *İnsanı Geçitlerde Sınayan Sanat: Dram Sanatı*. İstanbul: Mitos Boyut Yayınları, 2003.
- Thompson, George. *Marksizm ve Şiir*. çev. Cevat Çapan. Ankara: V Yayınları, 1987.
- Thompson, George. *Tragedyanın Kökeni, Aiskhylos ve Atina*. çev. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Payel Yayınları, 2004.
- Vernant, Jean-Pierre – Vidal-Naquet, Pierre. *Eski Yunan'da Mit ve Tragedya*. çev. Sevgi Tamgüç-Reşat Fuat Çam. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.
- Wight, Martin. *Systems of States*. UK: Leicester University Press, 1977.
- Yıldız, Pelin. "Sahne ve Seyirci Etkileşiminin Tarihsel Gelişiminde Göstergebilimsel Bir Analiz", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (2005): 425-442.
- Zeller, Eduard. *Grekl Felsefesi Tarihi*. çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: Say Yayınları, 2008.

Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi
ISSN: 2149-5866
Sayı: 11 (Temmuz) 2024 s.157-182, TÜRKİYE
DOI: 10.30804/cesmicihan.1487908
Araştırma Makalesi

ANALYZING TRANSLATED RESEARCH METHODS BOOKS IN SOCIAL AND EDUCATIONAL SCIENCES FROM ENGLISH TO TURKISH: EXPLORING THE REASONS FOR TRANSLATION THROUGH EVEN-ZOHAR'S POLY-SYSTEM THEORY*

Burçin KEF**

Ahmet YİRMİBEŞ***

Abstract: In the last century, a paradigm shift in the scientific field has transformed our perspective on issues and events, our ability to discern cause-and-effect relationships, and our approach to them. This shift has led to radical changes in the scientific field and has accelerated the development of social and educational sciences, enabling such methods to become more prevalent than quantitative ones in the social and educational sciences. As a result, qualitative and mixed method approaches have increasingly replaced quantitative methods, giving rise to various new fields within the social sciences and providing diverse research opportunities. This evolution in research methods has also led to the proliferation of books on research methodologies in these fields. To reach a global audience, these books are predominantly written in English as the Lingua Franca and later translated into national languages if needed, or they are initially written in the native languages of the authors. The choice of translated books can be influenced by the preferences of researchers or translators, gaps in the national literature, the juvenile and unsettled nature of the national literature experiencing significant changes, or their unfamiliarity with current literary innovations. This article examines the justifications provided by translators and translation editors for translating books on research methods in social and educational sciences from English into Turkish within the framework of themes regarding the formation of poly-system theory, as coined by Itamar Even-Zohar as a functionalist pioneer in translation studies, newly emerging in social sciences in the last century. The content analysis, a qualitative research design for document analysis, was utilized in the research through using criterion sampling and maximum diversity, by selecting the prefaces of the translated versions of 20 research methods books by different authors and publishing houses between 2013 and 2022 and exclusively focusing on social sciences and educational sciences. Examining translators' and editor's statements deductively through the themes from the poly-system theory, we concluded that there are gaps and turning points in this field both in the national literature and in the world literature, that the relevant literature is not yet settled and trying to become primary and canonized via translated books, resulting in an increasing interest in the field.

Keywords: Translation, Research Methods, Social Sciences, Educational Sciences, Poly-system Theory

*A section of this article was delivered as an oral presentation at EduCongress 2023.

**Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeviribilim Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-1339-4489, burcin.kef@ogr.sakarya.edu.tr

***Doktor Öğretim Üyesi, Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-4085-0742, ayirmibes@bartin.edu.tr

SOSYAL BİLİMLER VE EĞİTİM BİLİMLERİNDE İNGİLİZCEDEN TÜRKÇEYE ÇEVİRİSİ YAPILAN ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ KİTAPLARININ İNCELENMESİ: EVEN-ZOHAR'IN ÇOĞULDIZGE KURAMI ÜZERİNDEN ÇEVİRİ NEDENLERİNE BAKIŞ****

Öz: Geçtiğimiz yüzyılda bilimsel alanda yaşanan paradigma değişimi, konulara ve olaylara bakış açımızı, aralarındaki sebep sonuç ilişkilerini görme becerilerimizi ve onlara yaklaşım şekillerimizi değiştirerek bilimsel alanda köklü değişimler getirerek sosyal bilimlerin ve eğitim bilimlerinin hızla gelişimine sebep olmuştur. Bu değişimlerin sonucunda özellikle sosyal bilimlerde ve eğitim bilimlerinde araştırmalara nicel bakıştan öte nitel yaklaşımlar sergilenmeye başlanmış, bu gelişmelerle araştırma yöntemlerinde çeşitlilik oluşarak çeviribilim gibi farklı sosyal bilim alanlarının doğmasına da kaynaklık etmiştir. Her iki alanda araştırma yöntemlerinin gelişmesi ve çeşitlilik göstermesi, ilgili alanlarda yeni kitaplarının yazılmasına ve çeşitliliğine imkân tanımıştır. Bilimsel araştırmalar üzerine yazılan kitapların yazımı, dünya çapındaki araştırmacılara ulaşabilmesi için çoğunlukla Lingua Franca dili olarak İngilizcede gerçekleşmekte, daha sonraları ihtiyaç ve gereksinimlere göre ulusal dillere çevrilmekte ya da doğrudan ulusların kendi dilinde yazılabilmektedir. Çevrilen kitapların seçimleri ise araştırmacıların veya çevirmenlerin bireysel tercihlerinden kaynaklanabileceği gibi ulusal literatürde var olan boşluklardan, dönüm noktalarından geçen ulusların edebiyatlarının genç ve yerleşik olmamasından ya da henüz ilgili edebi yeniliklerle tanışmamış olmasından kaynaklanabilir. Bu gerekçelerle, bu makalede sosyal bilimler ve eğitim bilimlerinde araştırma yöntemleri üzerine İngilizcede yazılmış kitapların Türkçeye yapılan çevirilerinde çevirmenlerin veya editörlerin çevirilerindeki amaçları, geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında sosyal bilim alanında yeni bir disiplin olarak ortaya çıkan çeviribilim disiplinindeki işlevselci akımın öncülerinden Itamar Even-Zohar'ın çoğuldizge kuramındaki gerekçeler ışığında değerlendirilmiştir. Ölçüt örneklem ve maksimum çeşitlilik sağlayabilmek için farklı yazar ve yayınevleri seçilmeye çalışarak nitel bir araştırma deseni olan doküman analizi ile 2013 ve 2022 yılları arasında çevirisi yapılan 20 adet sosyal bilim ve eğitim bilimlerine yönelik araştırma yöntemleri kitaplarının önsözleri incelenmiştir. Çoğuldizge kuramında belirtilen durumlar özelinde belirlenen temalar, tümdengelim yöntemiyle aranmış ve içerik analizi yapılarak, bu alanda hem ulusal literatürde hem de dünya literatüründe boşlukların ve dönüm noktalarının gerçekleşmesinden, ilgili literatürün henüz gelişmemiş olmasından ve çeviri kitaplar ile birincil ve saygın konuma gelmeye çalışmasından ötürü çeviri kitaplarına olan ilginin arttığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, Araştırma Metotları, Sosyal Bilimler, Eğitim Bilimleri, Çoğuldizge Kuramı

Başvuru/Submitted: 21.05.2024

Kabul/Accepted: 23.05.2024

1. Introduction

Scientific research is based on paradigms that have accumulated systematically over the years and have been adopted by specific academic circles. In this context, three fundamental paradigms -positivist, anti-positivist, and mixed methods- guide scientific research in general. According to Auguste Comte, humanity's quest for truth begins with the transition from the religious stage to the metaphysical stage and ultimately evolves into the positivist stage. The idea that true knowledge is based on sensory experience and can be developed through observation and experimentation forms the foundation of positivism (Balcı, 2013). Among the principles of positivist understanding are the simplification of reality, hierarchical order, the perception of the universe as mechanical, the belief in a predetermined future, causality, the quantitative nature of change, and the necessity of objectivity (Yıldırım - Şimşek, 2016). Positivist social scientists prefer quantitative data to understand events and environments, using tools such as experimentation, surveys, and statistics (Neuman, 2011).

**** Bu makalenin bir bölümü EduCongress 2023'te sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Research topics in the field of social sciences may not be as straightforward, understandable, observable, and measurable as those in the natural sciences. Unlike generalizable laws, each situation in social science research is unique and composed of different components (Gürbüz - Şahin, 2017). Furthermore, the understanding that what the positivist observer observes cannot be determined solely by the characteristic features of the observed phenomenon (Robson, 2017) has led to questioning of the positivist paradigm in social science research.

Against the objectivity claims of the positivist research paradigm, the anti-positivist approach argues that it is possible to understand human behavior in conjunction with its environment and constituent factors. From this standpoint, qualitative research can be understood as a way for individuals to make sense of the world from their own perspectives and to elucidate how they affect others (Balci, 2013). The anti-positivist research perspective places the observer at the center of the research (Denzin and Lincoln, 2005) and emphasizes the context in which events occur (Sherman - Webb, 2005). Evaluated from the perspective of educational research, it can be stated that research approaches addressed within the anti-positivist paradigm are significant steps in understanding social scientific and educational issues. The increasing number of qualitative research studies in recent years in social and educational sciences (Balci, 2013; Yıldırım - Şimşek, 2016) may be indicative of this trend.

Emerging as a third approach following positivism and anti-positivism, the mixed methods research paradigm offers an alternative for educational and social sciences research by allowing the use of both qualitative and quantitative methods in the same study. Dissatisfaction with positivism in the 1950s and 1960s led to the proliferation and gaining of credibility of post-positivist studies. Clearly defined mixed methods designs emerged in the mid-1990s following Campbell and Fiske's use of the first multi-method matrix in 1959 (Teddlie - Tashakkori, 2015). The mixed methods paradigm is grounded in pragmatism (Mackenzie - Knipe, 2006), which is based on the works of Peirce, James, and Dewey. Pragmatism advocates for using the most effective method or philosophical approach for the research problem at hand. Furthermore, pragmatism rejects traditional dualism, acknowledges the importance and existence of the social and psychological world evolving parallel to the natural and physical world, accepts fallibility, embraces pluralism, favors action over philosophy, and respects the inner world of human experience (Robson, 2017).

Utilizing research approaches in social sciences and educational sciences, researchers conduct their studies through academic books, as well as academic articles, as secondary sources. In this context, especially the sources written in English, which is the lingua franca, may

necessitate translation into different languages. In Turkey, there are various research methods books translated for use in social sciences and educational sciences (e.g., Cresswell, 2021; Saldana, 2019; Patton, 2018). However, understanding the reasons for the selection of translated books may require different perspectives. For example, the poly-system theory (Even-Zohar, 1979), which addresses why and how translated works reach different languages in the field of literature, may shed light on why translated works are selected in the field of research methods. The poly-system theory indicates a shift from classical linguistics to a descriptive approach (Yoldaş, 2016), from positivist research tendencies to a functional perspective analyzing relationships (Even-Zohar, 1979). The texts to be translated into a specific culture are selected according to their functions in the target language and observed under certain conditions based on the conditions and positions of literature in the related culture.

The poly-system theory, originally formulated in the field of literature, offers valuable insights into the dynamics of cultural exchange and the selection of translated works. Thus, it is considered that applying this theory to the field of research methods allows us to explore the underlying mechanisms shaping the dissemination of knowledge across linguistic and cultural boundaries and why some methodologies are favored over others when translated into different languages.

Furthermore, by looking into the poly-system theory, we can comprehend how shifts in academic paradigms, such as the transition from positivist research tendencies to more functional perspectives, influence the selection criteria for translated research methods books. This theoretical framework helps us grasp the complex reasons behind the selection of translated research methods books, revealing how cultural, linguistic, and academic factors all play a role.

In simpler terms, integrating the poly-system theory into our analysis by looking at research methods through the lens of the poly-system theory helps us understand why certain books were selected to be translated and how these choices shape academic knowledge exchange across different languages and cultures.

2. Theoretical Framework: Itamar Even-Zohar's Poly-System Theory

Itamar Even-Zohar, a leading figure in descriptive translation studies within functional translation theories, introduces the "poly-system theory," heavily influenced by the works of Russian formalists Yuri Tynyanov and Roman Jakobson (Gürçağlar, 2003, 194). According to Yazıcı (2005, 129), Even-Zohar's contribution marks a pivotal moment in the evolution of translation theory, as the poly-system theory introduces the foundational concept of "system"

into the discipline, laying the groundwork for a more comprehensive understanding of translation processes and dynamics. This theory serves as a significant departure from earlier approaches, offering a framework that encompasses various literary and cultural systems within which translations operate, thereby providing a more holistic perspective on the complexities of translation phenomena.

The poly-system theory seeks to elucidate the role of literature and its functional significance within society. Central to this framework is the notion that national literature comprises poly-systems –interconnected and mutually influential systems that extend beyond literary works alone (Gürçağlar, 2016, 129-130). These poly-systems are involved in several fields including education, media, and politics, reflecting the multifaceted interactions between literature and various societal spheres. Defining fields such as translation, literature, politics or education as a system not only offers a certain perspective on the world of these fields, but also makes it easier to understand the internal structures, transformations and relations of these fields with the outside world (Hermans, 1999, 103). As also emphasized by Berk (2005, 59), these systems are not static entities but rather dynamic and goal-oriented, evolving in response to the cultural and societal contexts of the target culture. Thus, within the poly-system theory, literature is situated as a dynamic force that both shapes and is shaped by the broader socio-cultural environment, highlighting its major impact and functionality within society.

This theory goes beyond merely examining the systematic positions of translated works, analyzing their intricate interactions with all genres, whether translated or not. This comprehensive approach reveals several dichotomies inherent in these relationships. Translated works in literary contexts are categorized as either primary or secondary, canonized or non-canonized, and positioned centrally or peripherally within the literary context (Even-Zohar, 2004, 200-201). However, it is important to note that these positions are not static; they can undergo shifts over time due to the dynamic nature of literature and its functions within the target culture. Such transitions are often driven by the evolving needs and dynamics of the receiving society. Despite its explanatory power, the poly-system theory has faced criticism from some quarters since it was found limited for studying translation within socio-cultural contexts (Fung, 2000).

In the 1990s, Itamar Even-Zohar reevaluated the poly-system theory, particularly in the context of cultural planning. He introduced the concept that 'culture' is shaped by repertoires, emphasizing the dynamic nature of collective entities. According to Even-Zohar (2002), the creation, reconstruction, and sustenance of these collective entities are significantly impacted by cultural planning, which is driven by free agents –individuals who lack controlling power over

the shaping of cultures. This perspective emphasizes the influential role of individual agency in the cultural landscape, highlighting the complex interactions between planned interventions and organic cultural evolution.

The translations of foreign works play a significant role in introducing new features to local literature, which helps enrich it with elements not previously encountered within the literary canon. These new features hold various dimensions, including the emergence of novel poetic languages, matrices, literary policies, and styles of speech. Moreover, the translation process constitutes new principles governing the selection of literary works for translation, a phenomenon inherently influenced by the dominant status within the literature. The criteria for selecting works for translation are subject to their alignment with emerging approaches and their potential functionality within the target literature. These conditions can be broadly categorized into three scenarios:

- a) In case of the absence of poly-system in the target literature (when it is juvenile and unsettled)
- b) When the literature of a particular literature is perceived weak or peripheral in a broader literary discourse
- c) In case of turmoil, peripeteia or literary depressions, where there exists a need for external influences and rejuvenate the literary circle.

Even-Zohar posits that translated works exhibit correlations in two primary ways (Zohar, 1979). Firstly, they are intertwined with how the target literature selects which source texts to translate. Secondly, they influence the utilization of translated works within the literary repertoire. The positioning of translated works within the literary poly-system, whether central or peripheral, is often indicative of transformative forces and significant events occurring within the national literature.

One such example to clarify this case can be the introduction of a new literary language or alphabet to a nation, as exemplified by the case of Turkey. In the early years of the Turkish Republic, literacy rates were relatively low, and the Arabic alphabet, which had been used for centuries in the Ottoman Empire, was replaced by the Latin alphabet. Consequently, there was a scarcity of literary works written in the new alphabet. To address this, Turkey's Minister of National Education, Hasan-Ali Yücel, established the Translation Bureau in 1940, which was tasked with introducing modern Western literature to Turkish audiences (Kayaoğlu, 1998). This initiative aimed to facilitate a cultural transformation within the national literature through translations from the West, thereby taking the translated literature to a pivotal position within

the literature. This example displays the instrumental role of translated literature in shaping and enriching national literary traditions, serving as a medium for cultural exchange and evolution.

Adapting the poly-system theory to the academic environment, particularly in the context of translating research methods books, is not only possible but also highly relevant. The principles underlying the poly-system theory offer valuable insights into the knowledge dissemination, cultural exchange, and the evolution of academic traditions.

Firstly, the poly-system perspective emphasizes the interconnectedness of various literary systems within a cultural context. Similarly, within academia, there exists a complex network of disciplinary fields, each with its own set of conventions, methodologies, and scholarly traditions. Translations of research methods books play a crucial role in bridging these disciplinary boundaries, facilitating cross-disciplinary dialogue and the exchange of research practices.

Moreover, the poly-system theory underscores the role of translated works in shaping and enriching national literary traditions. Similarly, translated research methods books contribute to the enrichment and diversification of academic traditions within the target language community. By introducing new methodologies, theoretical frameworks, and research paradigms, these translations trigger intellectual innovation and contribute to the advancement of knowledge within the academic sphere.

Furthermore, the poly-system perspective highlights the dynamic nature of literary systems, wherein translated works may occupy central or peripheral positions depending on various factors such as cultural prestige, institutional support, and reception by the academic community. Similarly, translated research methods books may vary in their influence and reception within the academic field, with some texts gaining prominence as foundational resources while others remain on the periphery.

All in all, by adapting the poly-system theory to the academic environment, particularly in the context of translating research methods books, we think that we can understand the role of translated works in shaping academic traditions and facilitating cross-cultural dialogue, scholars can better appreciate the importance of translation in advancing scholarly inquiry and promoting intellectual exchange on a global scale.

3. Method

In this regard, designed as a case study, this research involves the analysis of research methods books translated into Turkish and serve as sources for social sciences and educational sciences in the last decade. Through examining the prefaces of these books by translators or translation editors, the factors influencing the selections of these research books for translation

will be shed light based on the content provided by the translators or editors in the prefaces. In case studies, factors related to a situation are examined from a perspective of influences and how they affect or are affected by the relevant situation are investigated (Yıldırım - Şimşek, 2016).

3.1. Data Collection

In case studies, it is of high significance to provide diversity in data collection. However, the selection of materials to obtain data is subject to the research problem (Yıldırım - Şimşek, 2016). This research study focuses solely on a document analysis, which covers written sources that provide information about the phenomena under investigation, yet, providing the material diversity, it includes a total of 20 books translated from English to Turkish that serve as sources for social sciences and educational sciences in Turkey after 2013. Purposeful sampling methods of maximum variation and criterion sampling were utilized in the selection of translated books included in the study. Criterion sampling entails the requirement that the translation of the relevant work was completed after 2013, whereas maximum variation involves selecting works translated by different publishers and authors, involving prefaces by translators or translation editors.

3.2. Research Questions

This research is considered to be of importance in two ways. There have currently been encountered no research studies regarding why and how research books which were translated into Turkish serving as sources in the fields of social sciences and educational sciences, were selected, possibly influenced by changes in research approaches in these disciplines. Therefore, the aim of this study is to contribute to the literature by analyzing why and how research methods books translated into Turkish, which contribute to the fields of social and educational sciences in Turkey, are selected according to Even Zohar's poly-system theory (1979) through an interdisciplinary approach.

In this context, the following question will be addressed:

- (1) How are research methods books translated from English to Turkish in the fields of Social Sciences and Educational Sciences defined by translators or translation editors?
- (2) How are research methods books translated from English to Turkish in the fields of Social Sciences and Educational Sciences selected, and for what reasons?

3.3. Material

As stated earlier in this study, the materials are comprised of the prefaces of 20 research methods books in social sciences and educational sciences. The codes for addressing the related books are abbreviated as TB1, TB2, TB3, etc. representing the phrase 'Translated Book'. Here is the list of the books as materials.

Table 1. The List of Analyzed Research Methods Books

Coded Name	The Name of the Source Book and its Turkish Translation	The Author(s)	Year of Publication	Translator(s) or Translation Editor(s)	Year of Publication of Translation
TB1	Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches <i>Araştırma Deseni – Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları</i>	John W. Creswell	2009	Selçuk Beşir Demir	2013
TB2	Introduction to Meta-Analysis <i>Meta-Analize Giriş</i>	Michael Borenstein, Larry V. Hedges, Julian P. T. Higgins, Hannah R. Rothstein	2009	Serkan Dinçer	2013
TB3	Designing and Conducting Mixed Methods Research <i>Karma Yöntem Araştırmaları Tasarımı ve Yürütülmesi</i>	John W. Creswell & Vicki L. Plano Clark	2006	Yüksel Dede, Selçuk Beşir Demir	2014
TB4	Qualitative Research Methods for the Social Sciences <i>Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri</i>	Bruce L. Berg, Howard Lune	1989	Hasan Aydın	2015
TB5	Writing for Academic Journals <i>Bilimsel Dergilere Makale Nasıl Yazılır</i>	Rowena Murray	2004	Şakir Çınkır	2015
TB6	Real World Research	Colin Robson	1993	Şakir Çınkır, Nihan	2015

	<i>Gerçek Dünya Araştırması</i>			Demirkasımoğlu	
TB7	Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook <i>Genişletilmiş Bir Kaynak Kitap: Nitel Veri Analizi</i>	Matthew B. Miles, A. Michael Huberman	1994	Sadegül Akbaba Altun, Ali Ersoy	2015
TB8	Qualitative Data Analysis with NVivo <i>NVivo ile Nitel Veri Analizi</i>	Pat Bazeley & Kristi Jackson	2007	Arif Bakla, Selçuk Beşir Demir	2015
TB9	Foundations of Mixed Methods Research <i>Karma Yöntem Araştırmalarının Temelleri</i>	Charles Teddlie, Abbas Tashakkori	2008	Yüksel Dede, Selçuk Beşir Demir	2015
TB10	Statistical Reasoning for the Behavioral Sciences <i>Sosyal Bilimler İçin İstatistik</i>	Richard Shavelson	1996	Neşe Güler	2016
TB11	Research Methods in Applied Settings - An Integrated Approach to Design and Analysis <i>Uygulamada Araştırma Yöntemleri - Desen ve Analizi Bütünleştiren Yaklaşım</i>	Jeffrey A. Gliner, George A. Morgan, Nancy L. Leech	2000	Selahattin Turan	2016
TB12	Qualitative Research Design: An Interactive Approach (Applied Social Research Methods) <i>Nitel Arastırma Tasarımı: Etkilesimli Bir Yaklaşım</i>	Joseph A. Maxwell	1996	Mustafa Çevikbaş	2017
TB13	A Concise Introduction to Mixed Methods Research	John W. Creswell	2014	Mustafa Sözbilir	2017

	<i>Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş</i>				
TB14	Interpreting Qualitative Data <i>Nitel Verileri Yorumlama</i>	David Silverman	1993	Erkan Dinç	2018
TB15	How to Write a Thesis <i>Tez Nasıl Yazılır</i>	Rowena Murray	1970	Şakir Çinkır	2019
TB16	Principles and Practice of Structural Equation Modeling <i>Yapısal Eşitlik Modellemesinin İlkeleri ve Uygulaması</i>	Rex. B. Kline	1998	Sedat Şen	2019
TB17	How to Design and Report Experiments <i>Araştırma Nasıl Tasarlanır ve Raporlaştırılır</i>	Andy Field, Graham Hole	2003	Arif Özer	2019
TB18	Using Multivariate Statistics <i>Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı</i>	Barbara G. Tabachnick, Linda S. Fidell	2013	Mustafa Baloğlu	2020
TB19	Handbook of Qualitative Research <i>Nitel Araştırmalar Kılavuz Kitabı</i>	Norman K. Denzin – Yvonna S. Lincoln	2018	Gülay Ekici, Sabahattin Yeşilçınar	2021
TB20	Qualitative Research For Education <i>Eğitimde Nitel Araştırma - Teori ve Metodlara Giriş</i>	Robert C. Bogdan, Sari Knopp Biklen	1982	Sibel Balcı, Berat Ahi	2022

3.4. Data Analysis

Following the collection of relevant prefaces, the content in these documents were converted to Word document format and later imported into the MAXQDA program. The organized data was coded using MAXQDA24 software and analyzed using the thematic content analysis with a deductive approach utilizing the concepts that poly-system asserted. Content

analysis can be described as the process of interpreting data to reveal underlying patterns and meanings within the text (Patton, 2018), and thematic content analysis is a qualitative research technique that involves identifying, analyzing, and reporting patterns or themes within data. It aids in organizing and providing a rich description of the data under study.

Here, the content presented in the prefaces written by the translators or translation editors is analyzed using the themes discussed under the theoretical framework, poly-system theory. The themes to be analyzed under the theoretical framework are as follows:

- Literature is weak or peripheral
- The poly-system is juvenile and unsettled
- Turmoil, peripeteia or literary depressions

3.4.1. Attributions to That Literature is Weak or Peripheral

There are also the translators and translation editors, referring to the weakness of the target literature, stating the respective sources were needed to be translated due the lack of sources in the target literature, resulting also in the non-standard terminology in the field.

Limited Sources in the Target Literature: The fact that the related literature is peripheral and weak may be associated with the fact that the repertoire created within the culture consists of limited resources or that there is limited access to these resources. As a product of the existing dominant paradigm, it can be thought that the new approaches emerging with the paradigm change cannot find enough place in the scientific research ground and it is important to bring them into the Turkish literature. For this reason, the impression of these situations is shared in the prefaces and quoted below in TB2, TB7, TB10, TB11 and TB16.

Some of the studies on meta-analysis ... were found to have significant methodological errors. The main one of these errors is the use of methods such as content analysis, literature review, etc. and publishing these studies under the title of meta-analysis study. The biggest reason for these errors is that there are not enough Turkish resources on meta-analysis (TB2).

The most important reason for wanting to translate "Real World Research" is that it is one of the most comprehensive sources of data on quantitative and qualitative research methodology for social scientists (TB6).

Again, according to our observations, there was a need for a Turkish resource that addresses qualitative data analysis holistically. Miles and Huberman's *An Expanded Sourcebook: Qualitative Data Analysis*, translated into Turkish, we think that this book will partially meet the need for a Turkish resource on qualitative data analysis (TB7).

During this process, I thought from time to time, "This book should be in Turkish, it should be read in Turkish" (TB10).

Quantitative approaches, concepts and statistics are inherently difficult to understand. There are very few books dealing with the dimension of these contents... Another important point to be said about the book is this: In Turkey, there have been a large number of methodology books

as both translation and copyright, in which both quantitative and qualitative approaches are used. The fact that the two methods are discussed together increases the existing confusion... We can say that this book has become more important than the others in that only quantitative research is discussed in detail (TB11).

With the translation of this masterpiece, which presents structural equation modelling to the finest details, it is aimed that structural equation modelling will be better understood in our country (TB16).

In TB2, it was stated that there were significant methodological errors in meta-analysis studies, and the main reason for these errors was the insufficiency of Turkish resources, and in TB6, the lack of comprehensive resources on quantitative and qualitative research methods in Turkish scientific literature and the need for such resources were emphasized.

An Extended Sourcebook in Turkish: Qualitative Data Analysis, the preface of the book translated into Turkish with the title Qualitative Data Analysis (TB7) emphasized the lack of a Turkish resource that deals with qualitative data analysis in a holistic manner, and the opinion was expressed that the related book would only partially meet this situation.

In the preface of the book translated under the title Statistics for Social Sciences (TB10), the translation editor stated that he considered the book as a bedside book during his research and that he started to translate it with the idea that it should be read in Turkish and that the benefits of the book should also appeal to Turkish readers.

In another excerpt (TB11), in which the limitation of the source was emphasized, it was emphasized that there are many books in which qualitative and quantitative approaches are examined together, but the relevant book, which is written solely on quantitative approaches, is different from other books and there is a lack of books written in this way.

TB16, on the other hand, stated that structural equation modelling is not yet well understood in Turkey and that the wealth of resources abroad is not yet available in the country.

In the context of the poly-system theory, it is seen that these statements indicate that the Turkish scientific literature in the relevant field is weak or peripheral. In other words, it can be understood that since it is thought that the quality and scope of the studies carried out in these fields may be limited due to the lack of access to sufficient resources in social sciences and educational sciences, this deficiency is tried to be overcome with these translated books.

Non-standard Terminology in the Field: Another theme that may justify the peripheral and weakness of the literature can be read through the fact that the concepts in the relevant literature are not yet established. The fact that the concepts in the social sciences are not yet fully established compared to the natural sciences may prevent this field from taking a central position. In terms of the works in Turkey, it is perceived that the translated works related to the

quotations below are translated to overcome this problem or that such concepts have not yet been established while translating them.

In the process of translating the concepts and terms in foreign works into Turkish, various misunderstandings and interpretation problems may arise because these concepts and terms are often detached from their context in the work and interpreted too much. For this reason, it was thought that translating an important work on research methods and approaches as a whole might be useful in minimizing these problems (TB1).

In order to remain faithful to the essence of the book, the subjects were translated as much as possible without interpreting the expressions given by the authors. For this reason, partial differences in expressions occurred from time to time (TB2).

The Turkish word index was finalized by taking into account the opinions of our colleagues and the commonly used equivalents in the Turkish literature, and these words were preferred (TB6).

Both in the social sciences and in the natural sciences, terms used are frightening, cold and do not evoke anything... The translation errors in the books on the market are not limited to the above mentioned items. For example, the phrase 'araştırma çalışması' is used instead of 'research study' which means 'scientific research'. For example, the word 'contamination', which normally means the dissemination of experimental information, is translated as another word (meaning infection or iniquation in Turkish)... In short, people with poor knowledge of the field rely on dictionaries and may make incorrect translations. In this translation, great effort and sensitivity was shown in order not to make similar mistakes (TB11).

During the translation of the book, the original meaning was tried to be preserved as much as possible, but in order to make the expressions understandable, in many places, instead of direct translation, it was rephrased in a way that can be understood in our language (TB13).

One of the main difficulties we encountered in the translation of the book was that some of the terms used in the book had never been used in Turkish before (TB 16).

Although the book covers intermediate and advanced statistical topics, since it is prepared with a practical point of view, it can be easily followed even by readers with an intermediate level of statistical knowledge (TB18).

In TB1, it is stated that the difficulties experienced in the process of translating the concepts in foreign sources into Turkish and the overinterpretation of these concepts by detaching them from their context in the work may cause various comprehension errors and interpretation problems, while it shows the idea that the Turkish equivalents of the concepts have not yet been formed, at least at the point of conceptual unity. For this reason, it is stated that translating an important research work as a whole may be useful in reducing these problems, and it reveals the idea that the translations made in this field have not yet reached maturity.

In the statements given in the preface of the second book (TB2), the fact that the book has been translated by being as faithful as possible to the expressions in the original text, that the subjects have been interpreted as a literal translation, and that there are slight differences

between the expressions from time to time can be interpreted as such: The expressions in this field have not actually been assimilated or that their equivalents have not yet been formed in the established culture. As a matter of fact, that the expressions and concepts are faithfully translated to the original can be interpreted as the fact that the expressions and concepts may remain incomplete in terms of functionality in the target language and that the field has not yet matured in the target language.

In the preface of the translation of the book titled *Real World Research* (TB6), it is stated that the translation was made in line with the opinions of the translator's colleagues and by taking into account the terms commonly used in the Turkish literature, and it is understood that there is a difference in terminology, and in TB16, it is also stated that some terms have never been used in Turkish before.

In the preface of the book translated under the title *Research Methods in Practice - An Approach Integrating Design and Analysis* (TB11), it is pointed out that the concepts used in research methods are not used with their correct meanings in the Turkish translations in the literature, and it is stated that these translations based on the dictionaries of those who are not from the field cause translation errors and that this has been carefully approached in the related work.

In the TB13, it was stated that there was no equivalent in the target language when the translation was made, therefore, rather than giving the direct equivalents of the concepts, they were rephrased in a way that they could be understood in Turkish, and the Turkish equivalents of the concept were created from the beginning and a functional translation was tried to be made.

In the preface of the book translated and titled as *The Use of Multivariate Statistics* (TB18), it is understood that the concepts used are simplified in a way that they can be understood by the average reader and a functional translation approach is adopted.

The fact that certain concepts are not established or not settled in the Turkish literature may indicate that there is no diversity and balance of power in this field or that certain concepts are poorly represented. This situation may indicate the difficulties encountered during translation and the conceptual ambiguities in translation in Turkish literature. This weakness or peripherality may indicate that certain topics or concepts are not analyzed or developed in sufficient depth in the Turkish literature.

3.4.2. Attributions to that the Poly-System is Juvenile and Unsettled

The following statements obtained from the books can be attributed to the poly-system in the related literature is juvenile and unsettled. Under this theme, some translators stated that

they hoped the translations to contribute to the diversity and quality in the target literature for social sciences and educational sciences, also revealing the dominant status of the existing conditions.

Contributions to the Diversity and Quality in the Target Literature: In the light of the poly-system theory, the fact that the field of literature is juvenile by trying to settle into the target literature can be expressed by the fact that a field or discipline is still developing and that certain concepts or studies have not yet become established, as well as the lack of diversity of the works produced in that field and the limited quality of the works produced. For this reason, the effort to create diversity and quality in the works in the target culture shows that the literature in the field is juvenile and in the process of settlement. Through such reading, the following quotations were made based on the emphasis on 'diversity' and 'quality' in the prefaces.

I think that this book, written by Prof. Rowena Murray, will help you to improve your effective writing skills. Murray's clear road map for writing articles for scientific journals and her simple and detailed explanation of the steps to be followed in this road map, and the fact that it encourages you to think, is one of the important reasons for translating the book (TB5).

In the last quarter century in Turkey, many copyrighted and translated works on research methods have been published. These studies have contributed greatly to the diversification and enrichment of the research field. This translation should be regarded as a contribution to the efforts in this field (TB11).

We think and hope that this work, which we think will make important contributions to the Turkish literature, especially in qualitative data collection and data analysis, will also be useful in qualifying qualitative studies, rapidly increasing in number in our country (TB14).

In recent years, structural equation modelling has become a frequently used methodology in both social sciences and other fields. One of the main advantages of structural equation modelling is that it provides researchers with the opportunity to test their own theories. With the increasing popularity of this approach, many articles and books on structural equation modelling have taken their place in the literature. Unfortunately, the wealth of resources in this field in the foreign literature is not found in our country. In order to overcome this deficit, there is a need to translate the resources written in this field into Turkish (TB16).

Therefore, I believe that this book should be considered as a resource that complements others in the field of research, rather than an alternative (TB17).

Considering that the number of qualitative research in academic studies produced in many fields in our country is gradually increasing, we think that the project of bringing such an important work into Turkish will contribute to all those concerned to better understand and use/apply the qualitative research model (TB19).

In TB5, it is seen that a book written by Prof. Rowena Murray aims to increase the functionality in the target culture by providing simple and detailed explanations and prompting thought as a resource for developing effective writing skills.

TB11, TB 14, TB17 and TB19 stated that the number of copyrighted and translated works on research methods has increased in recent years. While the translation editor of TB11 expected the translated book to be a contribution to the field, the editors of TB14 and TB19 expected these efforts to be on qualitative data collection and analyses. TB17 emphasizes that it is complementary to other sources rather than being an alternative work in this field.

Pointing to the scarcity of Turkish works on structural equation modelling, TB16 states that there is a wealth of resources in foreign works.

Addressing the importance of translated works to increase the diversity and richness of the research methods literature in Turkey, it is stated that these works can make important contributions in their translations into Turkish, especially in qualitative research, and the impression is created that their position in the national literature is peripheral, but they are trying to achieve a central position in the poly-system theory.

Dominant Status of the Prevailing Conditions: The fact that the relevant literature is juvenile and in the process of establishment can be explained by the fact that it has not yet been able to get rid of the influence of the prevailing conditions and that these conditions make their presence felt in a dominant way. As a matter of fact, the quotations below can be interpreted as the influence and dominance of the existing conditions, in other words, the influence and dominance of quantitative research approaches, and the fact that qualitative research has not yet matured in the literature but is trying to gain a place for itself.

Although there is a strong resistance from social scientists to continue quantitative studies, there is no denying the fact that qualitative research offers a new and alternative way of making sense of behavior, attitudes and perceptions... On the other hand, qualitative research faces some obstacles, such as maintaining its own reputation and continuing to compete to be used in more advanced research and to be a source for many new fields where the logic of evidence about the social world is absolutely at the forefront (TB4).

However, it is seen that researchers who have not fully grasped the nature of qualitative research cannot get rid of the influence of positivist philosophy while conducting qualitative research (TB12).

It is seen that the quantitative research approach based on the positivist view of science, which has maintained its dominant position in social sciences and especially in the fields of sociology and educational sciences in Turkey for many years, has begun to share this position with qualitative research based on the interpretive paradigm that has gradually come to the fore in the last 20 years. ...what we have tried to express in the first paragraph is related to the dominant effects of the positivist understanding of science on social science research and methodology in our country. These effects have led many researchers to perceive qualitative research as a uniform, mechanical process, just like quantitative studies (TB14).

In an effort to understand the nature of qualitative research, we wanted to bring this study, which we value very much, into the Turkish literature. Moreover, we plugged our ears to all the criticisms made against translated books (TB20).

In the preface of the translation of *Research Methods in Social Sciences* (R4), the translator emphasized the persistent behavior of social scientists in conducting quantitative research due to the dominant conditions of the day and stated that qualitative research should compete with quantitative research in order to protect the self-respect of the social world and to overcome the preferability of quantitative research. Similarly, in the preface of the book translation titled as *Qualitative Research Design - An Effective Approach* (TB21), it is stated that qualitative researchers are under the influence of positivist perspective due to the dominant position of quantitative approaches and therefore they cannot capture the spirit of qualitative approaches.

The translator of the book titled as *Interpreting Qualitative Data* similarly emphasizes in the preface of the book (TB14) that quantitative studies as a product of the positivist understanding of science have been effective in social sciences and educational sciences in Turkey, but that qualitative research has replaced it in the last 20 years, but still the paradigm based on quantitative methods has not yet been broken. In the further statements, it is said that this situation can be understood by looking at the method sections of dissertations, articles and papers carried out in universities, and it is pointed out that qualitative research in this field has not yet reached a position to prove its maturity.

In TB20, it is understood that the translators undertook the translation process knowing the prejudiced view of the translated works while introducing them into the Turkish literature. From this point of view, it can be inferred that the position of translated works is less prestigious compared to these works, either because of the previous translations or because of the dominance of the works written in Turkish in the field. For this reason, the translators stated that they undertook the translation by ignoring such criticisms.

3.4.3. Attributions to the Turmoil, Peripeteia or Literary Depressions

The following quotes from the translators and translation editors reveal that the poly-system in the target literature is in the stage of turmoil, peripeteia, therefore experiencing literary depressions mainly as a result of paradigm shift.

Peripeteia or Turmoil (Paradigm Shift): According to the poly-system theory, the primary or secondary position of translated works was related to the turning points in the relevant literature, the existence of literary gaps and the innovation they brought to the field. In other words, the primary position of translations for the literature based on scientific research within the scope of this research depends on the emergence of turning points such as paradigm shifts and literary gaps in the national repertoire and the relevant literature. For this reason, the prefaces of the related works have been analyzed for the presence of expressions that reveal this

situation, and the findings marking such turning points or crisis situations have been found between the lines of the prefaces examined.

In recent years, the shaking effect of qualitative research methods in social sciences, especially in educational research, continues to expand by opening new fields both in Turkey and in other countries of the world despite all the discussions (TB4).

The most important factor shaping the basic assumptions of the book is that qualitative research methods are frequently preferred in all fields, especially in sociology, anthropology, psychology and educational sciences, in order to reach facts based on social phenomena, changes and revolutions in which people are directly involved (TB4).

Although there is a strong resistance among social scientists to continue quantitative studies, there is no denying the fact that qualitative research offers a new and alternative way of making sense of behavior, attitudes and perceptions (TB4).

In all this universe of discussion, qualitative researchers have to decide where to stand. Of course, such decisions have not always been very easy. Nevertheless, researchers should not pay too much attention to this point, but they should be able to risk getting lost wherever they go rather than staying where they are (TB4).

As the sands in the desert shift as the wind blows, serious paradigm shifts are experienced in research methods over time. The rapid change and transformation in every field in the world necessitates innovation and development in research methods and data analysis process. Especially the popularity of the qualitative method is increasing, and analysis techniques and analysis programs are being developed in this direction. (TB8).

In Turkey, the number of quantitative and qualitative research in academic studies of various disciplines is increasing day by day (TB9).

Today, positivist approaches have been overshadowed by post-positivist approaches and in this direction, there has been a significant increase in the number of studies carried out by adopting a qualitative approach in social sciences (TB12).

It is seen that the quantitative research approach based on the positivist view of science, which has maintained the dominant position in the social sciences and especially in the fields of sociology and educational sciences in Turkey for many years, has started to share this position with qualitative research based on the interpretive paradigm that has gradually come to the fore in the last 20 years (TB14).

With the influence of the qualitative research model based on the interpretive paradigm, which gradually came to the agenda after the mid-1990s, it can be seen that the quantitative research model based on the positivist paradigm, which has been going on for many years in social sciences (especially in the field of educational sciences) in Turkey, has gained a different momentum (TB19).

Qualitative research was always more distant to us than quantitative research. As our experience in the research field increased, we started to question our knowledge of qualitative research and the way we use qualitative research methods in our studies (TB20).

In TB4, it was stated that qualitative research has created an impact on social sciences and that it has brought innovations in research not only in the world but also in Turkey, and that it offers alternative ways to social scientists, but that qualitative researchers should adopt a

qualitative approach by taking risks in terms of whether quantitative or qualitative methods should be preferred in the face of this change.

The translators of the book '*Qualitative Data Analysis with NVIVO*' stated that there arose a need to use new software developed in this regard, referring to the necessity of developments and changes in data analysis with reference to the paradigm shift in the world.

In TB9, the importance of this book is emphasized by addressing a turning point with the impression that there is an increasing need for these methods due to the increasing number of quantitative and qualitative research in the use of mixed methods, while in TB12, TB14 and TB19, post-positivist approaches overtake positivist approaches, They emphasize the paradigm shift by stating that qualitative approaches have started to share the balance of power with quantitative approaches with a significant increase in the number of qualitative approaches and that this approach has changed in Turkey, and they point out that they attribute the justifications in their translations to this.

Similarly, in TB20, it was stated that qualitative studies were not preferred compared to quantitative approaches, but later on, due to the increase in awareness of the qualitative studies conducted in their own fields, questions were made on the methodology. In their further statements, the translators pointed that they read a lot of books in this field; although they liked the didactic narrative of most of them, they also pointed out the deficiency in this field by emphasizing the necessity of understanding the historical process and the philosophical foundations of qualitative research.

Literary Depression: Another important factor in the translation of scientific research books into Turkish is thought to be due to the gaps in the relevant literature, in other words, the lack of content and/or number of works in this field. National literature and translated literature, which constitute a poly-system in the literature, constitute the national repertoire. The literary gaps in this field may position the copyrighted works written in the national language or translations from another language at the center or at the periphery. The lack of copyrighted works in the national repertoire can also be seen as a reason for such a gap. We believe that the following excerpts will be useful on what kind of a gap was seen in the translation of these works, which are handled at the scientific level.

Although many valuable publications have addressed the topic of meta-analysis, these publications only deal with the definition and partial process of the meta-analysis method (TB2).

The most important purpose behind the introduction of this book in the Turkish literature is to try to fill the gap in the literature on qualitative research in a correct, simple and understandable way (TB4).

There is an increase in the number of books on qualitative research methods, most of which are translated from English. This book on qualitative data analysis, which has been translated into Turkish, is one of the first in its original language (TB7).

Again, according to our observations, there was a need for a Turkish resource that addresses qualitative data analysis holistically. Miles and Huberman's ... book will partially meet the need for a Turkish resource on qualitative data analysis (TB7).

The Turkish adventure of publications on qualitative research methods, which started with a Turkish copyrighted work published in the late 1990s, continues with various articles, translations, and monographs (TB14).

There are three reasons for the decision to translate this work of David Silverman into Turkish. The first one is related to the current state of qualitative research studies in Turkey. Namely, we witnessed that the authors of the first Turkish book on qualitative research methods, which we had the honor of meeting on a recent congress, were no longer satisfied with the large number of references to their works in academic studies, but on the contrary, they complained and complained. The authors stated that they observed obvious errors and deficiencies in many academic studies that were stated to be qualitatively designed; that the authors of these studies cited their own works as a reference to the deficiencies and errors as much as the appropriate or correct works they did; and that they were not at all satisfied with this situation (TB14).

The third reason, which is partly related to these two, is related to the analysis of qualitative data. When the texts on qualitative research methods written in Turkish or translated into Turkish are examined, the impression is that analyzing qualitative data is considered together with other steps of the research process, that it is seen as an ordinary process or procedure that complements them, and that there is a common perception that qualitative data can only be produced in the research process with the initiative of the researcher, similar to the processes in qualitative research (TB14).

The students who took the "Academic Writing Techniques" course I taught in the graduate program often expressed that the number and content of written resources that could help them while preparing homework and writing thesis were insufficient and that they had difficulties in this process. Although most of the schools to which graduate students are affiliated have a "Thesis Writing Guide", when I examined these guides, I realized that they were insufficient to solve the possible problems that students would encounter in their academic studies. Upon this intense demand from the students, I started to search for resources that would help them solve the problems they encountered in this process (TB15).

In recent years, structural equation modelling has become a frequently used methodology in both social sciences and other fields. One of the main advantages of structural equation modelling is that it provides researchers with the opportunity to test their own theories. With the increasing popularity of this approach, many articles and books on structural equation modelling have taken their place in the literature. Unfortunately, the wealth of resources in this field in the foreign literature is not found in our country. To overcome this deficit, there is a need to translate the resources written in this field into Turkish (TB16).

The book, which is one of the most fundamental works in the field of statistics, is one of the most preferred works in many master's and doctoral programs when it exhibits a practical approach to the use of statistics. It is hoped that it will fill a big gap in this field in our country (TB18).

Pointing out the lack of content in the books written and translated on meta-analysis, it is understood in the preface that the translator decided to translate this book (TB2) because it examines the method from different angles and includes theories and calculations in detail.

In TB4, the translator draws attention to the gap in the literature on qualitative research and states that this gap in the Turkish literature is tried to be filled not only in a simple and comprehensible way but also in an accurate way and points out the inaccuracies in other copyrighted works and other translations in this sense.

In the preface of TB7, it is stated that the books published on qualitative research methods are mostly based on the translation of English sources and their number has increased, and that this work, written in 1994, is one of the first works written in the source language, and that its place in the literature is still juvenile, and the translator further addresses the literary gap by expressing the lack of a Turkish source that approaches qualitative research from a holistic perspective.

TB14, on the other hand, shows the literary gap in the field of qualitative analysis more clearly, stating that at the end of the 90s there was only one copyrighted work and that there were various articles and translations in this field afterwards. In the preface, three reasons for the aim at translating the relevant work are listed, and the first one is the lack of alternatives to the first copyrighted work written in Turkish and the dissatisfaction that young researchers have problems in examining foreign language sources, and therefore, the researchers are dissatisfied with the fact that they are referred to them while doing negative and erroneous works as well as the works they have done positively with a focus on qualitative research. The second reason was the idea that the positivist understanding of science is still seen as the dominant condition in Turkey, while, as the third reason, the lack of such a comprehensive work was emphasized and the need for its translation was stated due to the fact that there is a general perception that data analysis is only seen as a complementary process or procedure in the content of the texts on the analysis of qualitative data written in Turkish or translated into Turkish and that it can be carried out in a similar way to the processes in quantitative research.

In the preface of the 2019 translation of the book titled as *How to Write a Thesis*, originally created in 1970, it was stated that the translator felt the need to translate such a work based on the expectations of his own students as the target audience and that there was still a lack of quality and quantity of written resources in the writing of dissertations or other academic studies.

P18 also stated that the translation of the book titled *The Use of Multivariate Statistics*, which he considered as one of the most preferred works in graduate academic programs in the field of statistics, was done in 2020 with the hope that it would 'fill a bigger gap in this field' and that it would complete the deficiency in the relevant literature.

4. Results and Discussion

In this study, aiming to contribute to the literature by analyzing, with an interdisciplinary approach, why and how the research methods books translated from English to Turkish in Turkey, which serve as a source for the fields of social and educational sciences, are selected according to Even-Zohar's poly-system theory (1979), we sought for the answers to the following questions: On what grounds and how are research methods books translated from English to Turkish in the fields of Social Sciences and Educational Sciences defined by translators or translation editors? On what grounds and how are the research methods books translated from English into Turkish in the fields of Social Sciences and Educational Sciences selected? Within the scope of the research questions, the prefaces of translators and translation editors of a total of 20 academic research methods books translated into Turkish after 2013 were analyzed. Following the analyses of the statements in the preface, the results can be summarized as follows.

One of the reasons for the selection of research methods books translated into Turkish is that a poly-system has not yet been formed in these fields. The interest in qualitative research, especially in social sciences and educational sciences, and the lack of information, resources and qualifications in this field may have led to the translation of qualitative research books, and it provides us with the inference that the translations of such books are trying to become primary, central and canonized by trying to eliminate the deficiency in the national literature.

The mixed-method research can also be considered to be unsettled as it was also emphasized that there is a significant lack of knowledge in Turkey about mixed methods research, the theoretical foundations of which have become stronger in the world in the last 30 years, and this deficiency is seen to have affected the translation of resources in the field of mixed methods research into Turkish as well.

The fact that the respective literature is in a weak and peripheral position as translation works in the national repertoire is also seen as a reason for this. It can also be stated that the number of research methods books written in Turkish is quite limited. The theme of crises and paradigm shifts in the relevant literature, which Even-Zohar refers to as the third situation, is relatively more common in the analysis of prefaces. In connection with this deficiency, it is stated between the lines that the view of research in social sciences and educational sciences has undergone a radical change and caused a paradigm shift and that qualitative approaches have caused this change in the world, that researchers in Turkey are also affected by this change and that for these reasons, translations are made and should be made with the idea that the dominant understanding in the national literature should be changed.

5. Recommendations for Further Research

The scope of the current study includes prefaces of research books in the fields of social sciences and educational sciences through document analyses as a case study, but in-depth interviews with translators as a future empirical study may shed more light on this issue allowing an insight into detailed reflections of the translators and translation editors since the prefaces are of limited space in terms of the content involving the personal objectives they wish to explain in translating such books.

The researchers wishing to conduct similar research may limit the span of years of publications to be analyzed in their research by increasing the number of those which has been published in recent years. In our research, the publication years of the books analyzed covers the span of 10 years. For example, they might be suggested to include those which have been translated in the last five years.

Another recommendation could be for those who wish to translate the books for research methods. The translators or editors of these research method books are seen to be current researchers in their own fields. While some are observed to provide the readers with sufficient content in the prefaces, few may prefer to say more about their acknowledging the people aiding in their efforts.

Educational sciences and social sciences cover many inter-disciplinary fields. Thus, we aimed to analyze translated research methods books from English to Turkish through the lens of a translation theory, Zohar's poly-system theory. Not only novice researchers but also experienced ones should use a variety of theoretical frameworks across several disciplines to perceive and look into the issues using the diverse natures of social cases using such theories that may contribute to several disciplines.

References

- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. Ankara: Pegem Akademi, 2013.
- Berk, Özlem. *Kuramlar Işığında Açıklamalı Çeviribilim Terimcesi*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2005.
- Creswell, John Ward. *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. çev. Selçuk Beşir Demir. Ankara: Eğiten Kitap, 2017.
- Even-Zohar, Itamar. "Poly-system Theory". *Poetics Today*, 1/2. (1979): 287-310.
- Even-Zohar, Itamar. "Culture Planning and Cultural Resistance in the Making and Maintaining of Entities". *Sun Yat-sen Journal of Humanities* 14 (Mayıs 2002): 45-52.
- Even-Zohar, Itamar. "The Position of Transation Literature within the Literary Polysystem". (ed.) Lawrence Venuti. *The Translation Studies Reader*. 199-204. Abingdon: Routledge, 2004.
- Fung, Chang Nam. "Towards a Macro-Poly-System Hypothesis". *Perspectives: Studies in Translatology*. 8/2. 109-123. 2000.
- Gürbüz, Sait – Şahin, Faruk. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. 4. baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık. 2017.
- Hermans, Theo. *Translations in Systems: Descriptive and System-Oriented Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome, 1999.
- Kayaoğlu, Taceddin. *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi, 1998.
- Mackenzie Noella – Knipe, Sally. "Research Dilemmas: Paradigms, Method & Methodology". *Issues In Educational Research*. 16/2. (2006): 1-13.
- Neuman, William Lawrence. *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Essex: Pearson Education Limited, 2011.
- Norman Kent Denzin – Lincoln, Yvonna Sessions. *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Sage Publications Ltd., 2005.
- Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. çev. Mesut Bütün – Selçuk Beşir Demir. Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- Robson, Colin. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri Gerçek Dünya Araştırması*. çev. Şakir Çinkır, Nihal Demirkasımoğlu. Ankara: Anı Yayıncılık, 2017.
- Saldana, Johnny (ed.). *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*. çev. Aysel Tüfekci Akcan ve Süleyman Nihat Şad. Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Sherman, Robert R. – Webb, Rodman. B. *Qualitative Research in Education*. Routledge, 2005.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz. “Çoğuldizge Kuramı. Uygulamalar, Eleştiriler”. *Çeviri Seçkisi 1, Çeviriyi Düşünenler*. haz. Mehmet Rıfat. İstanbul: Dünya Yayınları. 243-268, 2003.

Tahir Gürçağlar, Şehnaz. *Çevirinin ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları, 2016.

Teddle Charles – Tashakkori, Abbas. *Karma Yöntem Araştırmalarının Temelleri*. çev. Yüksel Dede, Selçuk Beşir Demir. Ankara: Anı Yayıncılık, 2015.

Yazıcı, M. *Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuralları*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2005.

Yıldırım, Ali – Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

Yoldaş, Ünal. “Çoğul Dizge Kuramı”. *Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Çeviri ve Kültürel Çalışmalar*, 2016.

Çeşm-i Cihan

Çeşm-i Cihan:

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi

ISSN: 2149-5866

Sayı: 11 (Temmuz) 2024 s. 183-190, TÜRKİYE

DOI: 10.30804/cesmicihan.1487387

Yayın Değerlendirme

KİTAP KRİTİĞİ: AMERİKAN KAYNAKLARINDA İNANILMAZ TÜRK MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Fatma TOMBAK *

Başvuru/Submitted: 21.05.2024

Kabul/Accepted: 24.05.2024

Giriş

Yazar 1984 doğumlu olup Tarih Öğretmenliği lisansı almış sonra Cumhuriyet Tarihi alanında doktora yapmıştır. Çalışma konuları doktora tezi de ön plana alındığında ABD-Türkiye ilişkileri ve ABD'nin Türkiye'ye yönelik politikaları üzerine yoğunlaştığı anlaşılmaktadır.

Eserin 344 sayfadan oluştuğu görülmektedir. Eserin kısımları incelendiğinde (Kısaltmalar, Giriş), I. Bölüm Millî Mücadele Dönemi (1919-1923), II. Bölüm Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanından Mustafa Kemal Atatürk'ün Ölümüne Kadar (1923-1938), III. Bölüm Mustafa Kemal'in Ölümünden Günümüze, Sonuç, Ekler, Kaynakça başlıklarından oluştuğu görülmektedir.

"Mustafa Kemal Atatürk, on yıldan fazla bir zamanda Türkiye'yi Orta Çağ'dan çıkarıp, 20. yüzyıla taşıyan güçlü adamdır. O (Mustafa Kemal Paşa), büyük bir Türk'tür ve diğer insanlar arasında varlığını sürdüren bir insan olarak batı demokrasilerinin ara sıra politik yaşama itmiş olduğu insan tipinden çok daha zeki ve üstün olan bir kişidir. İçinde yaşadığımız andan bir yüzyıl gelen tarihçileri, onu bugün aramızda hareket ederken görebildiğimizden çok daha geniş ve uygun bir perspektiften göreceklerdir." (s. 13).

Kitaba bu paragraf ile başlayan yazar, Mustafa Kemal Atatürk'e yabancı bir devletin, (Anadolu) Misak-ı Millî sınırları dışındaki bakış açısının nasıl olduğuna ve Mustafa Kemal'in algılanması ve anlaşılması hususunda önemli bir örneklem ile eserine giriş yapar.

Yazarın kitabı yazarken Türk dışında/ Türkiye dışında yabancı bir ülkenin Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basmasından

* Dr. Öğr. Gör., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, AİİT Bölümü, fatma.tombak@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2439-0173.

10 Kasım 1938 yılında ölümüne ve ölümünden bugüne kadarki Mustafa Kemal'i tanımlamada zaman zaman anlaşılan/anlaşılmayan/anlaşılmaya çalışılan ve oluşturulan perspektifi tarihsel belgeler, gazeteler ve tetkik eserler üzerinden irdelemiş ve analiz etmiştir. Yazarın bu kitabı oluştururken amacı, ABD'nin Millî Mücadele'nin başladığı yıllardan itibaren (Mustafa Kemal'in yabancı olarak sadece ABD'li resmî görevli, asker ve gazetecilere izin verdiği dönem) 1923'teki Lozan görüşmeleri de dâhil olmak üzere daha sonraki resmî ilişkilerin başladığı 1927 yılı ve ölümü ile gelen süreci "asi-milliyetçi-inanılmaz Türk" tanımlamaları ile anlatmak olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk "Asi-milliyetçi-inanılmaz" tanımlamaları belirgin bir şekilde ve zamanda net ve kesin bir şekilde ayırmak mümkün olmasa da Millî Mücadele'nin hemen başında "Asi", 1923'te Cumhuriyetin kurulmasından sonra "Milliyetçi", 1938 yılında Mustafa Kemal'in ölümünden hemen sonra da "İnanılmaz Türk" olarak tanımlanmıştır. Eserde de dile getirildiği gibi Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin haklılığını tüm dünyaya duyurmak ve mücadelede başarıya ulaşmak için ABD ile başlatılacak ilişkileri önemli bir diplomatik araç olarak kullanmak istemişti.

Yazarın burada üzerinde önemle vurguladığı nokta, Amerikalıların Anadolu'da başlayan gelişmeleri İngiliz bakış açısı ile değerlendirmesi ve Amerika'da Yunan ve Ermeni lobilerinin faaliyetlerinin ABD'nin Millî Mücadele'ye bakışında olumsuz bir etki bırakması olmuştur. Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen Amerika ile Anadolu arasındaki ilişkiler gayri resmî olarak 1919 yılında başlatılmıştı.

Eserin İçeriği

Yazar, I. bölümde ABD ve Osmanlı Devleti'nin ilişkilerinin tarihçesini vererek başlar ki 20 Nisan 1917'de kesilen diplomatik ilişkilerden sonra ABD ve İstanbul arasındaki ilişkiler İsveç Elçiliği ile gerçekleştirilmişti. Mart 1919'da İstanbul Başkonsolosu olarak Ravndal atanmasına rağmen ABD Türkiye'de büyükelçilik nezdinde bulunmak yerine Yüksek Komiser seviyesinde Ağustos 1919 itibarıyla Amiral Mark Lambert Bristol atanmıştı. Bu görevi Amiral Bristol, 1927 yılında ABD- Türkiye diplomatik ilişkiler başlayana kadar devam ettirmişti. Yazar eserin bu bölümünde Millî Mücadele'nin Mustafa Kemal önderliğinde başlaması yalnız İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerinin menfaatini değil ABD açısından da menfaat kaybı olduğunu okuyucuya aktarır. Bu aktarımda yazar, Anadolu'daki ABD misyonerlerinin Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasını İstanbul'a, İstanbul'un da ABD'ye aktardığını ifade eder. Mustafa Kemal'in bu girişiminin başarısızlıkla sonuçlanacağı üzerindeki algı ve anlayış daha çok Amerikan menfaatlerinin zarar görmemesi üzerine bir kaygı taşıyordu. Nitekim İngiltere'nin de Panturancı

ve Panislamcı anlayışı çerçevesinde bir faaliyet yürütmesi Mustafa Kemal üzerindeki olumsuz fikirlerin ABD için pekiştirici bir görev görmesi olmuştur.

Eserin I. bölümünde genel hatlarıyla 1919-1923 yılları arasındaki Millî Mücadele sürecindeki Atatürk imgesi incelenmektedir. ABD'li temsilciler ve ABD basını üzerinden Anadolu'daki hareket ele alınmıştır.

Yazar, eserin II. bölümüne ABD'de Mustafa Kemal'in İngilizleri yenemeyeceğine olan inancın çok kuvvetli olmasına rağmen Mustafa Kemal'in İngilizleri yenmesini anlatmakla başlar. Amiral Bristol 26 Eylül 1923 tarihinde ABD'ye çektiği telgrafta yeni rejimin Cumhuriyet, Cumhurbaşkanı'nın da Mustafa Kemal olacağını haber verirken; Cumhuriyet'in ilanından bir gün sonra da Başbakanın İsmet İnönü olduğunu bildirir. Ancak ABD'nin Türkiye Cumhuriyeti üzerindeki yorumları, bakış açısı ve Millî Mücadele'den beri devam eden "Asi" yaklaşımının yıkımı kolay olmamıştır. Öyle ki bu durum, ABD'deki Ermeni ve Yunan lobilerinin ABD'deki güçlü lobicilik faaliyetleri neticesinde Türkiye ve ABD arasındaki siyasi ilişkilerin 1927 yılına kadar "de facto" olarak gerçekleşmesine neden oldu.

Yazar, kitabın genelinde isimleri ön plana çıkararak bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bilhassa II. bölümde bu durum yoğun olarak görülmektedir. Bu bölümde 1923'ten Atatürk'ün ölümüne kadar olan süreçte gazeteciler, elçiler, temsilciler, devlet adamları, devlet başkanları arasındaki görüşmeler, yazışmalar ve bazı sivil toplum örgütleri üzerinden ABD'deki Türkiye ve özellikle Atatürk imajı ön plana çıkmaktadır.

Yazarın II. bölümde değindiği diğer bir konu da Mustafa Kemal'in ABD'den aldığı arabalar ve Mustafa Kemal'in kütüphanesinde bulunan ABD menşeli kitaplardır.

II. bölümde de anlatıldığı gibi 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra ABD ile kurulmaya çalışılan diplomatik ilişkilerin çağdaşlaşma felsefesi ile hareket eden Mustafa Kemal Atatürk'ün Batı'ya rağmen Batı'ya doğru ideali çerçevesinde kendine özgü bir ulus inşası oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Yine ABD ile karşılıklı etkileşim bu bölümün önemli bir temasını oluşturmaktadır.

Eserin III. bölümünde, Mustafa Kemal Atatürk ölümünün tüm dünyada olduğu kadar ABD'de de ses getirmesine değinilmiştir. Ayrıca ABD eski büyükelçisi General Charles H. Sherill'in üç ismin (Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Başbakan İsmet İnönü ve Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp) cumhurbaşkanı olabileceğini öngörmesi yazar tarafından belirtilir. ABD Büyükelçisi MacMurray'ın ABD'ye gönderdiği 4 Ağustos 1938 tarihindeki telgrafında İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olacağını bildirmesi dikkat çekici bir başka husustur.

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat haberi üzerine ABD Dışişleri Bakanı Gordon Hull haberin hemen ardından Türkiye Büyükelçisi Münir Ertegün'ü ziyaret etmesine rağmen ABD Başkanı

Roosevelt'in cenazeye katılmayarak 200 dolar çelenk parası göndermesine yazar dikkat çeker. ABD Büyükelçisi MacMurray, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu durumundan hoşnutsuzluğunu dile getirir. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı Türk Büyükelçisine bu durum hakkında yazı göndermiştir. Bu durum karşısında dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu bir kırgınlığın oluşmadığını ABD'li yetkililere bildirir.

Yine Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat haberine de yazar, The New York Times "Türkiye'yi Bağımsızlaştıran ve Çağdaşlaştıran Kemal Atatürk Öldü", NY Herald Tribune, The Washington Post "Modern Türkiye'nin Kurucusu Atatürk Öldü", Chicago Daily Tribune "Yeni Türkiye'yi kuran Kemal, 58 Yaşında Öldü", Los Angeles Times "Hasta Türk Lider Öldü", Philadelphia Inquirer "Türkiye'nin Kurtarıcısı Atatürk", Boston Post "Tüm Türkiye Derin yasta", Time "Çelik Disiplinli Adam", Newsweek "Bir Diktatörün Ölümü" gazete manşetlerinde verildiği gibi değinmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra New York'ta yaşayan ve bayrak direği malzemeleri üreten Nazmi Cemal'in (William Johnson olarak ismini değiştirmiştir) bayrak direği yapıp göndermesi ABD'li iş adamları ve basın mensuplarının da dikkatini çekmesine yazar detaylıca değinir. Yine Anıtkabir ile bir başka husus da Anıtkabir defterinin imzalanması ve Atatürk ile ilgili duygu ve düşüncelerin paylaşılmasıdır. Yazar, Anıtkabir defterini imzalayanlar arasında Ay'a ilk ayak basan "Apollo11" ekibinden Neil A. Armstrong, Michael Collins ve Edwin E. Aldrin, Atatürk hakkında kitap yazmak için Türkiye'ye gelen Study Slater, 6 Aralık 1959 yılında Anıtkabir'i ilk ziyaret eden ABD Devlet Başkanı Dwight D. Eisenhower, 20 Temmuz 1991'de George H. W. Bush, 15 Kasım 1999'da Bill Clinton, eşi Hillary Clinton ve ekibi (Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, Dışişleri Bakanı Yardımcısı Mark Grossman, ABD Ankara Büyükelçisi Mark Parris), 27 Haziran 2004'te George W. Bush ve Laura Bush, 6 Nisan 2009'da Barack Obama olduğunu da belirtmiştir. NATO Başkomutan Yardımcısı Feldmareşal Montgomery, Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı General Gruenther, NATO Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı General Norstad, NATQ Genel Sekreteri, ABD 6.Filo Komutanı, ABD Tarım Bakanı, ABD Denizcilik Bakanı, ABD Başkanı Eisenhower'ın Özel Temsilcisi Richards ve ABD Başkan Yardımcısı Nixon Anıtkabir'i ziyaret eden diğer ABD'li isimlerdi.

Mustafa Kemal'in ABD'de ismi ile anılan tek okul da "Atatürk Çocuk Okulu" olup çocuklara Türk dili ve kültürünü öğretmek amacıyla kurulmuştur. Virginia'da faaliyet gösteren "Atatürk Çocuk Okulunun" yanı sıra ABD'deki ilk dernek de Washington DC'de Hüdayı Yavalar başkanlığında kurulan Amerikan Atatürk Derneği/Atatürk Society of America (ASA)'dır. Bu dernek ve okul kadar aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin tehdit ve saldırılara karşı daha güçlü bir yapılanmaya gitmesi için de 1979 yılında "Türk Amerikan Dernekleri Meclisi" / Assembly of

Turkish American Association (ATAA) kurulmuştur. Jeffrey L. Hall tarafından yapılan Mustafa Kemal Atatürk heykeli de ABD'deki/Washington'daki tek Türk heykelidir.

Kitap genel olarak ABD-Türkiye-Atatürk üçlemesi içindeki ilişkileri bağımsız bir şekilde aktarmaya çalışmıştır. Eserde yalın bir dil kullanılmasına rağmen kitabın şahıs isimlerine boğulması ve şahıslar nezdinden başlıklar açılması kitabı çok daha yorucu hale getirmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün dünyada saygı duyulmasının ardında yatan en büyük neden I. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin paylaşılması ve bunun sonucunda Millî Mücadele'nin başlatılması ve bu mücadelenin başarıya ulaşmasıdır. Yazar, bu başarıya ulaşmada Mustafa Kemal'in ustaca bir strateji ile Anadolu'da başlatılan mücadeleye oluşturulan antipropagandaya karşı politik bir çaba gösterdiğini belirtir. Yazarın da belirttiği gibi İngiltere'nin Anadolu üzerindeki menfaatlerinden dolayı bütün dünya kamuoyunda "Anadolu'nun haksız müdafaası" şeklindeki propaganda gayretleri Millî Mücadele'nin ilk yıllarında Mustafa Kemal ve amacı için önemli bir handikap olmuştur. İşte Mustafa Kemal'in ABD ile bağlantıya geçmesinin temel sebeplerinden biri hem Millî Mücadele'nin haklılığını ortaya koymaya ihtiyaç duyması hem de oluşturulan propagandalara karşı bir güç oluşturma istediği idi. Ancak İngilizlerin güçlü etkilerine karşı ABD'nin Millî Mücadele'ye karşı pozitif bakış açısının gelişmesi kolay olmamıştır. Öyle ki ilk önce ABD belgelerinde "Asi" olarak tanımlanan Mustafa Kemal, zamanla -özellikle- Sivas Kongresi'nden sonra yavaş yavaş "Milliyetçi" ifadelerle Amerikan basınında yer bulmaya başlaması yazarın aslında altını çizdiği en önemli bilgilerden biridir.

Mustafa Kemal Atatürk Amerika'yı diğer Batılı ülkelerden farklı bir konumda tutmuştu. Bu tutumundaki esas maksat da Anadolu'daki gelişmeleri gerek görüştüğü gazeteciler gerekse de yüksel rütbeli subaylar ile Amerika basınına, kamuoyuna ve dolayısıyla da tüm dünyaya duyurmaktı. Bilhassa Panturanizm ve Panislamizm doğrultusunda Anadolu'daki Hıristiyan cemaati yok ettiği haberleri Amerikan gündeminden bertaraf etmekte. Bu haberlerin çıkmasındaki Yunan ve Ermeni lobilerinin yanı sıra misyoner faaliyetleri ve İngiliz ajansları da etkili olurken bütün dünyada yayınlan bu etkiyi kırmak Mustafa Kemal'in en büyük hedefiydi. Bu etkinin yavaş yavaş kırılmasına rağmen Türk- Amerikan diplomatik ilişkilerinin başlaması 1927 yılını bulmuştu. Eserde de ifade edildiği gibi 1927'den sonra özellikle Büyükelçi Joseph Clark Grew ve Büyükelçi Charles H. Sherill Türkiye Cumhuriyeti'nin tanınmasında oldukça etkili diplomatlardı. Mustafa Kemal'in bir başka özelliği de ABD'nin iktisadî ve siyasî olarak incelemeye tabi tutmuş olmasıydı. Ancak Mustafa Kemal'in rasyonel tutumunun yine ön plana geçmesiyle ABD'nin sistemsiz yapısının Türkiye gerçeğine uymadığı gerekçesi Mustafa Kemal'i bu uygulamadan vazgeçirmişti. Bütün bu gelişmeler neticesinde bilhassa Mustafa Kemal'in

Anadolu'daki Millî Mücadeleden başarı ile çıkması, rasyonel temellere dayanan modern ve laik bir cumhuriyet kurması Mustafa Kemal'i Mustafa Kemal Atatürk yaptığı gibi ABD'de de Mustafa Kemal Atatürk'ü "İnanılmaz Türk" yapmıştı.

Sonuç ve Değerlendirme

Kıyanç'ın çalışmasına isim verme sırasında iki faktörün etkili olduğu görülmektedir. Birincisi çalışmanın özünü oluşturan "Amerikan Kaynakları" ve ikincisi de Atatürk'ü konu edinen ABD yapımı "İnanılmaz Türk" isimli belgesel filmidir (s. 273).

İçerik ve biçimsel olarak değerlendirildiğinde eserin önemli eksiklikleri barındırdığı göze çarpmaktadır. Bu göze çarpan eksikliklerden birincisi kitabın yazım fikrinin nasıl ortaya çıktığını, çalışmanın amacının açıklandığı, esere katkı sunanların yer aldığı ve katkı sunanlara teşekkür edildiği "Önsöz" kısmının olmamasıdır. İkinci göze çarpan eksiklik de "Giriş" kısmının (5 sayfa) çok kısa ve kapsayıcı olmamasıdır. Bir akademik eserde daha kapsamlı bir giriş bölümü beklenmektedir. Bir çalışmada "Giriş" bölümü incelendiğinde giriş kısmının eser için çalışmanın amacı, neden bu çalışma konusunun seçildiği, hangi probleme odaklandığı, bu alanda yapılan çalışmalardaki eksiklikler veya onların ortaya koymadığı noktalarda alana sunacağı katkı gibi noktaların ifade edildiği, kaynakların irdelendiği ve çalışma metodunun yer aldığı bir bölüm olduğu görülmektedir. Ancak kısa olarak hazırlanan giriş bölümünde ifade edilen birçok nokta yer almamaktadır. Yazar, Giriş bölümünde kitapta yer alan bölümleri kısaca tanıtmıştır.

Eser anlatım açısından bakıldığında sade anlaşılır bir dil tercih edilmiştir. Ancak metodoloji olarak akademik bir çalışma olsa da özgünlüğü zayıf bir derleme çalışma olarak genel okuyucu kitlesine hitap etmektedir. Eserin yeterince ana kaynaklara inerek hazırlanmadığı da görülmektedir. Eser kritik edildiğinde başlığında da yer aldığı gibi "Amerikan Kaynaklarına" göre Atatürk imajını incelemeyi hedeflemiştir. Ama eserin içeriği incelendiğinde kaynaklar, atıf ve dipnotlar açısından daha çok Türkçe kaynaklardan ve bu alanda daha önce çalışma yapılmış araştırma eserlerinden faydalandığı görülmektedir. Bu yönüyle başlık ve içerik konusunda tutarlılık zayıf kalmaktadır. Amerikan menşeli kaynaklar çok az kullanılmıştır.

Akademik bir çalışma olarak üretilen eserde "Dizin" bölümü bulunmaması da önemli bir eksikliklerdir.

Üç ana bölümden oluşan eserde kronolojik bir tasnif yapılmıştır. Millî Mücadele ve öncesi, 1923'ten Atatürk'ün ölümüne kadar olan süreç ve Atatürk'ün ölümünden günümüze kadar olan süreçte ABD açısından Atatürk imajının tarihi serüveni ele alınmıştır. Ancak bilimsel bir çalışma olmasına rağmen bazı başlıklarda tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Örneğin "World News Muhabiri ile Mülakat" başlıklı kısımda (s. 168-170) Mustafa Kemal Paşa ile röportaj yapan

gazetecinin bu mülakatı 7 Mayıs 1923 tarihinde “Vatan” gazetesinde yayınlanmış ve kitaba bu mülakatın “tam metni aşağıda verilmektedir” denilerek kitapta yer verilmiştir. Ancak bu başlığın sonunda verilen dipnotta (Dipnot: 308) “röportajın yalanlanması nedeniyle tam metin olarak kitapta verilmedi.” bilgisi verilmiştir. Burada okuyucu neye inanacağını şaşırılmaktadır. Metnin tam verilmemesine mi yoksa yalanlanan röportajın kaynaklara dayanarak hazırlanan bir eserde yer almasına mı inanacağı konusunda tereddüt yaşaması/yaşanması kaçınılmaz bir durumdur. Burada okuyucuya net cevap verilemediği ve çelişkili ifadelerle yazarın okuyucuyu da bu konuda ikileme düşürdüğü görülmektedir. Bunun gibi birkaç satır içerisinde yazarın kendiyile çelişkiye düştüğü görülmektedir (s. 139).

Ekler incelendiğinde ise verilen eklerin hemen hemen hepsinin “Atatürk’ün Bütün Eserleri” dizisinden alındığı görülmektedir. Orijinal Amerikan menşeli bir ek neredeyse bulunmamaktadır.

Görsel malzeme de eserde yetersizdir. Özellikle Time Dergisinin 2 kapağı hariç tutulursa Amerikan gazete, dergi ve arşivlerinden yok denecek kadar az görsel malzeme kullanıldığı görülmektedir. Hâlbuki eserin adından hareketle daha çok gazete kupürü, gazete dergi kapağı vb. malzeme kullanması beklenirdi.

Son tahlilde eserin akademik tarihçilik açısından birçok eksiği bulunmaktadır. Bu alanda daha önce Amerikan kaynaklarına başvurularak yazılan, hazırlanan çalışmaların üstüne alana ne kadar katkı sunduğu/sunacağı tartışmalı bir durumdur.

Kaynaklar

Ayışığı, Metin. *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye’ye Gelen Amerikan Heyetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2004.

Bilgen, Deniz. *ABD’li Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne’in Faaliyetleri*. İstanbul: Kaynak Yay., 2004.

Bulut, Semih. *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2010.

Duru, Orhan. *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2017.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri (1786-1929)*. İstanbul: Beyan Yay., 2002.

Kıyanç, Sinan. *ABD Arşiv Belgelerine Göre Türkiye’de Askeri Darbeler (1960-1980)*. Basılmamış Doktora Tezi, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., 2018.

Kıyanç, Sinan. *Amerikan Kaynaklarında İnanılmaz Türk Mustafa Kemal Atatürk*. İstanbul: Yeditepe Yay., 2023.

Köse, İsmail. *Türk-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'ün Rolü (1919-1927)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2016.

Kurat, Akdes Nimet. *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Ankara: Doğu Matbaası, 1959.

Ulagay, Osman. *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*. İstanbul: Yelken Matbaası, 1974.

Çeşm-i Cihan

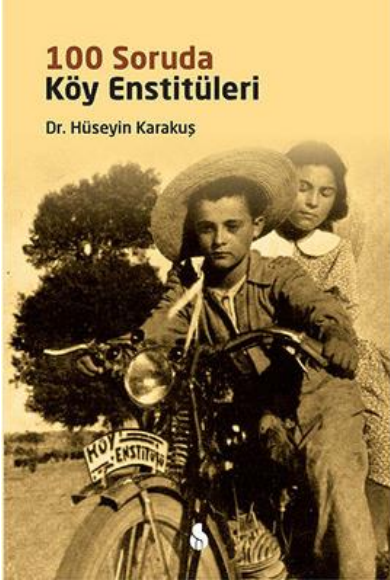
Çeşm-i Cihan:
Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E - Dergisi
ISSN: 2149-5866
Sayı: 11 (Temmuz) 2024 s.191-195, TÜRKİYE
DOI: 10.30804/cesmicihan.1488697
Yayın Değerlendirme

KİTAP KRİTİĞİ: 100 SORUDA KÖY ENSTİTÜLERİ

Yenal ÜNAL*

Başvuru/Submitted: 23.05.2024

Kabul/Accepted: 14.06.2024

Giriş

Köy Enstitüleri, çağdaş medeniyetler seviyesinin üstüne çıkma gayesiyle kurulmuş olan Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim yoluyla bu hedefe ulaşması noktasında atılmış dev bir adımdır. I. Dünya Savaşı'nın ve Millî Mücadele'nin sonunda hemen her alanda büyük bir çöküş yaşayan Türkiye'nin yeniden ayağa kalkması amacıyla atılmış bazı önemli adımlar vardır. Bunlardan ilki 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmiş olmasıdır. Cumhuriyet, sadece bir rejim adı değildir. Sadece halk egemenliğini de ifade etmez. Millî Mücadele

yılları boyunca son derece yetersiz koşullarda emperyalizme karşı kenetlenerek direnen bir milletin yeniden doğuşunu ve var olma mücadelesini ifade eder. Dolayısıyla; bir anlamda 20. yüzyılın ilk çeyreği itibarıyla anlam ve önemini yitirmiş olan saltanat rejimini lağvetmeyi ve Millî Mücadele'de ortaya çıkmış millet bilinci temelinde yeni bir dünyanın kapılarını aralamayı simgeler. Emperyalizmle mücadele etmeyi, tam bağımsızlığa ulaşmayı ve bunu sürdürülebilir kılmayı amaçlar.

* Prof. Dr. Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yunal@bartin.edu.tr. [ORCID ID: 0000-0002-4043-8424](https://orcid.org/0000-0002-4043-8424).

Türkiye'nin geçmiş on yıllarda olduğu gibi tekrar Batı'nın emperyalist pençesine girmemesi için atılan bir diğer dev adım da 17 Nisan 1940 tarihinde Köy Enstitüleri'nin açılmış olmasıdır. Köy Enstitüleri, 1960 yılında kurulmuş olan Devlet Planlama Teşkilatı'yla birlikte Cumhuriyet Dönemi'nde teşekkül eden en önemli kurumların başında gelmektedir. Hatta bu iki müesseseyi Cumhuriyet'in yarattığı en orijinal iki kurum olarak tarif edersek yanlış bir saptamada bulunmuş olur muyuz? 1940-1954 yılları arasında faal olan Köy Enstitüleri, Türk eğitim tarihinde yeri bugün dahi doldurulamayan ciddi bir eğitim müessesesidir. Çünkü eğitim faaliyetlerine son verildiği tarihlerden günümüze değin yerini doldurabilecek ve kırsal kesim kalkınmasına büyük katkılar sağlayabilecek alternatif bir kurum bugüne kadar teşekkül etmemiştir. Köy Enstitüleri, çok ciddi bir eğitim deneyimi ve birikimidir. Kapanışlarının üzerinden 74 yıl geçmesine rağmen hâlâ eğitim, gündemdeki yerini güçlü bir biçimde korumayı sürdürmektedir. Dolayısıyla bu eğitim deneyiminden günümüz adına faydalanmak bir kazanım olarak değerlendirilmelidir. Bugün Köy Enstitüleri'nin yeniden kurulması neredeyse imkânsızdır. Ancak âdeta can çekişen kırsal kesim ilköğretim faaliyetlerinin çok daha aktif hâle getirilmesinde Köy Enstitüleri deneyiminden neden faydalanılmasını ki? Evet "Bugün kırsal kesimde verilmeye çalışılan eğitim faaliyetlerini Köy Enstitüleri çağına yani bundan 74 yıl öncesine taşırsak eğitimi günümüzün kaç yıl ilerisine götürmüş oluruz?" şeklinde bir soru sorulsa neredeyse yeridir. Çünkü günümüzde Türkiye'de ortaöğretim kurumlarındaki eğitim-öğretim faaliyetleri, nitelik ve nicelik anlamında gözle görülür ölçüde bir düşüş yaşamaktadır. Kırsal kesimde gerçekleştirilmeye çalışılan eğitim-öğretim faaliyetleri ise vahim olarak adlandırılacak bir konuma gerilemiştir. Dolayısıyla Köy Enstitüleri çağından günümüze kadar geçen süreçte özellikle kırsal kesimde yürütülen eğitim faaliyetleri adına bir gerilemenin olduğu kesin olarak ifade edilmelidir.

Yukarıda temas edildiği üzere Köy Enstitüleri'ni yeniden tesis etmek hemen hemen imkânsızdır. Çünkü son 70 yıl içinde köy kavramının anlamı kökten değişmiştir. Üstelik köy nüfusu bugün büyük oranda şehirlere akmış durumdadır. Bununla birlikte Köy Enstitüleri'nin faal olduğu 1940-1954 yılları arasında 14 yıl boyunca çok ciddi bir bilgi birikimi ortaya çıkmıştır. Bu bilgi birikimini kırsal kesimde verilmeye çalışılan eğitim-öğretim faaliyetlerinin geliştirilmesinde hatta endüstri meslek liselerindeki meslekî

derslerden alınan verimi artırmada kullanmanın akılcı bir yöntem olduğu düşünülemez mi? Bu engin tecrübeden pek tabii yararlanılabilir ki bugün hâlâ eğitim meseleleri söz konusu olduğunda Köy Enstitüleri'nin hemen yeniden gündeme gelmesi bunun en açık ispatıdır.

Eserin İçeriği

Bu açıklamalardan hareketle, Köy Enstitüleri üzerine yapılan çalışmaların derinleştirilerek ve niteliği artırılarak devam ettirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Bu kapsamda; inceleme konumuz olan “100 Soruda Köy Enstitüleri” adlı çalışmanın üzerinde genel hatlarıyla durmanın ve eserin içeriği hakkında okuyucuya bilgi vermenin uygun olacağı düşünülmektedir. Çünkü bu çalışma Köy Enstitüleri konusunda bilgi birikimini artırmak isteyen okuyucu için giriş niteliğinde rasyonel bir kitaptır.

Hüseyin Karakuş tarafından kaleme alınan eser toplam 112 sayfadır. Eser; içindekiler, önsöz, ana metin ve kaynakça bölümlerinden oluşmuştur. Kitabı oluşturan ana kısım ise toplam 6 bölümden oluşmuştur. Bu bölümler şu başlıklardan oluşmuştur. I- Cumhuriyet Öncesi, II- Cumhuriyet Dönemi, III- Köy Enstitüleri, IV- Köy Enstitüleri'nin Kurucuları, V- Eğitim Programları, VI- Toplumsal Değerler. Yazar ana metnini bu başlıklar altında toplamıştır. Kitap soru-cevap formatında hazırlanmıştır. Toplam 100 soru sorulmuş ve bunlar tatmin edici bilgilerle ve net ifadelerle cevaplanmaya çalışılmıştır.

Eserin üzerinde durulmaya değer birçok özelliği bulunmaktadır. Ancak bunlardan ikisi hakikaten eseri benzerlerinden ayırma karakterine sahiptir. Bir kere konuya son derece mantıklı sorular sorulması, benzer şekilde mantıklı cevaplar verilmesi doğal olarak Köy Enstitüleri'nin çok daha sağlıklı bir biçimde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Kitabın ayırt edici bir diğer özelliği ise sorulara verilen cevapların nesnel ve akademik anlamda seviyesinin son derece yeterli düzeyde olmasıdır. 112 sayfadan oluşan ve küçük çaplı bir eser olarak değerlendirilebilecek olan bu yapının Köy Enstitüleri hakkında okuyucuya bilimsel düzeyde bilgi aktardığını ve bunu okuyucuyu yormadan yaptığını ifade edebiliriz. Bu açıdan bakıldığında Karakuş tarafından kaleme alınan bu eserin kısa, sade ve içerdiği net bilgilerin akademik seviyesinin yeterli düzeyde olması nedeniyle Köy Enstitüleri hakkında bilgi sahibi olmak isteyen okuyuculara giriş

niteliğinde bir eser olarak tavsiye edilebileceğini söyleyebiliriz. Zaten bu eser üzerine bir kitap inceleme yazısı kaleme almamızın temel nedeni de budur.

Köy Enstitüleri, 17 Nisan 1940 tarihinde resmî olarak kurulmuştur. Ancak pek çok inkılap hareketi gibi Köy Enstitüleri'nin temelini de Mustafa Kemal Atatürk atmıştır. 1930'lu yıllarda ülke nüfusunun yaklaşık % 82'si köylerde yaşamaktadır. Köy ve köylünün sosyal ve kültürel gelişimini Cumhuriyet felsefesi doğrultusunda sağlamak için köy öğretmenlerinin yetiştirilmesine öncelik verildi. Bu amaçla “Köy Öğretmen Kursları” ile “Köy Öğretmen Okulları” açıldı. Açılan okullarda yetiştirilen öğretmenlerin başarılı olması, daha ileri aşamada bir öğretmen yetiştirme modelinin araştırılmasını gündeme getirdi. Köy Enstitüleri işte bu şekilde doğdu. 17 Nisan 1940 tarih ve 3803 sayılı yasa ile ülke eğitiminin en köklü ve özgün sistemlerinden biri kuruldu. Türk eğitim tarihinin unutulmayanları arasında yer alan Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve Genel Müdür İsmail Hakkı Tonguç bu modelin mimarlarıdır. Köy çocuklarının öğretmen olarak yetiştirilmesi ve yine köylere öğretmen olarak gönderilmesi amacı ile açılan bu okullar sağlık, tarım, ustalık ve sosyal lider olma anlayışıyla “iş içinde iş için eğitim modeli” çerçevesinde eğitim-öğretim faaliyetleri gerçekleştirdi.

Köy çocuklarının öğretmen olarak yetiştirilmesi ve yine köylere öğretmen olarak gönderilmesi amacı ile açılan bu okullar aynı zamanda öğrencilerin sağlık, tarım, ustalık ve sosyal alanlarında yeni beceriler kazanmasına katkı sağladı. Köy insanının eğitim gereksinmesi sadece okur-yazarlıkla sınırlı değildi. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele, ilkel tarım yöntemleri ve hayvancılık meseleleri başta olmak üzere çözülmesi gereken onlarca sorun bulunmaktaydı. Millî Mücadele'nin ağır yükünü çeken köylüler, Cumhuriyet yurttaşı olma niteliğine sahip değillerdi. Cumhuriyet'in ve inkılapların köylüye bütün yönleriyle anlatılması gerekmektedir. Bunlara ilave olarak I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'den çıkmış ülkenin kısa sürede kalkınarak her yerleşim birimine her çeşit hizmeti götürebilmesi mümkün değildi. Özellikle sayıları 40.000'i bulan köyleri içerdiren kalkındırmak büyük bir önem arz etmekteydi. Bu da ancak köylü çocuklarını eğitip yine köylere görevlendirmek suretiyle gerçekleştirilebilirdi. Köy Enstitüleri modeli işte bu büyük gereksinim çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Kuruluşlarından itibaren Türkiye'nin eğitim alanında kalkınmasına hayati katkılar

sunan Köy Enstitüleri, Türkiye'nin köy meselesinin çözümüne ve köylünün kurtuluşuna yönelik olarak gerçekleştirilmiş dev bir projedir.

Fakat bu noktada yeri gelmişken ifade edilmelidir ki Köy Enstitüleri'nin de diğer pek çok eğitim kurumu gibi bazı sorunları bulunmaktaydı. Başta müfredat meselesi olmak üzere bölgelere göre değişen eğitim faaliyetlerinin niteliği, kimi zaman beliren koordinasyonsuzluklar ve mezuniyet sonrası öğretmenlerin uyum süreci gibi çözüm bekleyen sorunlar mevcuttu. Bütün bunlara rağmen vermiş olduğu 20.000'in üzerindeki mezun Türkiye'nin kırsal kesim yani köy temelli kalkınmasına son derece kritik katkılar sunmuştur. İşte bu nedenle bu ciddi eğitim tecrübesinin günümüzde sürekli gündemde tutulması hiç de tesadüfi değildir.

Bu kapsamda; Hüseyin Karakuş tarafından kaleme alınmış olan “100 Soruda Köy Enstitüleri” başlıklı eserin konuya giriş niteliğinde son derece başarılı bir çalışma olduğu ve sorular üzerinden konunun anlaşılmasında işlevsel bir metin mertebesinde bulunduğu ifade edilebilir. Çalışma, Köy Enstitüleri konusunda daha akademik metinlerin incelenmesi aşamasında yol alan okuyucu için nitelikli bir uğrak noktası olma özelliğini taşımaktadır.

Kaynaklar

Karakuş, Hüseyin. *100 Soruda Köy Enstitüleri*. Ankara: Sistem Ofset, 2014.